
SOCIÁLNE PROCESY A OSOBNOSŤ 2018

Zborník príspevkov

17. – 19. SEPTEMBER 2018
KONGRESOVÉ CENTRUM SAV ACADÉMIA, STARÁ LESNÁ

CENTRUM
SPOLOČENSKÝCH
A PSYCHOLOGICKÝCH VIED

SAV

SOCIÁLNE PROCESY A OSOBNOSŤ 2018

Zborník príspevkov z medzinárodnej konferencie

17. - 19. september 2018, Stará Lesná

Editori:

Ivana Piterová, Jozef Výrost

Recenzenti:

Magdalena Adamus, Eva Ballová Mikušková, Marek Blatný, Miroslava Bozogáňová, Ivan Brezina, Iva Burešová, Marek Dobeš, Jaroslava Dosedlová, Denisa Fedáková, Peter Halama, Róbert Hanák, Martina Hřebíčková, Martin Jelínek, Michal Kentoš, Mária Helena Klimusová, Tatiana Malatincová, Lucia Martinčeková, Katarína Millová, Alena Slezáčková, Zuzana Slováčková, Mária Kénesy Túnyiová, Tomáš Urbánek, Dalibor Vobořil, Jozef Výrost

Organizujúce inštitúcie:

Spoločenskovedný ústav CPSV SAV

Ústav experimentálnej psychológie CSPV SAV

Psychologický ústav Akadémie vied ČR, v.v.i.

Psychologický ústav Filozofickej fakulty Masarykovej univerzity

Vydavateľ:

Spoločenskovedný ústav CSPV SAV, Košice, 2019

Publikácia neprešla jazykovou korektúrou.

ISBN: 978-80-89524-40-2

OBSAH

PROBLEMATICKÉ VÝSKUMNÉ PRAKTIKY: ČO JE TO A AKO SA IM VYVAROVAŤ	7
Matúš Adamkovič, Gabriel Baník, Pavol Kačmár, Marcel Martončík, Ivan Ropovik	
VZŤAH PRÍJMU DOMÁCNOSTI A SUBJEKTÍVNEHO HODNOTENIA SES ZA POUŽITIA STRESU AKO MODERÁTORA	17
Matúš Adamkovič, Marcel Martončík, Gabriel Baník	
„MAREK JE NORMÁLNY ČLOVEK, AJ KEĎ JE RÓM“: POUŽITIE TECHNIKY 1-2-4-VŠETCI V INTERVENCIÍ NA ZMIERŇOVANIE PREDISUDKOV V SLOVENSKÝCH ŠKOLÁCH	25
Simona Andraščíková, Barbara Láštiová	
HYPOTETICKÉ EKONOMICKÉ USUDZOVANIE A JEHO SÚVISLOSTI S POČTOM SÚRODENCOV V PRIMÁRNEJ RODINE A ĎALŠÍMI SOCIODEMOGRAFICKÝMI PREMENNÝMI	34
Peter Babinčák	
FAKTOROVÁ ŠTRUKTÚRA KOMPONENTOV ŠKOLSKEJ SUBJEKTÍVNEJ POHODY ADOLESCENTOV	42
Miroslava Balážová, Marta Popelková	
SÚ VEDCI „VEDECKY GRAMOTNÍ“? ČO JE VEDECKÁ GRAMOTNOSŤ A AKO JU MERAŤ	50
Jana Bašnáková, Vladimíra Čavojová	
VZTAH EMOČNÍ INTELIGENCE A PROŽÍVÁNÍ OSAMĚLOSTI	58
František Baumgartner, Monika Urbanová	
VYUŽITÍ SOCIOMAPOVÁNÍ K MĚŘENÍ A PODPOŘE VÝKONNOSTI TÝMŮ – VÝZKUMNÝ PROJEKT	68
Milan Bobek	
POZITIVNÝ A NEGATIVNÝ AFEKT AKO DÔSLEDOK HODNOTENIA CIEĽOVÉHO POKROKU A JEHO VPLYV NA VYNAKLADANÉ ÚSILIE	76
Marcela Bobková, Simona Kvitkovská	
ŠTÝLY HUMORU A OSOBNÁ POHODA SLOVENSKÝCH A ŠPANIELSKÝCH VYSOKOŠKOLÁKOV	83
Veronika Boleková, Anna Pokorná	
PRACOVNÁ SPOKOJNOSŤ AKO MEDIÁTOR KONFLIKTU PRÁCA-RODINA A FLUKTUAČNÝCH TENDENCIÍ U KVALIFIKOVANÝCH ZAMESTNANCOV VO VÝROBNOM PRIEMYSLE	91
Miroslava Bozogánová, Ondrej Ivan	
INTUITIVE CONFLICT DETECTION DURING SYLLOGISTIC REASONING	99
Roman Burič, Jakub Šrol	

POSUDZOVANIE PREJAVOV MANIPULATÍVNEHO SPRÁVANIA PÔVODNOU METODIKOU VYSEDI	107
Miroslav Frankovský, Zuzana Birknerová, Anna Tomková	
TVRDÝ CHLAP ČI EMPATICKÝ SAMARITÁN? NÁZORY NA KEÚČOVÉ NETECHNICKÉ ZRUČNOSTI PRACOVNÍKOV ZZS	113
Jitka Gurňáková	
KONŠTRUKCIA A PSYCHOMETRICKÉ VLASTNOSTI ŠKÁLY EPISTEMOLOGICKY NEPODLOŽENÝCH PRESVEDČENÍ	124
Peter Halama	
PODPORA V ŽIVOTE PACIENTOK PO LIEČBE RAKOVINY PRSNÍKA	134
Veronika Chlebcová	
INTELIGENCIA U DETÍ S ADHD	141
Mária Jančiarová, Marta Popelková	
TENDENCIE K PROSOCIÁLNEMU SPRÁVANIU ADOLESCENTOV VZHLADOM K SÚRODENECKÝM KONŠTELÁCIÁM, POČTU SÚRODENCOV A RODU	149
Monika Kačmárová, Jana Drabiščáková	
VNÍMANIE VLASTNEJ PSYCHOLOGICKEJ GRAMOTNOSTI A OSOBNEJ PROFESIONÁLNEJ ÚČINNOSTI (SELF-EFFICACY) PEDAGÓGMI V SEKUNDÁRNOM VZDELÁVANÍ	158
Jana Kapová, Miroslava Bozogáňová, Monika Magdová	
MÍRA VNÍMANÉHO ODCIZENÍ U VYSOKOŠKOLSKÝCH STUDENTŮ	168
Josef Kasal, Lucie Špráchalová	
POSTOJE K MIGRANTOM A MIGRÁCII V KONTEXTE ETNICITY	176
Michal Kentoš, Jozef Výrost	
ODLIŠNÉ FUNGOVANIE POLOŽIEK V BFI-2 PODĽA MIESTA BYDLISKA	184
Michal Kohút, Peter Halama, Peter Žitný	
ŽIVOTNÁ ZMYSLOPLNOSŤ A ÚSPECH AKO PROTEKTÍVNY FAKTOR PREŽÍVANIA ŽIVOTNÝCH UDALOSTÍ	193
Veronika Kohútová	
AGEING WITHOUT PREJUDICE – POSSIBILITIES AND LIMITATIONS OF OLDER AGE FROM THE ASPECT OF RATIONAL-EMOTIVE BEHAVIORAL APPROACH	201
Jana Kordačová	
VZTAH PSYCHOLOGICKÉ VZDÁLENOSTI A POSTOJOVÉHO HODNOCENÍ	209
Josef Kunderát, Karel Paulík	
VZŤAH RODINNÝCH FAKTOROV, ALKOHOLOVÉHO SPRÁVANIA, FAJČENIA A SYMPTOMATOLÓGIE SOMATICKÝCH PROBLÉMOV ADOLESCENTOV	216
Zuzana Mičková	

OSOBNOSTNÍ CHARAKTERISTIKY MLADÝCH LIDÍ VE VÝVOJOVÉ TRANZICI	225
Katarína Millová, Marek Blatný	
TEMNÁ STRÁNKA GENERATIVITY: GENERATIVITA V DOSPĚLOSTI A JEJÍ VZTAH K NARCISMU, MACHIAVELLISMU A PSYCHOPATII	234
Katarína Millová, Athina Geranosová	
DIMENZE ŠESTIFAKTOROVÉHO A PROSOCIÁLNÍHO MODELU OSOBNOSTI	243
Zdeněk Mlčák, Nikola Wenclová	
DIAGNOSTIKA SOCIÁLNÍCH KOMPETENCÍ	251
Markéta Niederlová, Monika Kubásková	
OSOBNOST A SMYSL PRÁCE UČITELŮ GYMNÁZIÍ	258
Karel Paulík, Josef Kunderát	
PSYCHICKÁ ODOLNOST, DEPRESE A VYBRANÉ PROJEVY CHOVÁNÍ V ADOLESCENCI	264
Stanislav Pelcák, Lucie Špráchalová	
PARENTAL EDUCATION AND HEALTH LOCUS OF CONTROL AMONG SLOVAK UNIVERSITY STUDENTS	273
Lukáš Pitel	
OSOBNÉ HODNOTY VYSOKOŠKOLÁKOV HUMANITNÝCH ODBOROV V ROKOCH 2007 A 2017 PODĽA ROKEACHOVHO PRÍSTUPU	280
Vladimír Poliach, Vladimír Salbot	
VYUŽITIE DYNAMICKÉHO TESTOVANIA PRI RIEŠENÍ ÚLOH ČITATELSKEJ GRAMOTNOSTI PISA – PILOTNÁ ŠTÚDIA	288
Eva Rajčániová, Martin Hulín, Mária Štefková, Bronislava Kunderátová, Ivan Belica	
NÁRAZOVÉ PITIE U ADOLESCENTOV: PROTEKTÍVNE A RIZIKOVÉ FAKTORY (SAHA)	296
Zuzana Rojková	
CHYBY SÚVISIACE SO ZRUČNOSŤAMI LEKÁROV ZÁCHRANNEJ ZDRAVOTNEJ SLUŽBY: KVALITATÍVNA SONDA	305
Martin Sedlár	
KARIÉROVÁ NE/ROZHODNOSŤ A EMOCIONÁLNA INTELIGENCIA PRED A PO 2. KARIÉROVEJ VOLBE	317
Eva Sollárová, Lada Kaliská	
MOTIVY AGRESE U DĚTÍ V MLADŠÍM ŠKOLNÍM VĚKU A VÝCHOVNÉ STYL Y JEJICH RODIČŮ	324
Eva Šírová, Hana Bergerová, Ilona Gillernová	
VZŤAH MEDZI STRACHOM ZO SMRTI, ZMYSLOM ŽIVOTA A RELIGIOZITOU	331
Peter Teličák	

META-EMOČNÉ PREŽÍVANIE A IMPLICITNÉ POSTOJE K EXPRESII EMÓCIÍ U ŠTUDENTOV URGENTNEJ MEDICÍNY	340
Branislav Uhrecký, Denisa Urbanovičová, Katarína Vaďurová	
PROSOCIÁLNE PRESVEDČENIA AKO VÝZNAMNÝ PROTEKTÍVNY FAKTOR ANTISOCIÁLNEHO SPRÁVANIA U ADOLESCENTNÝCH CHLAPCOV A DIEVČAT	350
Ivana Václaviková, Lenka Selecká, Marek Blatný, Michal Hrdlička	
ENGLISH IS EASY, BIASES ARE DEAD? DEBIASING VIA FOREIGN LANGUAGE	357
Lenka Valuš, Ivana Klemová	
OSOBNOSŤ A HODNOTY PSYCHOLÓGA	364
Štefan Vendel, Viera Lazorová	
INDIKÁTORY ÚSPĚŠNÉHO PŘIJETÍ DO ARMÁDY	372
Petra Vrtišková	

PROBLEMATICKÉ VÝSKUMNÉ PRAKTIKY: ČO JE TO A AKO SA IM VYVAROVAŤ*

QUESTIONABLE RESEARCH PRACTICES: WHAT IS IT AND HOW TO AVOID THEM

Matúš Adamkovič¹, Gabriel Baník¹, Pavol Kačmár², Marcel Martončík¹, Ivan Ropovik³

¹Inštitút psychológie, Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove, ²Katedra psychológie, Filozofická fakulta, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, ³Katedra predškolskej a elementárnej pedagogiky a psychológie, Pedagogická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove

matho.adamkovic@gmail.com, gabriel.banik@gmail.com, pavol.kacmar@upjs.sk, martoncik@protonmail.ch, ivan.ropovik@unipo.sk

Abstrakt

Aktuálne diskutovaná problematika slabej replikovateľnosti výskumu má niekoľko príčin. Jednou z najzásadnejších je vysoká prevalencia takzvaných problematických výskumných praktík. Problematické výskumné praktiky sú súborom postupov a skreslení, ktoré zvyšujú výskyt falošne pozitívnych výsledkov v literatúre (prevažne týkajúcej sa behaviorálnych vied či klinického výskumu) a znižujú tak kredibilitu poznatkov. V rámci príspevku sú analyzované najfrekvencovanejšie z týchto praktík (p-hacking, HARK-ing a selektívne reportovanie), pričom autori ponúkajú taktiež koncepčné riešenia, ako sa im výskumník dokáže vyhnúť (predregistrácia štúdie, dôkladné rozlišovanie exploračného a konfirmačného výskumu, predregistrácie a celkové zvýšenie transparentnosti napr. vo forme verejného zdieľania dát a materiálov).

Kľúčové slová: problematické výskumné praktiky; p-hacking; HARK-ing; selektívne reportovanie; predregistrácia

Abstract

Replicability crisis is currently one of the hottest topics among scholars. The inability to replicate a substantial body of research can be attributed to several factors. One of the most fundamental is a high prevalence of so-called questionable research practices. Questionable research practices are biases in researcher's decision-making that lead to false positive results (especially in the field of behavioral science or clinical research) which subsequently undermine credibility and replicability of research findings. This paper analyses the most frequent of such practices (p-hacking, HARK-ing, and selective reporting). The authors also discuss conceptual solutions that could help a researcher to avoid these practices – pre-registration, proper distinction between exploratory and confirmatory research, and the need for more transparency, i.e., in form of publicly available data and materials.

Key words: questionable research practices; p-hacking; HARK-ing; selective reporting pre-registration

---

* Príspevok je výstupom prezentovaného sympózia „Replikovateľnosť (psychologického) výskumu a dobré výskumné praktiky“

Príspevok vznikol za podpory grantu APVV-17-0418.

Úvod

Realizovanie (psychologického) výskumu je súborom častokrát arbitrárnych rozhodnutí výskumníka. V každej fáze tohto procesu, počnúc stanovením výskumného problému, cez rešerš literatúry, vzorkovanie populácie, voľbu meracieho nástroja, operacionalizáciu premenných, až po štatistické vyhodnocovanie, reportovanie a následnú interpretáciu pozorovaných dát, má výskumník voľnosť robiť rôzne rozhodnutia, ktoré ovplyvňujú konečný výsledok. Takzvané stupne voľnosti výskumníka (v origináli researcher degrees of freedom; pre zoznam niektorých z nich pozri Wicherts et al., 2016) môžu viesť k úmyselnému alebo nevedomému aplikovaniu problematických výskumných praktík. Pochybné výskumné praktiky (v origináli questionable research practices, John et al., 2012) je možné definovať ako súbor úkonov, ktoré znižujú replikovateľnosť a tým pádom kredibilitu vedeckého poznania (Agnoli et al., 2017). Medzi najprevalentnejšie z nich patrí selektívne reportovanie či už meraných premenných (67%) alebo samotných výsledkov (50%), dodatočný zber dát ak je výsledok nesignifikantný (58%) alebo naopak skoršie ukončenie zberu ak priebežná analýza produkuje $p < .05$ (23%), či spätné reportovanie prekvapujúcich zistení tak, ako by boli v rámci výskumných hypotéz stanovené ešte pred nahliadnutím do dát (zámena exploračného a konfirmačného procesu a vydávanie výskumu, majúceho exploračný charakter za konfirmačný; 35%) (John et al., 2012). Vzhľadom na aktuálnosť problematiky replikovateľnosti (psychologického) výskumu (pozri napr. Open Science Collaboration, 2015; Camerer et al., 2018), tento príspevok cieľi koncepčne opísať niektoré z najpervazívnejších pochybných výskumných praktík a následne ponúknuť vhodnejšie alternatívy a spôsoby, zamerané na to, ako sa im vyhnúť pri realizácii vlastného výskumu.

Selektívne reportovanie

Celý proces realizácie výskumu by mal byť náležite reportovaný. To sa však častokrát nedeje. Už Chan et al. (2004) prišli so zistením, že v klinickom výskume je cca 50% výsledkov efektívnosti liečby a cca 65% výsledkov týkajúcich sa nežiaducich účinkov neúplne reportovaných, avšak len cca 15% výskumníkov pripúšťalo, že takéto praktiky existujú. V samotnej Cochranovej príručke pre systematickú analýzu klinických intervencií (Higgins & Green, 2008) je zakomponovaná samostatná kapitola opisujúca skreslenia pri reportovaní. Patrí medzi ne napríklad publikačné skreslenie (neodpublikovanie výsledkov kontradikujúcich

presvedčenia výskumníka), selektívne reportovanie výsledkov (podobné publikačnému skresleniu, akurát, že zamlčované sú len niektoré z aspektov výskumného plánu – napr. existencia viacerých závislých premenných, ďalšej kontrolnej skupiny, atď.), takzvané citačné skreslenie (necitovanie zdrojov, ktoré nekorešpondujú s presvedčením výskumníka) a iné. O'Boyle et al. (2016) to výstižne nazývajú ako efekt motýlej kukly, kedy sa zo škaredých výsledkov a dát stávajú nádherné články. V rámci psychologického výskumu Franco et al. (2015) zistili, že približne 40% štúdií nereportuje všetky experimentálne podmienky a cca 70% štúdií zamlčiava závislé premenné, ktoré mali byť vo výskume pôvodne zakomponované. Determinantom takéhoto správania je napríklad kladenie dôrazu na subjektívne preferované zistenia, slabý alebo prílišne flexibilný dizajn výskumu, skúmanie kontroverznej tematiky, či prekážky v systémovom nastavení procesu publikovania (van der Steen et al., 2018).

P-hacking

Testovanie nulovej hypotézy (NHST) sa stalo zlatým štandardom psychologického výskumu. Cieľom NHST je porovnať pozorované dáta s predpokladanou pravdepodobnostnou distribúciou (napr. t-distribúciou), ktorá reprezentuje nulovú hypotézu, a tak zistiť, do akej miery sú pozorované dáta prekvapivé za predpokladu platnosti H_0 (pre reflexiu NHST pozri napr. Nickerson, 2001; Ropovik, 2017). Výsledkom testovania štatistickej významnosti je p-hodnota, ktorá je mierou deviácie pozorovaných dát od teoretickej distribúcie reprezentujúcej nulovú hypotézu. Na základe p-hodnoty, najčastejšie kritéria $p < .05$, sa následne určuje, či je výsledok štatisticky významný alebo nie. Práve dosiahnutie $p < .05$ sa stalo akousi modlou výskumu. Prirodzeným dôsledkom nastolených incentív a praktík vo vede bola vyplývajúca snaha výskumníkov dosahovať práve štatisticky signifikantné výsledky. Fanelli (2010) napr. poukázal na to, že výsledky, podporujúce hypotézy uvádzalo v psychologických (a psychiatrických) štúdiách vyše 91% analyzovaných štúdií. Toto číslo je jednak vyššie než v iných vedných disciplínach (ako je napríklad fyzika) a je zároveň vyššie než môžeme reálne očakávať.

P-hacking je tak možné charakterizovať ako prácu s dátami, ktorej cieľom je dosiahnuť u pôvodne nesignifikantného výsledku štatistickú významnosť (Head et al., 2015). Simmons et al. (2011) poukazujú na tendenciu vedcov obhajovať, že správne analytické rozhodnutia sú práve tie, ktorými dospeli k signifikantnému výsledku. To však môže viesť k dosiahnutiu falošne pozitívnych výsledkov, aj napriek zdanlivej kontrole chyby I. rádu. Ako demonštrujú samotní autori, stačí niekoľko analytických rozhodnutí výskumníka a aj pri stanovení nominálnej maximálnej chyby I. rádu na 5% ($\alpha = .05$), reálna pravdepodobnosť dosiahnutia

falošne pozitívneho výsledku bude približne 60%. Medzi bežné praktiky p-hackingu je možné zaradiť napríklad vylúčenie jednej z experimentálnych skupín; zber ďalších dát po prvotnej analýze, ktorej výsledky boli nesignifikantné; zastavenie zberu dát ihneď po dosiahnutí signifikantného výsledku; vylučovanie participantov z výskumného súboru na základe ad hoc stanovených kritérií, atď. Aké nenáročné je dopracovať sa k signifikantnému výsledku prostredníctvom p-hackingu aj na náhodných dátach, kde nie je prítomný žiaden efekt, je možné vyskúšať si na simuláciách prostredníctvom shiny aplikácie p-hacker: Train your p-hacking skills! (<http://shinyapps.org/apps/p-hacker/>; Schönbrodt, 2016).

HARK-ing

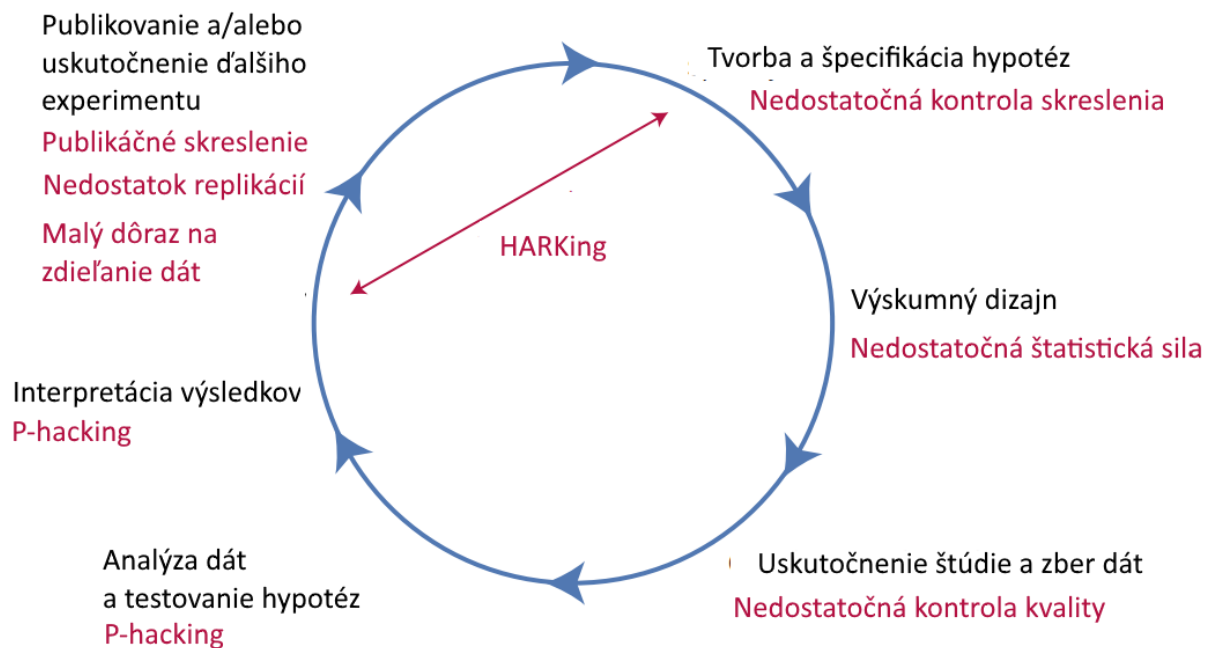
Kombinácia potreby výskumníkov explorať dáta a tendencie vedeckých časopisov publikovať pozitívne, respektíve objavné zistenia (Vinkers et al., 2015) môže ústiť do situácií, kedy výskumník tvorí hypotézy nie pred realizovaním výskumu, respektíve aspoň analýzou dát, ale až ex-post. Táto pochybná výskumná praktika je označovaná akronymom HARK-ing (hypothesizing after the results are known; Kerr, 1998). Je potrebné zdôrazniť, že samotný koncept exploračného výskumu je nielen korektný, ale vyslovene žiaduci pre vedecký progres (Wagenmakers et al., 2012). Zásadný problém však nastáva v prípadoch, kedy exploračný výskum nie je diferencovaný od konfirmačného, respektíve keď je exploračný výskum tendenčne a nesprávne označovaný za konfirmačný, čoho príkladom je HARK-ing. Takéto správanie výskumníka narúša základný princíp fungovania vedeckej teórie, ktorým je testovanie z nej vyplývajúcich (apriórne stanovených) predikcií. A teda, namiesto apriórneho formulovania vedeckej teórie predikujúcej istý jav, sa výskumník spätne snaží pozorovaný jav vysvetliť, pričom ho predtým nebol schopný predikovať. To môže v kombinácii s náhodou, alebo vyššie zmienenou technikou p-hackingu viesť k výsledkom, ktoré sú na danom výskumnom súbore štatisticky významné, reálny efekt v pozadí ale absentuje a je málo pravdepodobné, že sa preukáže na inom výskumnom súbore/v rámci iného výskumu.

Na rozdiel od p-hackingu je HARK-ing ešte závažnejší tým, že je výsledkom účelového správania sa a bez využitia inštitútu predregistrácie (bude opisovaný ďalej v texte) je prakticky nedetekovateľný, čím ešte viac destabilizuje vieru v kredibilitu vedeckého poznania. Hlavným problémom skryto-exploratívneho výskumu ktorý generuje a testuje hypotézy na tých istých dátach je, že takéto výsledky sú často falošne pozitívne. Totiž, ak sú dáta dostatočne komplexné a majú vysokú mierou náhodnej variability (častý prípad v psychologickom výskume), tak pri dostatočnej snahe spravidla nie je problém objaviť nejaký efekt aj keď reálne žiaden neexistuje.

Ďalšie súvisiace problémy psychologického výskumu

Nejde ale o jediné problematické aspekty, ktoré možno uviesť. Patrí tu taktiež slabá transparentnosť psychologického výskumu a neochota zdieľať materiály a výsledky (Wicherts et al., 2006). S tým je spätá nižšia miera reprodukovateľnosti výsledkov, nižšia miera replikovateľnosti zistení a celkovo malý dôraz na snahu o zopakovanie pôvodných štúdií, čo je označované pojmom replikácia/replikačná štúdia. Replikačnej štúdií možno rozumieť buď ako zopakovaní procedúry pôvodnej štúdie (tzv. priama replikácia), alebo preverení danej hypotézy odlišnými metódami (tzv. koncepčná replikácia) (Schmidt, 2009).

Napr. v rámci 100 psychologických časopisov s najväčším impact faktorom bolo do roku 2010 slovo replikácia spomenuté iba v 1, 57% článkov, pričom skutočnými replikáciami bolo iba 68% z tohto malého čísla (Makel et al., 2012). To sa javí ako nedostatočné množstvo, obzvlášť zväziac existenciu a výskyt problematických výskumných praktík, znižujúcich replikovateľnosť a kredibilitu psychologického výskumu, opísaných vyššie. Tie sumarizuje a graficky ilustruje Obrázok 1.

Obrázok 1 Vizualizácia hrozieb reprodukovateľnosti psychologickéj vedy (adaptované z Munafò et al., 2017)

Dobré výskumné praktiky

Prevalenciu pochybných výskumných praktík je možné redukovať prostredníctvom (1) zvýšenej transparentnosti výskumu využívaním inštitútu predregistrácie a adekvátnym

diferencovaním medzi exploračným a konfirmačným výskumom. (2) edukácie a zlepšenia štatistickej, respektíve metodologickej gramotnosti, (3) zvýšením výskytu replikácií pôvodných výsledkov (obzvlášť ak ide o aplikačne dôležité, alebo potenciálne problematické štúdie, na ktorých bude stavať ďalší výskum), a (4) sprístupnením dát a materiálov verejnosti.

V prvom rade sú dôležité dobré znalosti metodológie vedy - aby výskumníci venovali veľkú pozornosť kvalite merania a rozumeli jeho limitom, aby chápali, ako formulovať výskumný plán, ktorý skutočne odpovedá na stanovenú výskumnú otázku a poznali skryté predpoklady daných výskumných plánov, či aby plne rozumeli analytickým procedúram aplikovaným na pozorované dáta.

V tomto kontexte možno hovoriť o úlohe replikácií v rámci nevyhnutnej snahy o zvýšenie dôvery v už existujúce výsledky, ktoré sú relevantné pre prax a na ktoré je potrebné výskumne nadviazať; alebo v rámci zvýšenia dôvery v nové výsledky, ktoré sú pre daného výskumníka/určitú výskumnú oblasť kľúčové. V oboch prípadoch je však potrebné reflektovať minimálne dve dôležité otázky. Prvou je zváženie silných a slabých stránok daného typu replikačnej štúdie. Druhou je reflexia vhodného typu analýzy dát. Obe je pritom nevyhnutné zvážiť z teleologického hľadiska - cieľa danej replikačnej štúdie (pre pojednanie o týchto dvoch aspektoch v kontexte replikačných štúdií a o dôležitosti replikačných štúdií v psychológii pozri napr. Kačmár a Adamkovič, v príprave)

Predregistrácia výskumu (ako a kde, exploračný vs. konfirmačný výskum)

Kvalitu a transparentnosť výskumu zvyšuje aj explicitné rozlišovanie medzi exploračným výskumom (hypotézy tvoriacim) a konfirmačným (hypotézy overujúcim). V exploračnom výskume, ktorý je neprávom podceňovaný, môže autor použiť rôzne analytické postupy či upravovať vzorku rozličnými spôsobmi. Dôležité je, aby tieto postupy boli jasne označené ako exploračné (Wagenmakers et al., 2012). Cieľom exploračného výskumu nie je priniesť dôkaz v prospech nejakého tvrdenia, ale poukázať na zaujímavé hypotézy a navrhnúť spôsob, akým by ich bolo možné overiť v ďalšom, konfirmačnom výskume. Ten by už mal byť vrátane navrhovanej vzorky, hypotéz či štatistického spracovania dopredu naplánovaný a zverejnený, teda preregistrovaný. V rámci preregistrácií sa rozlišujú nerecenzované a recenzované preregistrácie (tzv. Registered Reports; <https://cos.io/rr>). Výhodou Registered Reports je, že väčšina recenzného konania prebehne pred zberom dát, kde sa posudzuje primárne teoretická relevantnosť výskumnej otázky a metodologická kvalita. Týmto sa redukuje pravdepodobnosť výskytu zásadných chýb vo výskumnom pláne, ktoré by už po zbere dát nebolo možné opraviť. Zároveň je pri dodržaní stanoveného výskumného a analytického plánu garantované

publikovanie danej štúdie a to bez ohľadu na čistotu a charakter výsledkov. Autor tak nie je motivovaný “mučiť” dáta tak aby boli v súlade s istým štylizovaným naratívom, ale poskytnúť čo najhodnovernejšiu odpoveď na danú otázku. Za účelom kredibility, akékoľvek postupy a analýzy, ktoré neboli dopredu plánované, preregistrované, by mali byť označené ako exploračné. Návody a šablóny pre preregistrovanie štúdie je možné nájsť na webe OSF (<http://help.osf.io/m/registrations>) prípadne v článku autorov van 't Veer, Giner-Sorolla et al. (2016).

Voľne dostupné dáta a materiály

Zdieľanie dát je v psychologickom výskume extrémne zriedkavé (Wicherts et al., 2006). Veľkú časť výskumníkov odrádza fakt, že po zverejnení dát bude možné objaviť v ich práci chyby rôzneho druhu alebo nesprávne interpretácie výsledkov (Houtkoop et al., 2018). Tie sa častejšie vyskytujú v článkoch, ktoré dáta nezdieľajú (Wicherts, et al., 2011). Zdieľanie dát je však jednou z metód, ktorá má pomôcť pri riešení aktuálnej krízy replikovateľnosti výskumu. Hlavná myšlienka iniciatívy za otvorenú vedu spočíva v práve tom, že všetko vedecké poznanie a jeho výstupy (tobôž ak je financované z verejných zdrojov) by mali byť dostupné každému, nakoľko to pomáha v ďalšom vedeckom bádani (prípadne, ak dáta nie sú verejne dostupné, je potrebné explicitne uviesť dôvody). Éru otvorenosti vo vede spropagovali Nosek et al. (2015) v časopise Science formulovaním požiadaviek časopisov na dodržiavanie dobrých výskumných praktík (Transparency and Openness Promotion guidelines; TOP, n.d.). Na ich základe už stovky časopisov vyžadujú zdieľanie dát, kódu a všetkých materiálov súvisiacich s výskumom na dôveryhodných úložiskách. K príkladom dôveryhodných úložisk je možné spomenúť portály OSF, GitHub (zdieľanie kódu) či FigShare (zdieľanie grafov).

ZÁVER

Výskumníci si stále viac uvedomujú to, že sa ako jednotlivci svojou prácou spolupodieľajú na formovaní kredibility vedeckého poznania v rámci svojej disciplíny. Keďže by veda nemala byť samoučelná záležitosť, ale kolektívne hľadanie, kde sa možno oprieť o svoju skoršiu prácu/prácu iných, je nevyhnuté usilovať sa o čo najvyššiu replikovateľnosť svojich výsledkov. Vzhľadom na existenciu pochybných výskumných praktík, či už tendenčného alebo neuvedomovaného charakteru, je dôležité, aby výskumník okrem svojej odbornej profilácie disponoval taktiež spektrom poznatkov o tom, ktoré úkony znižujú kredibilitu a v konečnom dôsledku diskreditujú jeho prácu. Ešte podstatnejšie však je, aby si bol vedomý alternatív, ako

svoj výskum realizovať čo najkorektnejšie a najtransparentnejšie. Predsa len, konečným cieľom vedy by mal byť progres poznania a pomoc ľuďom. Upozorniť na tieto aspekty bolo hlavným cieľom tohto článku.

Súčasný stav psychologického výskumu je preto možné označiť nie len ako jeho krízu, ale zároveň ako renesanciu (obrodu) (Nelson, Simmons, & Simonsohn, 2018) pri ktorej môže stáť každý z nás.

LITERATÚRA

- Agnoli, F., Wicherts, J. M., Veldkamp, C. L. S., Albiero, P., & Cubelli, R. (2017). Questionable research practices among Italian research psychologists. *PLOS ONE*, 12(3), e0172792. doi:10.1371/journal.pone.0172792
- Camerer, C. F., Dreber, A., Holzmeister, F., Ho, T.-H., Huber, J., Johannesson, M., ... Wu, H. (2018). Evaluating the replicability of social science experiments in Nature and Science between 2010 and 2015. *Nature Human Behaviour*, 2(9), 637–644. doi:10.1038/s41562-018-0399-z
- Fanelli, D. (2010). “Positive” Results Increase Down the Hierarchy of the Sciences. *PLOS ONE*, 5(4), e10068. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0010068>
- Franco, A., Malhotra, N., & Simonovits, G. (2015). Underreporting in Psychology Experiments. *Social Psychological and Personality Science*, 7(1), 8–12. doi:10.1177/1948550615598377
- Head, M. L., Holman, L., Lanfear, R., Kahn, A. T., & Jennions, M. D. (2015). The Extent and Consequences of P-Hacking in Science. *PLOS Biology*, 13(3), e1002106. doi:10.1371/journal.pbio.1002106
- Higgins, J. P., & Green, S. (Eds.). (2008). *Cochrane Handbook for Systematic Reviews of Interventions* Version 6 [updated September 2018]. doi:10.1002/9780470712184
- Houtkoop, B. L., Chambers, C., Macleod, M., Bishop, D. V. M., Nichols, T. E., & Wagenmakers, E.-J. (2018). Data Sharing in Psychology: A Survey on Barriers and Preconditions. *Advances in Methods and Practices in Psychological Science*, 1(1), 70–85. doi:10.1177/2515245917751886
- Chan, A.W., Hróbjartsson, A., Haahr, M. T., Gøtzsche, P. C., & Altman, D. G. (2004). Empirical Evidence for Selective Reporting of Outcomes in Randomized Trials. *JAMA*, 291(20), 2457. doi:10.1001/jama.291.20.2457

- John, L. K., Loewenstein, G., & Prelec, D. (2012). Measuring the Prevalence of Questionable Research Practices With Incentives for Truth Telling. *Psychological Science*, 23(5), 524–532. doi:10.1177/0956797611430953
- Kerr, N. L. (1998). HARKing: Hypothesizing After the Results are Known. *Personality and Social Psychology Review*, 2(3), 196–217. doi:10.1207/s15327957pspr0203_4
- Makel, M. C., Plucker, J. A., & Hegarty, B. (2012). Replications in Psychology Research: How Often Do They Really Occur? *Perspectives on Psychological Science*, 7(6), 537–542. <https://doi.org/10.1177/1745691612460688>
- Munafò, M. R., Nosek, B. A., Bishop, D. V. M., Button, K. S., Chambers, C. D., Sert, N. P. du, ... Ioannidis, J. P. A. (2017). A manifesto for reproducible science. *Nature Human Behaviour*, 1(1), s41562-016-0021–016. <https://doi.org/10.1038/s41562-016-0021>
- Kačmár, P., Adamkovič, M. (pripravovaný rukopis). Replikačné štúdie v psychológii ako dôležitý aspekt vednej disciplíny, ktorej poznatkovej báze možno dôverovať: pojednanie o dvoch kľúčových aspektoch.
- Nelson, L. D., Simmons, J., & Simonsohn, U. (2018). Psychology's Renaissance. *Annual Review of Psychology*, 69(1), 511–534. <https://doi.org/10.1146/annurev-psych-122216-011836>
- Nickerson, R. S. (2000). Null hypothesis significance testing: A review of an old and continuing controversy. *Psychological Methods*, 5(2), 241–301. doi:10.1037/1082-989x.5.2.241
- Nosek, B. A., Alter, G., Banks, G. C., Borsboom, D., Bowman, S. D., Breckler, S. J., ... Yarkoni, T. (2015). Promoting an open research culture. *Science*, 348(6242), 1422–1425. doi:10.1126/science.aab2374
- O'Boyle, E. H., Banks, G. C., & Gonzalez-Mulé, E. (2016). The Chrysalis Effect. *Journal of Management*, 43(2), 376–399. doi:10.1177/0149206314527133
- Open Science Collaboration. (2015). Estimating the reproducibility of psychological science. *Science*, 349(6251), aac4716–aac4716. doi:10.1126/science.aac4716
- Ropovik, I. (2017). O význame p-hodnot: reflexia na silnejúcu kritiku testov významnosti. *Československá psychologie*, 61(5), 502–516.
- Schmidt, S. (2009). Shall we really do it again? The powerful concept of replication is neglected in the social sciences. *Review of General Psychology*, 13(2), 90–100. doi:10.1037/a0015108
- Schönbrodt, F. D. (2016). p-hacker: Train your p-hacking skills! Dostupné na: <http://shinyapps.org/apps/p-hacker/>.
- Simmons, J. P., Nelson, L. D., & Simonsohn, U. (2011). False-Positive Psychology. *Psychological Science*, 22(11), 1359–1366. doi:10.1177/0956797611417632

- TOP. (n.d.). Transparency and Openness Promotion guidelines. Dostupné na: <https://cos.io/our-services/top-guidelines/>
- van 't Veer, A. E., & Giner-Sorolla, R. (2016). Pre-registration in social psychology — A discussion and suggested template. *Journal of Experimental Social Psychology*, 67, 2–12. doi:10.1016/j.jesp.2016.03.004
- Van der Steen, J. T., van den Bogert, C. A., van Soest-Poortvliet, M. C., Fazeli Farsani, S., Otten, R. H. J., ter Riet, G., & Bouter, L. M. (2018). Determinants of selective reporting: A taxonomy based on content analysis of a random selection of the literature. *PLOS ONE*, 13(2), e0188247. doi:10.1371/journal.pone.0188247
- Vinkers, C. H., Tjldink, J. K., & Otte, W. M. (2015). Use of positive and negative words in scientific PubMed abstracts between 1974 and 2014: retrospective analysis. *BMJ*, h6467. doi:10.1136/bmj.h6467
- Wagenmakers, E.-J., Wetzels, R., Borsboom, D., van der Maas, H. L. J., & Kievit, R. A. (2012). An Agenda for Purely Confirmatory Research. *Perspectives on Psychological Science*, 7(6), 632–638. doi:10.1177/1745691612463078
- Wicherts, J. M., Bakker, M., & Molenaar, D. (2011). Willingness to Share Research Data Is Related to the Strength of the Evidence and the Quality of Reporting of Statistical Results. *PLOS ONE*, 6(11), e26828. doi:10.1371/journal.pone.0026828
- Wicherts, J. M., Borsboom, D., Kats, J., & Molenaar, D. (2006). The poor availability of psychological research data for reanalysis. *American Psychologist*, 61(7), 726–728. doi:10.1037/0003-066x.61.7.726
- Wicherts, J. M., Veldkamp, C. L. S., Augusteijn, H. E. M., Bakker, M., van Aert, R. C. M., & van Assen, M. A. L. M. (2016). Degrees of Freedom in Planning, Running, Analyzing, and Reporting Psychological Studies: A Checklist to Avoid p-Hacking. *Frontiers in Psychology*, 7. doi:10.3389/fpsyg.2016.01832

VZŤAH PRÍJMU DOMÁCNOSTI A SUBJEKTÍVNEHO HODNOTENIA SES ZA POUŽITIA STRESU AKO MODERÁTORA

THE RELATIONSHIP BETWEEN HOUSEHOLD INCOME AND SES USING STRESS AS A MODERATOR

Matúš Adamkovič, Marcel Martončík, Gabriel Baník

Inštitút psychológie, Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove

matho.adamkovic@gmail.com, martoncik@protonmail.ch, gabriel.banik@unipo.sk

Abstrakt

Cieľom príspevku bolo overiť, či vnímanie stresu determinuje vzťah medzi mesačným príjmom domácnosti (modifikovaný prostredníctvom mierne upraveného OECD koeficientu) a subjektívnym hodnotením socioekonomického statusu. Osoby s vyššou mierou vnímania stresu by mali svoj ekonomický status hodnotiť negatívnejšie aj napriek objektívnemu ekonomickému zabezpečeniu. Moderovaná regresná analýza na oboch datasetoch ($N_{Exp} = 430$ a $N_{Konf} = 499$) preukázala efekt príjmu domácnosti o veľkosti $\beta = 0.32$ respektíve 0.39 avšak len malý efekt stresu ($\beta = -0.17$ respektíve -0.10), a teda efekt výslednej interakcie bol takmer nulový. Inými slovami, zvýšenie modifikovaného príjmu domácnosti o 100 eur vedie k približne 2,5%-nému nárastu subjektívneho hodnotenia SES prakticky bez ohľadu na mieru vnímaného stresu. Relatívne slabý vzťah medzi príjmom a subjektívnym hodnotením SES ($r = .34$ respektíve $.37$) by bolo možné pripísať pôsobeniu iných premenných než je stres.

Kľúčové slová: príjem; socioekonomický status; stres, chudoba

Abstract

The study aims to examine whether the relationship between household income (adjusted according to slightly revised OECD formula) and subjective assessment of socioeconomic status depends upon the level of perceived stress. It was hypothesized that people with a higher level of stress will assess their socioeconomic status more negatively despite the objective economic indicator. Moderated regression analysis on both datasets ($N_{Exp} = 430$ a $N_{Conf} = 499$) showed the effect of household of $\beta = 0.32$ and 0.39 respectively, however only a small effect of stress ($\beta = 0.17$ and 0.10 respectively), and thus, the effect of the interaction term was almost null. In other words, 100 euros increase in a modified household income leads to approximately 2.5% higher subjective assessment of SES regardless of the level of stress. The relatively weak relationship between income and subjective assessment of SES ($r = .34$ or $.37$ respectively) can be attributed to other variables rather than stress.

Key words: income; socioeconomic status; stress; poverty

Príspevok vznikol za podpory grantov APVV-15-0404 a VEGA 1/0870/18.

Úvod

V rámci väčšiny ľudských spoločností prirodzene existuje určitá forma stratifikácie osôb (Buss, 2005), napr. na základe kombinácie ekonomického zázemia a sociálneho postavenia. APA (n. d.) definuje socioekonomický status (SES) ako konjunkciu vzdelania, príjmu a pracovného postavenia, determinujúcu prístup osoby k zdrojom, moci a kontrole. Percepcia a presvedčenie osoby o vlastnom socioekonomickom statuse však siaha za objektívne indikátory, čo by mal reflektovať aj (psychologický) výskum. Relatívne frekventovaný je výskyt štúdií zaoberajúcich sa pôsobením subjektívnej percepcie a objektívnych indikátorov socioekonomického statusu na aspekty zdravia (Adler a kol., 1994). Implicitne sa predpokladá, že subjektívne hodnotenie socioekonomického statusu bude úzko spojené s objektívnymi ukazovateľmi socioekonomického statusu. Avšak vzhľadom na multifaktoriálnu a metakognitívnu podstatu subjektívneho hodnotenia socioekonomického statusu (teda, osoba sama reportuje svoju pozíciu v hierarchii spoločnosti) to tak v skutočnosti nemusí byť. Výskumy, ktoré sa zaoberali vzájomným vzťahom týchto konštruktov, uvádzajú iba slabé korelácie. Konkrétne Coburn a Edwards (1976) zistili medzi príjmom a subjektívnym SES korelácie na úrovni .30 a citujú ďalšie dva výskumy s obdobnými koreláciami. Adler, Epel, Castellazzo a Ickovics (2000) uvádzajú medzi subjektívnym hodnotením SES a príjmom koreláciu .20 a medzi subjektívnym a objektívnym SES koreláciu .40. Percento vysvetlenej variancie tak nedosahuje ani 20%. Neexistenciu vzťahu medzi subjektívnym hodnotením sociálnej triedy a objektívnym SES reportujú Ursache, Noble a Blair (2015). Nezodpovedanou ostáva otázka, čo spôsobuje, že relatívne sebauvedňované hodnotenie socioekonomického statusu nekorešponduje s objektívnymi faktormi (napr. v literatúre prevažujúci príjem domácnosti).

Jedným z faktorov, ktoré môžu determinovať, subjektívne hodnotenie socioekonomického statusu je stres, tradične definovaný ako nešpecifická reakcia organizmu na akékoľvek požiadavky kladené na organizmus (Selye, 1984). Na to, že osoby s nízkym SES alebo príjmom vnímajú viac fyziologického či psychologického stresu, poukázalo veľké množstvo štúdií (napr. Algren a kol., 2018; Baum, Garofalo, & Yali, 1999; Cohen, Doyle, & Baum, 2006; Ursache, Noble, & Blair, 2015). Vnímaný stres alebo zdravotný stav vo všeobecnosti lepšie predikuje subjektívny SES ako jeho objektívne ukazovatele (napr. Adler, Epel, Castellazzo, & Ickovics, 2000; Goodman, Huang, Schafer-Kalkhoff, & Adler, 2007; Singh-Manoux, Adler, & Marmot,

2003). Predpokladá sa, že zvýšené vystavovanie sa stresorom a zvýšená ostražitosť voči potenciálnym hrozbám, zvýšená úroveň vnímania stresu a fyziologických reakcií na stres a nižšia dostupnosť zdrojov potrebných pre zvládanie stresu mediuje pôsobenie subjektívneho SES na zdravotný stav osôb (Hooker, Campos, Zoccola, & Dickerson, 2017).

Cieľom príspevku bolo overiť, či vnímanie stresu determinuje vzťah medzi mesačným príjmom domácnosti (modifikovaný prostredníctvom mierne upraveného OECD koeficientu) a subjektívnym hodnotením socioekonomického statusu. Predpokladali sme, že osoby s vyššou mierou vnímania stresu budú svoj ekonomický status hodnotiť negatívnejšie aj napriek objektívnemu ekonomickému zabezpečeniu. Osoby totiž môžu mať zároveň vysoký príjem ale aj množstvo dlhov, výdavkov vyplývajúcich z nízkej finančnej gramotnosti. Takáto finančná neschopnosť môže byť príčinou sociálneho porovnávania a následného nízkeho subjektívneho SES.

METÓDA

Výskumný súbor

Zber údajov prebiehal v dvoch fázach. Prvý výskumný súbor tvorilo 430 (212 mužov a 218 žien s priemerným vekom 40.05 rokov a $SD = 11.88$), druhý 499 participantov (249 mužov a 250 žien s priemerným vekom 39.57 rokov a $SD = 11.48$). Poznámka: v rámci textu budeme dataset s $N = 430$ označovať za exploračný a dataset s $N = 499$ za konfirmačný. Nástroje boli administrované online ako súčasť väčšej testovej batérie k projektu APVV-15-0404 prostredníctvom agentúry zameranej na zber údajov.

Nástroje

Príjem domácnosti bol vypočítaný prostredníctvom modifikovanej ekvivalentnej škály OECD (Hagenaars, de Vos, & Asghar Zaidi, 1994). Berie do úvahy celkový príjem domácnosti a počet dospelých, respektíve detí, ktoré v nej žijú. Subjektívne hodnotenie SES bolo zisťované prostredníctvom vizuálnej škály - The MacArthur scale of subjective social status (Adler a Stewart, 2007). V rámci metodiky má osoba určiť svoju vlastnú pozíciu v rámci rebríka, ktorý znázorňuje hierarchiu SES v spoločnosti. Úroveň vnímaného stresu bola zisťovaná prostredníctvom dotazníka Perceived Stress Scale (Cohen, Kamarck, & Mermelstein, 1983). Reliabilita nástroja bola kalkulovaná prostredníctvom koeficientu omega total a nadobudla hodnoty .84 pre exploračný a .86 pre konfirmačný dataset.

Štatistická analýza údajov

Na zodpovedanie výskumnej otázky bol použitý postup moderovanej regresnej analýzy, pričom stres figuroval v pozícii moderátora (rozdelený na 3 úrovne: jedna smerodajná odchýlka pod priemerom, priemer a jedna smerodajná odchýlka nad priemerom). Moderovaná regresná analýza bola kalkulovaná najprv pre exploračný a následne pre konfirmačný dataset kvôli presnejšej predstave o robustnosti výsledkov. Výpočet štatistickej sily indikoval, že s výskumnými súbormi je možné s 99%-nou štatistickou silou detekovať aj veľmi malé veľkosti efektov (pri $\alpha = .05$). V rámci datasetov neboli vylúčení žiadni participanti, keďže predpokladáme, že pozorované distribúcie hodnôt korešpondujú s reálnymi distribúciami v populácii. Výpočty regresných analýz boli realizované prostredníctvom základného rozhrania programu R (R Core Team, 2018). Na vizualizáciu výpočtov bol použitý balík rockchalk (Johnson, 2017) v rámci programovacieho softvéru R.

VÝSLEDKY

Deskriptívna analýza premenných a taktiež bivariačná korelačná matica pre obidva datasety je prezentovaná v Tabuľke 1.

Tabuľka 1 Deskriptívna analýza premenných

	<i>M</i>	<i>SD</i>	Medián	Zošíkmenie	Príjem domácnosti	Subjektívne hodnotenie SES	Stres
Príjem domácnosti	560	298	533	1.28	-		
Subjektívne hodnotenie SES	603	327	565	1.42		-	
Stres	5.02	1.71	5	-0.15	.34		
	4.77	1.62	5	-0.27	.37		
	1.84	0.53	1.9	0.08	-.21	-.23	-
	2.19	0.57	2.3	0.10	-.23	-.19	

Poznámky: Hodnoty pre konfirmačný dataset sú uvedené kurzívou; Korelačné vzťahy príjmu domácnosti sú reprezentované Spearmanovým Rho; Vzťah subjektívneho hodnotenia SES a stresu je reprezentovaný Pearsonovým korelačným koeficientom

Prostredníctvom moderovaných regresných analýz bolo v rámci oboch datasetov zistené, že príjem domácnosti je významným prediktorom subjektívneho hodnotenia socioekonomického statusu. Naopak stres, respektíve interakcia stresu a príjmu domácnosti má na subjektívne hodnotenie len veľmi malý efekt (vid' Tabuľka 2). Prakticky je tak možné povedať, že ak stúpne

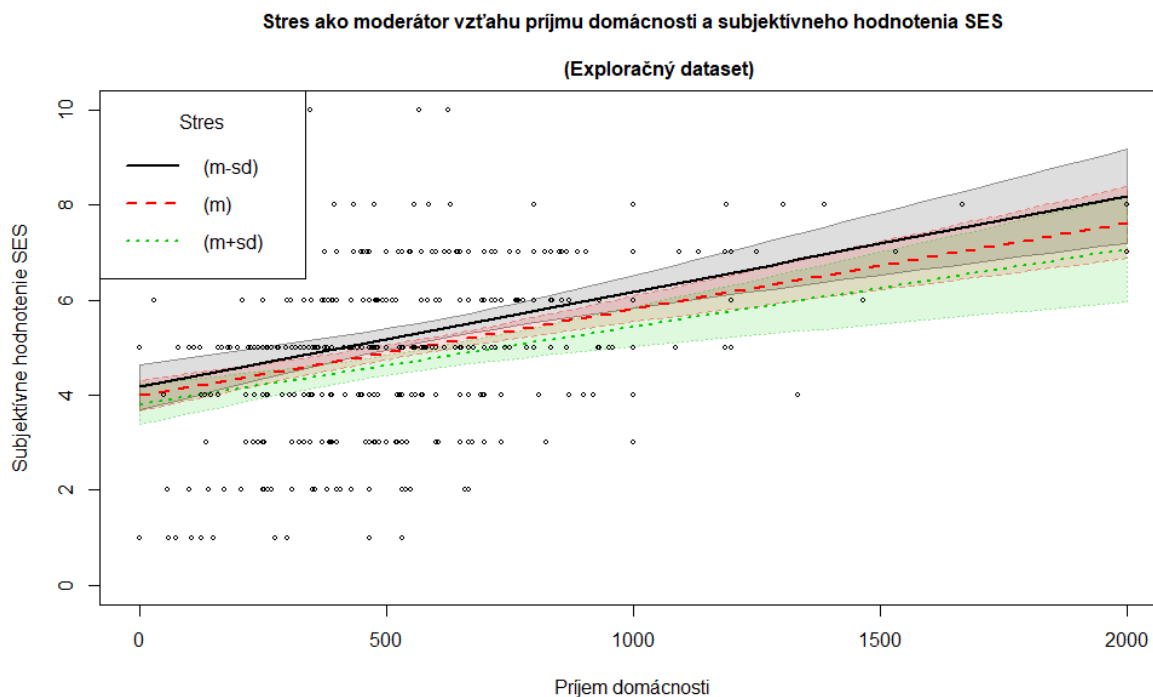
príjem domácnosti o 100 eur, subjektívne hodnotenie socioekonomického statusu sa zvýši o 2,5%, pričom úroveň stresu zaváži len mierne.

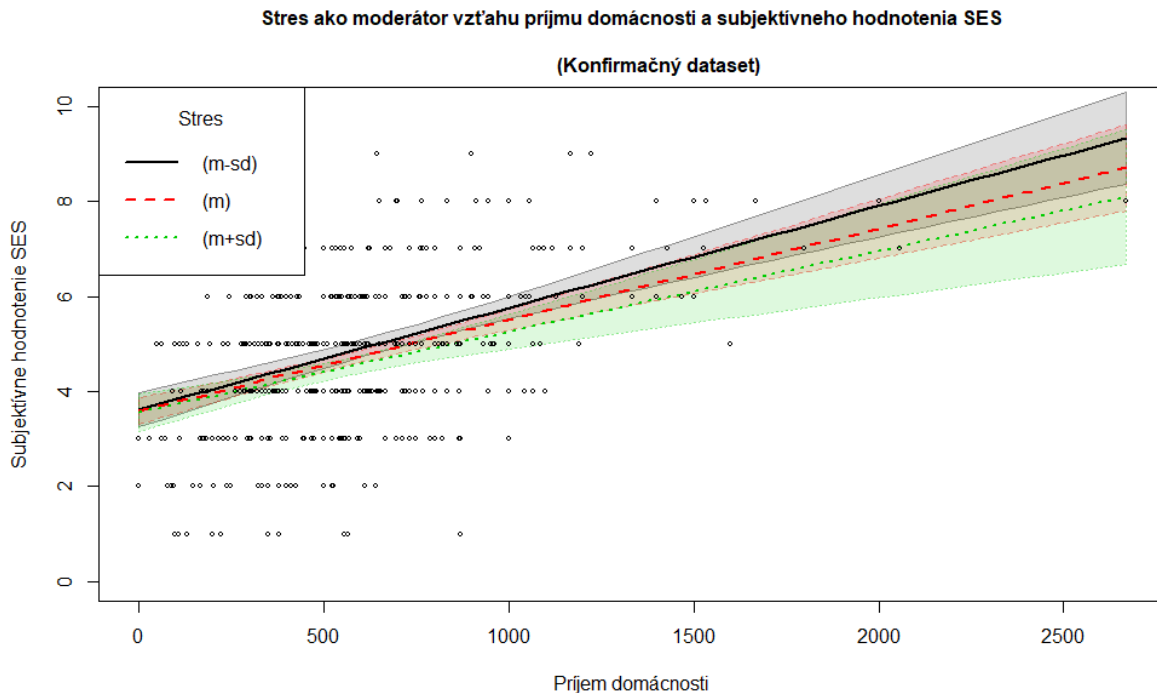
Tabuľka 2 Regresná analýza vzťahu príjmu domácnosti a subjektívneho hodnotenia SES pre stres ako moderátor

	β	SE	t	p
Exploračný dataset				
Príjem domácnosti	0.32	0.05	6.98	< .002
Stres	-0.17	0.05	-3.71	< .001
Príjem domácnosti x stres	-0.03	0.05	-0.75	.453
F(3, 426) = 25.11, p < .001; Adjusted R² = .14				
Konfirmačný dataset				
Príjem domácnosti	0.39	0.04	8.86	< .001
Stres	-0.10	0.04	-2.44	.015
Príjem domácnosti x stres	-0.04	0.04	-1.14	.257
F(3, 495) = 38.99, p < .001; Adjusted R² = .19				

Pre intuitívnejšie uchopenie výsledkov ponúkame vizualizáciu regresnej analýzy v rámci Grafu 1. Graf znázorňuje vzťah príjmu domácnosti a subjektívneho hodnotenia socioekonomického statusu pre rôzne úrovne stresu (priemerná $\pm$ 1 SD). Farebne vyznačené pásma reprezentujú 95% konfidenčný interval.

Graf 1 Vizualizácia realizovanej moderovanej regresnej analýzy

DISKUSIA

Výsledky tejto štúdie sú v súlade so zisteniami autorov uvedených v úvode, teda že príjem domácnosti predikuje subjektívne hodnotenie SES len v zanedbateľnej miere. Úloha stresu ako moderátora tohto vzťahu sa na oboch datasetoch (z hľadiska praktickej významnosti výsledkov) nepotvrdila. Subjektívny SES a príjem nemusia nutne spolu súvisieť. Osoba alebo rodina totiž môže mať vysoký príjem avšak zároveň aj nízky subjektívny SES (napr. prostitútka môže zarábať veľa avšak zároveň si byť vedomá nedostatočného vzdelania a zlého postavenia jej profesie). Alebo ako uvádza Green (1971, in Coburn & Edwards, 1976), subjektívny SES môže byť založený výhradne na ukazovateli, v ktorom osoba dominuje (napr. robotník má vysoký plat ale nízku úroveň vzdelania, avšak svoj subjektívny SES zakladá iba na výške príjmu). Obdobne, osoba s vysokou úrovňou vzdelania nemusí zároveň mať aj vysoký príjem, prípadne aj vysoký status (napr. vysokoškolský učiteľ). Výsledky je možné vysvetliť aj inými premennými, ktoré neboli merané, napr. sociálnou oporou, ktorá môže zohrávať pri nízkom SES alebo nízkom príjme významnú úlohu (Hooker, Campos, Zoccola, & Dickerson, 2017). Citovaní autori zistili, že pri dobrej sociálnej opore sa vytráca vzťah medzi subjektívnym SES a stresom. Na záver možno konštatovať, že ďalší výskum by sa mohol sústrediť práve na odhalenie neexistencie vzájomného vzťahu subjektívneho a objektívneho SES, keďže zrejme zachytávajú odlišné aspekty sociálneho postavenia. Preto by nemali byť vo výskumoch tieto premenné vzájomne nahrádzané.

LITERATÚRA

- Adler, N. E., Boyce, T., Chesney, M. A., Cohen, S., Folkman, S., Kahn, R. L., & Syme, S. L. (1994). Socioeconomic status and health: The challenge of the gradient. *American Psychologist*, *49*(1), 15–24. doi:10.1037/0003-066x.49.1.15
- Adler, N. E., Epel, E. S., Castellazzo, G., & Ickovics, J. R. (2000). Relationship of subjective and objective social status with psychological and physiological functioning: Preliminary data in healthy, White women. *Health Psychology*, *19*(6), 586–592. doi:10.1037/0278-6133.19.6.586
- Adler, N. E., Stewart, J., et al. (2007). The MacArthur Scale of Subjective Social Status. In *Psychosocial Research Notebook*. Dostupné na: <http://www.macses.ucsf.edu/research/psychosocial/subjective.php>
- Algren, M. H., Ekholm, O., Nielsen, L., Ersbøll, A. K., Bak, C. K., & Andersen, P. T. (2018). Associations between perceived stress, socioeconomic status, and health-risk behaviour in deprived neighbourhoods in Denmark: a cross-sectional study. *BMC Public Health*, *18*(1). doi:10.1186/s12889-018-5170-x
- APA. (n.d.). Socioeconomic Status. Dostupné na: <http://www.apa.org/topics/socioeconomic-status/>
- Baum, A., Garofalo, J. P., & Yali, A. M. (1999). Socioeconomic Status and Chronic Stress: Does Stress Account for SES Effects on Health? *Annals of the New York Academy of Sciences*, *896*(1), 131–144. doi:10.1111/j.1749-6632.1999.tb08111.x
- Buss, D.M. (2005). *The Handbook of Evolutionary Psychology*. NJ: John Wiley & Sons, Inc.
- Coburn, D., & Edwards, V. L. (1976). Objective and subjective socioeconomic status: intercorrelations and consequences. *Canadian Review of Sociology/Revue canadienne de sociologie*, *13*, 178–188. doi:10.1111/j.1755-618X.1976.tb00797.x
- Cohen, S., Doyle, W. J., & Baum, A. (2006). Socioeconomic Status Is Associated With Stress Hormones. *Psychosomatic Medicine*, *68*(3), 414–420. doi:10.1097/01.psy.0000221236.37158.b9
- Cohen, S., Kamarck, T., & Mermelstein, R. (1983). A global measure of perceived stress. *Journal of Health and Social Behavior*, *24*(4), 386–396. doi: 10.2307/2136404.
- Goodman, E., Huang, B., Schafer-Kalkhoff, T., & Adler, N. E. (2007). Perceived Socioeconomic Status: A New Type of Identity That Influences Adolescents' Self-Rated Health. *Journal of Adolescent Health*, *41*(5), 479–487. doi:10.1016/j.jadohealth.2007.05.020

- Hagenaars, A. J. M., Vos, K. ., Zaidi, M. A., & Statistical Office of the European Communities. (1994). Poverty statistics in the late 1980s: Research based on micro-data. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- Hooker, E. D., Campos, B., Zoccola, P. M., & Dickerson, S. S. (2017). Subjective Socioeconomic Status Matters Less When Perceived Social Support Is High. *Social Psychological and Personality Science*, 194855061773238. doi:10.1177/1948550617732387
- Johnson, P. E. (2018). rockchalk: Regression Estimation and Presentation. R package version 1.8.111. Dostupné na: <https://CRAN.R-project.org/package=rockchalk>
- R Core Team (2018) R: A Language and Environment for Statistical Computing. R Foundation for Statistical Computing, Vienna. Dostupné na: <https://www.R-project.org>
- Selye H. (1984). *The Stress of Life*. New York: McGraw-Hill.
- Singh-Manoux, A., Adler, N. E., & Marmot, M. G. (2003). Subjective social status: its determinants and its association with measures of ill-health in the Whitehall II study. *Social Science & Medicine*, 56(6), 1321–1333. doi:10.1016/s0277-9536(02)00131-4
- Ursache, A., Noble, K. G., & Blair, C. (2015). Socioeconomic Status, Subjective Social Status, and Perceived Stress: Associations with Stress Physiology and Executive Functioning. *Behavioral Medicine*, 41(3), 145–154. doi:10.1080/08964289.2015.1024604

„MAREK JE NORMÁLNY ČLOVEK, AJ KEĎ JE RÓM“: POUŽITIE TECHNIKY 1-2-4-VŠETCI V INTERVENCIÍ NA ZMIERŇOVANIE PREDSUDKOV V SLOVENSKÝCH ŠKOLÁCH

„MAREK IS A NORMAL PERSON, EVEN THOUGH HE IS A ROMA“: FACILITATION TECHNIQUE 1-2-4-ALL USE IN AN INTERVENTION TO REDUCE PREJUDICE IN SLOVAK SCHOOLS

Simona Andraščíková, Barbara Lášticová

Ústav výskumu sociálnej komunikácie, SAV

simona.andrascikova@savba.sk, barbara.lasticova@savba.sk

Abstrakt

Rovesnícke príbehy z oblasti medziskupinových vzťahov môžu byť efektívnym nástrojom zmierňovania predsudkov (Liebkind et al., 2014). V texte analyzujeme diskusie o reálnom príbehu rómskeho chlapca. Pracujeme s kvalitatívnymi dátami zo 14 tried zo 7 slovenských základných škôl. Žiaci a žiačky riešili problémovú situáciu opísanú v príbehu, kde má otec chlapcovej priateľky, ktorá je nerómka, predsudky voči Rómom a zakazuje im stretávať sa. Pracovali sme pomocou facilitačnej techniky 1-2-4-všetci (Lipmanowicz & McCandless, 2013). Žiaci a žiačky na záver v skupinách kategorizovali svoje návrhy riešení na základe ich reálnosti/nereálnosti a jednoduchosti/komplikovanosti. V riešeníach bola tematizovaná „normálnosť“ hlavného hrdinu v porovnaní s príslušníkmi majority a jeho „netypickosť“ v porovnaní s ostatnými príslušníkmi rómskej minority. V príspevku diskutujeme o vnímanej efektívnosti danej techniky z pohľadu jej realizátorov a o možnostiach jej využitia vo vyučovaní.

Kľúčové slová: rovesnícke príbehy; predsudky; 1-2-4-všetci; Rómovia

Abstract

Peer stories about intergroup relations may be an effective tool for prejudice reduction (Liebkind et al., 2014). In this paper we analyze discussions about a real story of a Roma boy. We work with qualitative data from 14 classes from 7 Slovak elementary schools. Pupils tried to find a solution of the problem situation described in the story, where the father of the Roma boy's girlfriend, who is a non-Roma, forbids the couple to date. We applied 1-2-4-all facilitation technique (Lipmanowicz & McCandless, 2013). Pupils in groups categorized their suggested solutions based on their feasibility and complexity. The solutions repeatedly stressed the „normality“ of the main character of the story as compared to the ethnic majority, and his non-typicality as compared to the other Roma minority members. We discuss the process and perceived effectiveness of the activity from the perspective of the facilitators and the possibilities of its use in schools.

Key words: peer stories; prejudice; 1-2-4-all; Roma

Práca na tomto texte bola podporená z projektu APVV14-0531 Agentúry na podporu výskumu a vývoja a z grantu VEGA č. 2/0127/19.

KONTAKTNÉ INTERVENČIE NA ZMIERŇOVANIE PREDISUDKOV V SLOVENSKÝCH ŠKOLÁCH

Existujú mnohé spôsoby ako sociálno-psychologický výskum pristupuje k zmiernovaniu predsudkov. Rokmi overená kontaktná hypotéza (Allport, 1954; Graf & Kováčová, 2016) nachádza stále nové formy využitia. Momentálne stále viac narastá popularita nepriameho kontaktu (Wright, Aron, McLaughlin-Volpe, & Ropp, 1997), kde kontakt s príslušníkom nečlenskej skupiny prebieha sprostredkovane, napríklad prostredníctvom rovesníckych príbehov (Liebkind., 2014). Používajú sa rôzne príbehy, avšak hlavnými hrdinami zväčša zostávajú predstavitelia stigmatizovaných menšín (Andraščíková, Fúsková, & Láštiová, 2018).

Aktivita, ktorú približujeme v tomto texte je súčasťou procesu výskumu účinnosti kontaktných intervencií na zmiernovanie predsudkov na základných školách na Slovensku (Láštiová & Findor, 2016). Počas rozhovorov s vyučujúcimi sme zistili ako vnímajú v školách tému medziskupinových vzťahov a ako sú na ňu odborne pripravovaní. Tvorba nových overených aktivít v tejto téme je nevyhnutná, keďže absentujú didaktické materiály ako aj konkrétne aktivity, ktorých účinnosť je výskumne overená (Láštiová, Hargašová, Andraščíková, Drál' & Findor, v tlači). Ako podnetový materiál nám slúžili jednak príbehy a aktivity adaptované zo vzdelávacieho portálu Stories that Move (<https://www.storiesthatmove.org/en/home>), jednak krátke video, ktoré sme nakrútili na základe inšpirácie týmito príbehmi.

Cieľom intervencie bolo zistiť, či má intervenčný program postavený na rovesníckych príbehoch, v ktorých vystupujú príslušníci stigmatizovaných minorít, potenciál zmierniť prostriedky voči Rómom. S každou triedou sme sa absolvovali tri stretnutia, pričom každá aktivita mala rozdielny priebeh – riešenie problémového príbehu, dopĺňanie nedokončených výpovedí na základe fotografií a práca s videoukážkou.

Intervenčný program sme zrealizovali v mesiacoch marec-máj 2018. Jedna intervencia trvala 45 minút, teda jednu vyučovaciu hodinu. Prítomný bol vždy 1 moderátor a 1 pozorovateľ. Na meranie efektu intervencií bol použitý dotazník INTERMIN (Láštiová & Findor, 2016).

V príspevku sa venujeme kvalitatívnym dátam zo 14 tried na 7 slovenských základných školách. Analyzujeme len riešenia, ktoré žiaci a žiačky navrhli v prípade prvej intervenčnej aktivity, s použitím interaktívnej techniky 1-2-4-všetci.

Facilitačná technika 1-2-4-všetci

Patrí medzi *liberating structures* (oslobodzujúce štruktúry), čím autori zdôrazňujú, že účastníci okúsia iný spôsob práce oproti ustáleným návykom. Dobrá skúsenosť zo skupinovou prácou presvedčí participantov a participantky o možnosti vlastnej aktivity, ktorá povedie k pozitívnej zmene. Neúspech neznamena nedostatok kompetencie a znalostí, ale je prirodzenou súčasťou procesu (Popper & Drál, 2016). Techniky sú adaptovateľné na rôzne podmienky, bez ohľadu na veľkosť skupiny.

V technike 1-2-4-všetci odpoveď na otázku, ktorú položí facilitátor, hľadá v prvom kroku každý účastník, čo podporuje diverzitu odpovedí a taktiež technika poskytuje možnosť obohatiť riešenia a postrehy pred ich finálnym prezentovaním v skupine. V druhom kroku sa hľadá konsenzuálne riešenie vo dvojiciach, v treťom vo štvoriciach, a napokon v celej skupine.

Použili sme reálnu problémovú situáciu - príbeh rómskeho chlapca Mareka, ktorý bol rozprávaný v prvej osobe. Marek predstavil najprv sám seba a neskôr opísal problematický vzťah s otcom svojej nerómskej priateľky. Otec im zakazoval stretávať sa, hoci Mareka nikdy nestretol. Žiaci a žiačky si príbeh prečítali a následne mal každý v triede napísať dve riešenia. Neskôr v dvojici a následne v štvorici zasa vznikli len dve riešenia. Každá štvorica následne v celej skupine prezentovala svoje dve riešenia na úrovni reálne/nereálne a jednoduché/komplikované. V tomto bode *všetci* sa riešenia zapisujú na tabuľu do kategórií, pričom riešenia prvotne nie sú komentované, len zapisované. Až po zápise riešení sa diskutuje, čo z toho triede vyplýva.

METÓDA

Kvalitatívne dáta boli zachytené na papieri odlišných farieb v každej fáze techniky 1-2-4-všetci. Tieto boli následne zaznamenané do MS Excelu, a uskutočnili sme ich tematickú analýzu (Braun & Clarke, 2006). Analyzovali sme takisto terénne poznámky, ktoré si robil druhý výskumník-pozorovateľ.

VÝSLEDNÉ RIEŠENIA

Riešenia zapísané na tabuliach, ale aj riešenia v ostatných fázach aktivity sme rozdelili do piatich kategórií. Najčastejšie diskutovaná možnosť je *kontakt*, identifikovali sme v nej dve podkategórie *zoznámenie* a *spoznanie*. Tieto možnosti navrhujú celú škálu odpovedí – od osobného predstavenia až po rodinný výlet. Ďalšia kategória je *dynamika bez zmeny*, jedná sa o návrh rozchodu alebo toho aby mladý pár ušiel z domu (odchod). Tieto návrhy sú síce dynamické, avšak neriešia problémovú situáciu. V kategórii *stagnácia* sme identifikovali podkategórie *vydržať* a *ignorovať rodičov*. Obe riešenia sú pasívne. Kategória *ideál* sa venuje *spoločenskej zmene* ako aj téme *neklamať rodičom*. Cieľom týchto riešení je zmierniť predsudky a odstrániť diskrimináciu v spoločnosti, často však bez konkrétneho návodu ako. Posledná kategória *iné* obsahuje jednak riešenia, ktoré nebolo možné kvôli nízkej početnosti zaradiť inam, ale aj fiktívne riešenia. Jedná sa o riešenia, kde sa vyskytujú fantastické javy alebo inak extrémne riešenia.

Frekvenciu výskytu týchto riešení na skupinovej úrovni zobrazujeme v tabuľke 1.

Tabuľka 1 Prehľad frekvencie kategórii zapísaných na tabuliach

Š k o l a	Jednoduché				Komplikované			
	Reálne		Nereálne		Reálne		Nereálne	
	Kategória	Podkategória	Kategória	Podkategória	Kategória	Podkategória	Kategória	Podkategória
1	<i>Kontakt</i>	Zoznámenie	<i>Iné</i>	Fiktívne riešenia	<i>Kontakt</i>	Zoznámenie 2x		
	<i>Kontakt</i>	Spoznanie 2x			<i>Kontakt</i>	Spoznanie 5x		
	<i>Stagnácia</i>	Vydržať 2x			<i>Stagnácia</i>	Vydržať		
	<i>Ideál</i>	Neklamať rodičov						
2	<i>Dynamika bez zmeny</i>	Rozchod 2x			<i>Kontakt</i>	Zoznámenie 2x		
	<i>Stagnácia</i>	Vydržať			<i>Kontakt</i>	Spoznanie 3x		
					<i>Dynamika bez zmeny</i>	Rozchod		
3	<i>Kontakt</i>	Zoznámenie			<i>Kontakt</i>	Zoznámenie 3x		
	<i>Kontakt</i>	Spoznanie			<i>Kontakt</i>	Spoznanie 3x		
	<i>Stagnácia</i>	Ignorovať rodičov			<i>Stagnácia</i>	Vydržať 2x		

<i>Ideál</i>	Spoločenská zmena			<i>Ideál</i>	Spoločenská zmena		
				<i>Dynamika bez zmeny</i>	Odchod		
4	<i>Kontakt</i>	Zoznámenie 3x		<i>Kontakt</i>	Zoznámenie 3x	<i>Kontakt</i>	Zoznámenie
	<i>Kontakt</i>	Spoznanie		<i>Dynamika bez zmeny</i>	Rozchod		
				<i>Dynamika bez zmeny</i>	Odchod 2x		
				<i>Ideál</i>	Spoločenská zmena		
				<i>Ideál</i>	Neklamať rodičov		
5	<i>Kontakt</i>	Spoznanie	<i>Iné</i>	Fiktívne riešenia	<i>Kontakt</i>	Zoznámenie 2x	<i>Iné</i>
							Fiktívne riešenia
	<i>Stagnácia</i>	Vydržať		<i>Kontakt</i>	Spoznanie 2x		
				<i>Iné</i>	Fiktívne riešenia		
6	<i>Dynamika bez zmeny</i>	Rozchod	<i>Kontakt</i>	Zoznámenie	<i>Kontakt</i>	Zoznámenie 2x	<i>Kontakt</i>
	<i>Stagnácia</i>	Ignorovať rodičov	<i>Kontakt</i>	Spoznanie			Zoznámenie 2x
	<i>Stagnácia</i>	Vydržať	<i>Dynamika bez zmeny</i>	Odchod			
	<i>Ideál</i>	Spoločenská zmena	<i>Ideál</i>	Neklamať rodičov			
	<i>Iné</i>	Fiktívne riešenia					
7	<i>Kontakt</i>	Zoznámenie	<i>Kontakt</i>	Zoznámenie	<i>Kontakt</i>	Zoznámenie 2x	<i>Iné</i>
	<i>Stagnácia</i>	Vydržať	<i>Kontakt</i>	Spoznanie	<i>Kontakt</i>	Spoznanie 2x	<i>Iné</i>
	<i>Dynamika bez zmeny</i>	Odchod	<i>Ideál</i>	Spoločenská zmena	<i>Ideál</i>	Spoločenská zmena 2x	

„Normálnosť Mareka“ a potreba jeho iniciatívy

V návrhoch riešení sa opakovane diskutovala „normálnosť“ hlavného hrdinu v porovnaní s príslušníkmi majority a jeho „netypickosť“ v porovnaní s ostatnými príslušníkmi rómskej minority. Žiaci a žiačky mali potrebu komentovať podobnosť Mareka s majoritou. Zároveň vyslovili názor, že je potrebné odstrániť predsudky či už na úrovni otca, ale aj v celospoločenskom meradle. Táto snaha však bola vždy vzťahovaná na výnimočnosť Mareka ako Róma – ako by im dokázal, že je toho hodný –, nie na celú rómsku minoritu.

„Marekova priateľka by sa mala porozprávať s jej otcom a zoznámiť ich, aby otec zistil, že vnútri je Marek normálny chalan aj keď je Róm.“

„Riešiť to, že sú si seberovní. Že Marek chce ísť na VŠ a nájsť si normálnu robotu. Aby nerozmýšľali nad diskrimináciou.“

Objavovali sa aj odpovede plné odosobnenia sa od riešenia a prehnaná simplifikácia. Tie je možné vysvetliť najmä vnímanou neschopnosťou žiakov a žiačok vyriešiť situáciu, ale zároveň snahou o produkciu dvoch riešení, ku ktorej boli vyzvaní. Tieto zjednodušené riešenia sa vyskytovali len na úrovni jednotlivca, čím sa ukazuje že práca v dvojici a skupine ich presvedčila o možných riešeniach.

„Niečo vymyslieť.“

„Povedal by som Marekovi, aby sa spýtal rodičov jeho priateľky čo sa im na ňom nepáči a našli riešenie.“

Našu pozornosť vzbudila prevaha riešení, ktoré navrhovali Marekovu iniciatívu ako jediná možnosť. Žiaci a žiačky delegovali celú zodpovednosť a aktérstvo na jeho plecia. Oveľa menej často sa venovali aktívnej role jeho priateľky alebo zmeny zo strany jej rodičov.

„Zhodli sme sa na tom, že Marek má prísť k jej rodičom, aby im ukázal že nie je zlý človek.“

„Všetci by sa mali stretnúť na verejnom mieste a spolu to vyriešiť; Marek by sa snažil zapáčiť otcovi podľa toho, čo má jej otec rád a čo očakáva.“

Rozdiely medzi školami

Žiaci a žiačky neprejavili negatívne názory na Mareka, okrem jednej skupiny v jednej triede, ktorá zaujala postoj *„sme rasisti, nepomôžeme mu“*.

Vníмали sme istý rozdiel medzi 7. a 8. ročníkom v oblasti reálnosti riešení, mladší ročník vnímal situáciu ako hypotetickú a starší ročník ako reálnu. Túto okolnosť objasňujeme tým, že starší žiaci a žiačky mali viac osobných skúseností v tejto oblasti (už napríklad s niekým chodia), ktoré aj otvorene komunikovali.

Dynamika triedy a kvalita diskusie vplývala na početnosť a variabilitu riešení, čo bolo vnímané jednak moderátormi a pozorovateľmi, a bolo to zjavné aj z písomných výpovedí respondentov. A teda, triedy, kde bola dĺžka, konkrétnosť a kreativita riešení najvyššia boli

zároveň tie, kde sa žiaci a žiačky navzájom počúvali, reagovali na seba a rešpektovali názor druhého.

Vplyv širšieho sociálneho kontextu na riešenia bol viditeľný vo všetkých triedach. Ako príklad uvádzame menšiu obec, kde bolo podľa odpovedí pre Mareka dôležité vedieť ako sa postarať o rodinu; napríklad „*vedieť naštiepať drevo*“. V tejto jedinej triede sa zároveň ako riešenie spomenulo tehotenstvo Marekovej priateľky.

Odlíšnosť v type riešení podľa pohlavia bola minimálna. Výnimkou boli skupinové diskusie, kde vznikali oddelené dievčenské a chlapčenské skupiny. Aktívne dievčatá v skupine viedli k riešeniam obsahujúcim aj aktívnu priateľku „*nech len nereve a dačo aj urobí*“. Zároveň tieto čisto dievčenské skupiny danú diskusiu v triede výrazne viedli a aktívne sa zapájali do celého procesu intervencie.

V jedinej cirkevnej škole, ktorú sme navštívili, dominovalo riešenia v kategórii „*neklamaj rodičov*“, teda kamaráti by ich nemali kryť, diskutovala sa téma dôvery a ochrana dcéry.

„*Povedať otcovi pravdu, s kým sa stretáva, kam chodí. Pokiaľ otec pozná dobre svoju dcéru, tak si uvedomí, že ona by sa tak často nestretávala s niekým, kto je zlý človek.*“

DISKUSIA A LIMITY

Väčšina riešení bola považovaná za reálne, ale komplikované. Dominoval názor, že je ťažké zmeniť názor dospelého, ktorý má predsudky, ale dá sa to, ak všetci aktéri príbehu spolu komunikujú. Tematizoval sa Marek, ktorý bol vnímaný ako výnimka medzi Rómami, a potreba najmä jeho aktivity pre zmenu situácie (porov. Lášticová, Andraščíková, & Kočišová, 2015). Téma vnímania jedinca ako individuality alebo ako člena skupiny je riešená i v zahraničí (Frey & Tropp, 2006).

Náš výskum má niekoľko limitov. Pracovali sme len so žiakmi, ktorých rodičia podpísali informovaný súhlas. Tak je možné, že sme nepracovali s plnou škálou odpovedí a miery predsudkov. Nekontrolovali sme porozumenie textu Marekovho príbehu, jednak z časového hľadiska a jednak to nie je pri výskume tohto typu bežné. Jednoduché odpovede by však mohli súvisieť práve aj s nedostatočným porozumením textu. Nemôžeme vylúčiť ani efekt moderátora, keďže intervencie vykonávalo 6 rôznych moderátorov. Žiaci a žiačky neboli vo veku hlavného hrdinu, a sami ešte často nezažili vzťah – je možné že vzhľadom k tomu neboli s príbehom dostatočne identifikovaní.

Avšak medzi výhody techniky 1-2-4-všetci patrí jednoduché použitie, možnosť využitia v školskom prostredí a angažovanosť žiakov a žiačok na riešení príbehu. Nie je jednoduché nájsť

techniku, ktorá by pracovala s témou predsudkov a bolo by možné ju použiť len v priebehu jednej vyučovacej hodiny. Táto technika zároveň rozvíja aj schopnosť kritického myslenia a prácu v diskusii. Učítelia a učiteľky by tak mohli pracovať s aktivitou, ktorej efektívnosť je overená a triedu zaujíma sa na nej podieľať.

Efektívnosť programu pozostávajúceho z troch intervencií potvrdili aj kvantitatívne dáta. Intervenčný program zmierňuje predsudky v nasledujúcich oblastiach: postoje, sociálna vzdialenosť, dôvera, behaviorálne intencie, ale nie pokiaľ ide o úzkosť. Je dôležité sa v budúcnosti pozrieť aj na ďalšie dve vykonané intervencie z kvalitatívneho pohľadu.

LITERATÚRA

- Andraščíková, S., Fúsková, J., & Lášticová, B. (2018). Príbehy ako nástroj zmiernovania predsudkov. In Marek Blatný Martin Jelínek Petr Květon Dalibor Vobořil (Eds.). *Sociální procesy a osobnost 2017: Sborník příspěvků* [elektronický zdroj]. Brno: Psychologický ústav AV ČR, v.v.i.
- Allport, G. (1954). *The nature of prejudice*. Boston: Addison-Wesley Publishing Company.
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology, 3*, 77–101.
- Frey, F. E., & Tropp, L. (2006). Being seen as individuals versus as group members: extending research on metaperception to intergroup contexts. *Personality and Social Psychology Review, 10*(3), 265-280.
- Graf, S. & Kováčová, S. (2016). Jak snižovat předsudky? Teorie meziskupinového kontaktu. *Československá psychologie, 60*(2), 185-196.
- Liebkind, K., Mähönen, T. A., Solares, E., Solheim, E. & Jasinskaja-Lahti, I. (2014). Prejudice-reduction in culturally mixed classrooms: The development and assessment of theory-driven intervention among majority and minority youth in Finland. *Journal of Community & Applied Social Psychology, 24*, 325-339.
- Lášticová, B., Hargašová, L., Andraščíková, S., Drál, P., & Findor, A. (v tlači). Perspektívy a limity vytvárania tolerantných medziskupinových postojov vo vyučovaní občianskej náuky na Slovensku. *Studia paedagogica, 23*(3).
- Lášticová, B., & Findor, A. (2016). Developing explicit measures of stereotypes and anti Roma prejudice in Slovakia: Conceptual and methodological challenges. *Human Affairs, 26*(3), 233–252.

- Lášticová, B., Andraščíková, S., & Kočišová, M. (2015). Konštruovanie inakosti v predstavovanom kontakte: Rómovia a moslimovia. In *Komunitná psychológia na Slovensku 2015: zborník z 2. ročníka vedeckej konferencie Komunitná psychológia na Slovensku* (Bratislava, 30. 11. 2015). Editorka Júlia Sadovská Halamová. Bratislava: Ústav aplikovanej psychológie, Fakulta sociálnych a ekonomických vied UK, 2015, s. 63-71.
- Lipmanowicz, H. & McCandless, K. (2013). *The surprising power of liberating structures: simple rules to unleash a culture of innovation*. Seattle: Liberating Structures Press.
- Pettigrew, T. F., & Tropp, L. R. (2008). How does intergroup contact reduce prejudice? Meta-analytic tests of three mediators. *European Journal of Social Psychology*, 38(6), 922–934.
- Popper, M., & Drál, P. (2016). Intervencia ne/priameho kontaktu na zlepšenie spolužitia medzi Rómami a majoritou: prvotné testovanie v prostredí strednej a vysokej školy. In *Komunitná psychológia na Slovensku 2016: zborník z 3. ročníka vedeckej konferencie Komunitná psychológia na Slovensku 2016*, 28. 11. 2016, Bratislava. - Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave vo Vydavateľstve UK pre Ústav aplikovanej psychológie, FSEV UK, 2016, s. 47-52.
- Wright, S. C., Aron, A., McLaughlin-Volpe, T., & Ropp, S. A (1997). The extended contact effect: Knowledge of cross-group friendships and prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology*, 73, 73-90.

HYPOTETICKÉ EKONOMICKÉ USUDZOVANIE A JEHO SÚVISLOSTI S POČTOM SÚRODENCOV V PRIMÁRNEJ RODINE A ĎALŠÍMI SOCIODEMOGRAFICKÝMI PREMENNÝMI

HYPOTHETICAL ECONOMIC JUDGMENT AND ITS RELATION TO THE NUMBER OF SIBLINGS IN THE PRIMARY FAMILY AND OTHER SOCIODEMOGRAPHIC VARIABLES

Peter Babinčák

Inštitút psychológie, Filozofická fakulta, Prešovská univerzita

babincak@unipo.sk

Abstrakt

Cieľom výskumu bolo overenie súvislostí medzi hypotetickým ekonomickým usudzovaním a sociodemografickými premennými, a špecificky s počtom súrodencov resp. veľkosťou rodiny. Očakávali sme, že skúsenosť s väčším počtom súrodencov bude vplývať na voľby preferujúce rodinu pri ekonomickom uvažovaní a rozhodovaní. Výskum bol realizovaný na výskumnom súbore 492 osôb vo veku od 18 do 60 rokov. Pre zisťovanie hypotetického ekonomického usudzovania sme vytvorili metodiku - problémovú situáciu, kde mali respondenti prerozdeľovať fiktívnu výhru do piatich kategórií - sporenie, vlastná spotreba, pre rodinu, charita a investovanie. Zaznamenali sme významné rozdiely v množstve peňazí určených pre rodinu u respondentov s viacerými súrodencami. Ďalšie rozdiely boli zaznamenané v prípade vzdelania. Výskum predstavoval prvú skúsenosť s použitím jednoduchej metodiky na zisťovanie hypotetického ekonomického usudzovania. V Diskusii sú uvedené skúsenosti s jej administráciou a odporúčania pre ďalšie použitie.

Kľúčové slová: viacdetné rodiny; ekonomické usudzovanie; hypotetické rozhodovanie

Abstract

The aim of the research was to verify the relation between hypothetical economic judgment and sociodemographic variables, and specifically with the number of siblings, respectively family size. We expected that experience with more siblings would influence preferential family choices in economic thinking and decision-making. The research was carried out on a set of 492 persons aged 18 to 60 years. For detecting hypothetical economic judgment, we have developed a methodology - the problematic situation - in which respondents had to redistribute fictitious winnings into five categories - saving, self-consumption, family, charity, and investment. We noticed significant differences in the amount of money that was allocated to the family, to respondents with multiple siblings. Other differences were noted for educational attainment. Our research was the first experience with the use of a simple methodology for detecting hypothetical economic judgment. In the Discussion are given experience with the administration of and recommendations for its further use.

Key words: multi-child families; economic judgment; hypothetical decision making

Tento výskum je súčasťou riešenia projektu VEGA 1/0932/16 Subjektívna kvalita života rodičov a detí vo viacdetej rodine.

Úvod

Východiskovým predpokladom štúdií zaoberajúcich sa viacdetejnými rodinami je to, že život v takomto type rodiny prináša špecifickú skúsenosť odlišnú od života v rodine bez súrodencov respektíve s menším počtom súrodencov. Jeden z najznámejších konceptov popisujúcich život vo viacdetej rodine je tzv. „dilution“ hypotéza pojednávajúca o „rozptýlení“ zdrojov s narastajúcim počtom detí v rodine, ktoré sa naopak pri menšom počte členov rodiny koncentrujú (Bras, Kok, & Mandemakers, 2010, Blake, 1992, Sandberg, & Rafail, 2014). Tieto zdroje môžu byť materiálnej povahy, ale tiež môžu predstavovať čas, ktorý majú rodičia na deti, pozornosť a možnosti pre samostatnú interakciu rodič-dieťa či fyzickú a emocionálnu energiu rodičov. Táto hypotéza je najčastejšie vzťahovaná na negatívne dôsledky viacdetej rodiny, avšak ponúkajú sa aj jej alternatívne vysvetlenia s možnými pozitívnymi či neutrálnymi dopadmi. Jedným z nich je to, že ak rodina zostáva pohromade, v určitej fáze cyklu rodiny sa presúvajú zdroje (u dospelých detí) od detí k rodičom, potom väčší počet súrodencov znamená viac materiálnych zdrojov pre rodinu (Bras, Kok, & Mandemakers, 2010). Z hľadiska životnej úrovne je vo viacdetejných rodinách evidovaný jej pokles v porovnaní s inými typmi rodín (Michálek, 2004), pričom sa jedná o horšiu ekonomickú a sociálnu situáciu rodín z objektívneho i subjektívneho pohľadu (Sobotková, 2007). Ekonomický kontext uvažovania o viacdetej rodine je v tomto prípade skôr deskriptívny, neponúka presah do oblastí ekonomického usudzovania a rozhodovania, ktoré však so špecifickou ekonomickou situáciou rodiny, v ktorej osoba vyrastá, môžu súvisieť.

Problematika ekonomického usudzovania (economic judgment) a rozhodovania (decision making) má bohatú tradíciu v psychologických i ekonomických vedách a jej detailnejší rozbor presahuje možnosti tejto štúdie. Vzhľadom k metodike použitej v tomto výskume je však potrebné uviesť jeden jej aspekt. Častým spôsobom, ako je usudzovanie v kontexte používania peňazí resp. materiálnych zdrojov zisťované, je analýza spôsobov uvažovania v hypotetických situáciách. Príkladom môže byť problémová situácia, kde má respondent manipulovať s fiktívnym obnosom peňazí, ktorý predstavuje výhru v lotérii (Kogler, Kühberger, & Gilhofer, 2013). To do akej miery korešponduje hypotetické usudzovanie s reálnym konaním je častým

predmetom diskusií s tým, že sa môže jednať o značne nepodobné skutočnosti. Avšak usudzovanie a rozhodovanie (nie konanie) v hypotetickej a reálnej situácii porovnateľné byť môže. Ako uvádza Kuhberger, Schulte-Mecklenbeck & Perner (2002, s.1163) usudzovanie a rozhodovanie je „hypotetické vo svojej podstate. Pri rozhodovaní očakávame hypotetické stavy sveta, zvažujeme udalosti, ktoré môžu alebo nemusia nastať, a zvažujeme pocity, ktoré ešte nemáme.“ Aj v reálnych situáciách „proces skutočného rozhodovania spočíva v predstavovaní a hodnotení hypotetických možností a tento kľúčový proces je rovnaký pri hypotetických rozhodnutiach.“ V prípade ekonomického usudzovania je nespornou výhodou používania hypotetických situácií široká škála možností pre koncipovanie výskumných dizajnov, čo je v reálnych situáciách limitované ekonomickou náročnosťou takéhoto skúmania. Prirodzeným dôsledkom uvedeného je skutočnosť, že väčšina výskumov, ktoré skúmajú „reálne“ ekonomické usudzovanie a rozhodovanie, sa zameriava na manipulácie s malým obnosom peňazí.

Cieľom tohto výskumu bolo overenie súvislostí medzi hypotetickým ekonomickým usudzovaním a sociodemografickými premennými, a špecificky s počtom súrodencov resp. veľkosťou primárnej rodiny. Očakávali sme, že skúsenosť s väčším počtom súrodencov bude vplývať na voľby preferujúce rodinu pri ekonomickom uvažovaní a rozhodovaní. Realizovaný výskum má exploratívnu povahu, keďže nám nie sú známe štúdie zaoberajúce sa ekonomickým rozhodovaním vo viacdenných rodinách.

METÓDA

Pre zisťovanie hypotetického ekonomického usudzovania sme vytvorili metodiku - problémovú situáciu, kde mali respondenti prerozdeľovať fiktívnu výhru v lotérii do piatich kategórií - sporenie, vlastná spotreba, pre rodinu, charita a investovanie. Znenie otázky bolo nasledovné: „Čo by ste urobili, ak by ste v nejakej lotérii vyhrali tak veľa peňazí, že po zaplatení všetkých vašich úverov (ak nejaké máte) či iných záväzkov, by vám ostal milión EUR (po zdanení)?“. Úlohou respondentov bolo najprv uviesť voľnú odpoveď, následne mali rozdeliť sumu do pripravených kategórií, ktoré boli zvolené na základe pred-výskumu realizovaného obsahovou analýzou na vzorke vysokoškolských študentov. Zaradením voľnej odpovede, ktorá nebola vyhodnocovaná sme sa snažili minimalizovať vplyv poradia kategórií k prerozdeleniu výhry.

Ako ďalšie premenné boli do výskumu zaradené rod, vek, počet súrodencov v primárnej rodine, počet členov domácnosti, vzdelanie, príjem osoby a socioekonomický status zisťovaný jednoduchou vizuálnou metódou (MacArthurov rebrík; Giatti et al., 2012).

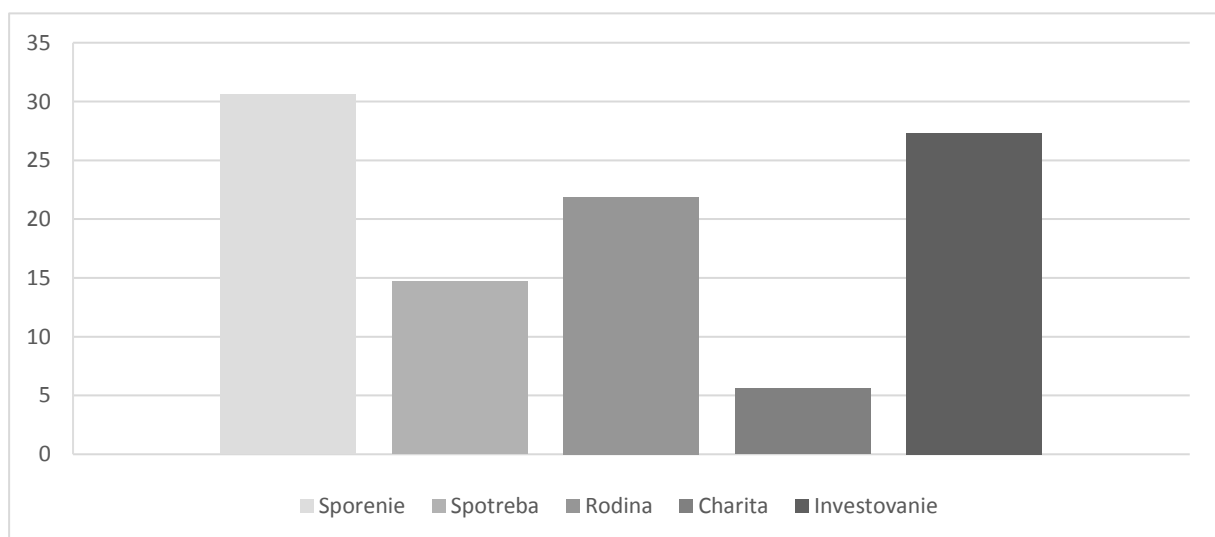
Výskum bol realizovaný na súbore 492 osôb vo veku od 18 do 60 rokov. Osoby boli vybrané na základe reprezentatívnych kvót (pre pohlavie, vekovú kategóriu a región); z pôvodného súboru 501 osôb bolo 9 respondentov vylúčených na základe nesprávne vyplnených dotazníkov.

Pre štatistické spracovanie bola použitá jednocestná ANOVA a regresná analýza (stepwise). Hodnoty v piatich kategóriách boli prepočítané na percentuálne hodnoty z celkovej prerozdelennej sumy, vzhľadom k tomu, že respondenti rozdeľovali sumy do kategórií s chybami (uvedenú skutočnosť diskutujeme v obmedzeniach výskumu nižšie). Premenná počet súrodencov bola kategorizovaná na 3 skupiny – jedináčikov, respondentov s jedným alebo dvoma súrodencami a respondentov s tromi a viacerými súrodencami (v texte uvádzané ako viacdtné rodiny). V regresnej analýze bola táto premenná vkladaná ako dummy.

VÝSLEDKY

Sumárne boli najpreferovanejšími kategóriami pre využitie fiktívnej výhry kategórie sporenia (priemerne 30,6 % celkovej sumy) a investovania (27,3 %), pre rodinných príslušníkov bola priemerne vyhradená tretia najvyššia čiastka (21,9 %), ďalej nasledovali výdavky pre vlastnú potrebu (14,7 %), najmenšiu čiastku vyhradili respondenti charite (5,6 %).

Graf 1 Prerozdelenie fiktívnej výhry medzi 5 kategórií na celej vzorke (N=492)

Hlavným cieľom výskumu bolo porovnanie hypotetického ekonomického usudzovania medzi respondentami pochádzajúcimi z rôznych typov rodín (tab. 1). Signifikantný rozdiel bol zaznamenaný v kategórii rodina (sig. = 0,038), pričom na základe post-hoc testu rozdiel nastal medzi jedináčikmi a respondentmi z rodín s 3 a viacerými súrodencami (Tukey HSD sig. = 0,039).

Tabuľka 1 Rozdiely v prerozdelení fiktívnej výhry medzi respondentmi z rôznych typov rodín (One-Way ANOVA)

	Sporenie	Spotreba	Rodina	Charita	Investovanie
Jedináčik (N=34)	34,0	15,5	19,6	4,4	26,5
Má 1 alebo 2 súrodencov (N=338)	30,7	14,4	20,8	5,5	28,6
Má 3 a viac súrodencov (N=120)	29,2	15,0	25,6	6,2	23,9
Celá vzorka (N=492)	30,6	14,7	21,9	5,6	27,3
	F=0,49	F=0,12	F=3,29*	F=0,48	F=1,68

Ďalej sme preverovali diferencie vo voľbách na základe dosiahnutého vzdelania, rozdiely sa prejavili v troch kategóriách (tab. 2), veľkosti efektov však boli nízke ($ES \leq 0,16$).

Tabuľka 2 Rozdiely v prerozdelení fiktívnej výhry medzi respondentmi podľa vzdelania (One-Way ANOVA)

	Sporenie	Spotreba	Rodina	Charita	Investovanie
Základné (N=13)	13,8	28,1	23,7	7,2	27,2
Učňovské (N=51)	32,2	16,9	21,2	7,1	22,4
SOŠ (N=216)	33,2	13,5	23	4,8	25,4
Gymnázium (N=42)	23,4	14,7	20,6	7,3	33,9
VŠ (N=162)	29,5	14,3	20,1	5,8	30,3
PhD (N=8)	33,9	14,9	35,7	2,2	13,3
	F=2,37*	F=2,49*	F=1,45	F=1,07	F=2,52*

Efekt typu rodiny sa obdobne prejavil aj v regresnej analýze so signifikantným prediktorom dummy premennej viacetné rodiny (priemer 25,6) vs. ostatní (priemer 20,7); $\beta=0,114$; sig.= 0,011. Do regresného modelu boli ďalej pridávané premenné počet členov domácnosti, príjem, socioekonomický status, rod a vek. V regresnom modeli sa presadili vek a rod, celkovo tri prediktory boli signifikantné, ale celkové percento vysvetlenej variability bolo nízke.

Tabuľka 3 Regresná analýza pre typ rodiny, počet členov domácnosti, príjem, socioekonomický status, rod a vek ako prediktory a sumu financií v kategórii *rodina* ako kritérium

Prediktor	R	R ² change	B	t	P
Rodina ($F_{total}(3, 488)=20,79; p<0,001$)					
Typ rodiny	0,114	0,013**	4,22	2,29	0,022
Vek	0,298	0,076***	0,52	7,25	0,000
Rod	0,337	0,024***	6,04	3,66	0,000
(Constant)			-8,92		

DISKUSIA

Problematika ekonomického či finančného usudzovania a rozhodovania je silne kontextovo viazaná. Je len ťažko možné kontrolovať množstvo premenných, ktoré vstupujú do hry, ak sa osoba rozhoduje v situáciách používania peňazí. Preto bola vytvorená hypotetická situácia rozhodovania sa nad takou veľkou sumou peňazí, ktorá spadá mimo bežný kontext ich používania pre drvivú väčšinu ľudí. Na základe toho je možné považovať problémovú situáciu za relatívne rovnakú pre všetkých respondentov. Naším cieľom bolo overiť rozdiely v uvažovaní a rozhodovaní sa v hypotetickej situácii prerozdelenia peňazí medzi respondentami z rozdielnych typov rodín na základe počtu súrodencov a tiež ďalších sociodemografických premenných. Používanie hypotetických scenárov pre hodnotenie ekonomického uvažovania a rozhodovania je v literatúre pomerne bežné (pozri napr. Kuhberger, Schulte-Mecklenbeck, & Perner, 2002), v kontexte viacdenných rodín sme sa však s obdobným výskumom nestretli.

Zaznamenali sme rozdiely v množstve peňazí určených pre rodinu v prospech osôb majúcich viacero súrodencov čo je v súlade s predpokladmi, že skúsenosť s väčším počtom súrodencov v primárnej rodine častejšie vedie k ekonomickým voľbám v prospech rodiny. Aby sme vylúčili iné jednoduché alternatívne vysvetlenie, že nižšie sumy pre rodinu u respondentov s menším počtom súrodencov vyplývajú z prostého menšieho počtu rodinných príslušníkov, pridali sme do regresného modelu počet členov domácnosti, táto premenná sa v modeli nepresadila.

Zaznamenali sme ďalej rozdiely na základe vzdelania, kedy sa s vyšším vzdelaním spája preferencia investovania a čiastočne sporenia, a znižuje sa percento pre vlastnú spotrebu. Prerozdelenie financií nesúviselo s príjmom, socioekonomickým statusom ani s počtom členov domácnosti, vek a rod sa presadili len v regresnom modeli pre voľby v prospech rodiny. Vo všeobecnosti však možno konštatovať že zaznamenané zistenia neboli postačujúco

priekazné, veľkosti efektov či príspevky v celkovej variabilite boli nízke. Pri korigovaní hladín významnosti by aj zaznamenané rozdiely prevažne neboli signifikantné.

Vzhľadom k charakteru prvotnej sondy do problematiky sme volili stratégiu jednoduchých štatistických analýz. Na základe exploratívnej povahy skúmania nebola volená konkrétna hypotéza. Výsledky majú teda skôr indikatívny charakter a ponúkajú odôvodnenie pre ďalšie skúmanie v danej oblasti. Typ primárnej rodiny (z hľadiska počtu súrodencov) sa viaže na viacero ďalších premenných, ktoré bude potrebné v ďalšom skúmaní kontrolovať, efekt typu rodiny na ekonomické rozhodovanie by bolo vhodné ďalej testovať na homogénnych podskupinách.

Špecifikom použitej metodiky je narábanie s bežne nedostupnými množstvami peňazí, prerozdelené sumy peňazí boli tak vysoké, že ich rozpočítanie pôsobilo respondentom značné problémy a celková suma často nezodpovedala sume vyhradenej pre fiktívnu výhru. Tento nedostatok však možno pri administrovaní ošetriť jednoduchou úpravou administrácie s integrovanou kontrolou celkového súčtu prerozdelených hodnôt. Zásadnejším limitom tohto výskumu (ale i ďalších výskumov využívajúcich hypotetické situácie pre testovanie ekonomického usudzovania) je validita použitej metodiky. Otázne je, či zvolenou metódou cieľme na problematiku ekonomického rozhodovania, alebo skôr na problematiku hodnôt, resp. či vôbec možno tieto oblasti oddeľovať.

Záverom možno konštatovať, že realizovaný výskum bol pre nás prvou sondou do problematiky ekonomického usudzovania a rozhodovania vo vzťahu k typu rodiny z hľadiska jej veľkosti. Výsledky analýz neboli prekvapivé z hľadiska veľkosti sledovaných efektov ale poskytujú oprávnenie pre ďalšie skúmanie v tejto oblasti.

LITERATÚRA

- Blake, J. (1992). *Family Size and Achievement*. Berkeley: University of California Press.
- Bras, H., Kok, J., & Mandemakers, K. (2010). Sibship size and status attainment across contexts: Evidence from the Netherlands, 1840-1925. *Demographic Research*, 23, 73-104.
- Giatti, L., do Valle Camelo, L., Rodrigues, J. F. C., & Barreto, S. M. (2012). Reliability of the MacArthur scale of subjective social status - Brazilian Longitudinal Study of Adult Health (ELSA-Brasil), *BMC Public Health*, 12, 1096.
- Kogler, CH., Kühberger, A., & Gilhofer, R. (2013). Real and hypothetical endowment effects when exchanging lottery tickets: Is regret a better explanation than loss aversion? *Journal of Economic Psychology*, 37, 42-53.

- Kuhberger, A., Schulte-Mecklenbeck, M., & Perner, J. (2002). Framing decisions: Hypothetical and real. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 89, 1162–1175.
- Michálek, A. (2004). Poverty at the local level (Poverty centres in Slovakia). *Geografický časopis*, 56, 225-247.
- Sandberg, J., & Rafail, P. (2014). Family Size, Cognitive Outcomes, and Familial Interaction in Stable, Two-Parent Families: United States, 1997-2002. *Demography*, 51, 1895–1931.
- Sobotková, I. (2007). *Psychologie rodiny*. Praha: Portál.

FAKTOROVÁ ŠTRUKTÚRA KOMPONENTOV ŠKOLSKEJ SUBJEKTÍVNEJ POHODY ADOLESCENTOV

FACTORE STRUCTURE OF ADOLESCENTS' SCHOOL WELL-BEING COMPONENTS

Miroslava Balážová, Marta Popelková

Katedra psychologických vied, FSVaZ, UKF v Nitre

miroslava.balazova@ukf.sk, mpopelkova@ukf.sk

Abstrakt

Cieľom príspevku bolo skúmať faktorovú štruktúru a vnútornú konzistenciu škál na meranie školskej subjektívnej pohody, vychádzajúcej z poňatia subjektívnej pohody Dienera. Kognitívny komponent školskej subjektívnej pohody bol meraný prostredníctvom upravenej verzie Škály životnej spokojnosti (SWLS). Emočný komponent školskej subjektívnej pohody bol meraný prostredníctvom Škály pozitívnej a negatívnej afektivity (PANAS), upravenej pre účely skúmania pozitívnych a negatívnych emócií v školskom prostredí. Výskumu sa zúčastnilo 192 gymnazistov (74 chlapcov a 118 dievčat) vo veku 15–19 rokov ($M=17,33 \pm 1,32$). Výsledky exploračnej faktorovej analýzy potvrdili existenciu 3-faktorového riešenia školskej subjektívnej pohody (vysvetľovalo 47,19% variability). Výsledné hodnoty Cronbachovej α preukázali adekvátnu vnútornú konzistenciu škál ($\alpha=0,82-0,86$).

Kľúčové slová: školská subjektívna pohoda; spokojnosť v škole; pozitívne emócie v škole; negatívne emócie v škole

Abstract

The aim of this research was to explore the factor structure and reliability of the school subjective well-being scales based on Diener's subjective well-being concept. Cognitive component of subjective well-being was measured by adjusted version of Satisfaction with life scale (SWLS). Affective component of subjective well-being was measured by Positive and negative affect schedule (PANAS) which was modified for measuring positive and negative affect in school environment. The research sample was made of 192 secondary-school students from grammar school (74 boys and 118 girls) in the age of 15–19 years ($M=17.33$; $SD=1.32$). The subsequent factor analysis confirmed the existence of 3 factors of the school subjective well-being (explained 47.19% of variance). Cronbach α confirmed adequate internal consistency of the scales ($\alpha=0.82-0.86$).

Key words: school subjective well-being; school satisfaction; school positive affect; school negative affect

Grantová podpora: UGA IX/1/2018: Školská subjektívna pohoda adolescentov.

Úvod

Subjektívna pohoda predstavuje jeden z významných faktorov adaptívneho vývinu adolescenta, čoraz častejšie považovaný za explicitný cieľ vzdelávania (Soutter, 2011). Hubner et al. (2014) preukázali, že je dôležité zamerať sa na spokojnosť adolescenta v konkrétnych oblastiach života namiesto skúmania celkovej životnej spokojnosti, ktoré prevláda vo väčšine výskumov. Keďže adolescenti trávajú veľkú časť dňa v škole, skúmanie školskej pohody sa javí ako kľúčové pre pochopenie ich celkového fungovania (Orosová, Gajdošová, & Janovská, 2015).

Doposiaľ bolo vytvorených niekoľko modelov školskej subjektívnej pohody (napr. Hofman, Hofman, & Guldemond, 1999; Konu et al., 2002). V predkladanej štúdií vychádzame z vymedzenia subjektívnej pohody Dienera (1984), podľa ktorého možno subjektívnu pohodu chápať ako 3-zložkový konštrukt, tvorený celkovou spokojnosťou so životom (kognitívny komponent), pozitívnymi a negatívnymi emóciami (emočný komponent). Tento model subjektívnej pohody bol potvrdený aj na vzorke detí a dospelých (Huebner, 1991; Huebner & Dew, 1996). Následne boli uskutočnené viaceré empirické štúdie, ktoré na testovanie Dienerovho modelu subjektívnej pohody využívali kombináciu Škály životnej spokojnosti (SWLS) na posúdenie kognitívneho komponentu a Škály pozitívnej a negatívnej afektivity (PANAS) na posúdenie emočného komponentu subjektívnej pohody (napr. Cunsolo, 2017; Grant, Langan-Fox, & Anglim, 2009). Dienerov model pohody aplikovali do oblasti skúmania školskej pohody žiakov Longová et al. (2012), ktorí merali subjektívnu pohodu adolescentov v školskom prostredí pozostávajúcu zo spokojnosti v škole a z pozitívnych i negatívnych emócií, ktoré žiak prežíval počas vyučovacích hodín.

V nadväznosti na výskum Longovej et al. (2012) bolo cieľom našej štúdie zistiť, či je možné Dienerom (1984) navrhovaný a empiricky potvrdený model subjektívnej pohody aplikovať na posúdenie školskej subjektívnej pohody adolescentov na Slovensku. Podobne ako spomínané zahraničné štúdie sme použili kombináciu škál SWLS a PANAS, ktoré boli upravené tak, aby hodnotili spokojnosť žiaka v škole (SWLS) a jeho prežívanie pozitívnych a negatívnych emócií v školskom prostredí (PANAS). Následne sme overovali vnútornú konzistenciu slovenských verzií škál na posúdenie školskej subjektívnej pohody žiaka.

METÓDY

Výskumná vzorka

Výskumu sa zúčastnilo 192 žiakov viacerých gymnázií (Gymnázium v Detve, vo Zvolene, vo Filákovke, v Nitre a v Spišskej Novej Vsi) vo veku 15–19 rokov ($M=17,33 \pm 1,32$). Výskumnú vzorku tvorilo spolu 74 chlapcov ($M=17,51 \pm 1,22$) a 118 dievčat ($M=17,21 \pm 1,37$).

Zber dát bol príležitostný a prebiehal v mesiacoch apríl až jún 2018. Výskum bol uskutočnený so súhlasom riaditeľov gymnázií a rodičov neplnoletých žiakov.

Meracie nástroje

Na meranie kognitívneho komponentu subjektívnej pohody sme použili *Škálu životnej spokojnosti* (Satisfaction with Life Scale; *SWLS*; Pavot & Diener, 1993). Pôvodná verzia škály má adekvátnu konvergentnú validitu, vnútornú konzistenciu aj test-retest reliabilitu (Pavot & Diener, 1993; Pavot et al., 1991). Je tvorená 5 položkami, pýtajúcimi sa na celkovú životnú spokojnosť, ktorých znenie sme pre účely našej štúdie upravili tak, aby sa týkali spokojnosti adolescenta v škole. Škála bola preložená a validizovaná do českého jazyka (Lewis et al., 1999).

Na meranie emočného komponentu subjektívnej pohody sme použili *Škálu pozitívnej a negatívnej afektivity* (Positive and negative affect schedule; *PANAS*; Watson, Clark, & Tellegen, 1988). Pôvodná verzia škály je tvorená 2 dimenziami – pozitívne a negatívne emócie. Každá dimenzia pozostáva z 10 adjektív, ku ktorým sa respondent vyjadruje, ako často sa u neho vyskytli za určité obdobie. V našej štúdiu sme sa respondentov pýtali ako sa zvyčajne cítia v škole. Pôvodná verzia škály má adekvátnu vnútornú konzistenciu ($\alpha=0,84-0,89$) aj konštruktívnu validitu (Watson et al., 1988). Slovenskú verziu škály vytvorila Ficková (2002). Aj keď je škála v našich podmienkach používaná (napr. Ficková, 2002; Jurišová, 2016), doposiaľ nebola validizovaná na slovenskej populácii.

Metódy analýzy dát

Štatistická analýza dát bola uskutočnená prostredníctvom programu SPSS verzia 22. Faktorová štruktúra škál bola skúmaná prostredníctvom exploračnej faktorovej analýzy. Na posúdenie vhodnosti dát pre faktorovú analýzu bol použitý Barlettov test sféricity. Adekvátnosť vzorky bola posúdená na základe Kaiser-Meyer-Olkin testu (KMO). Na odhad faktorového zaťaženia populácie bola použitá metóda extrakcie Maximum likelihood. Keďže predošlé štúdie potvrdili vzájomnú koreláciu jednotlivých subškál, použili sme metódu rotácie Oblimin. Reliabilita meracích nástrojov bola posúdená na základe vnútornej konzistencie škál a ich jednotlivých subškál prostredníctvom Cronbachovej α .

VÝSLEDKY

Výsledky exploračnej faktorovej analýzy uvádzame v tabuľke 1. Barlettov test sféricity potvrdil vhodnosť dát pre faktorovú analýzu ($p=0,000$). Hodnota indexu KMO preukázala adekvátnosť veľkosti vzorky ($KMO=0,85$). Kaiserove kritérium identifikovalo 6 komponentov, vysvetľujúcich 61,91% rozptylu. Rotácia Oblimin naznačovala, že najčistejšie je 3-faktorové riešenie, vysvetľujúce 47,19% rozptylu. Toto riešenie bolo porovnateľné s pôvodnými verziami škál. Ako problematické sa javili položky 2 a 5 škály PANAS, ktorých faktorové sýtenie bolo nižšie ako 0,30.

Tabuľka 1 Faktorové sýtenie položiek škál na meranie školskej subjektívnej pohody

		Faktory školskej subjektívnej pohody			Komunalita
		1	2	3	
Pozitívne emócie v škole	PA_1	0,46			0,31
	PA_3	0,62			0,58
	PA_5	0,28			0,23
	PA_7	0,74			0,54
	PA_9	0,62			0,52
	PA_11	0,74			0,52
	PA_13	0,36			0,18
	PA_15	0,54			0,47
	PA_17	0,62			0,35
	PA_19	0,53			0,38
Negatívne emócie v škole	NA_2		-0,23		0,48
	NA_4		-0,43		0,48
	NA_6		-0,51		0,43
	NA_8		-0,59		0,41
	NA_10		-0,48		0,45
	NA_12		-0,61		0,51
	NA_14		-0,59		0,43
	NA_16		-0,82		0,58
	NA_18		-0,73		0,53
	NA_20		-0,71		0,49
Spokojnosť v škole	SWLS_1			0,75	0,54
	SWLS_2			0,81	0,62
	SWLS_3			0,81	0,62
	SWLS_4			0,72	0,57
	SWLS_5			0,65	0,44
Vlastná hodnota		3,16	6,58	2,06	
Vysvetlená variabilita (%)		12,63	26,32	8,25	47,19

V tabuľke 2 uvádzame výsledky korelácií medzi jednotlivými faktormi škál školskej subjektívnej pohody. Faktor spokojnosť v škole má stredne silný pozitívny vzťah s faktorom pozitívne emócie v škole ($r=0,41$) a stredne silný negatívny vzťah s faktorom negatívne emócie v škole ($r=-0,42$). Faktory emočného komponentu školskej subjektívnej pohody majú slabý negatívny vzťah ($r=-0,25$). Všetky uvedené vzťahy sú štatisticky významné ($p \leq 0,001$).

Tabuľka 2 Korelácie faktorov školskej subjektívnej pohody

FAKTOR	Pozitívne emócie v škole	Negatívne emócie v škole	Spokojnosť v škole
Pozitívne emócie v škole	1,00		
Negatívne emócie v škole	-0,25**	1,00	
Spokojnosť v škole	0,41**	-0,42**	1,00

** $p \leq 0,001$

Po preskúmaní faktorovej štruktúry škál SWLS a PANAS na vzorke slovenských gymnazistov sme overili vnútornú konzistenciu ich subškál. Koeficienty Cronbachovej alfy potvrdili adekvátnu vnútornú konzistenciu subškál pozitívne emócie v škole ($\alpha=0,82$) a negatívne emócie v škole ($\alpha=0,86$) v prípade škály PANAS a subškály spokojnosť v škole ($\alpha=0,86$) v prípade škály SWLS.

DISKUSIA

Cieľom výskumnej štúdie bolo skúmať faktorovú štruktúru školskej subjektívnej pohody adolescentov, vychádzajúcej z modelu Dienera (1984). Kognitívny komponent školskej subjektívnej pohody – spokojnosť v škole – bola meraná prostredníctvom škály SWLS, upravenej pre účely skúmania celkovej spokojnosti žiaka v škole. Výsledky exploračnej faktorovej analýzy preukázali vysoké faktorové sýtenie všetkých 5 položiek upravenej škály SWLS (0,65-0,81). Porovnateľné výsledky priniesla validizačná štúdia Pavota et al. (1991), v ktorej sa faktorové sýtenie jednotlivých položiek pohybovalo v rozmedzí 0,66-0,93.

Emočný komponent školskej subjektívnej pohody – pozitívne a negatívne emócie v škole – bola meraná prostredníctvom škály PANAS, upravenej pre účely skúmania celkového prežívania pozitívnych a negatívnych emócií žiaka v škole. Výsledky exploračnej faktorovej analýzy preukázali 2-faktorové riešenie škály zhodné s pôvodnou verziou škály PANAS (Watson et al., 1988), potvrdené vo viacerých validizačných štúdiách (napr. de Carvalho et al., 2013; Crawford & Henry, 2004). Ako problematické sa javili položka 5 („bdelo“) z faktoru pozitívne emócie škole a položka 2 („nepriateľsky“) z faktoru negatívne emócie v škole,

ktorých faktorové sýtenie bolo nižšie ako 0,30. Obe položky mali najnižšie faktorové sýtenie aj vo validizačnej štúdiu de Carvalho et al. (2013), uskutočnenej na brazílskej populácii. Tieto zistenia nie sú v súlade s výsledkami Longovej et al. (2012), ktoré preukázali vysoké faktorové sýtenie v prípade všetkých položiek, týkajúcich sa prežívania pozitívnych i negatívnych emócií počas vyučovacích hodín, s výnimkou položky „nervózný“.

Výsledné medzifaktorové korelácie školskej subjektívnej pohody boli porovnateľné s validizačnou štúdiou Pavota et al. (1991), uskutočnenej na dospeljej populácii, so štúdiou Jovanović (2016), ktorá testovala psychometrické vlastnosti škály SWLS na vzorke adolescentov, aj so štúdiou Longovej et al. (2012), ktorá skúmala školskú subjektívnu pohodu u adolescentov.

Výsledné hodnoty Cronbachovej α ukázali, že vnútorná konzistencia subškály na meranie kognitívneho komponentu školskej subjektívnej pohody je adekvátna a porovnateľná s výsledkami predošlých štúdií skúmajúcich reliabilitu pôvodnej verzie škály SWLS (Aishvarya et al., 2006; Diener et al., 1985; Jovanović, 2016; Lewis et al., 1999). Podobne vnútorná konzistencia subškál na meranie emočného komponentu školskej subjektívnej pohody je adekvátna a porovnateľná s pôvodnou validizačnou štúdiou škály PANAS (Watson et al., 1988) aj so štúdiou skúmajúcou prežívanie pozitívnych a negatívnych emócií adolescentmi počas vyučovacích hodín v škole (Long et al., 2012). Autori využívajúci škálu PANAS v slovenských podmienkach neuvádzajú vo svojich štúdiách hodnoty vnútornej konzistencie (napr. Ficková, 2002; Jurišová, 2016).

ZÁVER

Výsledky exploračnej faktorovej štruktúry preukázali 3-faktorové riešenie školskej subjektívnej pohody, merateľnej prostredníctvom kombinácie upravených verzií škál SWLS (spokojnosť v škole) a PANAS (pozitívne a negatívne emócie v škole). Hodnoty Cronbachovej α potvrdili adekvátnu vnútornú konzistenciu jednotlivých subškál. V budúcich výskumoch odporúčame overiť faktorovú štruktúru prostredníctvom konfirmačnej faktorovej analýzy na väčšej vzorke s dôrazom na preskúmanie položiek 2 a 5 zo škály PANAS, ktorých faktorové sýtenie bolo nízke.

LITERATÚRA

- Aishvarya, S. et al. (2006). Psychometric properties and validation of the Satisfaction with life scale in psychiatric and medical outpatients in Malaysia. *Comprehensive psychiatry*, 55(1), 101-106.
- Crawford, J.R., & Henry, J.D. (2004). The Positive and negative affect schedule (PANAS): Construct validity, measurement properties and normative data in a large non-clinical sample. *British journal of clinical psychology*, 43(3), 245–265.
- Cunsolo, S. (2017). Subjective wellbeing during adolescence: A literature review on key factors relating to adolescent's subjective wellbeing and education outcomes. *Studi sulla formazione*, 20, 81-94.
- de Carvalho, H.W. et al. (2013). Structural validity and reliability of the Positive and negative affect schedule (PANAS): Evidence from a large Brazilian community sample. *Revista brasileira de psiquiatria*, 35(2), 169-172.
- Diener, E. (1984). Subjective well-being. *Psychological bulletin*, 95, 542-575.
- Diener, E., Emmons, R.A., Larsen, R.J., & Griffin, S. (1985). The Satisfaction with life scale. *Journal of personality assessment*, 49, 71-75.
- Ficková, E. (2002). Pozitívna a negatívna afektivita – Mediátory preferencie copingových stratégií. In F. Baumgartner, M. Frankovský, & M. Kentoš (Eds.), *Sociálne procesy a osobnosť 2002: Zborník príspevkov* (pp. 90-95). Košice: Spoločenský ústav SAV, Ústav experimentálnej psychológie SAV.
- Grant, S., Langan-Fox, J., & Anglim, J. (2009). The big five traits as predictors of subjective and psychological well-being. *Psychological reports*, 105(1), 205-231.
- Hofman, R.H., Hofman, A.W.H., & Guldemond, H. (1999). Social and cognitive outcomes: A comparison of contexts of learning. *School effectiveness and school improvement*, 10(3), 352-366.
- Huebner, E.S. (1991). Further validation of the Students' life satisfaction scale: The independence of satisfaction and affect ratings. *Journal of psychoeducational assessment*, 9, 363-368.
- Huebner, E.S., & Dew, T. (1996). The interrelationships of positive affect, negative affect and life satisfaction, in an adolescent sample. *Social indicators research*, 38, 129-137.
- Huebner, E.S., Suldo, S., Valois, R.F., Drane, J.W., & Zullig, K. (2014). Brief multidimensional Students' life satisfaction scale: Sex, race, and grade effects for a high school sample. *Psychological reports*, 94, 351-356.

- Jovanović, V. (2016). The validity of the Satisfaction with life scale in adolescents and a comparison with single-item life satisfaction measures: a preliminary study. *Quality of life research, 25*(12), 3173-3180.
- Jurišová, E. (2016). Coping strategies and post-traumatic growth in paramedics: moderating effect of specific self-efficacy and positive/negative affectivity. *Studia psychologica, 58*(4), 259-275.
- Konu, A., Alanen, E., Lintonen, T., & Rimpelä, M. (2002). Factor structure of the school well-being model. *Health education research, 17*(6), 732-742.
- Lewis, C., Shevlin, M.E., Smékal, V., & Dorathy, M.J. (1999). Factor structure and reliability of a Czech translation of the Satisfaction with life scale among Czech university students. *Studia psychologica, 41*(3), 239-244.
- Long, R.F., Huebner, E.S., Wedell, D.H., & Hills, K.J. (2012). Measuring school-related subjective well-being in adolescents. *American journal of orthopsychiatry, 82*(1), 50-60.
- Orosová, O., Gajdošová, B., & Janovská, A. (2015). Well-being among Slovak adolescents. In B.K. Nastasi, & A.P. Borja (Eds), *International handbook of psychological well-being in children and adolescents: Bridging the gaps between theory, research, and practice* (pp.183-200). New York: Springer.
- Pavot, W., Diener, E., Colvin, C.R., & Sandvik, E. (1991). Further validation of the Satisfaction with life scale: Evidence for the cross-method convergence of well-being measures. *Journal of personality assessment, 57*(1), 149-161.
- Pavot, W., & Diener, E. (1993). Review of the Satisfaction with life scale. *Psychological assessment, 5*, 164-172.
- Soutter, A.K. (2011). What can we learn about wellbeing in school? *Journal of student wellbeing, 5*(1), 1-21.
- Watson, D., Clark, L.A., & Tellegen, A. (1988). Development and validation of brief measure of positive and negative affect: The PANAS scale. *Journal of personality and social psychology, 54*(6), 1063-1070.

SÚ VEDCI „VEDECKY GRAMOTNÍ“? ČO JE VEDECKÁ GRAMOTNOSŤ A AKO JU MERAŤ

ARE SCIENTISTS "SCIENTIFICALLY LITERATE"? WHAT IS SCIENTIFIC LITERACY AND HOW TO MEASURE IT

Jana Bašnáková, Vladimíra Čavojová

Ústav experimentálnej psychológie, CSPV SAV

jana.basnakova@savba.sk, vladimira.cavojova@savba.sk

Abstrakt

Vďaka technologickému pokroku a dostupnosti množstva rôznych informácií je kladený čoraz väčší dôraz na vedeckú gramotnosť, ktorú definujeme ako schopnosť využívať vedecké poznatky na vytváranie záverov založených na dôkazoch. V príspevku priblížime spôsob konštrukcie slovenskej verzie dotazníka *vedeckého uvažovania* (*Scientific Reasoning Scale*, Drummond & Fishoff, 2017), ako aj jeho overovanie na skupine vedcov SAV (N = 79) a učiteľov (N = 145). Dotazník sa skladá z modelových príbehov, ktoré overujú, či respondent správne vyhodnotí spôsob, akým sa dospelo k určitému záveru. V protiklade s našimi očakávaniami sme zistili, že u vedcov existujú pomerne veľké rozdiely v aktívnom porozumení metodologickým konceptom, najmä tým, ktoré sa týkajú skreslenia odpovedí (*response bias*), kontrolnej skupiny a dvojitej zaslepenosti štúdií (*double blind*). V závere príspevku diskutujeme o spôsoboch úpravy slovenskej verzie dotazníka na základe výsledkov pilotných štúdií, a o jeho ďalšom použití.

Kľúčové slová: vedecká gramotnosť; škála vedeckého uvažovania; kritické myslenie

Abstract

Due to technological advances and the availability of large quantities of information, there is an increasing emphasis on scientific literacy which is defined as the ability to use scientific knowledge to arrive at evidence-based conclusions. In this paper, we describe the process of making the Slovak version of the *Scientific Reasoning Scale* (Drummond & Fishoff, 2017) and its validation on a sample of SAS researchers (N = 79) and high-school teachers (N = 145). The questionnaire is composed of sample stories and questions which assess whether the participant understands how a certain conclusion has been reached. Contrary to our expectations, there were fairly big differences among scientists in their active understanding of various methodological concepts, mainly those concerning response bias, control group and double blinding. At the end of the paper we discuss the ways of adjusting the Slovak version of the SRS based on pilot studies' results and its further use.

Key words: scientific literacy; scientific reasoning scale; critical thinking

Táto práca bola podporovaná agentúrou VEGA na základe poskytnutého grantu č. 2/0085/17. Podporu tejto práci poskytol aj Inštitút strategických analýz SAV v rámci projektu Sociálna analýza Slovenska.

Úvod

Vedecké zistenia hrajú dôležitú rolu v každodennom živote ľudí – od technológií, liekov, medicínskych zákrokov a informácií o zdraví, až po všadeprítomné rady týkajúce sa kozmetiky či prospešného spôsobu stravovania. Na rozdiel od minulosti, keď boli takéto informácie dostupné skôr zriedkavo a týkali sa výnimočných objavov, dnes tvoria bežnú súčasť verejného diskurzu nielen profesionálov, ale aj laikov. Napriek ich veľkému rozšíreniu aj v neformálnych prostrediach je však otázne, do akej miery dokážu ľudia vedeckým informáciám porozumieť – zvlášť ak sú filtrované často až príliš zjednodušenou optikou médií. Je tiež pomerne bežné, že vedecky znejúce tvrdenia sa používajú aj na podloženie nezmyselných alebo tendenčných argumentov, čo v konečnom dôsledku, bez schopnosti posúdenia ich vhodnosti, dodáva kredibilitu rôznym hoaxom.

Tendencia nesprávne interpretovať vedecké informácie je do určitej miery podmienená skutočnosťou, že len málo nevedcov rozumie tomu, ako výskum funguje, aké postavenie majú izolované objavy či aká dôležitá je postupná akumulácia poznatkov. Inými slovami, hoci je každý absolvent povinného vzdelania vybavený určitým množstvom vedomostí, ktoré pochádzajú z vedeckého výskumu, len malá časť z „konzumentov“ vedy rozumie tomu, ako vedecké poznanie vzniká. V príspevku sa zaoberáme vedeckým myslením a vedeckou gramotnosťou, teda schopnosťou porozumieť metódam a princípom vedeckého skúmania za účelom uvažovania a riešenia problémov, a zručnosťami potrebnými na formuláciu, testovanie a revidovanie teórií a reflektovanie procesu získavania poznatkov (Zimmerman, 2007). Dôležité je zdôrazniť, že vedecké myslenie a gramotnosť ako podmnožina kritického myslenia pomáha laikom (i výskumníkom) uvažovať o akomkoľvek obsahu, a napriek odborne znejúcemu názvu nie je doménou samotných výskumníkov. Zjednodušene povedané, vedecké myslenie nám poskytuje nástroje na to, aby sme vedeli formulovať a overovať implicitné teórie o svete a hodnotiť ich na základe vierohodných dôkazov. Hoci väčšina populácie nikdy nebude robiť vedu ako svoje živobytie, byť vedecky gramotný je prospešné aj z dôvodu, aby sme dokázali fungovať v spoločnosti (Trefil, 2008), robili informovanejšie rozhodnutia a viedli bohatšie životy (OECD, 2003).

V príspevku sa okrem vymedzenia vedeckej gramotnosti – teda schopnosti vyhodnocovať kvalitu vedeckých dôkazov – a vedeckého myslenia, zameriame na predstavenie procesu overovania slovenskej verzie dotazníka vedeckej gramotnosti na dvoch skupinách populácie: vedeckých pracovníkoch (N=79) a stredoškolských učiteľoch (N=145). V závere v krátkosti predstavíme výslednú 8-položkovú verziu dotazníka vedeckej gramotnosti.

Ako definovať vedeckú gramotnosť? Podľa viacerých sa skladá z troch zložiek (Miller, 1983). Po prvé, vedecky gramotný človek potrebuje mať určité množstvo základných vedomostí. Napríklad na to, aby dokázal uvažovať o prírodných zákonoch, potrebuje vedieť, čo je to gravitácia a ako približne pôsobí. Po druhé, vedecky gramotný človek musí poznať základy vedeckej metodológie. To znamená, že pozná metodologické princípy, ktoré umožňujú výskumníkom dospieť k neskresleným poznatkom. Napríklad, vie rozlíšiť koreláciu od kauzality, rozumie potrebe dvojitej zaslepenosti experimentov, či kontrolnej skupiny na posúdenie vplyvu experimentálnej manipulácie. Po tretie, vedecky gramotný človek rozumie procesu, akým sa veda „robí“ – že funguje na princípe postupného pokroku, pod kontrolou anonymného peer-review procesu, a podobne. Dunbar a Klahr (2012) dodávajú ešte štvrtú zložku, ktorá sa však týka najmä aktívnych výskumníkov – participácia na vedeckých praktikách a vedeckom diskurze.

Ako vedeckú gramotnosť merať? Existujúce metódy sú spravidla zamerané na jej jednotlivé zložky. Miller (1983) na meranie prvej zložky zostavil batériu základných poznatkov o prírodných vedách, ktorá obsahuje otázky napríklad o DNA („Definujte DNA“), rádioaktivite („Všetka rádioaktivita na Zemi je spôsobená človekom.“), či geografii („Kontinenty, na ktorých žijeme, sa pohybujú už milióny rokov a budú sa hýbať aj naďalej“). Pri výskume na reprezentatívnej vzorke slovenskej populácie v roku 2017 (nepublikované dáta) boli dosiahnuté skóre vo všetkých položkách vyššie, než priemer Európy a USA z rokov 1992 a 1995.

Tretiu súčasť vedeckej gramotnosti možno posúdiť na základe zisťovania preferencií pre racionálne, poverčivé alebo intuitívne premýšľanie (Davis, 1935) alebo porovnania tendencií k vyhýbaniu sa vedeckým vysvetleniam a utiekaniu sa k intuícii či poverčivosti pri vysvetľovaní svojich presvedčení a konania (Stanovich, 2016). Takéto anti-vedecké postoje vyjadruje napríklad súhlas s položkou „Neprikladám veľkú váhu ‘vedeckým faktom’, pretože vedecké fakty možno použiť na dokázanie takmer hocičoho,“ či nesúhlas s položkou „Keď je potrebné niečo vyriešiť, je lepšie si to dôkladne premyslieť, než sa spoliehať na intuíciu.“

V našej práci sme sa však zamerali najmä na druhú zložku vedeckej gramotnosti, ktorou je poznanie základných metodologických princíпов, ktoré tvoria vedeckú metódu. Vychádzali sme z dotazníka *Škála vedeckého myslenia* (Drummond & Fischhoff, 2017), obsahujúceho 11

položiek, každú zameranú na jeden metodologický princíp: dvojitá zaslepenosť, kauzalita, ekologická validita, vmedzerené premenné, konštruktová validita, kontrolná skupina, história, maturácia (obe špecifické prípady chýbajúcej kontrolnej skupiny), randomizácia, reliabilita, a zaujatosť odpovede. Položky sú koncipované ako krátke príbehy o výskumoch, na konci ktorých je tvrdenie o danom výskume. Napríklad príbeh o kauzalite znie takto: *Výskumník zistí, že americké štáty s väčšími parkami majú menej ohrozených druhov zvierat. Pravda alebo nepravda? Tieto údaje ukazujú, že zväčšenie rozlohy amerických národných parkov zníži počet ohrozených druhov zvierat.* Test bol validovaný na dvoch vzorkách dospelých Američanov ($N = 268$ a $N = 295$), pričom priemerné dosiahnuté skóre bolo 6.7 resp. 7 bodov z 11, a Cronbachova alfa .70 a .71. Skóre v teste pozitívne korelovalo so škálou obsahujúcou vedecké fakty a dosiahnutým vzdelaním.

Po preklade dotazníka do slovenčiny a jeho následnom overovaní na populácii stredoškóľakov, kde by sme na základe úrovne vzdelania očakávali nadpriemerné skóre, sa však ukázalo, že dotazník je príliš komplikovaný. Študenti dosiahli priemerné skóre len 6 bodov z 11, pričom v časti dotazníka zameraného na poznatky mali nadpriemernú úspešnosť. Na základe týchto zistení sme sa rozhodli prispôbiť test vedeckej gramotnosti tak, aby bol jazykovo i tematicky vhodnejší.

METÓDA

Ku každej z pôvodných 11 položiek sme pridali ďalšie dve verzie z iných domén. Napríklad metodologický princíp „vmedzerené premenné“ pôvodne obsahoval príbeh o porovnávaní výkonu dvoch skupín ľudí, pričom medzi nimi nesystematicky varioval hluk v prostredí a teplota miestnosti. K nemu sme pridali dve nové obmeny: (1) príbeh o chudnutí, kde výskumníci zároveň menili množstvo cvičenia aj stravu, a (2) o učiteľovi, ktorý podobným spôsobom mení pracovnú záťaž a zároveň láskavý/prísny prístup. Výsledný test mal 34 položiek („kauzalita“ obsahovala 4 verzie).

Test sme overovali na dvoch skupinách participantov: vedeckých pracovníkoch a stredoškóľskými učiteľmi. Tieto populácie sme vybrali z toho dôvodu, že sme očakávali takmer stopercentný výkon, na základe ktorého by sme vybrali najjednoduchšie položky. Pri skupine výskumníkov sme navyše zaradili kvalitatívnu otázku o tom, aký metodologický princíp položky skúmajú. Nejednoznačné položky sme plánovali vyradiť.

Skupina stredoškóľských učiteľov kvôli praktickým obmedzeniam riešila len 22 položiek. Participantí boli do výskumu zaradení na základe samovýberu (po počiatočnom oslovení e-

mailom); je preto pravdepodobné, že vo výslednom súbore sú zaradení účastníci s relatívne vysokou motiváciou. Návratnosť dotazníkov bola nízka, čiastočne aj kvôli skutočnosti, že zber prebiehal počas letných prázdnin. Pri výskumníkoch bola návratnosť približne 10% (viac ako 2500 rozposlaných mejlov, z toho len 288 vyplnených alebo čiastočne vyplnených dotazníkov, z toho však len 79 bolo vyplnených plne). Pri učiteľoch je obtiažne určiť návratnosť, keďže boli oslovení nepriamo, prostredníctvom mejlových správ na sekretariáty škôl. Oslovené boli všetky stredné školy v SR, kompletne vyplnených dotazníkov sa vyzbieralo 145.

VÝSLEDKY

Vedeckí pracovníci dosiahli z 34 možných bodov priemerné skóre 26.9 (79%, SD 4.8). Hoci na prvý pohľad toto číslo nepôsobí ako nízke, vzhľadom na špecifickú populáciu sme očakávali takmer stopercentný výkon, obzvlášť ak 50 percent bol výkon na úrovni náhody (možné odpovede súhlas/nesúhlas). Medzi jednotlivými metodologickými princípmi bola veľká variabilita (tabuľka 1), pričom položky na dvojité zaslepenosť, ekologickú validitu a podmienenosť odpovedí dosiahli priemerné skóre nižšie ako 70%. Pri vyhodnotení kvalitatívnych odpovedí bola dosiahnutá úspešnosť ešte nižšia, hoci kvalitatívne odpovede poskytlo pomerne málo respondentov. K najčastejším chybám patrili odpovede, ktoré sa nezameriavali na abstraktné metodologické princípy, ale na intuitívne vysvetlenia vnímaných problémov v príbehoch. Napríklad pri príbehu o chudnutí viacerí kritizovali spôsob chudnutia, nie skutočnosť, že výskum bol vedený nekvalitne.

Tabuľka 1 Priemerná úspešnosť pri úlohách na jednotlivé metodologické princípy u vedeckých pracovníkov.

Metodologický princíp	priemerná úspešnosť
dvojitá zaslepenosť	64%
ekologická validita, podmienenosť odpovedí	65%
maturácia (kontrolná skupina)	73%
kontrolná skupina, vmedzerené premenné, kauzalita	81%
história (kontrolná skupina)	84%
randomizácia	86%
kontrolná skupina, konštruktová validita	87%

Pri porovnaní 22 položiek, ktoré sa opakovali v oboch dotazníkoch, bola priemerná úspešnosť vedeckých pracovníkov vyššia než stredoškolských učiteľov a učiteliek. Tí dosiahli v priemere 16.4 bodu (74.5 %, SD = 3.1). Pri porovnaní jednotlivých položiek boli vedeckí

pracovníci porovnateľní na položkách, ktoré sa týkali vmedzerených premenných a konštruktovej validity, a mierne menej úspešní na položkách týkajúcich sa ekologickej validity. Posledný výsledok je možné vysvetliť tak, že výskumníci sú „zvyknutí“ na zjednodušené situácie v experimentoch, a preto je možné, že sú zhovievavejší k menej ekologickejšiemu dizajnu.

Čo sa týka samotného testu, na základe oboch pilotných štúdií sme do výsledného súboru vybrali 8 finálnych položiek, ktoré boli na základe kvantitatívnych (najvyššia priemerná úspešnosť) aj kvalitatívnych ukazovateľov (jednoznačnosť položky, správne pochopenie a vysvetlenie daného metodologického princípu) vyhodnotené ako najjednoduchšie. Patria sem dvojité zaslepenosť, kauzalita, kontrolná skupina, vmedzerené premenné, konštruktová validita, ekologickej validita, náhodné priradenie do skupín, a podmienenosť odpovedí.

DISKUSIA

Zámerom oboch pilotných štúdií bolo prispôbiť pomerne náročnú škálu vedeckého myslenia pre použitie na reprezentatívnej vzorke všeobecnej populácie, kde môžeme očakávať nižšiu úspešnosť, než pri oboch vysoko vzdelaných skupinách. Napriek relatívne dobrým kvantitatívnym výsledkom sa však ukázalo, že ani „špeciálne“ populácie nedosahujú výkon, aký by sme vzhľadom na ich profesiu očakávali.

Zaujímavou implikáciou je, že ani vedci, ani učitelia nie vždy rozumeli metodologickým princípom v abstraktnej rovine, a mätol ich konkrétny obsah položiek. Medzi jednotlivými verziami položiek boli pomerne vysoké rozdiely v úspešnosti: napríklad pri úlohách na kauzalitu bola v jednej položke (Q14) priemerná úspešnosť u oboch skupín vyššia než 90 percent, kým pri inej položke (Q16) bola 65% (vedci) a 54% (učitelia). Ukazuje sa, že konkrétny príklad, na ktorom je princíp ilustrovaný, hrá istú rolu. Napríklad pri úlohách na kauzalitu boli niektoré úlohy ľahko sponchybniteľné čisto na základe skúsenosti, a pri tých bolo jednoduchou stratégiou zamyslieť sa nad tým, ako daná zákonitosť funguje vo svete. Pri iných takáto jednoduchá stratégia nefungovala. Na základe nášho pozorovania sme v konečnej verzii testu zostrojili dve verzie každej položky: konkrétnu a abstraktnú (tabuľka 2). Predpokladáme, že abstraktná verzia bude náročnejšia než konkrétna, pretože v nej nebude možné aplikovať doménovo-špecifické poznatky (ako v príklade so zvyšovaním pôrodnosti je nám na základe skúseností jasné, že budovanie nemocníc s pôrodnosťou nemá kauzálny vzťah) a bude nutné rozumieť metodologickému princípu.

Tabuľka 2 Príklad abstraktnej a konkrétnej položky slovenskej verzie dotazníka vedeckého myslenia.

Konkrétna verzia:

Výskumník chce vedieť, ako zvýšiť pôrodnosť. Vyžiada si štatistické informácie a zistí, že viac detí sa rodí v mestách, kde je viac nemocníc.

Z tohto výsledku vyplýva, že dobudovanie nových nemocníc zvýši pôrodnosť populácie.
(súhlasím/nesúhlasím)

Abstraktná verzia:

Výskumník chce vedieť, ako zlepšiť schopnosť populácie X. Zo štatistických údajov zistí, že viac ľudí so schopnosťou X sa pravidelne venuje činnosti Y.

Z tohto výsledku vyplýva, že činnosť Y zlepšuje schopnosť X. (súhlasím/nesúhlasím)

ZÁVER

V príspevku sme prezentovali koncept vedeckej gramotnosti a priblížili proces konštrukcie slovenskej verzie dotazníka vedeckého myslenia. Naším krátkodobým cieľom je otestovať konečnú 16-položkovú verziu (8+8) na reprezentatívnej vzorke slovenskej populácie. V dlhodobom horizonte vidíme priestor na zaradenie vedeckého myslenia ako samostatnej zložky učebných osnov na základných a stredných školách, keďže v súčasnosti je výchova k vedeckému mysleniu v osnovách prítomná len implicitne.

LITERATÚRA

- Davis, I. C. (1935). The measurement of scientific attitudes. *Science Education*, 19(3), 117–122. <http://doi.org/10.1002/sci.3730190307>
- Drummond, C., & Fischhoff, B. (2017). Development and validation of the Scientific Reasoning Scale. *Journal of Behavioral Decision Making*, 30(1), 26–38. <http://doi.org/10.1002/bdm.1906>
- Dunbar, K. N., & Klahr, D. (2012). Scientific thinking and reasoning. In K. J. Holyoak & R. G. Morrison (Eds.), *The Oxford Handbook of Thinking and Reasoning* (pp. 701–718). Oxford University Press. <http://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199734689.013.0035>
- Miller, J. D. (1983). Scientific Literacy: A Conceptual and Empirical Review. *Daedalus*, 112(2), 29–48. <http://doi.org/10.2307/20024852>

- OECD. (2003). *The PISA 2003 assessment framework—Mathematics, reading, science and problem solving knowledge and skills*. Paris.
- Stanovich, K. E. (2016). The Comprehensive Assessment of Rational Thinking. *Educational Psychologist*, 1520(February), 1–12. <http://doi.org/10.1080/00461520.2015.1125787>
- Trefil, J. (2008). *Why science?* Teachers College Press. Retrieved from https://books.google.sk/books/about/Why_science.html?id=EMXaAAAAMAAJ&redir_esc=y
- Zimmerman, C. (2007). The development of scientific thinking skills in elementary and middle school. *Developmental Review*, 27(2), 172–223. <http://doi.org/10.1016/j.dr.2006.12.001>

VZTAH EMOČNÍ INTELIGENCE A PROŽÍVÁNÍ OSAMĚLOSTI

THE RELATION BETWEEN EMOTIONAL INTELLIGENCE AND EXPERIENCE OF LONELINESS

František Baumgartner¹, Monika Urbanová²

¹*Katedra psychologie, FF OU, Ostrava*, ²*Katedra psychologie, FF UP, Olomouc*

frantisek.baumgartner@osu.cz , mony.urbanova@seznam.cz

Abstrakt

Příspěvek se zabývá vzájemným vztahem emoční inteligence a prožívané osamělosti v období adolescence. Cílem je analyzování vztahu mezi oběma koncepty a také posouzení možných rozdílů v dosažených výsledcích mezi chlapci a dívkami. Oba koncepty jsou charakterizovány s ohledem k období adolescence a nastíněn je jejich vzájemný vztah prostřednictvím dosavadních poznatků. Respondenty empirického výzkumu byli studenti dvou gymnázií Zlínského kraje (n=192) ve věkovém rozmezí 16 až 19 let. K zjištění úrovně emoční inteligence byla použita modifikovaná škála hodnocení emocí AES-41 a k zjištění prožívané osamělosti zkrácená verze škály sociální a emocionální osamělosti SELSA-S. Výsledky potvrdily souvislost obou konstruktů, přičemž dosažení vyšších skóre emoční inteligence bylo spojeno s nižší mírou zkušenosti s prožívanou osamělostí. Zjištění se však diferencují vzhledem ke složkám emoční inteligence, druhům osamělosti i s ohledem k pohlaví účastníků výzkumu.

Klíčová slova: emoce; osamělost; emoční inteligence; adolescence.

Abstract

The paper addresses the mutual relationship between emotional intelligence and experienced loneliness in the period of adolescence. The aim is to analyze the relationship between the two concepts and also to assess possible differences in the achieved scores between young males and young females. Both concepts are characterized with regard to adolescence and their mutual relationship is outlined in context of current knowledge. The subjects of empirical research were students from two high schools in the Zlín Region (n=192) in the ages from 16 to 19 years. To measure the emotional intelligence a modified emotions rating scale AES-41 was used, and a shortened version of SELSA-S was used to determine the loneliness experienced. The results verified the relationship of both constructs, the subjects achieving higher scores for the emotional intelligence showed less loneliness experienced. The findings are differentiated with regard to components of emotional intelligence, types of loneliness and gender.

Key words: emotions; loneliness; emotional intelligence; adolescence.

Úvod

Osamělost můžeme vymezit jako nepříjemný subjektivně prožívaný pocit, jež je zapříčiněn vnímáním nedostatků ve vlastních vztazích s okolím (Perlman & Peplau, 1981) a který se hojně vyskytuje zejména v období ranné adolescence (Ladd & Ettekal, 2013) a v období stáří (Nicolaisen & Thorsen, 2014). Řada odborných článků a výzkumů poukázala na vztah mezi osamělostí a nedostatkem sociálních vazeb, kdy takovýto nedostatek vztahů může negativním způsobem přispívat právě k vyšší míře prožívané osamělosti (Chipuer & Pretty, 2000; Woodhouse, Dykas, & Cassidy, 2012; Nicolaisen & Thorsen, 2014). Weiss (1973) rozlišil emoční a sociální osamělost. Zatímco emoční je absence blízkého, důvěrného vztahu s jednou osobou (rodič, partner, nejlepší přítel), sociální osamělost je vyvolána absencí přátel a vazeb v sociální síti a vyjadřuje tedy spíše nedostatky v širším sociálním okolí jedince. Tyto dva druhy osamělosti jsou na sobě relativně nezávislé.

Emoční inteligence (EI) je definována jako soubor základních kompetencí pro identifikaci, zpracování a řízení emocí (Matthews, Zeidner, & Roberts, 2004). Emocionální kompetence, které vyplývají z pojetí EI (např. Mayer & Salovey, 1997), zahrnují schopnost odhadnout emoce druhých lidí; schopnost vyjadřovat vlastní emoce a pocity; schopnost regulovat změny nálad tak, aby nám umožnily vidět nové perspektivy; schopnost pochopit, jak se druzí lidé mohou za určitých podmínek cítit apod. Jsou považovány za klíčové pro sociální interakci, protože v sobě nesou společenské a komunikativní funkce, které informují o lidských záměrech a podílejí se na koordinaci a realizaci lidských setkání (Lopes et al., 2004). Existují dvě linie studia emoční inteligence. EI v pojetí schopnosti (Mayer & Salovey, 1997; Mayer, Caruso, & Salovey, 2016) je komplexem kognitivních schopností, které umožňují zpracovat emocionálně-relevantní informaci, porozumět emocím, řídit vlastní emoce i emoce druhých. EI v pojetí rysu (označuje se i emoční sebeúčinnost, [emotional self-efficacy], Petrides & Furnham, 2001; Petrides et al., 2016; Kaliská & Nábělková, 2015) se zakládá na větším počtu charakteristik, které umožňují porozumět a vyjádřit sebe sama, pochopit druhé a vycházet s nimi.

Relevantní je otázka, zda mohou individuální rozdíly v emočních kompetencích přispívat k rozdílné míře prožívané osamělosti. Lopes, Salovey a Straus (2003) poukázali na vztah mezi EI a spokojeností plynoucí ze sociálních vazeb v různých kontextech a kvalitou sociálních vztahů. V tomto výzkumu bylo prokázáno, že jedinci, kteří skórovali vysokou mírou EI v jednotlivých částech testu MSCEIT s větší pravděpodobností hlásili pozitivní vztahy s ostatními lidmi a pozitivní zkušenost s rodičovskou podporou a zároveň s menší pravděpodobností vykazovali zkušenost s negativními interakcemi.

Vztah mezi osamělostí a EI můžeme nastínit také s pomocí dvou různých konstruktů, a to sebeúcty a sociální opory. Zou (2014) ve své studii, jež se účastnilo 469 čínských vysokoškolských studentů (průměrný věk = 20,8 let) došel k závěru, že lidé s vyšší rysovou EI / či EI jako schopností, kteří tak lépe vnímají a rozumí svým vlastním emocím, a kteří na základě toto mohou efektivněji zvyšovat své sebevědomí, vykazují méně osamělosti než jedinci s nižší úrovní EI. Dále zjistil, že vyšší úroveň EI, která umožňuje jedinci ve vyšší míře vnímat a rozumět emocím druhých lidí, je spojena se zvýšenou podporou ostatních, což může vést k nižšímu prožívání osamělosti. Výsledky této studie navíc poukázaly na to, že nepřímé účinky sociální opory jsou statisticky významně vyšší než sebeúcty. Z toho vyplývá, že sociální opora je důležitější než sebeúcta ve spojitosti s rysovou EI a osamělostí. Teoreticky lze tedy předpokládat, že lidé disponující vyšší úrovní EI budou lépe ovládat sociální dovednosti, které zvyšují dostupnost sociální opory a napomáhají zlepšení sociálních vazeb. Což potvrzuje předpoklad, že vyšší míra EI může být spojena s nižší úrovní prožívané osamělosti (Zou, 2014).

Jak je z výše uvedeného patrné, existují výzkumy, které přímo či nepřímo přinášejí důkazy na podporu předpokladu, že vyšší úroveň EI a emocionálních a sociálních kompetencí může působit jako preventivní faktor při vzniku prožitků osamělosti. Celkově je však těchto výzkumů prozatím málo a v českém prostředí dosud nebyl realizován. Byl to jeden z hlavních důvodů, proč jsme se rozhodli tomuto tématu věnovat.

Výzkumné otázky

V uskutečněném výzkumu byla pozornost věnována vztahům mezi komponenty emoční inteligence a prožíváním osamělosti, v podobě emoční i sociální. Dále bylo sledováno, jaká je míra prožívané osamělosti a zda existují rozdíly v její úrovni při porovnání dívek a chlapců. Byl formulován předpoklad, že vyšší úroveň emočních kompetencí jako složek emoční inteligence souvisí s nižší mírou prožívání osamělosti.

METODA

Výzkumný soubor

Výzkumu se zúčastnilo 223 studentů gymnázií z Rožnova pod Radhoštěm a Valašského Meziříčí. Zahrnoval 127 dívek a 65 chlapců. Průměrný věk respondentů činil 17,7 let při směrodatné odchylce 0,99. Data byla sbírána ve školních třídách se souhlasem žáků i jejich rodičů.

Použité nástroje

Assessing Emotions Scale (AES)

AES vytvorila Schutte se spolupracovníky (1998). Je to sebesupozovací metoda, tvoří ji 33 položek. Modifikovanou 41 položkovou verzí vytvořili Austin, Saklofske, Huang a McKenney (2004). Český překlad byl vytvořen autory příspěvku. Míru souhlasu vyjadřují respondenti na 5-bodové Likertově škále. Ve shodě s tím, že škála vychází z koncepce Saloveya a Mayera (1997), předpokládá stanovení komponent EI a celkového skóru. AES tvoří subškály porozumění emocím (Cronbachova alfa=0,75), emoční podpora myšlení (alfa=0,74), regulace emocí (alfa=0,77) a sociální dovednosti (alfa=0,62). Vnitřní konzistence celé škály v popisovaném výzkumu je 0,84.

Social and Emotional Loneliness Scale – short (SELSA-S)

Vychází z Weissova pojetí osamělosti a rozlišení emoční a sociální osamělosti. Autory škály jsou DiTommaso a Spinner (1993), později byla publikována revidovaná verze SELSA-A a zkrácená verze (DiTommaso, Brannen, & Best, 2004). Použitou zkrácenou verzí tvoří 15 položek v podobě výroků s odpověďovou sedmibodovou Likertovou škálou. Překlad z angličtiny do češtiny provedla Kašpárková (2017). Člení se na tři subškály, a to osamělost sociální (Cronbachova alfa=0,81), partnerská (alfa=0,89) a rodinná (alfa=0,91), přičemž partnerskou a rodinnou lze sloučit jako emoční osamělost. Vnitřní konzistence SELSA-S jako celek z dat charakterizovaného výzkumu je 0,84.

VÝSLEDKY

Získaná data byly zpracovány v PSPP 1.0.1 a SPSS 21.0. V tabulce 1 jsou vyjádřeny výsledky dívek a chlapců v míře prožívané osamělosti celkově a také v sociální a emoční osamělosti.

Tabulka 1 Míra osamělosti u dívek a chlapců na škále SELSA-S

Osamělost	Pohlaví	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>t</i>	<i>Sig.</i>	<i>d</i>
Celková	Dívky	127	2,86	1,00	-0,05	,959	0,01
	Chlapci	65	2,87	0,98			
Sociální	Dívky	127	2,43	1,10	0,57	,569	0,09
	Chlapci	65	2,34	0,96			
Emoční	Dívky	127	3,07	1,21	-0,31	,757	0,05
	Chlapci	65	3,13	1,24			
Součásti emoční osamělosti							

Rodinná	Dívky	127	2,29	1,43	2,08	,039	0,32
	Chlapci	65	1,91	1,07			
Partnerská	Dívky	127	3,85	1,86	-1,71	,090	0,26
	Chlapci	65	4,36	2,01			

Jak je zřejmé z tabulky, dosahují dívky i chlapci stejné hodnoty osamělosti, jak v celkovém souhrnu, tak i v obou složkách. Pokud se však podíváme na oblasti emoční osamělosti, zaznamenáváme protichůdné výsledky. Zatímco ve skóre vztahujícím se k pocitům osamělosti v rodině vyšší hodnotu vidíme u děvčat, v případě partnerství je tomu tak u chlapců. V rodinné osamělosti je odchylka signifikantní, přičemž však hodnota Cohenova *d* ukazuje nízkou míru efektu. Celkově jsou průměry (s výjimkou partnerské osamělosti) pod středem sedmibodové odpověďové stupnice SELSA-S. To ukazuje na nižší úroveň prožívané sociální a rodinné osamělosti. U partnerské osamělosti jsou výsledky zhruba ve středu škály, čili míra osamělosti je zde vyšší.

V tabulce 2 jsou zachyceny koeficienty součinné korelace vztahů emoční inteligence a její složek s osamělostí a jejími druhy.

Tabulka 2 Hodnoty součinné korelace subškál dotazníků AES a SELSA-S

	Osamělost	Sociální osamělost	Emoční osamělost
Emoční inteligence	-.25***	-.29***	-.18*
Porozumění emocím	-.20**	-.15*	-.18*
Emoční podpora myšlení	.03	.01	.03
Regulace emocí	-.39***	-.39***	-.31***
Sociální dovednosti	-.23**	-.38***	-.13

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$

Jak je patrné, souvislosti emoční inteligence a osamělosti jsou statistické významné, jsou však slabší, pod $r=0,3$. Signifikanci dále nalézáme ve vztazích tří komponent EI a osamělosti, přičemž středně silné korelace jsou mezi regulací emocí a osamělostí a oběma jejími druhy. Středně silný vztah je ještě mezi sociální dovedností jako složky emoční inteligence a sociální osamělostí. Souvislosti jsou přitom negativní, co značí, že s vyššími skóry emoční inteligence se pojí nižší výskyt projevů osamělosti, což je v souladu s očekáváním.

Dále se podíváme na regresní analýzy (tabulky 3 a 4) s nezávislými proměnnými třemi komponenty EI a závislými proměnnými sociální a emoční osamělost.

Tabulka 3 Výsledky regresní analýzy ve vztahu k sociální osamělosti jako predikované proměnné

R=,49, R ² =,24, Adj.R ² =,23, F=19,99, Sig.<,001					
	Nestandardizované koeficienty		Standardizované koeficienty		
	<i>B</i>	<i>Std. chyba</i>	<i>Beta</i>	<i>t</i>	<i>Sig.</i>
Konstanta	5,33	,51	,00	10,41	,000
Porozumění emocím	,26	,13	,14	1,93	,055
Regulace emocí	-,52	,11	-,36	-4,98	,000
Sociální dovednosti	-,54	,12	-,32	-4,66	,000

Tabulka 4 Výsledky regresní analýzy vztahu k emoční osamělosti jako predikované proměnné

R=,31, R ² =,10, Adj.R ² =,08, F=6,81, Sig.<,001					
	Nestandardizované koeficienty		Standardizované koeficienty		
	<i>B</i>	<i>Std. chyba</i>	<i>Beta</i>	<i>t</i>	<i>Sig.</i>
Konstanta	5,24	,65	,00	8,10	,000
Porozumění emocím	-,06	,17	-,03	-	,711
Regulace emocí	-,48	,13	-,29	-	,000
				3,60	

Sociální	-,06	,15	-,03	-	,702
dovednosti					0,38

Výsledky regresních analýz ukazují oba modely jako signifikantní. Zatímco však v případě sociální osamělosti vysvětluje model 23% variability závislé proměnné, u emoční osamělosti je to pouhých 8%. Z komponent emoční inteligence v roli regresorů se jako signifikantní jeví regulace emocí a sociální dovednosti v působení na regresand sociální osamělost. U emoční osamělosti jako predikované proměnné sehraává signifikantní roli pouze regulace emocí.

DISKUSE

Výsledky výzkumu doložily existenci vzájemného vztahu mezi jednotlivými dimenzemi emoční inteligence a osamělosti, přičemž za nejvýznamnější složku EI ve vztahu k prožívání osamělosti můžeme označit dimenzi regulace emocí. Ukázalo se, že respondenti, kteří dosahovali vyšších skóre v této dimenzi, prožívali menší celkovou osamělost, menší sociální i emoční osamělost. Tyto výsledky se shodují se zjištěními, ke kterým dospěli další autoři zabývající se vztahem EI a osamělosti (Zou, 2014, Zysberg, 2012) a kteří označují emoční inteligenci za možný prediktor prožívané osamělosti. Rovněž výzkum Lopese, Saloveye a Strause (2003) prokázal, že jedinci skórující vyšší mírou EI zažívají s větší pravděpodobností pozitivní sociální interakce a pozitivní zkušenosti s rodičovskou podporou než jedinci, kteří dosahovali v rámci EI nižších skóre, to v důsledku vede k ochraně vůči pocitům osamění.

V rámci konceptu osamělosti jsme také zjišťovali, zda respondenti v celkovém skóru a v jejich složkách skórují rozličně v závislosti na pohlaví. Skóry děvčat a chlapců byly ve většině velmi podobné. Statistická významnost s nízkou mírou efektu rozdílu byla zaznamenána pouze u rodinné osamělosti, dívky přitom vykazovaly vyšší osamělost než chlapci. Podobný závěr, že mezi muži a ženami nejsou podstatnější rozdíly ve zkušenostech s osamělostí vyplývá i z dřívějších studií (např. Mahon, Yarcheski, & Yarcheski, 1994; Laugaard, Goossens, & Elklit, 2011).

Omezením výzkumu je nepoměr v zastoupení respondentů z hlediska pohlaví, kdy dívky dvojnásobně převyšovaly počet chlapců. Limitem je také zjišťování emoční inteligence a prožívání osamělosti pouze na základě sebeposuzovacích škál. Je to spojeno s možností určitého zkreslení výsledků. Celkově se míra osamělosti jeví spíše jako nízká, přestože právě období adolescence bývá spojováno s jejím větším výskytem.

Dosažené výsledky prokazujú predpokladaný protikladný vzťah medzi komponenty emočnej inteligencie a prožíváním osamělosti. Ukázalo se, že některé z emočních kompetencí se pojí s menším výskytem pocitů osamělosti. Platí to zejména ve vztahu k sociální osamělosti, méně v případě emoční osamělosti. Je proto zřejmé, že je třeba zahrnout další dispoziční a situační činitele, které mohou s prožíváním osamělosti souviset. Pokud se pohybujeme v oblasti emočních a sociálních kompetencí bylo by vhodné sledovat jejich vztah k osamělosti se zřetelem ke kulturní diferenciaci (Zou, 2014), zaměřit se na hodnocení prediktivní validity emočních kompetencí a v neposlední řadě na hodnocení vlivu programů pro zlepšení emočních dovedností na sociální vztahy (Lopes et al., 2004). Další výzkum v této oblasti považujeme za důležitý vzhledem k mnoha negativním důsledkům způsobovaným osamělostí, jakými jsou depresivní symptomatologie (Cacioppo & Hawkley, 2009) nebo zvýšené riziko vzniku duševních onemocnění (Tylová, Kuželová, & Ptáček, 2014).

LITERATURA

- Austin, E. J., Saklofske, D. H., Huang, S. H., & McKenney, D. (2004). Measurement of trait emotional intelligence: Testing and cross-validating a modified version of Schutte et al.'s (1998) measure. *Personality and Individual Differences*, 36(3), 555–562.
- Cacioppo, J. T., & Hawkley, L. C. (2009). Loneliness. In M. R. Leary, & R. H. Hoyle. (Eds.), *Handbook of individual differences in social behavior* (227-240). New York: Guilford Press.
- DiTommaso, E., & Spinner, B. (1993). The development and initial validation of the Social and Emotional Loneliness Scale for Adults (SELSA). *Personality and Individual Differences*, 14(1), 127-134.
- DiTommaso, E., Brannen, C., & Best, L. A. (2004). Measurement and validity characteristics of the short version of the social and emotional loneliness scale for adults. *Educational and Psychological Measurement*, 64(1), 99-119.
- Chipuer, H., & Pretty, G. (2000). Facets of adolescents' loneliness: A study of rural and urban Australian youth. *Australian Psychologist*, 35(3), 233-237.
- Kaliská, L., & Nábělková, E. (2015). *Psychometrické vlastnosti a slovenské normy Dotazníkov črtovej emocionálnej inteligencie pre deti, adolescentov a dospelých*. Banská Bystrica: Belianum, 55.
- Kašpárková, L. (2017). *Prožívání osamělosti, smyslu života a míry subjektivní pohody u vysokoškolských studentů*. Nepublikovaná diplomová práce. Ostrava: FF OSU.

- Ladd, G. W., & Ettekal, I. (2013). Peer-related loneliness across early to late adolescence: Normative trends, intra-individual trajectories, and links with depressive symptoms. *Journal of Adolescence*, 36(6), 1269-1282.
- Lasgaard, M., Goossens, L., & Elklit, A. (2011). Loneliness, depressive symptomatology, and suicide ideation in adolescence: Cross-sectional and longitudinal analyses. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 39(1), 137-150.
- Lopes, P. N., Brackett, M. A., Nezlek, J. B., Schütz, A., Sellin, I., & Salovey, P. (2004). Emotional intelligence and social interaction. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 30(8), 1018–1034.
- Lopes, P. N., Salovey, P., & Straus, R. (2003). Emotional intelligence, personality and the perceived quality of social relationships. *Personality and Individual Differences*, 35(3), 641–658.
- Mahon, N. E., Yarcheski, A., & Yarcheski, T. J. (1994). Differences in social support and loneliness in adolescents according to developmental stage and gender. *Public Health Nursing*, 11(5), 361-368.
- Mayer, J. D., & Salovey, P. (1997). What is emotional intelligence? In P. Salovey & D. J. Sluyter (Eds.), *Emotional development and emotional intelligence: Educational implications* (pp. 3-34). New York: Harper Collins. 56
- Mayer, J. D., Caruso, D. R., & Salovey, P. (2016). The ability model of emotional intelligence: Principles and updates. *Emotion Review*, 8(4), 290–300.
- Nicolaisen, M., & Thorsen, K. (2014). Who are lonely? Loneliness in different age groups (18–81 years old), using two measures of loneliness. *The International Journal of Aging and Human Development*, 78(3), 229-257.
- Perlman, D., & Peplau, L. A. (1981). Toward a social psychology of loneliness. In S. Duck, & R. Gilmour (Eds.), *Personal relationships 3: Relationships in Disorder* (31–56). London: Academic Press.
- Petrides, K. V., & Furnham, A. (2001). Trait Emotional Intelligence: Psychometric Investigation with Reference to Established Trait Taxonomies. *European Journal of Personality*, 15, 425-448.
- Petrides, K. V., Mikolajczak, M., Mavroveli, S., Sanchez-Ruiz, M. J., Furnham, A., & Pérez-González, J. C. (2016). Developments in trait emotional intelligence research. *Emotion Review*, 8(4), 335-341.

- Schutte, N. S., Malouff, J. M., Hall, L. E., Haggerty, D. J., Cooper, J. T., Golden, C. J., & Dornheim, L. (1998). Development and validation of a measure of emotional intelligence. *Personality and Individual Differences, 25*(2), 167–177.
- Weiss, R. S. (1973). *Loneliness: The experience of emotional and social isolation*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Woodhouse, S. S., Dykas, M. J., & Cassidy, J. (2012). Loneliness and peer relations in adolescence. *Social Development, 21*(2), 273-293.
- Zou, J. (2014). Associations Between Trait Emotional Intelligence and Loneliness in Chinese Undergraduate Students: Mediating Effects of Self-Esteem and Social Support. *Psychological Reports, 114*(3), 880-890.
- Zysberg, L. (2012). Loneliness and emotional intelligence. *The Journal of Psychology, 146*(1-2), 37-46.

VYUŽITÍ SOCIOMAPOVÁNÍ K MĚŘENÍ A PODPOŘE VÝKONNOSTI TÝMŮ – VÝZKUMNÝ PROJEKT

USE OF SOCIOMAPPING TO MEASURE AND PROMOTE TEAM PERFORMANCE - RESEARCH PROJECT

Milan Bobek

Katedra psychologie FF UK Praha

mila.bobek@senam.cz

Abstrakt

Sociomapování vytvořil v letech 1994-1996 doc. Bahbouh spolu s kolegy z FF UK Praha a Psychologického ústavu AV za účelem grafického zobrazení komunikačních vzorců týmů. Nyní je třeba prozkoumat možnosti dalšího praktického využití tohoto nástroje, zejména nakolik může přispět nejen ke zlepšení komunikace v pracovním týmu, ale i ke zvýšení jeho výkonnosti. A též jak se dosažené posuny ve výkonnosti v mapě projeví. Příspěvek seznamuje s výzkumným projektem, který zjišťuje, jaké změny dokáže sociomapa zachytit ve firemních obchodních týmech po různých intervencích: jen po uplynutí určitého času, po v čase odloženém seznámení s mapou, bez akčního plánu, po aplikačním workshopu nad výsledky sociomapování a po školení týmové spolupráce a komunikace. Měření posunů pomocí sociomapování je porovnáváno s dalšími nástroji jako je Tuckmanův dotazník, strukturovaná interview se členy týmu a dosažené měřitelné výkonnostní ukazatele. Článek diskutuje plánovaný design výzkumu včetně cílů, výzkumných otázek, zkoumaného vzorku, výzkumných hypotéz a navržené metodiky a komentuje aktuální stav prací.

Klíčové slová: sociomapování; tým; vizualizace; intervence, výkonnost

Abstract

Sociomapping was created in 1994-1996 by doc. Bahbouh from Charles University together with his colleagues from the Czech Academy of Sciences as a method for visualisation of team communication. Now there is a need to explore possibilities of further utilisation of this tool, especially to what measure it can help not only to improve communication in teams, but also to increase their performance. And also to what extent these changes in performance will be reflected in the map. So this research project should show, what changes in company sales teams can be seen in a sociomap after diverse interventions: just after some time, after seeing the map with a time delay, without any action plan, following an application team workshop based on sociomapping results and after training in team cooperation and communication. Measuring the progress by sociomap is compared with outcomes from other measuring tools like Tuckman questionnaire, interviews with team members and achieved team performance indicators. The article discusses planned research design including its goals, research questions, sample, hypotheses and proposed methodology and comments on the current state of the works.

Key words: sociomapping; team; visualisation; intervention; performance

Úvod

Do zborníka môžu byť zaradené jedine príspevky, ktoré boli na konferenciách fyzicky prezentované. Konečný termín, do ktorého je nutné zaslať príspevok, je 30. 9. 2018. Po tomto dátume už nebude možné príspevok prijať.

Sociomapping (Bahbouch, 2004) je dle Hlinky (2005) nástroj dopĺňujúci sociometrické metódy, ktorý je založený na vzájomnom hodnotení členov tímu. Odpovedi jednotlivých členov sú zbierané v niekoľkých časových odstupoch. Majú zhodnotiť aktuálny a žiaduci stav spolupráce s ostatnými členmi tímu z hľadiska frekvencie, dôležitosti a kvality komunikácie. Nasleduje zobrazenie výsledkov celému tímu vo vizuálnej podobe (Höschl, 2006) (často už v průbehu skupinového workshopu ihneď po sberu odpovedí). Poté je sestavená automatická tímová zpráva s grafy i jednotlivé individuálne zprávy pre každého účastníka. Součástí zpráv je též popis interakcí mezi jednotlivými členy a doporučení ke zlepšení komunikace. Jednotliví členové tímu si pak na základě výsledků stanovují akční kroky ke zlepšení komunikace a spolupráce. Nakonec jsou s odstupem času sociomappingem změřeny změny od posledního snímání (Rožehnalová, 2008).

Ve výzkumech využívajících sociomapping bývají na čtyř nebo pětivrtkové škále nejčastěji hodnoteny čtyři parametry: aktuální stav frekvence komunikace s ostatními v tímu, žiaduci stav frekvence komunikace s ostatními, dôležitosť komunikace s jednotlivými členmi tímu pro pracovní výkon každého respondenta a kvalita vzájomnej komunikace. Z posledných dvoch odpovedí sa pak vypočítava efektivita komunikace mezi každými dvěma respondenty (Bahbouch, 2011), ktorá je rovněž zobrazena ve specifické mapě.

Data na mapě jsou dle Höschla (2010) interpretována tak, že vzdálenosti mezi členy odrážejí vážený průměr vzájomného hodnotení aktuální nebo požadované frekvence komunikace či efektivity podle toho, který parametr mapa zobrazuje. Ti, kteří se vzájomně hodnotili výše, jsou si na mapě bližšie, a naopak. Výška bodů v mapě pak znázorňuje průměrné hodnotení frekvence / efektivity komunikace s daným členem od ostatních účastníků dotazování. Šipky mezi body v mapě představující jednotlivé členy tímu umožňujú znázornit požadované změny ve frekvenci nebo efektivitě komunikace (mohou být jednostranné nebo oboustranné). V mapě je též možné vyznačit subtýmy – tedy príslušnosť k rôznym zvoleným podskupinám – např. k dílčím profesním podtýmům (Bahbouch, Rožehnalová, Seilerová, 2012).

Sociomapy byly zatím použity např. u jednotek zahraničních misí Armády ČR v Kuvajtu, Kosovu a Afghánistánu (Lasker, Bahbouh, 2012), při simulaci letů na Mars (Lasker, Bahbouh, 2013), u manažerských týmů nadnárodních organizací (Lasker, Bahbouh, 2014), a v obchodních týmech (ty mapuje náš výzkum). Dosud s velmi dobrými výsledky proběhly odpovídající výzkumy reliability a validity sociomapování (Höschlová, roz. Rozehnalová, 2013).

AKTUÁLNÍ POTŘEBA ZKOUMÁNÍ

Ve výzkumu využívání sociomap se aktuálně ukazuje potřeba důkladněji posoudit vliv prostého shlednutí grafické podoby sociomapy na tým, dále popsat, jak přesně a do jakých podrobností vlastně dokáží sociomapy reflektovat změny v týmech po rozmanitých typech intervencí či v průběhu času, a především prozkoumat, zda a nakolik může sociomapování přispět nejenom ke zlepšení komunikace v týmu, ale i ke zvýšení jeho výkonnosti.

CÍLE NAŠEHO VÝZKUMU

V našem výzkumu tedy chceme zejména zjistit, nakolik může použití sociomap přispět ke zvýšení výkonnosti firemních týmů.

Přitom posuzujeme i to, jak přesně a podrobně dokáže sociomapa zachytit změny v týmech po rozmanitých intervencích – jen po uplynutí určitého času, po v čase odloženém seznámení s mapou, po aplikačním týmovém workshopu reagujícím na výsledky sociomapování a po školení týmové spolupráce a komunikace.

Posuny zobrazené sociomapou jsou porovnávány s výsledky získanými pomocí dalších nástrojů měření změn - Tuckmanova dotazníku fází vývoje týmu, strukturovaných interview s vybranými členy týmů a s vyhodnocením obchodních výkonnostních ukazatelů.

VÝZKUMNÉ OTÁZKY

Cílem našeho zkoumání tedy je zjistit odpověď na hlavní výzkumnou otázku: Zda a nakolik může použití sociomapování přispět ke zlepšení výkonnosti týmů? Vedlejší výzkumná otázka pak zní: Které změny v týmu a nakolik přesně dokáže sociomapa zachytit ve srovnání s jinými měřicími nástroji? (dotazník, interview, kvantitativní výkonnostní parametry). Nakonec se pokusíme shrnout všechny získané poznatky a vytvořit doporučení: Za jakých podmínek a předpokladů je použití sociomapy nejúčinnější jako podpůrný nástroj pomáhající ke zvýšení výkonnosti týmu.

Další dílčí výzkumné otázky, kterých se v průběhu výzkumu také dotkneme, pak jsou: Jak se změní vztahy, komunikace, spolupráce a vnímání vlastního postavení v týmu u jeho členů po samotném zhlédnutí sociomapy bez specifického plánu na zlepšení, po časově odloženém seznámení s výsledky, po sestavení konkrétního akčního plánu na zlepšení komunikace a spolupráce na základě výsledků sociomapování a po školení na týmovou spolupráci a komunikaci. Nakonec se pokusíme sestavit doporučení, za jakých podmínek je použití sociomapy nejúčinnější k navození žádoucích změn týmové komunikace a ke zvýšení výkonnosti týmu.

VZOREK

Náš vzorek sestává z obchodních týmů dvou firem. V jedné je 6 obchodních týmů o dvou až sedmi členech, ve druhé byly ustaveny 4 regionální obchodní týmy, každý o cca deseti lidech, které je tudíž možné vzájemně porovnávat a také u nich používat různé typy intervencí. V obou firmách byly týmy vytvořeny před dvěma roky, takže pro účely výzkumu můžeme využít i historických dat o vývoji výsledků týmů v předchozích dvou letech. Výkonnost všech obchodních týmů je měřena výší jejich tržeb. Přitom je zajímavé zjištění, že již samotné zřízení týmů již vedlo ke zvýšení jejich tržeb v průměru o 12% ročně. Cílem obou firem je během čtyř až pěti let celkové tržby zdvojnásobit.

V každé firmě bude jeden tým sloužit jako kontrolní vzorek, který nebude podstupovat sociomapování ani specifické intervence na zlepšení spolupráce v týmu, jaké budou použity u skupin ve výzkumném vzorku (zhlédnutí sociomapy, akční plán a školení u 5 týmů a zhlédnutí sociomapy, časově odložené seznámení s výsledky a akční plán u zbylých 3 týmů). U kontrolního vzorku proběhne pouze interview se členy týmu (podobně jako u výzkumného vzorku), abychom mohli sledovat neobvyklé události a vývoj v jednotlivých týmech, v celé firmě i na trhu. Nakonec bude ve všech týmech včetně kontrolní skupiny následovat vyhodnocení dosažených obchodních výsledků.

Týmy budeme sledovat po dobu jednoho roku, aby bylo možné pozorovat změny po jednotlivých intervencích a porovnat dosažené obchodní výsledky s minulými obdobími a během této doby budeme u každého týmu ve výzkumném vzorku realizovat 4 sociomapování.

OBECNÉ HYPOTÉZY

Předpokládáme, že se nám podaří doložit, že při správné administraci sociomap přispívá jejich použití nejen ke zlepšení komunikace v týmu, ale i ke zlepšení jeho výkonu. Bude ovšem

samozřejmě náročně odstínit další vlivy, jako je situace na trhu, chování zákazníků samotných, náhoda nebo manažerský styl vedoucího týmu.

Očekáváme, že samotná sociomapa nebude zobrazovat všechny nastalé změny v týmu dostatečně podrobně a bude potřeba ji doplnit o další přesnější a podrobnější nástroje měření.

Počítáme s tím, že efekty některých intervencí dokáže sociomapa zobrazit lépe (například individuálních akčních plánů na zlepšení spolupráce po seznámení se zobrazením týmu v sociomape a po týmovém workshopu), než efekty jiných intervencí (například školení).

METODIKA

V našem výzkumu plánujeme postupovat následujícím způsobem:

1. Sejmeme sociomapu 5 týmů v jedné a 3 týmů ve druhé firmě na základě čtyř hlavních otázek pro každého respondenta ve vztahu ke všem ostatním členům týmu (aktuální frekvence komunikace se všemi ostatními, žádoucí frekvence komunikace, důležitost ostatních členů pro pracovní výkon člena a kvalita komunikace se všemi ostatními členy týmu). Kromě toho položíme členům týmů i otevřené otázky na to, s kým a jak konkrétně by potřebovali zlepšit svou spolupráci a komunikaci.

2. U jednotlivých týmů ve výzkumném vzorku pak provedeme různé typy intervencí dle následujícího plánu:

A. 3 týmy v první firmě a 2 ve druhé absolvují plnohodnotný program s využitím všech možností sociomapování a vhodných doprovodných intervencí (v závorce uvádíme termíny jednotlivých intervencí během roku):

- a. úvodní sejmnutí sociomapy s návazným konkrétním akčním plánem na zlepšení komunikace a spolupráce (1. měsíc)
- b. opakované sociomapování, vyhodnocení posunů od minula a účinnosti realizovaných opatření, návazný akční plán na další zlepšení komunikace a spolupráce (5. měsíc)
- c. opakované sociomapování, vyhodnocení efektů opatření z minula a návazný akční plán na další zlepšení (9. měsíc)
- d. školení na týmovou práci a komunikaci (10. měsíc)
- e. poslední sociomapování a vyhodnocení celkových posunů v týmu (1. měsíc dalšího roku)
- f. zhodnocení splnění týmových výkonnostních cílů v podobě dosažených obchodních parametrů (1. měsíc následujícího roku)

- B. 2 tímy v prvné firmé a 1 tím ve druhé absolvujú následujúci upravenou a časové posunutou zjednodušenou sekvenci krokov:
- a. úvodní sejmúti sociomapy bez seznámení s výsledky, jen s vědomím měření (1. měsíc)
  - b. opakované sociomapování s odstupem 4 měsíců se zpětným zhlédnutím minulých výsledků a porovnáním s aktuálními, bez specifického akčního plánu (5. měsíc)
  - c. opakované sociomapování se zhlédnutím jeho výstupů a s návazným konkrétním akčním plánem na zlepšení komunikace a spolupráce (9. měsíc)
  - d. poslední sociomapování s vyhodnocením realizace a efektů opatření z minula a posunů v týmu (1. měsíc dalšího roku)
  - e. zhodnocení dosažených týmových výkonnostních cílů dle měřitelných parametrů (1. měsíc následujícího roku)
3. Pak provedeme porovnání kontrolního a obou typů výzkumných vzorků (které byly/nebyly na úvod seznámeny s výsledky, či je zhlédli až se zpožděním, které využívaly/nevyužívaly akční plán a které absolvovaly/neabsolvovaly školení).
4. Vyhodnocení změn v týmech po intervenci pomocí:
- a. sociomapy (kromě dvou kontrolních skupin)
  - b. Tuckmanova dotazníku fází vývoje týmu (s výjimkou dvou kontrolních skupin)
  - c. strukturovaného interview s vybranými členy každého týmu (vždy 1 vedoucí a 1 člen)
  - d. zhodnocení dosažených týmových kvantitativních výkonnostních ukazatelů (nárůst zisku, obratu, podílu na trhu, počtu zakázek a zákazníků, fluktuace členů týmu)
5. Porovnání efektů jednotlivých intervencí dle bodu 2 měřených pomocí nástrojů dle bodu 4.
6. Vyhodnocení funkčnosti sociomapy jako nástroje pro měření změn ve srovnání s ostatními nástroji dle bodu 4.
7. Zhodnocení vlivu samotného použití sociomap na zvyšování výkonnosti týmů a popis podmínek, za kterých je jejich efekt nejvyšší.

AKTUÁLNI STAV PRACÍ - PŘÍLEŽITOSTI A OHROŽENÍ

Již jsme zmínili, že už samotné zahájení pravidelného setkávání obchodních týmů přineslo v obou firmách pozitivní změny jak v jejich komunikaci a spolupráci, tak i v dosahovaných výkonnostních parametrech.

Sociomapování tedy v nich bude nasazeno po dvou letech od zahájení fungování týmů a umožní tak porovnat jejich dosud dosahované výsledky s aktuální podobou mapy týmové komunikace a spolupráce. Přitom se může ukázat, že mapy úspěšnějších týmů mají v něčem podobné rysy (např. intenzivní roli vedoucího týmu, nebo naopak silné vazby všech členů mezi sebou). Za tímto účelem jsme se rozhodli doplnit do výzkumného designu i osobnostní a manažerskou diagnostiku vedoucích obchodních týmů (konkrétně dotazník čtyř živlů společnosti QED Group, jehož autorem je doc. Bahbouh, školitel autora tohoto příspěvku, a dále dotazník s názvem Manažerský profil od společnosti TCC).

Při přípravě výzkumu se ukázalo, že je poměrně náročné zakomponovat zahájení sociomapování do běžného provozu uvedených firem, takže jsme vlastní start výzkumu museli již několikrát odložit – úvod k mapování tam proběhl na podzim 2018.

Při přípravě výzkumného designu jsme si též vědomi toho, že při vyhodnocování vlivu samotného nasazení sociomap bude velmi náročné odlišit další proměnné – vnější vlivy. To zůstává pro náš výzkum výzvou. Budeme se snažit je identifikovat pomocí interview s vybranými členy všech týmů a následně zohlednit při interpretaci získaných dat. Také počet zkoumaných týmů je dosti malý, zvláště když jeden tým v každé firmě musí zůstat jako kontrolní skupina bez intervencí. Zobecnování získaných výsledků bude tedy možné jen v omezené míře.

Množství intervencí, jejichž efekty budeme vzájemně porovnávat a odvozovat z nich případné závěry, jsme tudíž oproti původnímu plánu redukovali.

Přes tato omezení věříme, že z tohoto výzkumu můžeme očekávat hodnotná a dosud chybějící data spojující metodu sociomapování s měřením výkonností týmů.

LITERATURA

- Bahbouh, R. (2011). *Sociomapování týmů*. Praha: Dar Ibn Rushd & QED GROUP.
- Bahbouh, R. (1994). *Sociomapování*. Praha: Gema Art.
- Bahbouh, R. (1996). *Využití sociomapování u malých sociálních skupin*. Praha: Diplomová práce, FF UK, Katedra psychologie.
- Bahbouh, R. (2004). *Sociomapování*. Praha: Disertační práce, FF UK, Katedra psychologie.

- Bahbouh, R., Rozehnalová, E., Sailerová, V. (Eds.), (2012). *Nové pohledy psychodiagnostiky*. Praha: QED GROUP.
- Hlinka, J. (2005). *Srovnání sociomappingu s dalšími metodami zachycení sociální struktury*. Praha: Diplomová práce, FF UK, Katedra psychologie.
- Höschl, C. (2006). *Vizualizace sociomap*. Praha: Bakalářská práce, MFF UK, Katedra aplikované matematiky.
- Höschl, C. (2010). *Vizualizace a testování týmových profilů*. Praha: Diplomová práce, MFF UK, Katedra aplikované matematiky.
- Lasker, G., Bahbouh, R. (Eds.), (2015). *Sociodiagnosics and sociomapping: Volume IV*. Canada: The international institute for advanced studies in systems research and cybernetics.
- Lasker, G., Bahbouh, R. (Eds.), (2014). *Sociodiagnosics and sociomapping: Volume III*. Canada: The international institute for advanced studies in systems research and cybernetics.
- Lasker, G., Bahbouh, R. (Eds.), (2013). *Sociodiagnosics and sociomapping: Volume II*. Canada: The international institute for advanced studies in systems research and cybernetics.
- Lasker, G., Bahbouh, R. (Eds.), (2012). *Sociodiagnosics and sociomapping: Volume I*. Canada: The international institute for advanced studies in systems research and cybernetics.
- Rozehnalová, E. (2008). *Sociomapping pracovních týmů*. Praha: Diplomová práce, FF UK, Katedra psychologie.
- Höschlová (roz. Rozehnalová), E. (2013). *Reliabilita a validita sociomappingu*. Praha: Disertační práce, FF UK, Katedra psychologie.

POZITÍVNY A NEGATÍVNY AFEKT AKO DÔSLEDOK HODNOTENIA CIEĽOVÉHO POKROKU A JEHO VPLYV NA VYNAKLADANÉ ÚSILIE

POSITIVE AND NEGATIVE AFFECT AS AN OUTCOME OF A GOAL PROGRESS RATING AND ITS IMPACT ON EFFORT

Marcela Bobková, Simona Kvitkovská

Katedra psychológie, Filozofická fakulta, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach

bobkova.marcela@gmail.com, kvitkovska.simona@gmail.com

Abstrakt

Cieľ: Cieľom štúdie bolo zistiť motivačný vplyv pozitívnych a negatívnych afektov, vyvolaných zhodnotením cieľového pokroku, na vynakladané úsilie.

Metóda: Prostredníctvom experimentálnej manipulácie s náročnosťou prvej časti úlohy bol u participantov v jednej skupine vyvolaný pozitívny afekt a v druhej skupine negatívny afekt. Následne obe skupiny riešili druhú rovnakú časť, ktorá merala mieru vynaloženého úsilia.

Zistenia: Zistilo sa, že dosahovanie želaného cieľového pokroku vyvoláva pozitívny afekt a nedosahovanie želaného cieľového pokroku vyvoláva negatívny afekt. Skupina participantov, v ktorej bol vyvolaný negatívny afekt v ďalšej časti úlohy vynaložila viac úsilia.

Záver: Ukázalo sa, že negatívny afekt, ako dôsledok hodnotenia cieľového pokroku má signifikantnejší motivačný vplyv na vynakladanie úsilia ako pozitívny afekt.

Kľúčové slová: negatívny afekt; pozitívny afekt; cieľový pokrok; úsilie

Abstract

Purpose: The purpose of the study was to identify the motivational impact of the positive and negative affect as an outcome of a goal progress rating on expended effort.

Methods: Through the experimental manipulation of the difficulty of the first part of the task, positive affect was induced in the participants in one group and negative affect in the second group. Subsequently, both groups dealt with the same second part of the task that measured the amount of effort spent.

Findings: It was found that achieving desired goal progress induced positive affect and that the failure to achieve desired goal progress induced negative affect. The group of participants in which was the negative affect induced made more effort in the next part of the task.

Conclusion: It was evidenced that negative affect as an outcome of goal progress rating had a more significant motivational impact on effort than positive affect.

Key words: positive affect; negative affect; goal progress; effort

ÚVOD

Cieľom štúdie bolo experimentálne overiť motivačný vplyv pozitívnych a negatívnych afektov, vyvolaných zhodnotením cieľového pokroku, na vynakladané úsilie. Doterajším výskumom sa potvrdzuje, že prežívanie pozitívnych a negatívnych afektov má v súvislosti s dosahovaním cieľa motivačný vplyv na vynakladanie úsilia (napr. Carver, 2015; Fishbach, Eyal, & Finkelstein, 2010; Kruglanski, 2002).

Webb, Changová a Benňová (2013) poukazujú na to, že hodnotenie cieľového pokroku umožňuje rozpoznanie potreby konať, zvoliť vhodnú stratégiu pre dosiahnutie cieľa a koncentrovať sa na cieľ. Harkin et al. (2016) píše o monitorovaní cieľového pokroku ako o kľúčovom komponente efektívnej sebaregulácie, keďže na základe monitorovania jedinec rozpoznáva potrebu prispôbovať svoje správanie a úsilie, aby dosiahol želaný stav.

Podľa Carvera (2015) je pokrok výsledkom spätnoväzbovej kontroly (Teória kontroly, Control theory, Carver & Scheier, 1982, 1990) a definuje ho afekt pozitívnej a negatívnej kvality. Na báze kybernetického princípu návratu do rovnovážneho stavu sa naše úsilie znižuje, ak je pokrok väčší, než sme zamýšľali (rastie pozitívny afekt) alebo sa zvyšuje, ak je pokrok menší, než sme zamýšľali (rastie negatívny afekt). Ako píše Carver (2004) pozitívny a negatívny afekt vyviera z monitorovania pokroku ako úspešného a neúspešného a predpokladá rôznu mieru behaviorálneho angažovania.

Z praktického hľadiska, v kontexte sledovania viacerých cieľov je potrebné strategicky koordinovať a prerozdeľovať úsilie medzi jednotlivé ciele – manažment priorít. Cieľ, ku ktorému sa vzťahuje negatívny afekt dostáva vyššiu prioritu. Naopak, pozitívny afekt indikuje, že aktivita nasmerovaná voči cieľu môže byť dočasne redukovaná (coasting), a tak výsledkom je, že, kde je priorita, tam sa viac snažíme. Afekt, teda reprezentuje signál pre zvýšenie alebo zníženie úsilia, prípadne až vzdanie sa cieľa (Carver & Scheier, 2017).

Predpoklad zvýšeného úsilia pri negatívnom afekte je možné podložiť aj poznatkami Teórie vyhliadok (Prospect Theory, Kahneman, & Tversky, 1979). Psychologický princíp, ktorý má podľa teórie vplyv na motiváciu úsilia je averzia voči stratám (loss aversion) – tá predpokladá všeobecnú tendenciu ľudí intenzívnejšieho prežívania strát. Hodnotovú funkciu definujú odchýlky od referenčného bodu, ktorý rozdeľuje priestor na oblasť strát (neúspech) a na oblasť ziskov (úspech). Dosiahnuté výsledky nachádzajúce sa pod referenčným bodom sú hodnotené, ako straty a tie vyvolávajú silnejšie emócie ako zisky. Jedinec je v tejto nepríjemnej situácii

jedinec viac motivovaný a bude sa usilovať podať napríklad väčší výkon, aby znížil alebo odstránil pocit neúspechu (Heath, Larrick, & Wu, 1999).

HYPOTÉZY

Na základe štúdia odbornej literatúry boli stanovené tieto hypotézy:

H1: Pozitívny afekt vyvoláva, ak sa nám darí dosahovať želaný cieľový pokrok a negatívny afekt vyvoláva, ak sa nám nedarí dosahovať želaný cieľový pokrok.

H2: Miera vynakladaného úsilia je pri dosahovaní želaného cieľového pokroku menšia a pri nedosahovaní želaného cieľového pokroku väčšia.

VÝSKUMNÝ SÚBOR

Výskumný súbor tvorilo 54 študentov 3. ročníka štvorročného gymnázia v Košiciach, ktorí boli rozdelení do 2 experimentálnych skupín:

1. *experimentálnu skupinu* tvorilo 27 študentov (10 mužov a 17 žien) s priemerným vekom 18,37 roka ($SD = 0,49$);

2. *experimentálnu skupinu* tvorilo 27 študentov (9 mužov a 18 žien) s priemerným vekom 18,29 roka ($SD = 0,46$).

PREMENNÉ A PROCEDÚRA

Na začiatku, v 1. časti experimentálnej úlohy, bol u participantov prostredníctvom manipulácie s náročnosťou úlohy navodený *pozitívny* a *negatívny afekt*. Navodený afekt možno v kontexte úlohy považovať za výsledok hodnotenia pokroku, pretože jednoduchšie úlohy viedli k hodnoteniu pokroku, ako uspokojivého a náročnejšie úlohy viedli k hodnoteniu pokroku ako neuspokojivého. Pre kontrolu účinku experimentálnej manipulácie s náročnosťou úlohy bol pozitívny a negatívny afekt meraný pred aj po jej riešení. Miera *vynakladaného úsilia* bola meraná v 2. časti experimentálnej úlohy, ktorá bola rovnaká pre všetkých participantov. Na mieru vynaloženého úsilia sme usudzovali z podaného výkonu v nej (podľa Bonezzi, Brendl, & De Angelis, 2011).

METODIKA

Experimentálna úloha (Bobková & Kvitkovská)

1. časť úlohy (inštrukcia): „*Pred Vami sa nachádza prvá polovica úlohy, ktorú tvorí 10 slov, v ktorých sú poprehadzované písmená. Vašou úlohou je písmená zoradiť správne a napísať skutočné slovo, ktoré bolo pozmenené. Na túto úlohu máte 2 minúty! Skončenie časového limitu Vám bude oznámené.*“
  - V 1. experimentálnej skupine pre docielenie hodnotenia pokroku ako uspokojivého bola úloha jednoduchšia: LMPAA, AOS, ZHARÁAD, LSKÁA, SŇKRIA, SEP, ATUO, ČAPOČÍT, TIŠOZ, KLADPRÍ;
  - v 2. experimentálnej skupine pre docielenie hodnotenia pokroku ako neuspokojivého bola úloha náročnejšia: PŠRTOS, PTRSO, ZHARÁAD, EGIALENCAN, STNARA, COKLIAÁ, AUOT, TSBAIKLCO, SICKTOOA, ZIŠOT.
2. časť úlohy (inštrukcia): „*Pred Vami sa nachádza druhá polovica úlohy, ktorú tvoria 2 skupiny písmen. Vašou úlohou je z týchto písmen vytvoriť čo najviac slov, ktoré budú zložené len z písmen, ktoré sú uvedené. V slovách nemusia byť využité všetky písmená. Na túto úlohu máte 3 minúty! Skončenie časového limitu Vám bude oznámené.*“
  - Obe skupiny rovnaké zadanie skupín písmen: POASTVA, SKNOLCŤ.

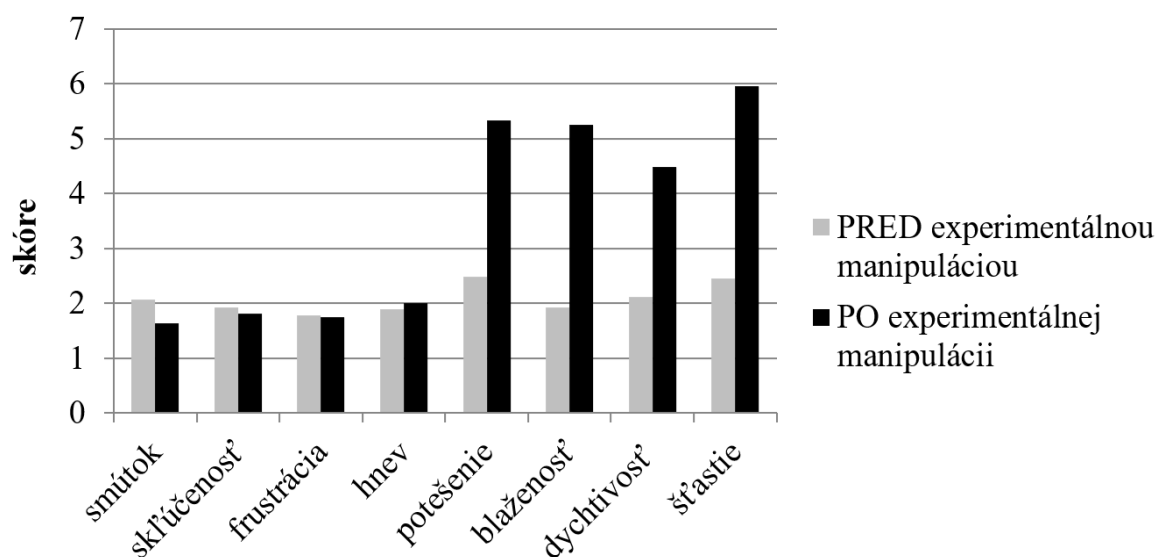
Škály merajúce pozitívny a negatívny afekt (Carver, 2015)

Momentálne prežívaný pozitívny a negatívny afekt bol meraný na 7-bodovej škále, ktorú tvorilo 8 emócií (4 pozitívne: blaženosť, potešenie, šťastie, dychtivosť a 4 negatívne: frustrácia, hnev, smútok, sklúčenosť). Inštrukcia znela: „*Pri každej jednotlivej emócii zakrúžkujte tú hodnotu (číslo), ktorá najlepšie reprezentuje mieru v akej momentálne pociťujete príslušnú emóciu, pričom hodnota „1“ = vôbec nepociťujem, hodnota „7“ = úplne pociťujem.*“

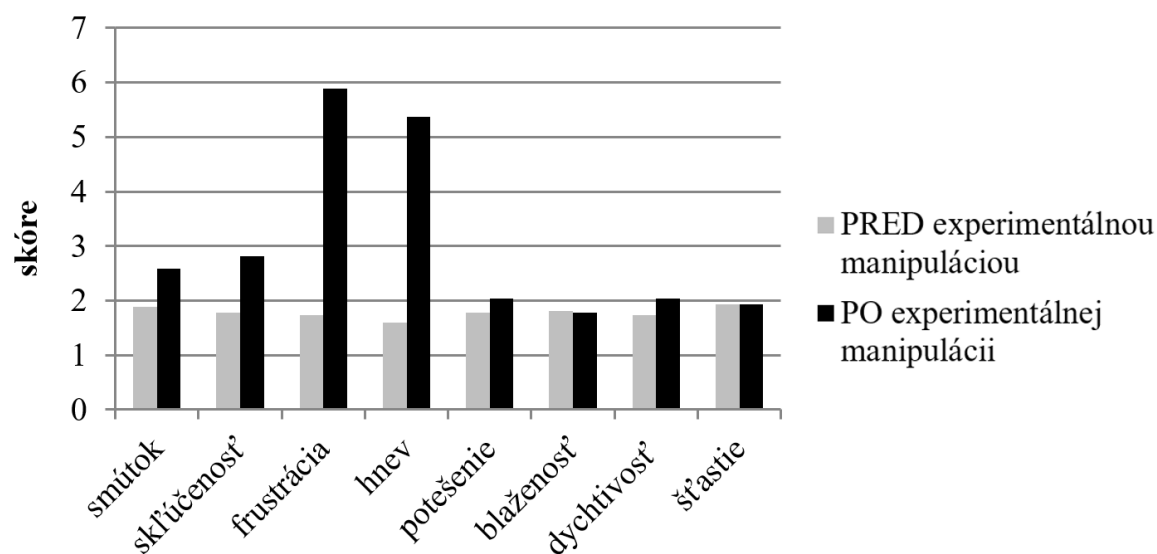
VÝSLEDKY

Na Grafe 1 a na Grafe 2 sú graficky znázornené zistené rozdiely t-testom pre párové výbery medzi mierou prežívaných afektov pred/po riešení 1. časti experimentálnej úlohy. Zistené boli signifikantné rozdiely (takmer vo všetkých prípadoch na úrovni $p < 0,0005$) v prežívaní šťastia, potešenia, blaženosti, dychtivosti v 1. experimentálnej skupine a v prežívaní frustrácie, hnevu, sklúčenosti, smútku v 2. experimentálnej skupine.

Graf 1 Grafické znázornenie zistených rozdielov medzi mierou prežívaných afektov pred/po experimentálnej manipulácii (1. experimentálna skupina)

Graf 2 Grafické znázornenie zistených rozdielov medzi mierou prežívaných afektov pred/po experimentálnej manipulácii (2. experimentálna skupina)

V Tabuľke 1 sú uvedené rozdiely zistené t-testom pre nezávislé výbery v počte vyriešených slov a v počte vytvorených slov. Signifikantne väčší počet slov ($t = 24,16, p < 0,0005$) úspešne vyriešila 1. experimentálna skupina, ktorá mala jednoduchší variant 1. časti úlohy. Táto skupina, v porovnaní s 2. experimentálnou skupinou, následne vytvárala v 2. časti úlohy signifikantnejšie menší počet slov ($t = -6,23, p < 0,0005$).

Pomocou Pearsonovho korelačného koeficientu bol zistený tesný negatívny vzťah medzi počtom vyriešených a vytvorených slov ($r_{xy} = -0,59, p < 0,0005$).

Tabuľka 1 Výsledky t-testu pre nezávislé výbery pre zistenie rozdielov v počte vyriešených a vytvorených slov medzi skupinami

		<i>M (SD)</i>	<i>t</i>	<i>p</i>
Počet vyriešených slov (uspokojivý/neuspokojivý pokrok)	1. experimentálna skupina	9,70 (0,46)	24,16	< 0,0005
	2. experimentálna skupina	3,81 (1,17)		
Počet vytvorených slov (miera vynaloženého úsilia)	1. experimentálna skupina	5,70 (1,64)	- 6,23	< 0,0005
	2. experimentálna skupina	8,41 (1,56)		

ZÁVER

Ukázalo sa, že negatívny afekt ako dôsledok hodnotenia cieľového pokroku má signifikantnejší motivačný vplyv na vynakladanie úsilia ako pozitívny afekt.

V súlade s teóriou Carvera (2015) bolo preukázané prežívanie pozitívnych afektov v prípade dosahovania želaného cieľového pokroku a negatívnych afektov pri nedosahovaní želaného cieľového pokroku. Ekvivalentné zistenia priniesla aj Fishbachová a kol. (2010).

Signifikantne vyššia miera vynakladaného úsilia bola zistená u respondentov, ktorí prežili neúspech a cieľový pokrok bol zhodnotený ako neuspokojivý. Výrazné bolo prežívanie najmä frustrácie a hnevu, ktoré sú, podľa teórie Carvera (2015), rozhodujúce pri opätovnom „naštartovaní“ organizmu smerom na dosiahnutie stanoveného cieľa a determinovaní vysokej miery vynakladaného úsilia.

Prínos našej práce vidíme v experimentálnom overení základných teoretických úvah vybraných autorov – čo bolo aj našim primárnym motívom – a tiež vo vytvorení efektívnej experimentálnej úlohy použiteľnej aj pre ďalší výskum. V perspektíve výskumu tejto problematiky navrhujeme komplexnejšie zameranie sa aj na ďalšie premenné (tie najdôležitejšie), ktoré nám dostatočne spoľahlivo pomôžu predpovedať aké úsilie jedinec vynaloží v procese dosahovania svojho cieľa.

LITERATÚRA

Bonezzi, A., Brendl, C. M., & De Angelis, M. D. (2011). Stuck in the Middle: The Psychophysics of Goal Pursuit. *Psychological Science*, 22(5), 607-612.

- Carver, Ch. S. (2004). Negative affects deriving from the behavioral approach system. *Emotion*, 4, 3-22.
- Carver, Ch. S. (2015). Control Processes, Priority Management, and Affective Dynamics. *Emotion Review*, 7(4), 301-307.
- Carver, Ch. S., & Scheier, M. F. (1982). Control Theory: A Useful Conceptual Framework for Personality-Social, Clinical and Health Psychology. *Psychological Bulletin*, 92(1), 111-135.
- Carver, C. S., & Scheier, M. F. (1990). Origins and functions of positive and negative affect: A control-process view. *Psychological Review*, 97, 19-35.
- Carver, Ch. S., & Scheier, M. F. (2017). Chapter One – Self-Regulatory Functions Supporting Motivated Action. In Elliot, A. J. (Ed.), *Advances in Motivation Science*, 4, 1-37. ISBN: 978-0-12-812123-8.
- Fishbach, A., Eyal, T., & Finkelstein, S. R. (2010) How Positive and Negative Feedback Motivate Goal Pursuit. *Social and Personality Psychology Compass*, 4(8), 517-530.
- Harkin, B. et al. (2016). Does Monitoring Goal Progress Promote Goal Attainment? A Meta-Analysis of the Experimental Evidence. *Psychological Bulletin*, 142(2), 198-229.
- Kahneman, D., & Tversky, A. (1979) Prospect theory: An analysis of decision under risk. *Econometrica*, 47, 263-291.
- Kruglanski, A. W. et al. (2002). A theory of goal systems. *Advances in Experimental Social Psychology*, 34, 331-378.
- Webb, T. L., Chang, B. P. I., & Benn, Y. (2013). „The Ostrich Problem“: Motivated Avoidance or Rejection of Information About Goal Progress. *Social and Personality Psychology Compass*, 7(11), 794-807.

ŠTÝLY HUMORU A OSOBNÁ POHODA SLOVENSKÝCH A ŠPANIELSKYCH VYSOKOŠKOLÁKOV

HUMOR STYLES AND SUBJECTIVE WELL-BEING AMONG SLOVAK AND SPANISH UNIVERSITY STUDENTS

Veronika Boleková, Anna Pokorná

Fakulta psychológie Paneurópskej vysokej školy

veronika.bolekova@paneurouni.com, annpokorna94@gmail.com

Abstrakt

Príspevok sa zaoberá zisťovaním rozdielov v štýloch humoru a v úrovni zložiek osobnej pohody medzi slovenskými a španielskymi vysokoškolskými študentmi. Výskumu sa zúčastnilo 92 slovenských a 118 španielskych študentov logopédie. Vo výskume bol použitý Dotazník štýlov humoru, Škála spokojnosti so životom, Škála flourishingu a Škála pozitívnych a negatívnych emócií. Zistili sme malé rozdiely medzi slovenskými a španielskymi vysokoškolskými študentmi v miere flourishingu v prospech španielskych vysokoškolákov. Taktiež sme zistili pozitívne vzťahy medzi adaptívnymi štýlmi humoru a osobnou pohodou, záporný vzťah medzi agresívnym humorom a flourishingom a kladný vzťah medzi sebaponižujúcim humorom a negatívnymi emóciami. V príspevku prezentujeme empirickú typológiu vysokoškolákov vytvorenú na základe úrovne štýlov humoru a osobnej pohody a porovnáваме zastúpenie jednotlivých typov v slovenskom a v španielskom výskumnom súbore.

Kľúčové slová: adaptívne štýly humoru; maladaptívne štýly humoru; osobná pohoda; vysokoškolskí študenti

Abstract

This paper deals with the differences in humor styles and subjective well-being among Slovak and Spanish university students. The study was attended by 92 Slovak and 118 Spanish students of speech therapy. As part of the research, we used Humor Styles Questionnaire, The Life Satisfaction Scale, the Flourishing Scale, and the Positive and Negative Affect Schedule. The research has shown there are minor differences in flourishing between Slovak and Spanish university students with Spanish students to score slightly higher. We have found a positive correlation between adaptive humor styles and subjective well-being, a negative correlation between aggressive humor and flourishing, and a positive correlation between self-defeating humor style and negative emotions. In this paper we present empirical typology of university students based on the level of humor and subjective well-being and we compare the distribution of individual types in the Slovak and Spanish research groups.

Key words: adaptive humor styles; maladaptive styles of humor; subjective well-being; college students

ÚVOD

Humor je veľmi dôležitou súčasťou každodenného života človeka. Napomáha ľuďom vytvárať a udržiavať medziľudské vzťahy, ale i nazerať na svet z humornej, pozitívnej perspektívy. Oblasť humoru je veľmi rôznorodá a v súčasnosti existuje obsiahla terminológia pre opis jednotlivých typov humoru. Rovnako sa môžu odlišovať štýly, akými ľudia vyjadrujú humor v bežnom živote. K potenciálne prospešným štýlom humoru zaraďujeme kolektívny štýl (využívanie láskavého humoru za účelom vytvárania a upevňovania vzťahov s druhými ľuďmi) a sebaopisujúci štýl (zachovanie si humorného nadhľadu v rozličných životných situáciách). Naopak, agresívny (sarkazmus, irónia, výsmech) a sebaopisujúci štýl humoru (tendencia nadmerného zhadzovania a zosmiešňovania seba samého) môžu byť pre jednotlivca a tiež pre skupinu skôr škodlivé (Kuiper & McHale, 2009). Adaptívne štýly humoru súvisia s osobnou pohodou človeka (Martin, Puhlik-Doris, Larsen, Gray, & Weir, 2003). Naopak, s prevahou maladaptívnych štýlov je spätý nárast prežívania negatívnych emócií (Kuiper, Grimshaw, Leite, & Kirsh, 2004). V príspevku vychádzame z Dienerovej koncepcie (Diener et al., 2010), podľa ktorej osobnú pohodu tvorí afektívna zložka (pozitívne a negatívne emócie), kognitívna zložka (spokojnosť so životom) a optimálne prosperovanie, osobný rozkvet človeka – flourishing. Úroveň štýlov humoru a osobnej pohody sme zisťovali u vysokoškolákov dvoch rôznych národností – slovenskej a španielskej. Cieľom prezentovaného výskumu bolo zistiť, či existujú rozdiely vo využívaní štýlov humoru (VO1 – VO4) a v úrovni jednotlivých zložiek osobnej pohody (VO5 -VO8) medzi slovenskými a španielskymi vysokoškolskými študentmi logopédie. Korelačné výskumné podotázky boli zamerané na vzťah štýlov humoru a osobnej pohody v slovenskom (VO9a) a v španielskom (VO9b) výskumnom súbore. Výskumnou otázkou VO10a sme sa pýtali na charakteristiku empirických typov participantov vytvorených na základe miery štýlov humoru a osobnej pohody a na rozdiel v zastúpení empirických typov medzi slovenskými a španielskymi vysokoškolákmi (VO10b).

METÓDY

Výskumný súbor

Výskumu sa zúčastnili študenti logopédie na Univerzite Komenského v Bratislave (N = 92) a na Univerzite v La Coruňi (*Universidad de La Coruña*) v Španielsku (N = 118). V súbore slovenských vysokoškolákov sa nachádzalo 89 žien a 3 muži vo veku od 19 do 26 rokov (Mdn=21,42). Súbor španielskych vysokoškolských študentov tvorilo 112 žien a 6 mužov (Mdn pre vek= 19,80). Výber participantov bol v prvom kroku zámerný, následne sme sa

pokúsili o vyčerpávajúci výber a získanie dát od všetkých študentov zapísaných na zvolený študijný odbor.

Metódy zberu dát

Dotazník štýlov humoru (*Humor styles questionnaire*, HSQ; Martin et al., 2003) umožňuje merať úroveň štýlov humoru v štyroch dimenziách, ktoré zodpovedajú individuálnym odlišnostiam medzi ľuďmi vo vyjadrení a v spontánnom prežívaní humoru v ich každodennom živote: kolektívny, sebapospilňujúci, agresívny a sebaponižujúci štýl humoru. V prezentovanom výskume vnútorná konzistencia v slovenskej verzii dotazníka sa pohybovala v rozpätí $\alpha_{sk} = 0,60 - 0,70$ a v španielskom preklade HSQ boli hodnoty vnútornej konzistencie veľmi uspokojivé ($\alpha_{es} = 0,73 - 0,81$), s výnimkou škály agresívneho štýlu humoru, kde sme zistili nízku vnútornú konzistenciu ($\alpha_{es} = 0,55$).

Osobnú pohodu sme merali v jej kognitívnej zložke prostredníctvom piatich položiek Škály spokojnosti so životom (*Satisfaction with life scale*, SWLS, Diener, Emmons, Larsen, & Griffin, 1985; $\alpha_{sk} = 0,81$ a $\alpha_{es} = 0,85$) a tiež v emocionálnej zložke Škálou pozitívnych a negatívnych emócií (*Positive and Negative Affect Schedule*, PANAS; Watson, Clark, & Tellegen, 1988), ktorá obsahuje 10 výrazov opisujúcich pozitívne emócie ($\alpha_{sk} = 0,74$ a $\alpha_{es} = 0,79$) a desať výrazov pre negatívne emócie ($\alpha_{sk} = 0,89$ a $\alpha_{es} = 0,82$). Vychádzajúc z Dienerovej koncepcie osobnej pohody sme empiricky zisťovali tiež hodnotenie dôležitých aspektov ľudského fungovania, ako sú pozitívne vzťahy, pocity kompetencie, zmyslu a účelu života, a to prostredníctvom Škály flourishingu (*The flourishing scale*, Diener et al., 2010). Zistili sme veľmi uspokojivé hodnoty koeficienta vnútornej konzistencie slovenského ($\alpha_{sk} = 0,86$) aj španielskeho ($\alpha_{es} = 0,87$) prekladu dotazníka.

VÝSLEDKY

Slovenskí a tiež aj španielski participanti získali najvyššie skóre v škále kolektívneho humoru. Najnižšiu úroveň sme zistili v škále agresívneho humoru. U participantov sme tiež zistili prevahu pozitívnych emócií. Distribúcia v jednotlivých škálach nebola symetrická. Opisnú štatistiku jednotlivých škál uvádzame v Tabuľke 1.

Tabuľka 1 Základné štatistické údaje štýlov humoru a ukazovateľov osobnej pohody u slovenských a španielskych vysokoškolských študentov

	AFF	SE	AGG	SD	SWLS	FL	PA	NA
SK Priemer	45,13	34,19	27,14	32,10	25,64	44,27	33,58	24,36
Medián	46,64	34,93	27,92	32,00	25,86	44,85	33,50	22,36
Modus	46,00	34,00	28,00	28,00	30,00	49,00	33,00	22,00
SD	6,73	7,18	7,48	7,96	4,99	6,40	5,62	8,07
Minimum	27,00	19,00	13,00	10,00	10,00	26,00	19,00	13,00
Maximum	56,00	50,00	46,00	48,00	35,00	56,00	46,00	44,00
ES Priemer	46,37	35,88	25,07	29,68	24,26	46,72	35,70	23,42
Medián	47,27	35,56	24,42	30,40	25,06	47,64	36,18	22,64
Modus	56,00	33,00	21,00	31,00	22,00	44,00	38,00	25,00
SD	7,57	8,58	6,74	8,73	6,24	6,21	5,52	7,34
Minimum	27,00	14,00	11,00	10,00	6,00	23,00	21,00	10,00
Maximum	56,00	56,00	44,00	52,00	35,00	56,00	49,00	45,00

SK – slovenský výskumný súbor, ES – španielsky výskumný súbor, AFF – kolektívny štýl, SE – sebaosilňujúci štýl, AGG – agresívny štýl, SD – sebaoslabujúci štýl, SWLS – spokojnosť so životom, FL – flourishing, PA – pozitívne emócie, NA – negatívne emócie

V škálach adaptívneho humoru získali vyššie skóre účastníci zo Španielska a naopak, v škálach maladaptívneho humoru skórovali vyššie slovenskí vysokoškoláci. Rozdiely v miere kolektívneho ($U = 4362$; $p = 0,148$; $r_m = 0,102$), agresívneho ($U = 4219,5$; $p = 0,027$; $r_m = 0,155$) a tiež sebaoslabujúceho humoru ($U = 4231$; $p = 0,05$; $r_m = 0,138$) však považujeme za malé a rozdiel v úrovni sebaosilňujúceho humoru je zanedbateľný ($U = 4592$; $p = 0,226$; $r_m = 0,085$). Zistili sme malý rozdiel ($U = 4707$; $p = 0,152$; $r_m = 0,1$) v miere spokojnosti so životom v prospech slovenských účastníkov. Diferencia v mediáne flourishingu (2,79 bodu v prospech španielskych vysokoškolákov) bola výraznejšia ($U = 3960,5$; $p = 0,003$; $r_m = 0,209$). Rovnako v škále pozitívnych emócií získali vyššie skóre španielski vysokoškoláci ($U = 3970$; $p = 0,006$; $r_m = 0,192$). Rozdiel v prežívaní negatívnych emócií bol zanedbateľný ($U = 4979,5$; $p = 0,57$; $r_m = 0,04$).

Kolektívny a tiež sebaosilňujúci štýl humoru španielskych účastníkov stredne silno koreloval so životnou spokojnosťou, s pozitívnymi emóciami a s flourishingom. V súbore slovenských vysokoškolákov sme zistili stredne silný vzťah medzi kolektívnym štýlom humoru, pozitívnymi emóciami a flourishingom. Agresívny humor bol v pozitívnom vzťahu s prežívaním negatívnych emócií a v negatívnom vzťahu s flourishingom. Hodnoty korelačných koeficientov sú znázornené v Tabuľke 2.

Tabuľka 2 Korelačná matica medzi štýlmi humoru a ukazovateľmi osobnej pohody (slovenský súbor / španielsky súbor)

	AFF		SE		AGG		SD	
	SK	ES	SK	ES	SK	ES	SK	ES
SWL	0,196	/ 0,292*	0,204	/ 0,487*	-0,174	/ 0,05	0,183	/ -
S		*		*		4		0,068
FL	0,292*	/ 0,370*	0,119	/ 0,448*	-	/ -	-	/ -
	*	*		*	0,391**	0,07	0,054	0,080
						2		
PA	0,360*	/ 0,345*	0,165	/ 0,306*	-0,137	/ 0,08	0,069	/ -
	*	*		*		5		0,020
NA	-	/ -0,006	-	/ -0,037	0,349**	/ 0,16	-	/ 0,212
	0,216*		0,240*			9	0,022	*

SK – slovenský výskumný súbor, ES – španielsky výskumný súbor, AFF – kolektívny štýl, SE – sebaopisujúci štýl, AGG – agresívny štýl, SD – sebaopisujúci štýl, SWLS – spokojnosť so životom, FL – flourishing, PA – pozitívne emócie, NA – negatívne emócie; * $p < 0,05$; ** $p < 0,01$

Typy participantov sme odhaľovali zoskupovacou metódou K-means. Vytvorili sme 4 skupiny (typy) tak, aby prípady vo vnútri skupín boli čo najhomogénnejšie a naopak, aby sa skupiny medzi sebou maximálne odlišovali. Výpočet vzdialeností medzi participantmi vychádzal z klasickej Euklidovskej metriky. Prvá skupina „*večne nespokojných*“ (N = 15) bola charakteristická zníženým skóre v adaptívnych štýloch humoru, nízkym skóre v spokojnosti so životom, vo flourishingu a v dimenzii pozitívnych emócií a zvýšeným skóre negatívnych emócií a agresívneho humoru. Druhú skupinu tvorili tzv. „*bezhumorní*“ participant (N = 42) vyznačujúci sa zníženým skóre vo všetkých dimenziách štýlov humoru ako i v dimenzii pozitívnych emócií. Pomenovanie „*milovníci irónie*“ získali študenti v tretej skupine, v ktorej bola výraznejšia len zvýšená úroveň agresívneho štýlu humoru (N = 71). Napokon, štvrtá skupina bola charakteristická zvýšeným skóre v škále flourishingu, v dimenzii sebaopisujúceho štýlu humoru ako i v dimenzii pozitívnych emócií. V skupine „*rozkvitnutých*“ sa nachádzalo 45 participantov. Vytvorenú typológiu a zaradenie participantov do jednotlivých typov sme verifikovali prostredníctvom diskriminačnej analýzy, ktorej výsledok poukazuje na vysoké percento správne zaradených participantov (97,7%). Rozdiely v zastúpení slovenských a španielskych študentov v jednotlivých typoch sú malé ($p = 0,18$; $V = 0,168$). Početnosti a percentá uvádzame v Tabuľke 4.

Tabuľka 3 Charakteristika empirických typov (Z- skóre)

Z-skóre	Empirická typológia			
	Typ 1 Večne nespokojní	Typ 2 Bezhumor ní	Typ 3 Milovníci irónie	Typ 4 Rozkvitnut í
Kolektívny štýl	-,85	-,68	,37	,61
Sebaposilňujúci štýl	-,82	-,32	-,11	,82
Agresívny štýl	,73	-,71	,69	-,61
Sebaponižujúci štýl	,26	-,44	,37	-,12
Spokojnosť so životom	-1,42	-,30	,13	,66
Flourishing	-2,09	-,23	,07	,83
Pozitívne emócie	-1,70	-,75	,22	,79
Negatívne emócie	,96	-,25	,20	-,40

Tabuľka 4 Porovnanie distribúcie slovenských a španielskych vysokoškolských študentov vo vytvorených empirických typoch

Krajina	a	Empirické typy				Spolu
		Typ 1 Večne nespokojní	Typ 2 Bezhumor ní	Typ 3 Milovníci irónie	Typ 4 Rozkvitnut í	
SK	N	9	18	38	16	81
	%	11,1%	22,2%	46,9%	19,8%	100,0%
ES	N	6	24	33	29	92
	%	6,5%	26,1%	35,9%	31,5%	100,0%
Spolu	N	15	42	71	45	173
	%	8,7%	24,3%	41,0%	26,0%	100,0%

SK – slovenský výskumný súbor, ES – španielsky výskumný súbor

DISKUSIA

Prezentovaný výskum bol zameraný na porovnanie miery štýlov humoru a osobnej pohody v dvoch súboroch ľudí pochádzajúcich z odlišného kultúrneho prostredia. Práve obyvatelia južnej Európy bývajú často považovaní za temperamentných, vášnivých ľudí, s výrazným emocionálnym prežívaním a schopnosťou vychutnávania prítomného okamihu (*savoring*). Rozdiely v osobnej pohode sme predpokladali tiež na základe zistení Huppertovej a Soa (2013), ktorí analyzovali úroveň flourishingu v dvadsiatich dvoch krajinách Európskej únie, pričom v Španielsku bolo zistené vyššie skóre flourishingu ako na Slovensku. V našom výskume sme

zistili, že španielski participanti sú s dôležitými oblasťami svojho života spokojnejší než slovenskí participanti (VO8). rozdiely v kognitívnej a afektívnej zložke osobnej pohody boli veľmi malé (VO5 - VO7). V rozpore so závermi Kuppensa, Realovej a Dienera (2008) sme teda nezistili vyššiu životnú spokojnosť či mieru pozitívneho prežívania u španielskych participantov. Výsledky prezentovaného výskumu tiež poukazujú na veľmi malé rozdiely v miere adaptívnych štýlov humoru medzi slovenskými a španielskymi vysokoškolákmi (VO1, VO2). Konštatujeme však nezanedbateľné rozdiely v škálach maladaptívneho humoru (VO3, VO4), v ktorých slovenskí participanti dosiahli vyššie skóre. V súčasnosti nám nie je známa výskumná štúdia o štýloch humoru príslušníkov rôznych národností, s ktorou by sme mohli naše zistenia porovnať. Zistili sme pozitívne vzťahy medzi adaptívnymi štýlmi humoru a osobnou pohodou. Agresívny humor slovenských vysokoškolákov bol v pozitívnom vzťahu s prežívaním negatívnych emócií, avšak v negatívnom vzťahu s flourishingom (VO9a, VO9b). Za prínos realizovaného výskumu považujeme najmä vytvorenie empirickej typológie participantov. Vytvorené typy (večne nespokojní, bezhumorní, milovníci irónie a rozkvitnutí) podľa nášho názoru podávajú komplexnejší obraz o vzťahu humoru a osobnej pohody. Rozdiely v zastúpení jednotlivých typov medzi skúmanými súbormi sme nezistili (VO10). Výsledky výskumu interpretujeme s ohľadom na jeho viaceré limity (obmedzenie zovšeobecniteľnosti zistení, dĺžka administrovaných nástrojov merania, možné chyby v prekladoch dotazníkov). Považujeme za prínosné realizovať ďalšie komparačné výskumy a porovnávať využívanie jednotlivých štýlov humoru vo viacerých krajinách, nakoľko empirická evidencia v tejto oblasti nie je bohatá. Budúci výskum by sme tiež chceli zamerať na overovanie psychometrických charakteristík Dotazníka štýlov humoru a prípadnú reformuláciu prekladu položiek v dimenzii agresívneho humoru, ktorého vnútorná konzistencia sa naprieč viacerými slovenskými výskumami ukazuje ako nízka.

LITERATÚRA

- Diener, E., Emmons, R. A., Larsen, R. J., & Griffin, S. (1985). The Satisfaction with Life Scale. *Journal of Personality Assessment*, 49, 71-75.
- Diener, E., Wirtz, D., Tov, W., Kim-Prieto, C., Choi, D., Oishi, S., & Biswas-Diener, R. (2010). New Well-being Measures: Short Scales to Assess Flourishing and Positive and Negative Feelings. *Social Indicators Research*, 97(2), 143-156.
- Huppert, F. & So, T. (2013). Flourishing Across Europe: Application of a New Conceptual Framework for Defining Well-Being. *Social Indicators Research*, 110(3), 837- 861.

- Kuiper, N. A. & McHale, N. (2009). Humor Styles as Mediators Between Self-Evaluative Standards and Psychological Well-Being. *The Journal of Psychology: Interdisciplinary and Applied*, 143(4), 359-376.
- Kuiper, N., Grimshaw, M., Leite, C., & Kirsh, G. (2004) Humor is not always the best medicine: Specific components of sense of humor and psychological well-being. *International Journal of Humor Research*, 17(1/2), 135-168.
- Kuppens, P., Realo, A., & Diener, E. (2008). The role of positive and negative emotions in life satisfaction judgment across nations. *Journal Of Personality And Social Psychology*, 95(1), 66-75.
- Martin, R. A., Puhlik-Doris, P., Larsen, G., Gray, J., & Weir, K. (2003). Individual differences in uses of humor and their relation to psychological well-being: Development of the Humor Styles Questionnaire. *Journal of Research in Personality*, 37(1), 48-75.
- Watson, D., Clark, L. A., & Tellegen, A. (1988). Development and validation of brief measures of positive and negative affect: The PANAS Scales. *Journal of Personality and Social Psychology*, 47, 1063–1070.

PRACOVNÁ SPOKOJNOSŤ AKO MEDIÁTOR KONFLIKTU PRÁCA-RODINA A FLUKTUAČNÝCH TENDENCIÍ U KVALIFIKOVANÝCH ZAMESTNANCOV VO VÝROBNOM PRIEMYSLE

JOB SATISFACTION AS MEDIATOR OF WORK-FAMILY CONFLICT AND TURNOVER INTENTIONS OF THE QUALIFIED EMPLOYEES IN THE MANUFACTURING INDUSTRY

Miroslava Bozogánová, Ondrej Ivan

Spoločenskovedný ústav CSPV SAV, Košice

bozoganova@saske.sk, ivan@head-scout.com

Abstrakt

Cieľom príspevku je overiť predpoklad, že pracovná spokojnosť je mediátorom konfliktu práca-rodina a fluktučných tendencií u kvalifikovaných zamestnancov vo výrobnom priemysle. Ukazuje sa, že zamestnanci, ktorí vykazovali vyššiu nerovnováhu súkromného a pracovného života mali namerané vyššie hodnoty fluktučných tendencií. Carr, Boyar a Gregory (2008) poukazujú na to, že vzťah medzi konfliktom práca-rodina a fluktučnými tendenciami je oslabený, ak je práca považovaná za centrálnu dôležitú v živote daného zamestnanca. Použitá bola Škála merania fluktučných tendencií (Turnover Intentions Scale), ktorá vznikla na základe doteraz používaných metodík, Škála pracovnej spokojnosti JSS a Škála konfliktu práce a rodiny (Work-Family Conflict). Výskumný súbor tvorilo 229 kvalifikovaných zamestnancov vo výrobnom priemysle (v čase výskumu nehľadali zamestnanie) z toho 63,3 % mužov a 36,7 % žien vo veku 21 – 60 rokov ($M=35,39$; $SD=9,50$). Zistili sme, že existuje signifikantný nepriamy efekt konfliktu práca-rodina na fluktučné tendencie cez pracovnú spokojnosť zamestnancov $ab = ,088$; 95% CI [$,034$; $,152$]. Mediátor zodpovedá za približne štvrtinu celkového efektu ($P_M = ,136$).

Kľúčové slová: fluktučné tendencie; pracovná spokojnosť; konflikt práca-rodina; výrobný priemysel

Abstract

The aim of the study is to verify the assumption that job satisfaction is a mediator of the work-family conflict and turnover intentions of the qualified employees in the manufacturing industry. Employees with higher imbalances in private and working life have shown higher level of the turnover intentions. Carr, Boyar and Gregory (2008) point out that the relationship between work-family conflict and turnover intentions is weakened if work is considered to be of central importance in a employee's life. We used Turnover Intentions Scale, based on the methodologies already in use; Job Satisfaction Scale and Work-Family Conflict Scale. The survey group consisted of 229 qualified employees in the manufacturing industry of which 63,3% men and 36,7% women aged 21-60 years ($M = 35,39$; $SD = 9,50$). There was a significant indirect effect of work-family conflict on turnover intentions through job

satisfaction $ab = ,088$; 95% CI [,034; ,152]. The mediator could account for almost quarter of the total effect ($P_M = ,136$).

Key words: turnover; intentions; job satisfaction; work-family conflict; manufacturing industry

This research was supported by a grant from Slovak Ministry of Education Science, Research and Sport of the Slovak Republic VEGA 2/0172/15: Security perception in the context of work and personality.

ÚVOD

V súčasnosti je udržanie dobrého zamestnanca kľúčovým pre organizácie (Chen, Ployhart, Thomas, Anderson, & Bliese, 2011), preto je dôležité skúmať vzťah pracovnej spokojnosti a fluktučných tendencií, a to najmä u zamestnancov vo výrobnom priemysle. Výrobný priemysel tvorí podstatnú časť HDP, vytvára hodnoty (výrobky) a je motorom ekonomického rastu (Management Mania, 2016). Odhaduje sa, že celkovo 75 % hrubého domáceho produktu EÚ a 70 % pracovných pozícií v Európe súvisí s výrobným priemyslom (High-Level Group, 2005). Práve odchod kvalifikovaných zamestnancov, najmä vo výrobnom priemysle, ktorý je výrazne závislý od stálej produkcie, môže spôsobiť značne negatívne dôsledky pre podnik či organizáciu (Al-Qahtani, Gadhoun, 2016). V nasledujúcom texte si priblížime skúmané konštrukty.

Price a Mueller (1981 in Milovanovic, 2017) považujú fluktuáciu za produkt pracovnej (ne)spokojnosti a záväzku organizácii ovplyvňovaný intraorganizačnými faktormi, ako aj faktormi mimo organizácie (demografické, environmentálne) (Milovanovic, 2017).

Takase (2010) popisuje fluktučné tendencie (FT) ako viacúrovňový proces, ktorý zahŕňa afektívny, kognitívny a behaviorálny komponent. Afektívny komponent pozostáva z emocionálnych odpovedí na negatívne aspekty organizácie alebo povolania a zvyčajne sa považuje za počiatočný krok k fluktučným tendenciám. Kognitívny komponent zahŕňa rozhodnutie odísť. Možno ho chápať ako zámer alebo túžbu. Behaviorálny komponent predstavuje skutočné správanie odchodu, ktoré je orientované k budúcim možnostiam (Milovanovic, 2017).

Armstrong a Taylor (2014) definujú pracovnú spokojnosť ako pozitívne postoje a pocity, ktoré sa týkajú práce, pričom má význam pre úspech celej organizácie. Zníženie úrovne pracovnej spokojnosti má významný vplyv na fluktučné tendencie (Chen et al., 2011).

Inými slovami, keď je zamestnanec nespokojný so svojou súčasnou organizáciou a svoje záujmy vie naplniť v inej organizácii, ktorá je viac v súlade s požiadavkami zamestnanca, tak môže dobrovoľne opustiť organizáciu.

Konflikt práce a rodiny (WFC) je zdrojom stresu pre množstvo jedincov (Poelmans, 2003), pričom viac prežívaného stresu môže vyústiť do nižšej pracovnej spokojnosti (Healy, & Mckay, 2000). Tento vzťah pomáha objasniť model nárokov a zdrojov (JD-R) (Bakker, & Demerouti, 2017). WFC môže byť kategorizovaný ako požiadavka práce, pretože WFC znižuje množstvo energie jedinca, ktorú má na rodinné povinnosti (Grebner, Elfering, & Semmer, 2010). Vysoké nároky majú negatívny vplyv na zdroje práce (Geurts, Kompier, Roxburgh, & Houtman, 2003). Inými slovami WFC (nárok) má negatívny vplyv na pracovnú spokojnosť (zdroj).

V tomto výskume overujeme či WFC má negatívny vplyv na pracovnú spokojnosť, čoho výsledkom je zvažovanie opustenia organizácie (fluktučné tendencie). Niektorí výskumníci, ktorí sa venujú problematike WFC skúmali vplyv postupov ako udržiavať rovnováhu medzi pracovnými a nepracovnými požiadavkami (Cascio, 2000; Cegarra-Leiva, Sánchez-Vidal, Cegarra-Navarro, 2012), ako antecedentov pracovnej spokojnosti a tiež ich efekt na fluktučné tendencie zamestnancov (napr. Deerey, 2008) a tvrdia, že tieto faktory ovplyvňujú spokojnosť zamestnancov a jednoznačne aj ich fluktučné tendencie.

METÓDA

Cieľ

Cieľom výskumnej štúdie bolo overiť predpoklad, že pracovná spokojnosť je mediátorom konfliktu práca-rodina a fluktučných tendencií u kvalifikovaných zamestnancov vo výrobnom priemysle.

Výskumný súbor

Výskumný súbor tvorili respondenti (kvalifikovaní zamestnanci vo výrobnom priemysle), ktorých sme priamo (v rámci headhunterskej spoločnosti) oslovili s konkrétnou pracovnou pozíciou s miestom výkonu práce na území Slovenskej republiky (nejedná sa o respondentov, ktorí reagovali napr. prostredníctvom pracovných portálov, t.j. naši respondenti v čase výskumu nehľadali zamestnanie) a boli oslovovaní prostredníctvom služby siete LinkedIn, kde bol anonymný dotazník (na dobrovoľnej báze) zaslaný 459 249 aktívnym profilom kvalifikovaných zamestnancov vo výrobnom priemysle, z čoho návratnosť bola 229 správne vyplnených

dotazníkov (návratnosť 0,043%). Analyzovaných bolo 229 kvalifikovaných zamestnancov vo výrobnom priemysle z toho 63,3 % mužov a 36,7 % žien vo veku 21 – 60 rokov ($M=35,39$; $SD=9,50$).

Metodológia

Fluktuačné tendencie (FT)

Škála merania fluktuačných tendencií (Turnover Intentions Scale) vznikla na základe metaanalýzy doteraz používaných metodík (Colarelli, Dean, & Konstans, 1987, Kuvaasa, 2006; Chen, Ployhart, Thomas, Anderson, & Bliese, 2011; Dwivedi, 2015). Dohromady obsahuje šesť položiek (napr. „zvyknem hľadať pracovnú pozíciu pri inom zamestnávateľovi“, „príležitostne premýšľam nad opustením tejto organizácie“) s možnosťami odpovedí na päťstupňovej škále so znázornenými numerickými a verbálnymi kotvami od 1 (úplne nesúhlasím) až po 5 (úplne súhlasím). $\alpha = ,701$.

Pracovná spokojnosť (Spector 1985)

Škála obsahuje 36 výrokov, ktoré sa týkajú celkovej pracovnej spokojnosti a sú zoskupené do deviatich zložiek pracovnej spokojnosti: plat, možnosti rozvoja kariéry, štýl vedenia, nefinančné výhody, adekvátnosť odmeny, prevádzkové podmienky, spolupracovníci, druh práce a komunikácia. Respondenti na jednotlivé výroky odpovedali vyznačením hodnoty na šesťbodovej škále likertovského typu (1 - silne nesúhlasím až po 6 - silne súhlasím). Celková úroveň pracovnej spokojnosti bola vypočítaná ako priemerné skóre. Čím bolo vyššie priemerné celkové skóre, tým bola vyššia pracovná spokojnosť respondenta. $\alpha = ,900$.

Škála konfliktu práce a rodiny (WFC) (Netemeyer, Boles, & McMurrin, 1996)

Metodika obsahuje 5 položiek opisujúcich situácie z pracovného prostredia (napr. „požiadavky v mojej práci interferujú s mojím osobným životom.“) a respondent má za úlohu vyjadriť súhlas na päťstupňovej škále od 1 (úplne nesúhlasím) po 5 (úplne súhlasím). Čím vyššie skóre respondent dosiahol, tým bola vyššia úroveň konfliktu práce a rodiny. $\alpha = ,923$.

Štatistická analýza údajov

Analýza údajov bola vykonaná v programe IBM SPSS Statistics 21 (overenie podmienok, deskriptívna štatistika, Pearsonov korelačný koeficient, viacnásobná lineárna regresia) a mediačná analýza bola vykonaná pomocou balíčka PROCESS v3.0 (Hayes, 2018). Pred analýzou dát sme overili podmienky pre použitie analýz (viacnásobná lineárna regresia,

mediácia). Pre účely vykonania mediácie sme použité premenné štandardizovali na z-skóre (boli merané na rôznych škálach).

VÝSLEDKY

V tabuľke 1 uvádzame deskriptívne charakteristiky skúmaných premenných. Respondenti mohli v rámci FT dosiahnuť maximálne 30 bodov, v konflikte práce a rodiny maximálne 25 bodov a v pracovnej spokojnosti maximálne 216 bodov. Vyššie skóre znamená silnejšiu mieru meranej premennej.

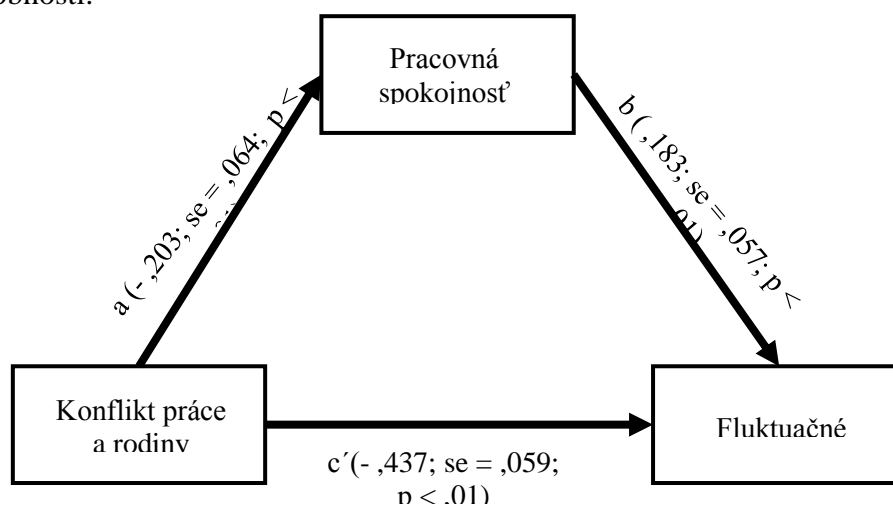
Tabuľka 2 Deskriptívne charakteristiky skúmaných premenných

	Priemer	SD	Min	Max	Pearson	
					FT	WFC
Fluktučné tendencie (FT)	19,55	4,75	6	28		
Konflikt práca a rodina (WFC)	15,39	5,86	5	25	0,272**	
Pracovná spokojnosť	125,82	25,48	61	208	-0,474**	-0,203**

** $p < ,01$

Výsledky ukazujú, že medzi WFC a FT existuje pozitívny signifikantný vzťah ($r = ,272$; $p < ,01$) – čím je väčší konflikt práce a rodiny, tým je vyššia úroveň fluktučných tendencií. Stredne silný negatívny signifikantný vzťah ($r = - ,474$; $p < ,01$) sa preukázal medzi úrovňou FT a pracovnou spokojnosťou – čím je nižšia úroveň pracovnej spokojnosti, tým je vyššia úroveň FT. Napokon, negatívny vzťah existuje aj medzi pracovnou spokojnosťou a WFC ($r = - ,203$; $p < ,01$) – čím je nižšia úroveň WFC, tým je vyššia úroveň pracovnej spokojnosti.

Následne sme vykonali mediačnú analýzu. Na obrázku 1 je znázornený mediačný model, kde sú uvedené neštandardizované koeficienty, chyby merania (se) a hodnoty pravdepodobnosti.

Obrázok 1 Mediačný model

Veľkosť priameho efektu bola $\beta = ,183$; 95% CI [,067; ,298], $p < ,01$ a nepriameho efektu ($a*b$) - $\beta = ,088$; 95% CI [,034; ,152]. Celkový efekt ($c + a*b$) dosahoval hodnotu $-\beta = ,272$; 95% CI [,146; ,398], $p < ,01$. Pracovná spokojnosť ako mediátor vzťahu WFC a FT vysvetľuje 13,6 % celkového efektu ($P_M = ,136$).

DISKUSIA

Cieľom výskumnej štúdie bolo overiť predpoklad, že pracovná spokojnosť je mediátorom WFC a FT u kvalifikovaných zamestnancov vo výrobnom priemysle.

Výsledky indikujú, že vzťah medzi WFC a FT je mediovaný pracovnou spokojnosťou. Tento výsledok je v súlade s modelom nárokov a zdrojov (JD-R) (Bakker, & Demerouti, 2017), kde konflikt práce a rodiny je kategorizovaný ako pracovný nárok, keďže vysoká úroveň WFC odoberá energiu jedinca, ktorú má pre rodinné povinnosti (Grebner et al., 2010). Pracovná spokojnosť je kategorizovaná ako zdroj práce - ide o mentálny aspekt práce, ktorý podporuje vývoj a vzdelávanie. Keď práca vyžaduje veľa energie (nároky), zamestnanec má menej energie na rodinné povinnosti (WFC), čo spôsobuje zníženie úrovne pracovnej spokojnosti (zdroje). To môže viesť k myšlienke, že riešením tohto problému je hľadanie iného zamestnania, čiže nižšia úroveň pracovnej spokojnosti vedie k vyššej úrovni FT (Pearson, 1991). Zistený mediačný efekt je v súlade s JD-R modelom, kde sa uvádza, že nižšia úroveň pracovnej spokojnosti spôsobuje nižšiu motiváciu k práci (Bakker, & Demerouti, 2017).

Limitom štúdie je prierezový zber dát (vhodnejšia by bola longitudinálna štúdia, kde sa skúmala reálna fluktuácia). Ďalej je to výskumný súbor zamestnancov vo výrobnom priemysle, ktorý nemôžeme považovať za reprezentatívny (malá návratnosť, spôsob zberu dát).

Prínosom výskumu je skúmanie vzťahu WFC, FT a pracovnej spokojnosti na špecifickom a vysoko aktuálnom výskumnom súbore. Výsledok výskumu je prínosným pre organizácie - pre zníženie úrovne FT je potrebné zvyšovať úroveň pracovnej spokojnosti zamestnancov. Organizácia by mala vytvoriť lepšie podmienky pre rovnováhu medzi pracovnými a rodinnými povinnosťami – napr. flexibilná pracovná doba, menej pracovnej záťaže, možnosť práce z domu (napr. Lu., Kao, Chang, Wu, & Cooper, 2008).

ZÁVER

Cieľom výskumnej štúdie bolo overiť predpoklad, že pracovná spokojnosť je mediátorom konfliktu práca-rodina a fluktučných tendencií u kvalifikovaných zamestnancov vo výrobnom priemysle. Výsledku ukázali, že pracovná spokojnosť je mediátorom vzťahu konfliktu práce

a rodiny (WFC) a fluktučných tendencií (FT) u kvalifikovaných zamestnancov vo výrobnom priemysle. Zamestnanci s vysokou úrovňou WFC budú menej spokojní so svojou prácou, čoho výsledkom je vyššia úroveň FT. Z tohto dôvodu je potrebné zvyšovať úroveň pracovnej spokojnosti ako prevenciu pred FT – napríklad zlepšením rovnováhy medzi prácou a rodinou (redukcia WFC).

LITERATÚRA

- Al-Qahtai, M. R., & Gadhoun, Y. (2016). Employee turnover in the manufacturing organization: Case of the Eastern Region of Saudi Arabia. *Asia Pacific Journal of Advances Business and Social Studies*, 2(2), 268-289.
- Armstrong, M., & Taylor, S. (2014). *Armstrong's Handbook of Human Resource Management Practice*. London: Kogan Page Publishers.
- Bakker, A. B., & Demerouti, E. (2017). Job Demands–Resources Theory: Taking Stock and Looking Forward. *Journal of Occupational Health Psychology*, 22(3), 273.
- Cascio, W.F. (2000). *Costing Human Resources: The Financial Impact of Behaviour in Organizations*. Boston, MA: Thompson Learning. 322 p.
- Cegarra-Leiva, D. - Sánchez-Vidal, M.- Cegarra-Navarro, G. (2012). Work Life Balance and the Retention of Managers in Spanish SMEs. *The International Journal of Human Resource Management*. 23 (1), 91-108.
- Colarelli, S. M., Dean, R. A., & Konstans, C. (1987). Comparative Effects of Personal and Situational Influences on Job Outcomes of New Professionals. *Journal of Applied Psychology*, 72(4), 558-592.
- Deery, M. (2008). Talent Management, Work-Life Balance and Retention Strategies, *International Journal of Contemporary Hospitality Management*. 20(7), 792–806.
- Dwivedi, S. (2015). Turnover Intentions: Scale Construction & Validation. *Indian Journal of Industrial Relations*, 50(3), 452-469.
- Geurts, S. A., Kompier, M. A., Roxburgh, S., & Houtman, I. L. (2003). Does Work–Home Interference Mediate The Relationship Between Workload And Well-Being? *Journal of Vocational Behavior*, 63(3), 532-559.
- Grebner, S., Elfering, A., & Semmer, N. K. (2010). The Success Resource Model of Job Stress. *New Developments in Theoretical and Conceptual Approaches to Job Stress*, 8, 61-108.
- Hayes, A. F. (2018). *Partial, conditional, and moderated moderated mediation: Quantification, inference, and interpretation*. *Communication Monographs*, 85(1), 4-40.

- Healy, C. M., & McKay, M. F. (2000). Nursing stress: the effects of coping strategies and job satisfaction in a sample of Australian nurses. *Journal of advanced nursing*, 31(3), 681-688.
- High-Level Group. 2005. Výrobný a spracovateľský priemysel v Európe (1). *AT&P Journal*, 6, p. 23-24.
- Chen, Ployhart, Thomas, Anderson, & Bliese, (2011). The Power of Momentum: A New Model of Dynamic Relationships between Job Satisfaction change and Turnover Intentions. *Academy of Management Journal*, 54(1), 59-181.
- Kuvaas, B. (2006). Performance Appraisal Satisfaction and Employee Outcomes: Mediating and Moderating Roles of Work Motivation. *The International Journal of Human Resource Management*. 17(3), 504-522.
- Lu, L., Kao, S. F., Chang, T. T., Wu, H. P., & Cooper, C. L. (2008). Work/family demands, work flexibility, work/family conflict, and their consequences at work: A national probability sample in Taiwan. *International Journal of Stress Management*, 15(1).
- Management Mania. 2016. *Výroba a priemysel (sekundárny sektor)*. Retrieved August 12, 2018 from <https://managementmania.com/sk/vyroba-a-priemysel-sekundarny-sektor>.
- Milovanovic, I. (2017). Big-Five Personality Traits, Job Satisfaction, and Turnover Intention: A Heuristic Model for Hospital Nurses in Japan. *International Journal of Scientific & Engineering Research*. 8(2), 267-275.
- Netemeyer, R. G., Boles, J. S., & McMurrian, R. (1996). Development and validation of work–family conflict and family–work conflict scales. *Journal of applied psychology*, 81(4), 400.
- Pearson, C. A. L. (1991). An assessment of extrinsic feedback on participation, role perceptions, motivation, and job satisfaction in a self-managed system for monitoring group achievement. *Human relations*, 44(5), 517-537.
- Poelmans, S. (2003). The multi-level ‘fit’ model of work and family. *International Journal of Cross Cultural Management*, 3(3), 267-274.
- Spector, P. 1985. Measurement of Human Service Staff Satisfaction: Development of the Job Satisfaction Survey. *American Journal of Community Psychology*, 13(6), 693-713.
- Takase, M. (2010). A concept analysis of turnover intention: Implications for nursing management. *Collegian*, 17(1), 3-12.

INTUITIVE CONFLICT DETECTION DURING IN SYLLOGISTIC REASONING

INTUITÍVNA DETEKCIA KONFLIKTU PRI SYLOGISTICKOM USUDZOVANÍ

Roman Burič¹, Jakub Šrol²

¹*Katedra psychológie, Filozofická fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave,* ²*Ústav experimentálnej psychológie, Centrum spoločenských a psychologických vied, Slovenská akadémia vied*

roman.buric@gmail.com, jakub.srol@savba.sk

Abstract

Key mechanism in rational reasoning is the ability to detect a conflict between intuition and logical demands of the task. The monitoring mechanism is traditionally considered to be a component of analytical thinking, however, hybrid models suggest that the detection is possible even at the intuitive level. We used two-response paradigm in which participants solved syllogisms. After every response participants reported how confident they were that their answer was correct. Analysis of response times and confidence of initial answers confirmed that participants were able to detect the conflict intuitively. In line with classic dual process theories, results showed high prevalence of incorrect intuitive answers in conflict and correct intuitive answers in no-conflict syllogisms but also a substantial proportion of correct intuitive answers in conflict syllogisms, in line with hybrid models according to which even intuitive processing may involve rudimentary fragments of logical thinking.

Key words: conflict detection; syllogistic reasoning; intuitive thinking; hybrid dual process models

Abstrakt

Pri racionálnom usudzovaní je kľúčová schopnosť detekovať konflikt medzi intuíciou a logickými nárokmi úlohy. Detekčný mechanizmus je tradične považovaný za súčasť analytického myslenia, no hybridné modely pripúšťajú, že detekcia konfliktu je možná už na intuitívnej úrovni. V štúdiu sme využili paradigmu dvoch odpovedí v ktorej účastníci riešili sylogizmy a pri každej odpovedi mali tiež uviesť subjektívnu mieru istoty ohľadom jej správnosti. Rozdiely v čase riešenia a istote prvotných odpovedí potvrdili, že účastníci dokážu intuitívne detekovať konflikt v týchto úlohách. V súlade s očakávaniami, výsledky ukazujú vysoký výskyt nesprávnych intuitívnych odpovedí v konfliktných a správnych intuitívnych odpovedí v nekonfliktných sylogizmoch. Výsledky však ukázali aj pomerne veľa správnych intuitívnych odpovedí v konfliktných úlohách, čo poskytuje podporu hybridným modelom duálnych procesov, podľa ktorých môže už intuitívne spracovanie zahŕňať rudimentárne prvky logického myslenia.

Kľúčové slová: detekcia konfliktu; sylogistické usudzovanie; intuitívne myslenie; hybridné modely duálnych procesov

This study was supported by research grant APVV-16-0153: ‘Cognitive failures - individual predictors and intervention possibilities’.

INTRODUCTION

Judgment and decision-making have been the subject of psychological research for almost half a century. Decades of dual process theories research show that people are often biased and their judgments are often distorted (Kahneman & Frederick, 2005). The reason is that they rely too often on their intuition and heuristic judgments (Type 1 processes), and they do so also in cases requiring a deliberative analysis (Type 2 processes) (Evans, 2008, Kahneman & Frederick, 2002). According to default interventionist model, people automatically generate an intuitive Type 1 answer. It is fast, automatic and might subsequently be inhibited and corrected by slower, deliberative Type 2 answer, based on logical principles (Evans, 2007; Kahneman & Frederick, 2005; Stanovich & West, 2000). However, recent research provides evidence that logical principles might be detected on intuitive level (e.g. Bago & De Neys, 2017; Bonner & Newell, 2010; De Neys & Glumicic, 2008). These studies show that when participants are asked to solve problems in which their intuition is in conflict with logical structure of the task they show lower response confidence and require more time to answer in comparison with problems where intuitions and logic are in line. Differences in processing between conflict and no-conflict problems suggest that participants intuitively detect the conflict inherent in these tasks. Furthermore, similar conflict detection evidence also comes from eye-tracking studies (Ball, Philips, Wade & Quayle, 2006; De Neys & Glumicic, 2008), research measuring electrodermal activity (De Neys, Moyens & Vansteenwegen, 2010) and neurological studies (De Neys, Vartanian & Goel, 2008).

A number of studies on intuitive and deliberative processing use two response paradigm where participants solve the same reasoning problems twice, first they have to give a fast intuitive response, and then they are allowed unlimited time to affirm, or rethink they response (Thompson, Prowse Turner, & Pennycook, 2011). One such study by Bago and De Neys (2017) shows relatively frequently observed fast intuitive logical responses in conflict problems. Results also show that if participants have chosen one answer intuitively, they rarely changed it in their final response. These observations have led the authors to assume that participants were not only able to detect the conflict, but also to choose a logically correct answer already during the intuitive phase of problem processing, which is not predicted by classic default-interventionist models. Based on this, Bago and De Neys (2017) proposed a hybrid model,

which assumes that people automatically generate two types of intuitive answers – heuristic and logical. If these two intuitions are in conflict, then we can observe this conflict on intuitive level. Logical accuracy of intuitive answer then depends on the intensity of both intuitions. We have decided to replicate this study on a sample from Slovak population to see whether we would be able to find support for the hybrid dual process model or reasoning.

METHOD

Participants

A total of 90 participants (61 women, 29 men) aged 18 – 25 years ($M = 19.19$; $SD = 1.365$) were tested. 66.7% of them were students of local high school and 33.3% of participants were first class psychology students from Comenius University in Bratislava.

Materials

Syllogisms: We used the same 8 syllogisms that were used by Bago and DeNeys (2017), originally from De Neys, Moyens and Vansteenwegen (2010). Each syllogism included two premises and a conclusion. The task given to participants was to evaluate, whether the conclusion logically follows from the premises. In 4 of the syllogisms, logical validity was in conflict with its believability (conflict syllogisms – two logically valid, but unbelievable conclusions and two logically invalid, but believable conclusions). In other 4 items, logical validity matched its believability (no-conflict syllogisms – two logically valid and believable, two logically invalid and unbelievable).

Table 1 Examples of no-conflict and conflict syllogisms

<i>No-conflict syllogism:</i>	<i>Conflict syllogism:</i>
<i>Valid/Believable:</i>	<i>Invalid/Believable:</i>
All flowers need light	All flowers need light
Roses are flowers	Roses need light
Roses need light	Roses are flowers
<i>Invalid/Unbelievable:</i>	<i>Valid/Unbelievable:</i>
All mammals can walk	All mammals can walk
Spiders can walk	Whales are mammals
Spiders are mammals	Whales can walk

Two response paradigm: Each syllogism was presented to participants twice. First time, participants were asked to respond intuitively. To ensure this, we had to knock out possible intervention of deliberative Type 2 processes, which, like previous studies (e.g. Bago & De Neys, 2017; De Neys, Moyens & Vansteenwegen 2010; Thompson, Prowse Turner & Pennycook, 2011), we did in two ways – by the instruction to respond intuitively, and by providing participants with limited time frame for an answer. The time limit based on a simple reading pre-test was set to 5 seconds. The second time syllogism was presented, participants had unlimited time to rethink or affirm their answer.

Procedure

The experiment was run on computers. In the first part of the study, participants were presented with instructions for the study, which were taken from Bago and De Neys (2017). The instruction also included a demonstration of syllogism and the form in which syllogisms would be presented. Subsequently, two training syllogisms were presented.

In the next part, every participant was presented with 8 syllogisms. Participants were instructed to assess the logical validity of the conclusion. The participants had to judge the validity twice – intuitively and analytically. The first response had a time frame of 5 seconds, after three seconds they had a warning on the screen to respond immediately. The times of intuitive responses were recorded. After each response, participants were also asked to evaluate the confidence of their answers on a scale of 1 to 100.

RESULTS

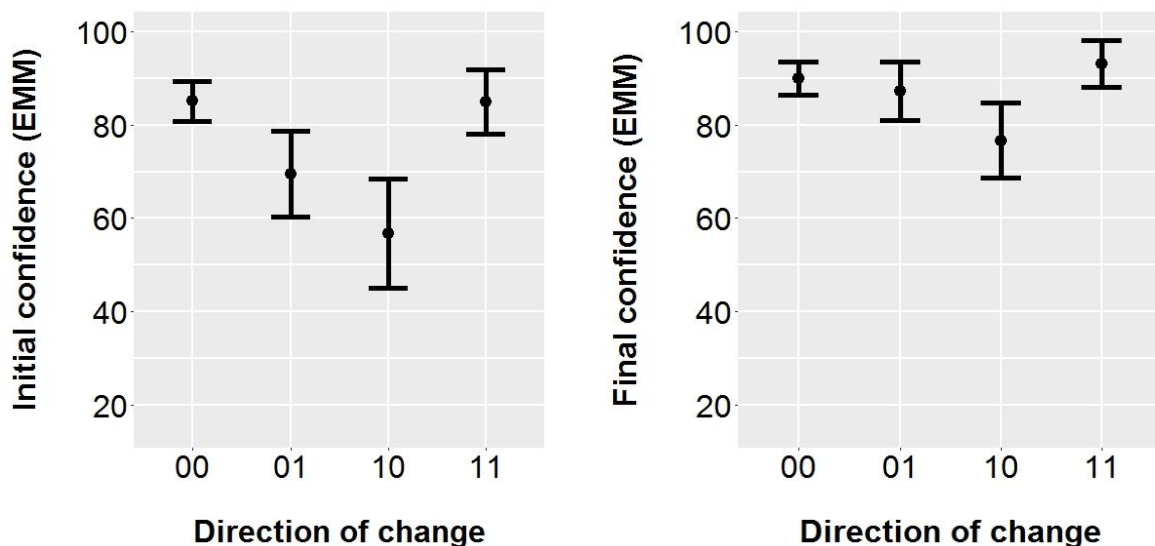
First, we compared the differences in mean response times and confidence between conflict and no-conflict syllogisms to establish whether participants processed these two types of problems differently. Mean initial response times for conflict problems ($M = 3.55$, $SD = 0.472$ sec.) were indeed significantly longer than for no-conflict syllogisms ($M = 3.43$, $SD = 0.478$ sec.), $t(88) = 3.375$, $p = .001$, $d = 0.36$. Considering initial and final confidence ratings, participants were less confident in their answers to conflict (initial: $M = 81.77$, $SD = 18.64$; final: $M = 89.50$, $SD = 15.86$) than to no-conflict problems (initial: $M = 85.06$, $SD = 17.47$; final: $M = 91.54$, $SD = 13.80$), although the differences were only marginally significant for initial, $t(88) = 1.965$, $p = .053$, $d = 0.21$; as well as for final response confidence, $t(88) = 1.744$, $p = .085$, $d = 0.19$.

Table 2 Frequencies of direction of change categories for conflict and no-conflict syllogisms

direction of change (initial – final answer)	no-conflict syllogisms	conflict syllogisms
incorrect – incorrect (00)	38 (11.4%)	228 (66.3%)
incorrect – correct (01)	21 (6.3%)	31 (9.0%)
correct – incorrect (10)	15 (4.5%)	19 (5.5%)
correct – correct (11)	259 (77.8%)	66 (19.2%)

Note. The cases in the table represent participants' responses to conflict and no-conflict syllogisms, not the individual participants themselves.

Similarly to Bago and De Neys (2017) we have then divided the responses of participants into four categories based of the correctness of their initial and final answers. The labels for these categories, along with frequencies for each category of response are presented in the Table 2. Next, using the above-mentioned categorization, we have analyzed the mean response times and confidence in conflict syllogisms separately for every direction of change category. In line with Bago and De Neys (2017), we have used linear mixed-effects model to analyze the fixed effect of direction of change, while including in the model the random effect of individual participants. We ran three mixed-effects models using *nlme* statistical package for R software, one for the initial response times, and two for initial and final response confidence.

Figure 1 Estimated marginal means of initial (left panel) and final (right panel) response confidence estimates by the direction of change categories

Considering the response times, including the direction of change as a predictor in the model did not lead to a significant increase in model fit, $\chi^2(3) = 2.43$, $p = .488$. However, including

direction of change significantly increased the model fit in case of initial confidence ratings, $\chi^2(3) = 30.45, p < .001$; as well as final confidence ratings, $\chi^2(3) = 14.69, p = .002$. To establish the differences in specific categories, we have estimated marginal means for the two confidence models using *emmeans* R package, which are presented in Figure 1. As can be seen from the figure, cases when participants did not change their responses (“00” and “11”) were associated with higher initial and final confidence. Initial confidence estimates were lower in case of responses which participants later decided to change (categories “01” and “10”). This was especially true for the “10” category, which was associated with lowest initial and final response confidence.

DISCUSSION

In our research we have tried to replicate the findings of Bago and De Neys (2017) by using two response paradigm to study syllogistic reasoning. In line with much evidence (e.g. Bonner & Newell, 2010; De Neys & Glumicic, 2008) the differences in initial response times between conflict and no-conflict problems showed that participants intuitively detected conflict between beliefs and logical features of reasoning problems. However, the evidence for conflict detection was less pronounced in the case of response confidence where the differences between conflict and no-conflict syllogisms only reached marginal significance.

We have observed high prevalence of intuitive incorrect responses for conflict and intuitive correct responses for no-conflict syllogisms, which are in accord with models where intuition leads to a fast response based on beliefs which can be subsequently corrected or affirmed by Type 2 processes (Evans, 2007; Stanovich & West, 2000). However, there was also quite frequent incidence of intuitive correct responses to conflict problems, which cannot be explained by such default-interventionist accounts. Along with the evidence for intuitive conflict detection, the latter category of responses suggests that people are sensitive to the logical structure of syllogistic tasks already at the initial processing stage, a suggestion which seems to favor the hybrid (Bago & De Neys, 2017) over the traditional default-interventionist dual-process models of reasoning. Also, in cases when participants gave correct final answer to conflict syllogisms, they have mostly generated the correct answer already at the initial stage. This pattern is also in contrast with the latter models (Evans, 2007; Stanovich & West, 2000), which predict that participants first intuitively succumb to the belief bias, and only subsequently, after inhibiting and rethinking their intuition, they arrive at a correct answer.

The analysis of mean response times and confidence associated with various direction of change categories showed that while different patterns of responses in conflict syllogisms did not differ in the initial response times, they varied quite substantially in response confidence. Most notably, the cases when participants changed their initial answer in conflict syllogisms, and particularly the “10” category, were associated with lower initial confidence than cases when participants retained their first response. These results are quite consistent with conclusions of Bago and De Neys (2017) who, however, observed also the trend for participants’ to have longer response times in cases where participants changed their final response. Overall, our findings converge with those of the original study on the conclusion that despite their popularity, default-interventionist models of reasoning and decision-making postulate predictions which are not consistent with growing research on peoples’ intuitive ability to process logical structure of problems at hand. Alternative models that take into account recent evidence are needed, such as the hybrid models proposed by Bago and De Neys (2017) or Pennycook, Fugelsang, and Koehler (2015).

REFERENCES

- Bago, B., & De Neys, W. (2017). Fast logic?: Examining the time course assumption of dual process theory. *Cognition*, 158, 90–109.
- Ball, L. J., Philips, P., Wade, C. N., & Quayle, J. D. (2006). Effects of belief and logic on syllogistic reasoning: Eye-movement evidence for selective processing models. *Experimental Psychology*, 53, 77-86.
- Bonner, C., & Newell, B. R. (2010). In conflict with ourselves? An investigation of heuristic and analytic processes in decision making. *Memory & Cognition*, 38(2), 186–196.
- De Neys, W., & Glumicic, T. (2008). Conflict monitoring in dual process theories of reasoning. *Cognition*, 106, 1248-1299.
- De Neys, W., Vartanian, O., & Goel, V. (2008). Smarter than we think: When our brains detect that we are biased. *Psychological Science*, 19, 483-489.
- De Neys, W., Moyens, E., & Vansteenwegen, D. (2010). Feeling we’re biased: Autonomic arousal and reasoning conflict. *Cognitive, Affective, & Behavioral Neuroscience*, 10(2), 208–216.
- Evans, J. S. B. T. (2007). On the resolution of conflict in dual process theories of reasoning. *Thinking & Reasoning*, 13(4), 321–339.

- Evans, J. S. B. T. (2008). Dual-Processing Accounts of Reasoning, Judgment, and Social Cognition. *Annual Review of Psychology*, 59(1), 255–278.
- Kahneman, D., Frederick, S. (2002). Representativeness revisited: Attribute substitution in intuitive judgment. In T. Gilovich, D. Griffin & D. Kahneman (Eds.), *Heuristics and biases: The psychology of intuitive judgment* (pp. 49-81). New York: Cambridge University Press.
- Kahneman, D., & Frederick, S. (2005). A Model of Heuristic Judgment, in K. J. Holyoak & R. G. Morrison (Eds.), *The Cambridge handbook of thinking and reasoning* (pp. 267-293). New York, NY, US: Cambridge University Press.
- Pennycook, G., Fugelsang, J. A., & Koehler, D. J. (2015). What makes us think? A three-stage dual-process model of analytic engagement. *Cognitive Psychology*, 80, 34-72.
- Stanovich, K. E., & West, R. F. (2000). Individual differences in reasoning: Implications for the rationality debate? *Behavioral and Brain Sciences*, 23(5), 645–665.
- Thompson, V. A., Prowse Turner, J. A., & Pennycook, G. (2011). Intuition, reason, and metacognition. *Cognitive Psychology*, 63(3), 107–140.

POSUDZOVANIE PREJAVOV MANIPULATÍVNEHO SPRÁVANIA PÔVODNOU METODIKOU VYSEDI

ASSESSMENT OF MANIPULATIVE BEHAVIOUR MANIFESTATIONS BY CASADI METHODOLOGY

Miroslav Frankovský, Zuzana Birknerová, Anna Tomková

Katedra manažérskej psychológie, Fakulta manažmentu, PU v Prešove

miroslav.frankovsky@unipo.sk, zuzana.birknerova@unipo.sk, anna.tomkova@unipo.sk

Abstrakt

Manipulatívne prejavy sú významným faktorom, ktorý sa vyskytuje v interpersonálnom kontexte správania. V príspevku je pozornosť sústredená predovšetkým na možnosti operacionalizácie a kvantitatívne meranie atribútov manipulatívneho správania na báze ich subjektívneho posúdenia. Prezentované sú výsledky faktorovej analýzy položiek metodiky VYSEDI, ktorá umožnila extrahovať a obsahovo špecifikovať tri faktory Vypočítavosť, Sebaapresadenie a Diplomacia, ako prediktory manipulatívneho správania. Uvedené sú základné parametre tejto metodiky, celková vysvetlená variancia, hodnoty Cronbachovej alpha pre extrahované faktory, interkorelácie faktorov. Súčasťou príspevku je aj validizačná štúdia metodiky VYSEDI s využitím metodiky MPS (Machiavellian Personality Scale), ktorá identifikuje štyri faktory manipulácie Amorálnosť, Túžba po statuse, Túžba po kontrole a Nedôvera. Prezentované základné parametre pôvodnej metodiky, ako aj výsledky validizačnej štúdie, potvrdili zmyslupnosť a vhodnosť používania pôvodnej metodiky VYSEDI na zisťovanie manipulatívnych prejavov správania.

Kľúčové slová: manipulatívne správanie; metodika VYSEDI; metodika MPS

Abstract

Manipulative manifestations are significant factors occurring in interpersonal context of behavior. The paper primarily focuses on the possibilities of operationalization and quantitative measurement of the manipulative behavior attributes based on their subjective assessment. The results of factor analysis of CASADI methodology items are presented enabling to extract and specify the content-specification of the three following factors Calculativeness, Self-Assertion and Diplomacy, as predictors of manipulative behaviour. The basic parameters of this methodology, i.e. overall explained variance, Cronbach's alpha values for the extracted factors, factor inter-correlations are presented. The paper also includes the validation study of CASADI methodology using the MPS (Machiavellian Personality Scale) methodology that identifies four factors of manipulation, i.e. Amoralty, Desire for Status, Desire for Control, Distrust of Others. The presented basic parameters of original methodology as well as the results of the validation study have confirmed the appropriateness of using the original CASADI methodology for identifying manipulative manifestations of behaviour.

Key words: manipulative behaviour; CASADI methodology; MPS methodology

KEGA 0033PU-4/2017 – Implementácia výučby interpersonalných zručností v kontexte predmetu Psychológia obchodu; KEGA 003PU-4/2017 – Zvládanie náročných situácií - inovácia predmetu a príprava vysokoškolskej učebnice.

Úvod

S prejavmi manipulácie sa stretávame v rôznych oblastiach spoločenského života. Tieto prejavy je možné identifikovať v rodine, v práci, medzi priateľmi, ale aj medzi neznámymi ľuďmi v každodennom živote. Typickým kontextom je napríklad obchodné správanie (Frankovský, et al., 2018).

Manipulácia

Problematika manipulácie je významnou súčasťou konceptu machiavellizmu (Machiavelli, 2010). Je väčšinou vnímaná a posudzovaná ako negatívny faktor v interpersonalnom správaní. Z tohto hľadiska autori manipuláciu zaraďujú spolu s narcizmom a psychopatológiou do Dark triád – temnej triády (Vernon a kol., 2008). Manipulácia je takto charakterizovaná nedostatkom citov, nízkou mierou morálky (Grams, Rogers, 1989), psychopatológiou (McHoskey a kol. 1998; McHoskey 2001), stratégiami, ktoré vedú k maximalizácii vlastného profilu (Sakali, Richardson, Thépaut, 2007). Manipulatívne správanie je chladné, plné zámerného klamstva, neúprimných pochvál (Grams, Rogers 1989). Manipulátori využívajú nevedomosť, závislosť, nadriadenosť a pod. (Andrew a kol., 2008). Prejavy manipulácie sú spájané so sebareprezentáciou a sebarepresadením, čo súvisí s narcizmom manipulátorov (Kashy, DePaulo, 1996; Vernon, Vilani, Vickers, Harris, 2008). Wróbel (2006) a Wilson, Near, Miller (1996) zdôrazňujú maskovanie prejavov manipulácie a nevedomé napĺňanie cieľov manipulátora.

Konceptualizácia a operacionalizácia konštruktu manipulácia sú nevyhnutnou podmienkou teoretického vymedzenia konceptu manipulácia, špecifikácie metód a postupov merania, teda kvantifikácie manipulácie, ako aj skúmania manipulatívnych prejavov správania v kontexte ďalších premenných.

V príspevku je pozornosť sústredená predovšetkým na možnosti operacionalizácie a kvantitatívne meranie manipulatívneho správania, ktoré však bezprostredne súvisia aj s otázkami konceptualizácie problematiky manipulácie. Uvedená operacionalizácia vychádza z identifikácie faktorovej štruktúry prejavov manipulatívneho správania, obsahovej špecifikácie jednotlivých extrahovaných faktorov a následnej validizácie vyvíjanej metodiky VYSEDI (Frankovský, Birknerová, Tomková, 2017; Frankovský, et al., 2018).

METÓDA

Výskumný projekt bol realizovaný na vzorke 510 respondentov. Z tohto počtu bolo 326 (63,9%) žien a 184 (36,1%) mužov vo veku od 18 do 53 rokov (priemerný vek 26,4 roka, smerodajná odchýlka 6,548 roka). Výskumnú vzorku tvorilo 235 (46,1%) manažérov a 275 (53,9%) respondentov na nemanadžerských pozíciách. Výber respondentov bol realizovaný na báze dobrovoľnosti. Použitá bola metóda Snowball.

Vo výskume boli použité dve metodiky pre zisťovanie manipulatívnych prejavov správania. Aplikovaná bola pôvodná metodika VYSEDI (zisťovanie prediktorov manipulatívnych prejavov) (Frankovský, Birknerová, Tomková, 2017; Frankovský, et al., 2018) a dotazník MPS (Machiavellian Personality Scale) (Dahling, Whitaker, Levy, 2009).

Metodika VYSEDI (Frankovský, Birknerová, Tomková, 2017; Frankovský, et al., 2018) bola navrhnutá a overovaná pre účely zisťovania manipulatívnych prejavov v správaní. Dotazník obsahuje 17 položiek, na ktoré respondenti odpovedajú prostredníctvom škály 0 – rozhodne nie, 1 – nie; 2 – skôr nie ako áno; 3 – skôr áno ako nie; 4 – áno, 5 – rozhodne áno. Metodika umožňuje špecifikovať tri atribúty manipulatívneho správania: Vypočítavosť, Sebapresadenie, Diplomacia.

Dotazník MPS vyvinuli autori Dahling, Whitaker a Levy (2009) pre lídrov v rámci zisťovania úrovne manipulácie. Konštrukt je založený na štúdiách o politických a náboženských extrémistických skupinách, ako lídri týchto skupín manipulujú s podriadenými (Christie, Geis, 1970). Špecifikované faktory reprezentujú prediktory manipulatívneho správania. Metodika obsahuje 16 položiek, ktoré sú posudzované na 5 – bodovej škále (1 – vôbec nesúhlasím, 5 – úplne súhlasím). Dahling a kol. (2009) pomenovali faktory (uvádzame hodnoty Cronbachovej alpha podľa výsledkov prezentovaného výskumu):

Amorálnosť – tí, ktorí vyššie skórujú v tomto faktore veria, že klamaním dosiahnu prevahu nad ostatnými. Títo ľudia sa správajú neeticky, ak veria, že im to pomôže uspieť. Často robia podvody a sú schopní sabotovať iných, pokiaľ ohrozujú ich ciele. Cronbachova alpha: 0,769.

Túžba po sociálnom statuse – vyššie skórujúci jedinci v tomto faktore vedia, že spoločenské postavenie je dobrým znakom úspechu v živote. Ich úsilie je zamerané na materiálne zabezpečenie a bohatstvo. Títo ľudia chcú byť bohatý a vplyvný. Cronbachova alpha: 0,731.

Túžba po kontrole – osoby, ktorých charakterizuje vyššie skóre v tomto faktore, si užívajú to, že sú schopní mať kontrolu nad situáciou. V medziľudských vzťahoch sú tí, ktorí dávajú rozkazy. Cronbachova alpha: 0,809.

Nedôvera – osoby, ktorých charakterizuje vyššie skóre v tomto faktore, nemajú radi tímovú prácu a druhým ľuďom nedôverujú. Ak už v tíme pôsobia, vzájomne si podrážajú kolená, pretože chcú byť jedineční. Majú tendenciu k paranoidnému vnímaniu situácie. Cronbachova alpha: 0,701.

VÝSLEDKY

Faktorová analýza bola použitá na základe výsledkov KMO testu – 0,855, resp. Bartletovho testu Sphericity - Approx. Chi-Square = 1456; významnosť 0,000. Metóda Principal Component s Varimax rotáciou umožňuje uvažovať o trojfaktorovej štruktúre prejavov manipulatívneho správania (Frankovský, Birknerová, Tomková, 2017; Frankovský, et al., 2018). Identifikované boli faktory (uvádzame hodnoty Cronbachovej alpha podľa výsledkov prezentovaného výskumu):

1. Vypočítavosť – respondenti, ktorí vyššie skórujú v tomto faktore sa držia názoru, že je nevyhnutné hovoriť ostatným to, čo chcú počuť a je potrebné získavať poznatky preto, aby sa mohli využiť pri ovládaní druhých. Vypočítaví ľudia sú toho názoru, že keď dvaja súperia, je potrebné rozpoznať, koho víťazstvo je pre nich výhodnejšie. Cronbachova alpha: 0,821.
2. Sebaapresadenie – podľa respondentov, ktorí vyššie skórujú v tomto faktore, úspešný človek musí mať vždy na pamäti, že sa musí vyhýbať spojencom silnejším, ako je on sám. Kto sa chce udržať pri moci, musí už vopred zvážiť všetky potrebné tvrdé opatrenia a vykonať ich naraz, aby sa k nim už neskôr nemusel vracieť. Cronbachova alpha: 0,813.
3. Diplomacia – respondenti, ktorí vyššie skórujú v tomto faktore využívajú obratnú diplomáciu na ovládanie druhých. Uprednostňujú nepriamu a falošnú komunikáciu. V pravej chvíli a správnym ľuďom vedia vyjadriť štedrosť a uznanie. Cronbachova alpha: 0,814.

Uvedené faktory na základe výsledkov prezentovaného výskumu vysvetľujú 55,1% variácie.

Validizácia metodiky VYSEDI bola uskutočnená s využitím metodiky MPS. Výsledky korelačnej analýzy potvrdili existenciu štatisticky významných korelačných koeficientov medzi viacerými faktormi metodiky VYSEDI a faktormi metodiky MPS (tabuľka 1).

Tabuľka 1 Korelácie medzi faktormi metodiky VYSEDI a faktormi metodiky MPS

	Amorálnosť	Sociálny status	Kontrola	Nedôvera
Vypočítavosť	0,402**	0,395**	0,286**	0,340**
Sebapresadenie	0,047	0,046	-0,012	0,271**
Diplomacia	0,157*	0,351**	0,240**	0,130*

* štatistická významnosť na hladine 0,05

** štatistická významnosť na hladine 0,01

Faktory Vypočítavosť a Diplomacia metodiky VYSEDI štatisticky významne kladne korelujú so všetkými faktormi metodiky MPS. Znamená to, že respondenti, ktorí sa snažia diplomaticky ovládať ľudí, hovoria iným to, čo chcú počuť, v pravej chvíli sú k nim štedrí a prejavujú im uznanie, sú zároveň ochotní klamať, podvádzať, snažia sa dosiahnuť spoločenské postavenie za každú cenu, kontrolovať situáciu a využiť ju vo vlastný prospech bez ohľadu na iných. Majú tendenciu k paranoidnému vnímaniu situácie.

Faktor Sebapresadenie metodiky VYSEDI kladne koreloval len s faktorom Nedôvera metodiky MPS. Podľa respondentov sa spoľahlivý človek musí spoliehať sám na seba a na vlastné sily. Pre udržanie moci je podľa nich nevyhnutné sa vyhýbať silnejším spojencom a byť pripravený bez váhania uskutočniť aj tvrdé opatrenia. Títo jedinci sú zároveň nedôverčiví k iným, neradi pracujú v tíme, bez váhania podrazia kohokoľvek a majú tendenciu k paranoidnému vnímaniu situácie.

Prezentované výsledky korelačnej analýzy medzi faktormi metodiky VYSEDI a metodiky MPS svedčia v prospech overenia validity metodiky VYSEDI.

DISKUSIA A ZÁVER

V diskusii o konceptualizácii a operacionalizácii manipulácie je možné, okrem iných otázok, sústrediť pozornosť aj na dva úzko súvisiace aspekty tejto problematiky. Na jednej strane je možné vymedzovať manipulatívnosť ako osobnostnú črtu, ktorá má dispozičný charakter a prejavuje sa transsituačne. Na druhej strane je možné uvažovať o manipulatívnom správaní ako o prejave manipulatívnosti, črty osobnosti. V kontexte manipulatívneho správania je možné ešte uvažovať tak o jeho osobnostnom podmienení ako aj situačnej podmienenosti.

Výsledky prezentovaného výskumu, ako aj poznatky, ktoré už boli publikované, svedčia o zmysluplnosti a vhodnosti používania metodiky VYSEDI, samozrejme v kontexte ďalších metodík, na predikciu možných prejavov manipulácie v rôznych spoločenských kontextoch.

LITERATÚRA

- Andrew, J. et al. (2008). The relationship between empathy and Machiavellianism: An alternative to empathizing-systemizing theory, *Personality and Individual Differences*.
- Dahling, J. J., Whitaker, B. G., & Levy, P. E. (2009). The development and validation of a new Machiavellianism scale. *Journal of Management*, 35 (2), 219-257.
- Frankovský, M., Birknerová, Z., & Tomková, A. (2017). *Dotazník zisťovania machiavellistických prejavov v obchodnom správaní - VYSEDI (príručka)*. Prešov: Bookman.
- Frankovský, M., Birknerová, Z., Tomková, A., & Zbihlejová, L. (2018). Operationalization of Manipulative Behavior Attributes – Original Methodology CASADI. In *International Multidisciplinary Scientific Conference on SOCIAL Sciences & Arts, SGEM 2018*.
- Grams, W. C., & Rogers, R. W. (1989). Power and Personality: Effects of Machiavellianism, Need for Approval, and Motivation on Use of Influence Tactics. *Journal of General Psychology*, 117 (1), 71-82.
- Christie, R., & Geis, F. L. (1970). *Studies in machiavellianism*. Leon Festinger, Stanley Schachter. 1st edition. New York, London: Academic Press.
- Kashy, D. A., & DePaulo, B. M. (1996). Who Lies? *Journal of Personality and Social Psychology*, 70, 1037-1051.
- Machiavelli, N. (2010). *The Prince. The Original Classic*. Oxford: John Wiley and Sons Ltd.
- McHoskey, J. W. (2001). Machiavellianism and personality dysfunction. *Personality and Individual Differences*, 31, 791-798.
- McHoskey, J. W., Worzel, W., & Szyarto, CH. (1998). Machiavellianism and Psychopathy. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74 (1), 192-210,
- Sakali, M., Richardson, C., & Thépaut, Y. (2007). Machiavellianism and Economic Opportunism. *Journal of Applied Social Psychology*, 37 (6), 1181-1190.
- Vernon, P. A., Villani, V., Vickers, L., & Harris, J. A. (2008). A behavioral genetic investigation of the Dark Triad and the Big 5. *Personality and Individual Differences*. New York: Wiley, 445-452.
- Wilson, D. S., Near, D., & Miller, R. R. (1996). Machiavellianism: a synthesis of the evolutionary and psychological literatures. *Psychological Bulletin*. American Psychological Association: Washington, DC. 119 (2), 285-99.
- Wróbel, A. (2006). *Wychowanie i manipulacja*. Krakow: Impuls.

TVRDÝ CHLAP ČI EMPATICKÝ SAMARITÁN? NÁZORY NA KLÚČOVÉ NETECHNICKÉ ZRUČNOSTI PRACOVNÍKOV ZZS

TOUGH GUY OR EMPATHIC SAMARITAN? OPINIONS ON THE KEY NON-TECHNICAL SKILLS OF EMS PROFESSIONALS

Jitka Gurňáková

ÚEP CSPV SAV, Dúbravská cesta 9, Bratislava

jitka.gurnakova@savba.sk

Abstrakt

Štúdia monitoruje predstavy profesionálov z oboru neodkladnej prednemocničnej zdravotnej starostlivosti o poslaní ich profesie a najdôležitejších netechnických (sociálnych, kognitívnych, či emocionálnych) zručnostiach, potrebných pre kvalitný výkon práce v prostredí zdravotnej záchranej služby (ZZS). Elektronickú formu dotazníka, zaslanú účastníkom medzinárodnej súťaže posádok ZZS Rallye Rejvíz 2017, vyplnilo 50 respondentov, ktorí písomne odpovedali na otvorené otázky, týkajúce sa cieľov poskytovania nevyhnutnej prednemocničnej starostlivosti a potrebných zručností pre výkon kvalitnej práce v ZZS. Kvalitatívna analýza výpovedí poukázala na značné diskrepancie vo vnímaní a interpretovaní poslania ZZS samotnými jej predstaviteľmi, ako aj v ich predstavách o nevyhnutných netechnických zručnostiach pre jeho napĺňanie. Tieto zistenia môžu vysvetľovať značné rozdiely v prístupe k pacientom a ich rodinám v reálnych i simulovaných zásahoch ZZS.

Kľúčové slová: kognitívne; sociálne; netechnické zručnosti; zdravotná záchranná služba

Abstract

The pilot study monitors the basic concepts of emergency medical services (EMS) professionals about the most important non-technical (social, cognitive, or emotional) skills necessary for the high quality work in the EMS. The electronic form of the questionnaire sent to all participants of the international EMS competition Rallye Rejvíz 2017 was completed by 50 respondents. They answered open questions about the objectives and necessary skills for providing the pre-hospital health care. Qualitative analysis of replays has highlighted the considerable discrepancies in the perception and interpretation of the mission of the EMS by its own representatives, and the related differences in their assumptions about the necessary non-technical skills for its fulfillment. These findings can explain the considerable differences in attitude toward the patients and their families during the provision of urgent pre-hospital health care in real practice.

Key words: cognitive; social; non-technical skills; emergency medical services

Tento text je súčasťou riešenia projektu VEGA 2/0070/18 „Kognitívne a sociálne zručnosti podporujúce kvalitu rozhodovania a celkového výkonu práce u členov posádok záchranej zdravotnej služby“.

This text was supported by research project VEGA 2/0070/18 "Cognitive and social skills supporting decision making and the quality of performance of Emergency medical services crew members".

Úvod

Práce vychádzajúce z naturalistického prístupu k výskumu rozhodovania podnietili v posledných dvoch desaťročiach zvýšený záujem o výskum a rozvoj tzv. netechnických - sociálnych, kognitívnych a osobnostných zdrojov zručností profesionálov, ktoré dopĺňajú ich technické zručnosti a prispievajú k bezpečnému a efektívnemu plneniu úloh (Flin et al., 2008, s. 12). Nepovažujú sa za stabilné osobnostné črty, ale skôr za zručnosti, ktoré je možné rozvíjať. Osobitný význam majú najmä v povolaniach s vysokým rizikom strát a nízkou toleranciou chýb, kde pôsobí časový tlak, neistota, v dynamicky sa meniacich podmienkach prostredia a pri meniacich sa cieľoch (okrem letectva tiež v armáde, chemickom priemysle, námorníctve, jadrových elektrárnach, v práci polície, požiarnikov a v urgentnej medicíne).

Aj keď v niektorých oblastiach ľudskej činnosti, ako napr. v civilnom letectve či armáde, je koncept NTS už dobre etablovaný a ich rozvoj cielene podporovaný, v iných oblastiach, ako napr. v oblasti poskytovania zdravotnej starostlivosti, sa udomácňuje len pozvoľna. Vývoj a súčasný stav rozvoja nástrojov pre hodnotenie NTS v rôznych oblastiach medicíny bol bližšie charakterizovaný v príspevku z predchádzajúceho ročníka tejto konferencie (Gurňáková, 2018). Naším dlhodobým cieľom je vytvorenie metodiky pre hodnotenie tých kognitívnych a sociálnych zručností, ktoré podporujú kvalitu rozhodovania a celkového výkonu práce u členov posádok ZZS. Jedným z prvých krokov, ako určiť, ktoré z množstva rôznych netechnických zručností sú pre kvalitu poskytovanej neodkladnej prednemocničnej zdravotnej starostlivosti kľúčové, je analýza názorov samotných zdravotníckych profesionálov.

Hoci odporúčané medicínske postupy sú pri konkrétnych symptómoch relatívne jednoznačné, ako ukázali naše predchádzajúce pozorovania a rozhovory s veliteľmi profesionálnych posádok ZZS na súťažiach Rallye Rejvíz, komplexné postupy pre riešenie rovnakých simulovaných situácií môžu byť v závislosti od sledovaných cieľov, aktuálnych očakávaní, schopností a doterajších skúseností konkrétnych profesionálov značne odlišné (napr. Gurňáková 2013; 2017). Domnievame sa preto, že nevyhnutnou podmienkou pre

identifikovanie tých netechnických zručností, ktoré sú pre kvalitu práce ZZS potrebné, je aj podrobná definícia cieľov, ktoré má táto služba naplňovať.

Oficiálna formulácia poslania ZZS je z hľadiska definície týchto cieľov pomerne vágna: Podľa Zákona 579/2004 záchranná zdravotná služba poskytuje *neodkladnú zdravotnú starostlivosť*. Za neodkladnú zdravotnú starostlivosť sa „považuje zdravotná starostlivosť poskytovaná osobe pri náhlej zmene jej zdravotného stavu, ktorá bezprostredne ohrozuje jej život alebo niektorú zo základných životných funkcií, bez rýchleho poskytnutia zdravotnej starostlivosti môže vážne ohroziť jej zdravie, spôsobuje jej náhlu a neznesiteľnú bolesť alebo spôsobuje náhle zmeny jej správania a konania, pod ktorých vplyvom bezprostredne ohrozuje seba alebo svoje okolie... “. (Zákon 576/2004 Z. z.). Cieľom zdravotnej starostlivosti má byť pritom predĺženie života fyzickej osoby, zvýšenie kvality jej života a zdravý vývoj budúcich generácií. Jej súčasťou je tiež prevencia, diagnostika a liečba pacienta (tamže). Tieto definície sa nijako nevyjadrujú ku konkrétnemu spôsobu realizácie zdravotnej starostlivosti, ktorá obvykle predpokladá tiež nutnosť orientácie v neznámom prostredí a nutnosť komunikácie so zasiahnutou osobou ako aj ďalšími, často psychicky traumatizovanými svedkami udalosti.

O tom, kedy, kam a k akému prípadu bude posádka ZZS s lekárom (RLP) či bez lekára (RZP) vyslaná, rozhodujú operátori Operačného strediska ZZS na základe prijatých výziev od pacientov, ich príbuzných alebo svedkov nežiaducej udalosti, prijatých na tiesňovej linke 155 alebo 112. Keďže rozrušení volajúci často nevedia a niekedy ani nechcú dostatočne jasne popísať svoje zdravotné ťažkosti, posádky ZZS sú vysielané aj k prípadom, ktoré definíciu bezprostredného ohrozenia života a zdravia nenapĺňajú. V rámci jednej z najväčších spoločností poskytujúcej ZZS na území SR bolo takýchto výjazdov v roku 2016 na Slovensku 75% (RLP) až 85 % (RZP) (Karaš et al., 2017). Vymedzenie činnosti ZZS len z hľadiska záchrany bezprostredne ohrozeného života a zdravia pacientov teda nezodpovedá jej reálnemu využívaniu. O tom, ako poslanie ZZS a netechnické zručnosti, kľúčové pre ich naplňanie, vnímajú samotní zdravotnícki profesionáli, pojednáva táto pilotná štúdia.

Problém

Cieľom tejto štúdie bolo mapovanie individuálnych názorov zdravotníckych záchranárov, zdravotníckych operátorov a lekárov zdravotnej záchrannej služby (ZZS) na ciele ZZS a kľúčové netechnické zručnosti pracovníkov ZZS.

Súbor

Pôvodný súbor tvorilo 50 respondentov zo 168 účastníkov národnej kategórie súťaže posádok ZZS Rallye Rejvíz 2017 z Čiech a Slovenska, ktorí boli ochotní vyplniť našu ne-anonymnú batériu dotazníkov online (27% response rate). Z nich sme vynechali 4 respondentov, ktorí nespĺňali podmienku práce v ZZS, čím vo výslednom výskumnom súbore ostalo 46 osôb - profesionálov zo ZZS (14 žien, 32 mužov). 7 z nich pracovalo na pozícii vodiča ZZS (muži), 7 osôb na pozícii operátora ZZS (6 mužov, 1 žena), 6 osôb pracovalo na pozícii lekárov ZZS (2 muži, 4 ženy), a 26 na pozícii zdravotníckych záchranárov (16 mužov, 10 žien). Priemerný vek respondentov dosahoval 33,94 rokov (SD = 6,53; Min = 24; Max = 55); priemerná prax v zdravotníctve 10,11 rokov (SD = 6,20; Min = 1; Max = 27); prax v ZZS 8,07 rokov (SD = 5,75; Min = 0; Max = 22 rokov).

Metóda

Na webovej stránke súťaže Rallye Rejvíz 2017 bol v období registrácie súťažiacich posádok zverejnený oznam o spôsobe realizácie výskumu rozhodovania zdravotníckych záchranárov a lekárov ZZS v rámci tejto súťaže, pričom boli súťažiaci oboznámení s tým, že ich ochota alebo neochota zúčastniť sa výskumu, rovnako ako dáta, ktoré poskytnú výskumníkom, nijakým spôsobom neovplyvnia ich výsledky v súťaži. Na elektronické adresy všetkých zaregistrovaných súťažiacich bola v období pred konaním súťaže poslaná žiadosť o vyplnenie nášho on-line dotazníka, ktorý z dôvodu potreby párovania údajov z dotazníka a z hodnotenia výkonu posádok v súťaži nebol anonymný. Respondenti boli však vopred oboznámení so spôsobom spracovania a publikovania získaných údajov, ktorý rešpektuje dôvernosť poskytnutých údajov.

Dotazníková batéria, prezentovaná podľa výberu respondenta buď v slovenskej alebo v českej jazykovej mutácii, pozostávala z troch častí. Prvá časť obsahovala 10 otázok týkajúcich sa základných sociodemografických údajov, druhá časť pozostávala z otvorených otázok zameraných na individuálny vzťah k práci v ZZS, zdroje pracovného stresu, spôsoby jeho zvládania, a 7 všeobecnejších otázok zameraných na charakteristiku cieľov práce posádok ZZS, rozdiely medzi nováčikmi a skúsenými praktikmi, žiaduce a nežiaduce charakteristiky a zručnosti ideálneho predstaviteľa ZZS. Tretia časť dotazníka obsahovala viaceré sebvýpovedové škály zamerané na diagnostiku osobnosti, emočnú reguláciu a fyzické symptómy stresu, ktoré nie sú predmetom tejto štúdie. Na základe automatického vyhodnotenia jednej z použitých škál (HAKEMP – 90, Kuhl, 1994) dostali po kompletom vyplnení

dotazníka všetci respondenti na svoju e-mailovú adresu stručnú charakteristiku vlastného typu osobnosti z hľadiska teórie interakcie systémov osobnosti. V priebehu súťaže boli odmenení tiež drobnou pozornosťou vo forme multifunkčnej šatky s logom súťaže.

Na tomto mieste sú prezentované výsledky jednoduchej obsahovej analýzy písomných odpovedí na otázky „Aké sú podľa Vás hlavné ciele, ktoré má zdravotnícky záchranár pri svojej práci sledovať? (o čo sa má snažiť a čo ho už nemusí zaujímať?)“ a „Ako by ste charakterizovali naozaj dobrého zdravotníckeho záchranára/záchranárku alebo lekára/lekárku v ZZS? Čo všetko popri znalostiach z medicíny by mal dobrý záchranár ešte ovládať? Ak je pre Vás ťažké popísať ideálneho záchranára, môžete naopak popísať to, aký by určite byť nemal.“

Vzhľadom na to, že sledovaná komunita zdravotníckych záchranárov obvykle nemá vopred jasne formulované odpovede na otázky vyžadujúce zvýšenú úroveň sebareflexie, forma viacnásobného opytovania sa na predmet nášho záujmu bola zvolená za účelom eliminovania všeobecných uniformných odpovedí v zmysle „zachraňovať pacientov“ a za účelom podnietenia hlbšieho zamyslenia sa na zvolené témy.

Obsahovú analýzu realizovala autorka štúdie na základe princípu otvoreného kódovania, ktorý bol zvolený ako optimálny pre explorovanie doteraz málo známej oblasti skúmania. Odpovede respondentov boli rozdelené podľa ich obsahu na samostatné významové jednotky (napr. vyšetrenie, podpora pacienta), ktoré boli následne označené zodpovedajúcimi kódmi a zaradené do širších významových kategórií. Frekvencia výskytu jednotlivých kódov vzhľadom na zmysel štúdie, ktorým bolo mapovanie možného rozsahu významných netechnických zručností pracovníkov ZZS a nízku reprezentatívnosť výskumného súboru nebola hodnotená.

VÝSLEDKY

Odpovede na otázku „Aké sú podľa Vás hlavné ciele, ktoré má zdravotnícky záchranár pri svojej práci sledovať? (o čo sa má snažiť a čo ho už nemusí zaujímať?)“ obsahovali viacero uhlov pohľadu. Na jednej strane išlo o ciele v zmysle objektu záujmu (pacient, vlastná posádka, samotný záchranár), na druhej strane išlo o ciele v zmysle procesu starostlivosti o konkrétny objekt – buď jeho jednotlivých častí – obsahu (napr. vyšetrenie, diagnóza, liečba, následná starostlivosť o seba), alebo z hľadiska jeho kvality, resp. formy (napr. profesionálny prístup, dôkladnosť, sledovanie odporúčaných postupov, pokora). Odpovede na otázku cieľov sa tak do istej miery prelínali s odpoveďami na druhú otázku, zameranú na žiaduce charakteristiky, schopnosti, zručnosti a vedomosti dobrého zdravotníckeho záchranára.

Ciele z hľadiska úrovne starostlivosti o pacienta a jeho blízkych bolo možné rozdeliť do kategórií, uvedených v tab. 1.

Vzhľadom na obsahové prekrývanie odpovedí na prvý okruh otázok, týkajúcich sa cieľov poskytovania ZZS, s odpoveďami na druhý okruh otázok „Ako by ste charakterizovali naozaj dobrého zdravotníckeho záchranára/záchranárku alebo lekára/lekárku v ZZS? Čo všetko popri znalostiach z medicíny by mal dobrý záchranár ešte ovládať?“ predstavujeme širšie kategórie a príklady výrokov, týkajúcich sa charakteristík, schopností a zručností kvalitných profesionálov ZZS, v spoločnej tabuľke (tab. 2).

DISKUSIA A ZÁVER

Cieľom tejto štúdie bolo mapovanie individuálnych názorov zdravotníckych záchranárov, zdravotníckych operátorov a lekárov zdravotnej záchranej služby (ZZS) na sledované ciele a kľúčové netechnické zručnosti pracovníkov ZZS.

Hoci zo samotného formálneho vymedzenia poslania a cieľov poskytovania ZZS, ako aj z výpovedí respondentov je zrejmé, že v prvom rade ide o pomoc pacientovi, spôsoby, ako si toto stanovisko znútorňovali a ako ho interpretujú jednotliví predstavitelia záchranárskej profesie sú rôzne. Jedna časť respondentov vidí svoju úlohu najmä v poskytovaní zdravotnej starostlivosti osobám v bezprostrednom ohrození života, iná skupina respondentov sa prikláňa k názoru, že by mali profesionálne, tj. odborne a súčasne ľudsky pristupovať ku všetkým typom pacientov. Sledovaní respondenti sa líšia tiež v názoroch na rozsah služby, ktorú má ZZS poskytovať – od redukcie nevyhnutnej prednemocničnej zdravotnej starostlivosti na zaistenie základných životných funkcií a prevoz pacienta do zdravotníckeho zariadenia, cez úzke fokusovanie sa na samotný zdravotný stav pacienta až po holistický prístup k pacientovi so snahou o jeho pochopenie, upokojenie a podporu. V tomto zmysle sa líši tiež pohľad na význam blízkeho sociálneho prostredia pacienta. Rodina a blízke osoby pacienta môžu byť z hľadiska profesionálov ZZS vnímané buď ako irelevantné, rušivé, potenciálne či reálne ohrozujúce, alebo ako dôležitá súčasť pacientovho univerza, zdroj relevantných informácií, spojenci v starostlivosti o pacienta či sekundárne obeť nežiaducej udalosti, ktoré treba v rámci možností tiež psychicky podporiť. Na základe vyššie uvedeného je možné predpokladať, že rozdielne stanovené ciele v poskytovaní neodkladnej prednemocničnej zdravotnej starostlivosti môžu vysvetľovať značné rozdiely v spôsobe jej realizácie.

Dobrý zdravotnícky záchranár či lekár ZZS by mal byť podľa výpovedí respondentov okrem vysokej vnútornej motivácie a dobrej fyzickej kondície dostatočne pripravený tak po odbornej

stránke (odborné vedomosti, zručnosti, znalosť a dodržiavanie odporúčaných postupov), ako aj z hľadiska sociálnych (komunikácia, vedenie tímu, tímová spolupráca), kognitívnych zručností (situačné uvedomenie, rozpoznanie problému, hodnotenie rizika, rozhodovanie) a osobnostných predpokladov (schopnosť sebareflexie, sebaregulácie, zvládanie záťaže, svedomitosť, zodpovednosť, emočná stabilita, odvaha, sebaistota a súčasne dostatočná miera pokory pre poznanie vlastných limitov). Prospešná je tiež znalosť cudzích jazykov pre komunikáciu s rôznymi typmi pacientov. Realita je však taká, že obvyklý spôsob vzdelávania zdravotníckych záchranárov a lekárov ZZS sa rozvoju ich netechnických zručností zvyčajne dostatočne nevenuje. Nejednoznačná definícia poslania ZZS či nesúlady medzi osobne zvnútornenými cieľmi práce, odbornými - technickými i netechnickými zručnosťami a komplexnými požiadavkami praxe, môže byť zdrojom viacerých typov odchýlok či dokonca pochybení pri poskytovaní zdravotnej starostlivosti.

Prezentované zistenia sú čiastkovými výsledkami štúdie s limitovaným počtom špecifických respondentov - profesionálov pracujúcich v zdravotných záchranných službách na Slovensku a v Českej Republike, ktorí sa zúčastnili súťaže profesionálnych posádok ZZS. Ako také skôr ilustrujú rôznorodosť pohľadov na poslanie ZZS a žiaduce charakteristiky profesionálov, ktorí v nich pôsobia, ako by ich vyčerpávajúco popisovali. Identifikovaná štruktúra jednotlivých kategórií a kódov však môže slúžiť ako jeden z podkladov pre zostavenie a následné overovanie prvej verzie zoznamu kľúčových netechnických zručností zdravotníckych záchranárov a lekárov ZZS.

LITERATÚRA

- Flin, R., O'Connor, P., & Crichton, M. (2008). *Safety at the sharp end: a guide to non-technical skills*. Hampshire, England: Ashgate Publishing Limited.
- Gurňáková, J. (2013). Ako vzniká diagnóza? Psychologická analýza postupu posádok RZP v súťažnej úlohe „Káča“ na Rallye Rejvíz 2010. In J. Gurňáková a kol., *Rozhodovanie profesionálov: Sebaregulácia, stres a osobnosť* (pp. 277 - 302). Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV.
- Gurňáková, J. (2017). Význam makrokognícií a emócií pri riadení zdravotníckeho zásahu v simulovanej úlohe s hromadným postihnutím osôb podľa výpovedí jeho aktérov. In J. Gurňáková a kol., *Výskum makrokognícií a emócií zdravotníckych profesionálov*. (pp. 160 - 229). Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie CSPV SAV.

- Gurňáková, J., (2018). Mýliť sa je nebezpečné alebo potrebuje medicína psychológiu? In M. Blatný, M. Jelínek, P. Květoň & D. Vobořil (Eds.) *Sociální procesy a osobnost 2017: Sborník příspěvků mezinárodní konference*. (pp. 80-85). Brno: Psychologický ústav AV ČR, v.v.i.
- Karaš, J., Weinciller, M., Havlíková, E., Humaj, M., Krpelan, I. (2017). Záchraná zdravotná služba. Aktuálny stav a návrh zmien. Príspevok prezentovaný na VIII. Stredoeurópskom kongrese urgentnej medicíny a medicíny katastrof. 30. 3. – 1.4. 2017, Vyhne. [dostupné na <http://www.urgmed.sk/wp-content/uploads/2017/04/08-Karas-Koncepcia-ZZS-Vyhne-2017.pdf>]
- Kuhl, J. (1994). Action versus state orientation: psychometric properties of the action control scale (ACS-90). In J. Kuhl & J. Beckmann (Eds.), *Volition and Personality* (pp. 47–59). Seattle: Hogrefe & Huber Publishers.
- Zákon č. 579/2004 Z. z. o záchranej zdravotnej službe - znenie predpisu od 15.06.2018 [dostupné na <http://www.epi.sk/zz/2004-579/znenie-20180615#p1-1>]
- Zákon č. 576/2004 Z. z. o zdravotnej starostlivosti - znenie predpisu od 01.07.2018. [dostupné na <http://www.epi.sk/zz/2004-576/znenie-20180701#p2-1>]

Tabuľka 1 Ciele, reprezentujúce rôzne varianty poskytovania neodkladnej prednemocničnej zdravotnej starostlivosti

Kategória	Kód	Výrok
Pacient	Pacient všeobecne	„hlavně jde o pacienta“
	Neuškodit	„neuškodit, resp. nezhoršit stav pacienta“
	Pomôcť	„snaha pomoci“
	Dopraviť živého pacienta	„předať živého pacienta“; „Sledovat zdravotní stav pacienta, zajistit jeho bezpečný transport“
	Zachrániť život pacienta	„stavy neodkladne ohrožujúce život - to je náplň ZZS.“
	Zdravie pacienta	„Zdravotní stav pacienta, jeho léčba, směrování, ev. i vyléčení.“, „U záchranáře je to především pacienta dobře a citlivě vyšetřit, stanovit přibližnou diagnosu a transportovat jej do příslušného zdravotnického zařízení. U lékaře je navíc cíl pacienta nejen vyšetřit, ale i správně zaléčit, popřípadě situaci vyřešit na místě a ev. jej ponechat na místě.“
	Všeobecné blaho pacienta	„Má usilovat o blaho pacienta.“
Rodina a okolie	Komplexná starostlivosť o zdravie aj o psychickú podporu pacienta	„Má usilovat o to, aby pomohl danému pacientovi jak nejlépe umí a to nejen profesionálně (medikací a správnými postupy), ale také po psychické a lidské stránce (vřelé a milé vystupování)...“; „Dělat svoji práci pro pacienty, rozhodovat se objektivně v zájmu pacienta. Být pro pacienta i psychologickou oporou. Nebýt jenom robot.“
	Eliminovať ako rušivý faktor	„pokusiť sa zredukovať "hysterické" okolí a príbuzné. To záchranáře velice rozhodí.“
	Komunikovať	„Komunikace s pacientem a rodinou na profesionální úrovni.“
	Vyťažiť informácie	„komplexně hodnotit pacienta v návaznosti na okolí a prostředí,..“
	Informovať	„...podat informace rodině, kam pacienta odváží..“
	Upokojiť	„...uklidnění nemocného i jeho okolí..“
	Podporiť	„má být zároveň psychologem pro pacienty a jejich blízké...“

Tabuľka 2 Žiaduce charakteristiky, schopnosti a zručnosti pracovníkov zdravotnej záchrannej služby (Odpovede na otázky o cieľoch pracovníkov ZZS; *Odpovede na otázky o kvalitách „dobrého zdravotníckeho záchranára alebo lekára ZZS“)

Kategórie	Kódy	Výroky
Odbornosť	Profesionalita všeobecne	„Usilovať by měl hlavně o to aby jeho práce byla dobře odvedená v rámci jeho možností“
	Aktivita, motivácia	„zájem , aktivita a motivace“, „schopnost a potřeba pomáhat,“ * „Zapálený pro práci“
	Odborné vedomosti a zručnosti	„Být profesně zdatný, tzn. mít teoretické i praktické znalosti své profese“ * „dokonalé znalosti z odboru“, „zná všechny pomůcky a postupy“
	Kontinuálne vzdelávanie	„Musí sledovat aktuální dění. Nesmí se zaseknout na „zastaralém ale funkčním“, "praktické návky"
	Dodržiavanie postupov	„snaha o dodržování lege artis postupů“, „Lege artis postupy“
	Dôslednosť	„...péče je neustálá a končí až předáním pacienta“
	Etika	Dodržiavanie etických princípov - akceptácia
Osobný rozvoj		Osobný rast * „snažit se být i lepší ...“ * „neustále pracuje na sobě“
Tímová práca	Sebareflexia	„Měl by hlavně sledovat sám sebe, zda se udržuje profesně funkční“, „Sledovat projevy syndromu vyhoření.“
	Sebaregulácia	„nevracet se k některým výjezdům, které už nejdou změnit, poučit se z nich“ * „Vedieť sa veľmi dobre ovládať, nenechať sa "vytočiť", alebo to nedať na seba znať.“
	Zvládanie záťaže	* „Zachovať pokoj a vedieť ukludniť situáciu, keď je všade panika - aj vo vlastnej posádke“
	Starostlivosť o seba a svojich blízkych	„udržovat si koníčky, relaxovat“, „Hlavně si co nejméně nosit práci domů, aby neúměrně nezatěžoval svoje blízké.“ * „domů si "nenosí svou práci", protože to vše vyřešil se svým nadřízeným a kolegy“
	Fyzická kondícia	* „Fyzicky zdatný“, „přiměřeně sportovně založený (jinak nevyfuní do kopce)“
	Vedenie tímu	* „umí jasně a věcně vést tým, rozdělovat úkoly,“, "skvělý leader"
	Starostlivosť o tím	* „následně provede debriefing“
Tímová spolupráca	„týmová spolupráce ve vlastní posádce,“ * „skvělý týmový hráč“,	
Tímová komunikácia	* „musí umět říct i nepopulární věci ale i ocenit a pochválit“, "je férový, jedná se všemi stejně a na rovnu (nemá "oblíbenec")", "„když má s někým problém, vyřiká si to přímo s ním a nešíří to všude okolo“	

	Podpora kolegov	*"Vedieť oceniť a pochváliť kolegov, pozitívne motivovať ostatných k zlepšovaniu", "Podržať a nepodraziť kolegu, ktorý si možno nevie na výjazde dať rady"
Spolupráca s inými	Komunikácia s ostatnými zložkami ZS	„dobrá komunikace se ZOS a při předání pacienta v ZZ“ * „dobře komunikující s kolegy, ZOS“
Komunikácia	Profesionálna komunikácia	„Komunikace s pacientem a rodinou na profesionální úrovni“
	Slušnosť	„nebýt arogantní vůči pacientům, rodinám pacientů a ostatním zdravotníkům, ..“ „Chovat se slušně k pacientovi, ale nebýt mu otrokem“ * „Slušný“, „Je důležité aby hlavně pozdravil a představil se..“
	Empatia	„empatie“, „má být zároveň psychologem pro pacienty a jejich blízké a také pro své kolegy.“ „být pro pacienta i psychologickou oporou. Nebýt jenom robot“ * „Empatický, lidský“; „s pochopením a porozuměním“, „komunikovat s lidmi, mít s nimi soucit, vcítit se, ale zároveň si držet odstup.“
	Asertivita	* „měl by ale také umět zvýšit hlas a být neústupný protože některé situace to vyžadují.“
	Autentickosť	* „Upřímný“, „pravdivý, přímý“
	Zrozumiteľnosť	* „Mal by mať schopnosť vysvetľovať ale nie odborne“, „Komunikácia – zrozumiteľne (laicky) vysvetliť pac. a príbuzným čo sa deje a čo bude nasledovať.“
	Cudzie reči	* „Plynne cizí jazyk“
Rozhodovanie	Situačné uvedomenie	„Také musíme dohlížet na bezpečí naší posádky během výjezdu.“ „byť vnímavý voči pac. aj jeho okoliu“, * „vedieť rýchlo zmapovať prostredie“
	Flexibilita	„mal by mať schopnosť improvizácie“, * „Měl by být schopný adaptovat se.“, „Umět se přizpůsobit“
	Rozpoznanie problému	„Rozpoznání aktuálního problému pacienta“
	Predvídanie rizika	„Predvídat, čo zlé sa môže ešte počas ošetrenia vyskytnúť a pripraviť sa na to“
	Správne sa rozhodnúť	„rozhodovat se objektivně v zájmu pacienta“
	Správne reagovať	* „věcný, racionální“, „musí se umět rychle a správně rozhodnout“ „Správně reagovat na stav a změnu stavu pacienta...“
Osobnostné črty	Odvaha	*"je odvážný dělat potřebné výkony a kroky pro blaho pacienta, kterých se druzí bojí"
	Zodpovednosť	*"je schopný a ochotný nést případné důsledky i za své podřízené"
	Vyrovnanosť	* „psychicky odolný a vyrovnaný.“ „Klidný“, „trpezlivý“, „zachovat klid a nadhled i ve vážných situacích“
	Sebaistota	*"přirozená autorita schopná obhájit si svůj diagnosticko-terapeutický názor“, „sebevědomý, ale ne příliš.“
	Pokora	* „je pokorný a nechá si poradiť, když je třeba, nemusí mít vždycky a ve všem pravdu“, „Mal by byť sebakritický a mal by sa chcieť stále vzdelávať. A hlavne by mal mať pokoru.“
	Svedomitosť	„Svědomitý“, „je důvěryhodný, spolehlivý“
	Múdroosť	*"moudrý"

KONŠTRUKCIA A PSYCHOMETRICKÉ VLASTNOSTI ŠKÁLY EPISTEMOLOGICKY NEPODLOŽENÝCH PRESVEDČENÍ

CONSTRUCTION AND PSYCHOMETRIC PROPERTIES OF THE EPISTEMOLOGICALLY UNFOUNDED BELIEFS SCALE

Peter Halama

*Ústav experimentálnej psychológie, Centrum spoločenských a psychologických vied Slovenskej
akadémie vied*

peter.halama@savba.sk

Abstrakt

Príspevok vychádza z konceptu epistemologicky nepodložených presvedčení (ENP), zahŕňajúceho konšpiračné presvedčenia, akceptáciu pseudovedeckých tvrdení a vieru v paranormálne javy. Na základe prieskumu s otvorenými otázkami bolo identifikovaných šesť najčastejšie sa vyskytujúcich presvedčení z uvedených troch kategórií v slovenskej populácii. Tie boli podkladom pre vytvorenie Škály epistemologicky nepodložených presvedčení. Škála bola následne administrovaná 459 respondentom z bežnej populácie a boli overené jej psychometrické vlastnosti. Príspevok prezentuje deskriptívne charakteristiky škály, vnútornú konzistenciu a výsledky faktorovej analýzy. Konštruktívna validita škály bola potvrdená koreláciami škály a jej dimenzií s inými nástrojmi na meranie konšpirácií, akceptácii pseudovedy a paranormálnych presvedčení. Analýza demografických súvislostí ENP ukázala, že ENP podliehajú viac ženy, menej vzdelaní a starší ľudia, aj keď veľkosť efektu týchto rozdielov bola malá.

Kľúčové slová: empiricky nepodložené presvedčenia; konšpiračné presvedčenia; pseudovedecké presvedčenia; viera v paranormálne javy

Abstract

The contribution is based on the concept of epistemologically unwarranted beliefs, which includes conspiracy beliefs, acceptance of pseudo-scientific claims, and beliefs in paranormal phenomena. Based on an open-ended questions, six most common beliefs from these three categories were identified in the Slovak population. These beliefs were the basis for creating the Epistemologically Unfounded Beliefs Scale. The scale was then administered to 459 respondents from the general population and its psychometric properties were estimated. The paper presents descriptive characteristics of the scale, internal consistency and factor analysis results. The construct validity of the scale was confirmed by correlation of the scale and its dimensions with other tools for measuring conspiracy, pseudo-science acceptance, and paranormal beliefs. Analysis of demographic variables showed women, less educated and elderly people are more subject to these beliefs, although the magnitude of the effect was small.

Key words: empirically unfounded beliefs; conspiracy beliefs; pseudo-scientific beliefs; belief in paranormal phenomena

Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-16-0153.

Úvod

Aj napriek vedeckému rozmachu a dostupnosti mnohých vedeckých informácií prostredníctvom internetu, je aj v súčasnej spoločnosti prítomná tendencia veriť rôznym formám nepodložených presvedčení a tvrdení, ako sú napr. alternatívne liečebné postupy, konšpirácie apod. Lobato et al. (2014) v snahe opísať tieto presvedčenia prichádzajú s konceptom epistemologicky nepodložených presvedčení (ENP), a pri jeho definícii si pomáhajú filozofiou vedy. Epistemologicky podložené sú také presvedčenia, ktoré sú v súlade s totalitou dôkazov a poznania, ktoré je dostupné ľuďom v danom čase (Lobato et al. , 2014). Naopak, empiricky nepodložené sú také presvedčenia, ktoré nemajú oporu v totalite ľudského poznania. Aj keď je takýchto presvedčení mnoho a dajú sa kategorizovať rôzne, Lobato et al. (2014) rozoznávajú tri špecifické kategórie signifikantných ENP, a to konšpiračné presvedčenia, pseudovedecké presvedčenia a viera v paranormálne javy. Konšpiračné presvedčenia sa dajú definovať ako neverené a relatívne neplauzibilné tvrdenia o tom, že významné udalosti sú výsledkom tajného sprisahania vykonávaného mocnými a zlomyseľnými skupinami ľudí (Brotherton, French, 2014). Pseudovedecké presvedčenia sa týkajú súboru tvrdení, ktoré sa tvária ako vedecké, ale sú v rozpore s vedeckými poznatkami (Lundström, Jakobsson, 2009). Paranormálne presvedčenia predstavujú vieru vo fyzické, biologické, či psychologické fenomény, ktoré sa vymykajú vedeckým zákonitostiam (Lindeman, Aarnio, 2007). ENP sa dajú považovať za významné premenné v psychike človeka, ktoré je potrebné skúmať a konceptualizovať, pretože majú potenciálne vysoký dopad na správanie človeka. Napr. konšpirácie môžu byť zdrojom či silným faktorom medziskupinového napätia či agresie, či príklon k pseudovede či k paranormálnym javom môže mať pre človeka závažné ekonomické či zdravotné dôsledky (napr. odmietnutie primeranej zdravotníckej starostlivosti). Dôležitým prvkom ENP je ich kultúrna závislosť, pretože v rôznych kultúrnych spoločenstvách vznikajú špecifické ENP, nie vždy úplne rozpoznateľné v inej kultúre, čo však znamená ťažkosti pri adaptácii meracích nástrojov ENP do iných kultúr

Cieľom tejto štúdie bolo vytvoriť kultúrne relevantnú slovenskú Škálu epistemologicky nepodložených presvedčení a poskytnúť prvotné overenie jej psychometrických vlastností. Tento cieľ bol realizovaný prostredníctvom prieskumu s otvorenými otázkami, ktorého

výsledky boli podkladom pre formulovanie položiek škály, a následnom psychometrickom overovaní škály na väčšej vzorke.

METÓDA

Výskumný súbor

V prvej fáze výskumu výskumný súbor zahŕňal 151 respondentov (79 mužov, 72 žien) vo veku od 18 do 82 rokov s priemerom 41,77 roka. 19,9 percent z nich malo základné alebo stredoškolské vzdelanie bez maturity, 50,3 percent malo stredoškolské vzdelanie s maturitou a 29,8 vysokoškolské vzdelanie.

Výskumný súbor v druhej fáze výskumu tvorilo 458 respondentov (238 mužov, 220 žien) vo veku od 18 do 65 rokov s priemerom 38,93 roka. 27,7 percent z nich malo základné alebo stredoškolské vzdelanie bez maturity, 40,2 percent malo stredoškolské vzdelanie s maturitou a 22,7 vysokoškolské vzdelanie.

V oboch prípadoch boli respondenti pozvaní do výskumu prostredníctvom online panelu respondentov, ktorý spravuje výskumná agentúra.

Postup výskumu

V prvej fáze výskumu boli respondenti požiadaní, aby uviedli po štyri presvedčenia z oblasti konšpiračných presvedčení, pseudovedeckých faktov a paranormálnych javov, s ktorými sa stretli u seba alebo vo svojom okolí, pričom bolo zdôraznené, že nezáleží na tom, či danému presvedčeniu oni sami veria alebo nie. Cieľom tohto postupu bolo získať prehľad najznámejších či najčastejšie sa vyskytujúcich ENP. Aby si respondenti vedeli lepšie predstaviť, čo sa od nich očakáva, bol im pri každej oblasti ponúknutých niekoľko reprezentatívnych príkladov. Pri konšpiráciách to boli pád WTC, pristátie na Mesiaci a zamlčovanie lieku na rakovinu farmaceutickými firmami. Pri pseudovedeckých presvedčeniach to bolo pitie SAVA a plochosť Zeme a paranormálnych presvedčeniach existencia duchov, telepatie a možnosť komunikácie so zomrelými. Je zrejmé, že tieto príklady ovplyvnili výpovede respondentov a frekvenciu jednotlivých presvedčení, keďže všetky z nich sa vyskytli medzi frekventovanými odpoveďami, ide však presvedčenia, ktoré sú bežne v spoločnosti rozšírené a s veľkou pravdepodobnosťou by sa objavili vo výpovediach aj spontánne. Následne boli dáta spracované prostredníctvom frekvenčnej obsahovej analýzy a na základe šiestich najpočetnejších

presvedčení boli formulované položky škály. Tým vznikla 18-položková škála s tromi dimenziami.

Následne bola táto škála administrovaná spolu s validizačnými škálami väčšej vzorky respondentov a za pomoci deskriptívnych a multivariačných štatistických metód boli analyzované jej psychometrické vlastnosti.

Meracie nástroje

Samotná pôvodná *Škála epistemologicky nepodložených presvedčení* má 18 položiek rozdelených rovnomerne do troch dimenzií: konšpiračné presvedčenia, pseudovedecké presvedčenia a presvedčenia o paranormálnych javoch. Respondent je požiadany o vyjadrenie súhlasu na poskytnutej 5-bodovej škále Likertovho typu (od vôbec nesúhlasím po úplne súhlasím). Platí, že čím vyššie skóre, tým vyššia miera súhlasu s tvrdeniami.

Ako validizačné škály boli použité *Dotazník konšpiračnej mentality* (CMQ, Bruder et al., 2013), ktorý má 5 položiek a meria interindividuálne rozdiely vo všeobecnej tendencii veriť konšpiráciám, ďalej *Index pseudovedeckých presvedčení* (PSBI, Lundström, Jakobsson, 2009), ktorý 9-timi položkami zachytáva mieru príklonu pseudovedeckým ideám, a nakoniec *Krátky inventár paranormálnych presvedčení* (PRSI, Randal, 1997), ktorý má 13 položiek a meria súhlasný postoj k nadprirodzeným javom, ako je predvídanie budúcnosti, vplyv planét a pod.

VÝSLEDKY

Získané údaje z prvej fázy boli spracované autorom štúdie metódou obsahovej frekvenčnej analýzy. Výsledky sú prezentované v tab. 1, pričom osobitne je uvedených šesť najfrekventovanejších výrokov, ktoré boli podkladom pre vytvorenie položiek škály a osobitne ostatné, menej frekventované presvedčenia.

Škála, ktorá bola vytvorená na základe tejto analýzy bola po administrácii psychometricky analyzovaná. Tabuľka 2 prezentuje základné deskriptívne ukazovatele jednotlivých položiek a dimenzií škály, ako aj veľkosti koeficientov vnútornej konzistencie (ordinálna alfa) pre jednotlivé dimenzie. Ako vidno z tabuľky, jednotlivé ENP majú rôznu mieru súhlasu (priemer od 1,67 (plochosť zeme) až po 3,70 (farmaceutický priemysel skrýva liek na rakovinu). Vnútorňá konzistencia je veľmi dobrá pre dimenzie konšpirácie a paranormálne presvedčenia (0,80 a 0,81), o niečo nižšia pre pseudovedecké presvedčenia (0,61). Aj keď koeficienty strmosti a šikmosti pre jednotlivé položky značne varírovali, pre samotné dimenzie boli pomerne nízke (od 0,02 po 0,50).

Čo sa týka vzájomných vzťahov medzi dimenziami škály, korelačná analýza (Pearson) ukázala stredne vysoké vzťahy, medzi konšpiráciami a pseudovedou 0,58, medzi konšpiráciami a paranormálnymi presvedčeniami 0,42 a medzi pseudovedou a paranormálnymi presvedčeniami 0,47. To naznačuje existenciu spoločného faktora, preto sa dá používať aj celkové skóre. Priemer celej škály bol 49,89 (SD=11,82), a celkové skóre nevykazovalo výraznejšiu šikmosť či strmosť (koeficienty =0,13 a 0,07). Ordinálna alfa pre celú škálu bola 0,81.

Vnútnú štruktúru škály sme overovali konfirmačnou faktorovou analýzou vhodnou pre ordinálne položky (metóda DWLS s polychorickými koreláciami). Tri odhadované modely sú prezentované na obr. 1. Prvý model je jednoduchý jednofaktorový model, druhý model definuje tri korelované faktory reprezentujúce dimenzie škály a tretí, bifaktorový model, pridáva k uvedeným trom faktorom aj všeobecný faktor s priamym efektom na jednotlivé položky. Odhad parametrov modelov ukázal, že najlepšiu zhodu vykazoval bifaktorový model (chí-kvadrát=168,665, df=114, p=0,001, RMSEA = 0,032, CFI=0,993, TLI=0,991), s lepšími parametrami než trojfaktorový model (chí-kvadrát=444,067, df=132, p=0,000, RMSEA = 0,072, CFI=0,961, TLI=0,955) a jednofaktorový model (chí-kvadrát=877,604, df=135, p=0,000, RMSEA = 0,110, CFI=0,908, TLI=0,896).

Tabuľka 3 prezentuje korelácie medzi škálou ENP, jej dimenziami, príbuznými meracími nástrojmi a demografickými ukazovateľmi. V prvých troch stĺpcoch sú uvedené korelácie s inými škálami na meranie ENP. Ako vidieť z tabuľky, korelácie sa pohybujú na nižšej až strednej úrovni, pričom vyššie korelácie majú obsahovo príbuzné škály (konšpirácie a CMQ, paranormálne presvedčenia a PRSI), s výnimkou PSBI, ktorý má okrem pseudovedeckých presvedčení vysokú koreláciu aj s paranormálnymi presvedčeniami. Čo sa týka demografických premenných, vzdelanie sa ukazuje ako negatívny korelát u všetkých typov ENP. Staršie osoby skórujú o málo vyššie než mladšie osoby v dimenzii konšpirácie, a ženy vyššie v pseudovedeckých a paranormálnych presvedčeniach. Všetky korelácie sú však na veľmi nízkej úrovni.

DISKUSIA A ZÁVER

Prieskum s otvorenými otázkami ukázal, že v slovenskom kontexte je prítomných množstvo epistemologicky nepodložených tvrdení, ako sú politické, zdravotné, fyzikálne či iné. Deskriptívne charakteristiky položiek škály naznačujú, že slovenskí respondenti sa najviac prikláňajú k ENP súvisiacimi so zdravím, keďže najvyššie skóre v dimenzii konšpirácií aj

pseudovedy mali presvedčenia o zatajovaní účinných liekov a možnosti alternatívnej liečby rakoviny. Bahna (2015) tvrdí, o konšpiráciách, že sú kognitívne atraktívne, pretože zahŕňajú možnosť hrozby. To dá zrejme vzťahnúť aj na iné ENP, pričom sa dá uvažovať o tom, že zdravotné hrozby sú pre občanov Slovenska intenzívnejšie ako napr. geopolitické hrozby.

Psychometrické overovanie škály ukázalo jej vyhovujúce psychometrické vlastnosti, pričom nižšia hodnota ordinálnej alfy v dimenzii pseudovedeckých presvedčení sa dá vysvetliť ich väčšou rôznorodosťou a následnými nižšími koreláciami medzi položkami. Konfirmačná faktorová analýza potvrdila, že faktorovú štruktúru najlepšie vysvetľuje model s tromi korelovanými faktormi zhodný s teoretickými predpokladmi, avšak položky sú sýtené aj spoločným všeobecným faktorom. Nie je však zatiaľ úplne jasné, či tento faktor reprezentuje nejakú formu odpovedového skreslenia (napr. afirmatívny štýl), alebo či ide o všeobecnú tendenciu veriť ENP. Korelačná analýza s meracími nástrojmi špecifických ENP ukázala v zhode s predpokladmi pozitívne korelácie, pričom CMQ a PRSI korelovali najvyššie s obsahovo najpríbuznejšou škálou. Výnimkou bol PSBI, ktorý mal vyššiu koreláciu s paranormálnymi presvedčeniami a to aj napriek predpokladu najvyššej korelácie s pseudovedeckými presvedčeniami. Tento výsledok sa dá vysvetliť tým, že PSBI obsahuje aj položky z oblasti paranormálnych javov a teda sa obsahovo prekrýva s oboma dimenziami (Lundström, Jakobsson, 2009).

Na základe získaných výsledkov možno usudzovať aj na istý súvis demografických premenných, z ktorých sa ako najkonzistentnejšie ukázalo vzdelanie (koreluje negatívne so všetkými typmi ENP). Aj keď treba znovu zdôrazniť, že ide o veľmi malý efekt, možné dôvody sú to, že vzdelanie zvyšuje pocit kontroly nad svetom, zvyšuje kognitívnu komplexitu a zvyšuje postavenie na sociálnom rebríčku (Van Prooijen, 2017).

Záverom sa dá povedať, že Škála epistemologicky nepodložených presvedčení sa ukazuje ako dostatočne reliabilný merací nástroj s primeranou konštruktovou validitou odhadovanou koreláciami s inými súvisiacimi premennými. Vykazuje faktorovú štruktúru zhodnú s východiskovými predpokladmi a na úrovni dimenzií aj celej škály sa distribúcia hodnôt nelíši závažnejším spôsobom od normálneho rozloženia. V budúcnosti je však vhodné potvrdiť vyhovujúce psychometrické vlastnosti aj na ďalších výskumných súboroch.

LITERATÚRA

- Bahna, V. (2015). Kognitívny a evolučný kontext šírenia konšpiračných teórií. *Slovak Ethnology/Slovenský Národopis*, 63(3), 195-206
- Bruder, M., Haffke, P., Neave, N., Nouripanah, N., & Imhoff, R. (2013). Measuring Individual Differences in Generic Beliefs in Conspiracy Theories Across Cultures: Conspiracy Mentality Questionnaire. *Frontiers in Psychology*, 4, 225.
- Brotherton, R., & French, C. C. (2014). Belief in conspiracy theories and susceptibility to the conjunction fallacy. *Applied Cognitive Psychology*, 28(2), 238-248.
- Lindeman, M., & Aarnio, K. (2007). Superstitious, magical, and paranormal beliefs: An integrative model. *Journal of Research in Personality*, 41(4), 731-744.
- Lobato, E., Mendoza, J., Sims, V., & Chin, M. (2014). Examining the relationship between conspiracy theories, paranormal beliefs, and pseudoscience acceptance among a university population. *Applied Cognitive Psychology*, 28(5), 617-625.
- Lundström, M., & Jakobsson, A. (2009). Students' ideas regarding science and pseudo-science in relation to the human body and health. *Nordic Studies in Science Education*, 5(1), 3-17.
- Randall, T. M. (1997). Paranormal Short Inventory. *Perceptual and Motor Skills*, 84, 1265-1266.
- Van Prooijen, J. W. (2017). Why education predicts decreased belief in conspiracy theories. *Applied Cognitive Psychology*, 31(1), 50-58.

Tabuľka 1 Najfrekventovanejšie empiricky nepodložené presvedčenia podľa obsahových kategórií

	N	6 najfrekventovanejších presvedčení	Ďalšie, menej frekventované presvedčenia
Konšpiračné presvedčenia	46	Pád WTC (tzv. dvojčiek) zorganizovali americké vládne inštitúcie	<ul style="list-style-type: none"> • Ilumináti ovládajú svet • Viaceré choroby sú umelo vypustené medzi ľudí
	25	Farmaceutický priemysel zatajuje liek na rakovinu	<ul style="list-style-type: none"> • Farmaceutický priemysel cez lieky ovláda ľudí
	21	Na zem prišli mimozemšťania, vlády to taja	<ul style="list-style-type: none"> • Očkovanie je zámerné poškodzovanie ľudí
	19	Pristátie na Mesiaci bolo fingované	<ul style="list-style-type: none"> • Skupina silných ľudí chce nastoliť NWO (new world order)
	16	Prílev imigrantov do Európy je vyvolaný zámerne, silnými osobami či skupinami s cieľom poškodiť európsku kultúru	<ul style="list-style-type: none"> • Hitler žije • Usama bin Ladin žije
	9	Existencia chemitrails	<ul style="list-style-type: none"> • Slobodomurári ovládajú vládu
Pseudovedecké presvedčenia	21	Zem je plochá	<ul style="list-style-type: none"> • Pitie vlastného moču má liečivé účinky
	13	Globálne otepľovanie je mýtus	<ul style="list-style-type: none"> • Coca-cola prečisťuje črevá
	13	Očkovanie viac škodí ako pomáha	<ul style="list-style-type: none"> • Väčšinu chorôb v našom tele spôsobujú parazity
	20	Rakovinu je možné liečiť alternatívnymi spôsobmi	<ul style="list-style-type: none"> • Je možné vytvoriť spaľovací motor na vodu
	10	Pitie roztoku chloritanu sodného, tzv. MMS (ľudovo aj SAVO, podľa čistiaceho prostriedku) má značné liečivé účinky na ľudský organizmus	<ul style="list-style-type: none"> • Je možný život na Marse/Mesiaci
	8	Homeopatia je účinná	
Parapsychologické presvedčenia	47	Existencia duchov a strašidiel	<ul style="list-style-type: none"> • Komunikácia človeka pri smrti (napr. rozlúčka nejakým znakom)
	24	Možná komunikácia s duchmi a mŕtvymi (vyvolávanie duchov)	<ul style="list-style-type: none"> • Telekinéza
	22	Telepatia	<ul style="list-style-type: none"> • Prútikárstvo
	20	Veštenie a predvídanie budúcnosti	<ul style="list-style-type: none"> • Zásahy nadprirodzených bytostí
	15	Existencia UFO	<ul style="list-style-type: none"> • Liečiteľstvo
	10	Urieknutie, začarovanie, prekliatie	<ul style="list-style-type: none"> • Sila myšlienok ovplyvňuje realitu • Červená šnúrka ochraňuje

Tabuľka 2 Deskriptívne ukazovatele položiek a dimenzií škály ENP

Položky	M	SD	Frekvencie odpovedí v %					Šikmosť	Strmosť
			1	2	3	4	5		
Konšpiračné presvedčenia									
Teroristický útok prostredníctvom lietadiel na Svetové obchodné centrum	3,03	1,36	20,5	10,7	32,7	17,4	18,7	-0,10	-1,07

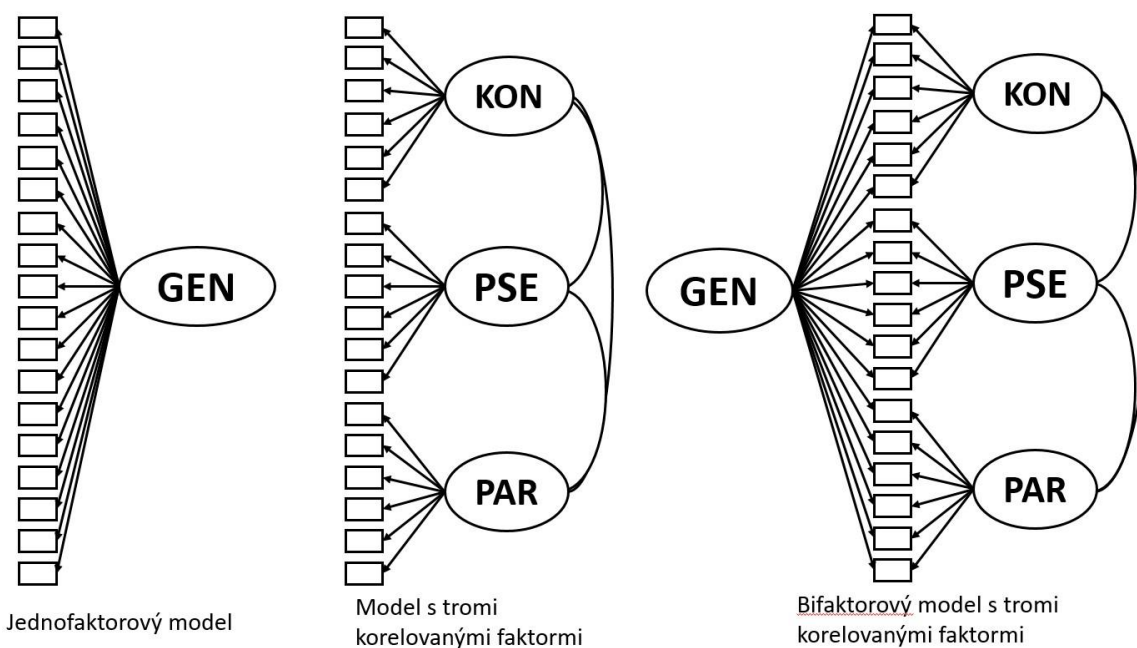
v New Yorku (tzv. dvojičky) zorganizovali americké vládne inštitúcie.									
Farmaceutický priemysel kvôli finančnému zisku z chemoterapie zatajuje existenciu účinného lieku na rakovinu.	3,70	1,25	8,3	7,8	24,2	24,4	35,2	-0,69	-0,49
Pristátie amerických kozmonautov na Mesiaci bolo zinscenované, v skutočnosti sa neuskutočnilo.	2,33	1,24	35,9	16,6	32,5	7,6	7,6	0,51	-0,67
Prílev imigrantov do Európy je vyvolaný zámerne s cieľom poškodiť európske krajiny a ich kultúru.	3,44	1,35	12,6	11,8	24,8	20,5	30,3	-0,41	-1,00
Existujú presvedčivé dôkazy o návšteve mimozemšťanov na zemi, avšak sú utajované vládnymi inštitúciami.	2,86	1,33	21,6	17,4	28,5	17,6	14,8	0,07	-1,10
Prostredníctvom lietadiel sú do vzduchu rozprašované škodlivé chemické látky s cieľom vyvolať škodlivý účinok u ľudí.	2,66	1,34	27,0	18,3	28,8	13,3	12,6	0,27	-1,02
Konšpirácie - celá dimenzia Pseudovedecké presvedčenia	18,05	5,35		Ordinal Alpha = 0,80				-0,09	-0,50
Globálne otepľovanie v skutočnosti neexistuje, je to vedecký mýtus.	1,93	1,16	50,8	20,0	18,5	5,9	4,8	1,07	0,22
Existujú dôkazy, že zem nemá tvar gule, ale je skôr plochá.	1,67	1,11	67,1	10,9	13,7	4,1	4,1	1,54	1,48
Očkovanie ľuďom viac zdravotne škodí, ako pomáha.	2,34	1,28	35,9	20,0	27,0	7,8	9,2	0,60	-0,65
Pitie roztoku chloritanu sodného, tzv. MMS, má značné liečivé účinky na ľudský organizmus.	2,40	1,00	27,5	13,9	51,2	5,9	1,5	-0,14	-0,78
Rôzne alternatívne metódy liečby rakoviny, ktoré klasická medicína neuznáva, sú skutočne účinné.	3,35	1,12	7,6	11,8	34,6	29,2	16,8	-0,34	-0,44
Homeopatia je účinná forma liečby mnohých telesných problémov a chorôb.	3,11	1,26	14,4	14,8	32,7	21,4	16,8	-0,14	-0,89
Pseudoveda - celá dimenzia Paranormálne presvedčenia	14,83	3,86		Ordinal Alpha = 0,61				0,09	0,23
Existencia duchov a strašidiel nie je výmysel, ale má reálny základ.	2,90	1,34	21,8	15,7	29,0	18,1	15,5	-0,69	-0,49
Niektorí ľudia dokážu pomocou špeciálnych metód nadviazať komunikáciu so zomrelými osobami.	2,53	1,34	32,9	15,0	27,9	13,7	10,5	0,33	-1,06
Telepatia, t.j. prenos myšlienok bez zapojenia zmyslov, je za istých podmienok reálna.	3,08	1,27	15,7	15,0	29,6	24,4	15,3	-0,17	-0,95
Rôzni veštcia a veštkyne dokážu skutočne predvídať budúcnosť.	2,55	1,25	26,1	24,0	25,5	16,6	7,8	0,31	-0,94
Existencia neidentifikovateľných lietajúcich objektov (tzv. UFO) sa nedá vysvetliť normálnymi fyzikálnymi zákonmi.	2,98	1,19	15,3	13,7	41,4	17,0	12,6	-0,05	-0,64
Človeka možno skutočne začarovať, príp. prekliat tak, že mu je spôsobená závažná škoda.	2,96	1,30	17,9	18,3	28,8	19,6	15,5	0,00	-1,05
Paranormálne javy - celá dimenzia	18,05	5,32		Ordinal Alpha = 0,81				0,02	-0,38

Tabuľka 3 Pearsonove korelačné koeficienty medzi ENP, validizačnými škálami a demografickými premennými

	CMQ	PSBI	PRSI	Pohlavie	Vek	Vzdelanie
Konšpirácie	0.50**	0.35**	0.22**	-0.04	0.12*	-0.11*
Pseudoveda	0.30**	0.48**	0.23**	-0.12*	0.05	-0.14**
Paranormal	0.30**	0.64**	0.36**	-0.22**	0.07	-0.10*
ENP celk.	0.46**	0.61**	0.34**	-0.16**	0.11*	-0.14**

* $p \leq 0,05$, ** $p \leq 0,01$

ENP - celkové skóre Škály empiricky nepodložených presvedčení, CMQ – Dotazník konšpiračnej mentality, PSBI – Index pseudovedeckých presvedčení, PRSI – Krátky inventár paranormálnych presvedčení, Pohlavie – žena = 1, muž=2

Obrázok 1 Odhadované štrukturálne modely Škály ENP

PODPORA V ŽIVOTE PACIENTOK PO LIEČBE RAKOVINY PRSNÍKA

SUPPORT IN LIFE OF BREAST CANCER SURVIVORS

Veronika Chlebcová

Paneurópska vysoká škola

v.chlebcova@gmial.com

Abstrakt

V príspevku priblížime výsledky výskumu, ktorý sa zaoberal podporou v živote pacientok po liečbe rakoviny prsníka. Cieľom prezentovaného kvalitatívneho exploračného výskumu bolo zmapovať podporu, ktorú majú pacientky vo svojom živote. Výskumný súbor tvorilo 6 participantiek vo veku 39 až 63 rokov, ktoré absolvovali onkologickú liečbu. Hlavnou metódou zberu dát bol pološtrukturovaný rozhovor. Využili sme doslovnú transkripciu a obsahovú analýzu. Vo výpovediach participantiek sme identifikovali 7 podkategórií podpory v ich životoch, ktoré delíme do interpersonálnej a intrapersonálnej roviny. V intrapersonálnej rovine rozlišujeme podporu od samej seba a duchovno. V interpersonálnej rovine opisujeme podporu rodiny, podporu priateľov, podporu iných pacientov a pomáhajúcich organizácií, podporu v práci a podporu psychológa. Limitmi nášho výskumu boli výskumné prostredie, spomienkový optimizmus, vekové rozdiely participantiek.

Kľúčové slová: vyliečené onkologické pacientky; rakovina prsníka; podpora

Abstract

In this paper we present results of the research, which concern on support in the life of breast cancer survivors. The aim of presented qualitative explorative research was to map support in life of survivors. 6 participants at the age of 39 to 63, who took oncology treatment were participated. The main method of data collecting was semistructured interview. We used literal transcription and content analyse. In the participants responses we identified 7 sub-categories of support in their lives, that we divide into the interpersonal and intrapersonal level. On the intrapersonal level, we differ self support and spirituality. On the interpersonal level, we describe family support, friends support, support of other patients and support groups, support in work and support of psychologist. The limitations of our research were research environment, retrospective optimism, age differences of participants.

Key words: cancer survivors; breast cancer; support

Úvod

Pre pacientky po liečbe rakoviny prsníka existujú mnohé možnosti podpory. Nie každá pacientka sa však stretne so všetkými a nie každej sa dostane takej podpory, akú potrebuje.

Závisí to od rodinného zázemia, sociálneho života, vzťahov v práci, prístupu k internetu a sociálnym sieťam, fyzického stavu, bydliska, osobnosti pacientky a iných faktorov.

Na Slovensku je u žien najčastejším onkologickým ochorením rakovina prsníka (Globocan, 2018). Rakovina znamená nekontrolovaný rast abnormálnych buniek, ktoré produkujú tumory – benígne alebo malígne nádory. Liečba môže byť chirurgická, chemoterapia, rádioterapia a u pacientok s rakovinou prsníka je špecifickou hormonálna liečba. Liečba nádorových ochorení prináša nežiaduce účinky, ktoré sú krátkodobé alebo môžu pretrvávať aj do obdobia po ukončení liečby (Ogden, 2012; Kuzma, 2015). Aj toto je dôvod prečo je po liečbe dôležitá podpora lekára a zdravotníckeho personálu. Strach z návratu ochorenia je veľmi častý a je prítomný najmä v období kontroly u onkológa (McGinty, Small, Laronga & Jacobsen, 2015). Práve onkológ môže dopomôcť k redukcii strachu a psychickej pohode pacientky. Participantky vo výskume Chlebcovej (2016) hovorili o problémoch v komunikácii s onkológom (5 z 10 participantiek), chýbajúcej podpore a porozumení.

Onkologickým ochoreniam sa v psychológii venuje onkopsychológia (Holland & Weiss, 2010). Pomoc psychológa využíva čoraz viac pacientov. Primárne sa pacienti môžu obracať na psychológov pracujúcich priamo v nemocnici (v Bratislave je to Onkologický ústav sv. Alžbety a Národný onkologický ústav) (Štruktúra oddelenia, 2018; Psychologická ambulancia, 2018). Kapacity psychológov však nie sú dostatočné, a preto sa pacienti obracajú na pomáhajúce organizácie a psychológov v súkromnej praxi. Okrem individuálneho a skupinového poradenstva sa aj na Slovensku postupne dostáva do popredia dištančné poradenstvo (Kohútová, 2018). Dištančné poradenstvo je vhodné najmä na psychoedukáciu, ktorá má u onkologických pacientov významné postavenie. Pozitívny efekt psychoedukácie dokladá napríklad Meneses a kol. (2007).

V posledných rokoch sa do popredia dostáva podpora pomáhajúcich organizácií. Tie zastrešujú čoraz viac oblastí, v ktorých pacientky pociťujú potrebu podpory. Pacientkam s rakovinou prsníka sa venuje občianske združenie (ďalej len OZ) Amazonky, ktoré poskytuje psychologickú pomoc vo forme skupinových aj individuálnych terapií. Fungujú prevažne ako záchytná stanica pre pacientky začínajúce liečbu. V tomto období, kedy sa rapídne mení život pacientky, poskytujú útočisko, praktické rady a pohľad „skúsených pacientok“. Pacientka s podporou OZ postupne prechádza do obdobia po ukončení liečby. Pacientky sa môžu obrátiť aj na Ligu proti rakovine, OZ Smaragdy, OZ Venuše, HER klub alebo Dobrého Anjela. Význam pomáhajúcich organizácií reflektuje aj Národný onkologický program Slovenskej republiky (2018).

Podpora v živote pacientok je nesmierne dôležitá nielen počas liečby, ale rovnako aj po nej. Uvedomujeme si túto potrebu, a preto ako cieľ výskumu sme si stanovili zmapovať akú podporu opisujú pacientky po liečbe rakoviny prsníka.

Na základe teoretických a empirických východísk a cieľov výskumu sme si stanovili výskumnú otázku (ďalej len VO): V ktorých oblastiach života opisujú podporu pacientky po ukončení liečby rakoviny prsníka?

METÓDY

Ide o kvalitatívny výskum, exploračný. Využili sme doslovnú transkripciu a obsahovú analýzu. Tento výskum vychádza z výskumu Chlebcovej (2016), ktorá identifikovala 3 základné oblasti (kategórie) podpory onkologických pacientok – podpora zo strany rodiny, priateľov a podpora zo strany iných pacientov. Našou snahou bolo tieto kategórie bližšie preskúmať a rozšíriť.

Ako participantky sme si vopred určili pacientky po ukončení liečby rakoviny prsníka, ktoré v čase ukončenia liečby nedosiahli dôchodkový vek. Oslovili sme 10 pacientok, ktoré navštevujú podporné stretnutia v OZ Amazonky. 6 pacientok súhlasilo s účasťou na výskume. Participantky boli vo veku od 39 do 63 rokov. Čas od ukončenia liečby bol 7 mesiacov až 7 rokov. Participantky podstúpili operáciu (CHL) a/alebo chemoterapiu (CHT) a/alebo rádioterapiu (RT). Všetky participantky absolvovali alebo aktuálne u nich prebieha hormonálna liečba (HL). Bližšie informácie o participantkách uvádzame v tabuľke č. 1.

Našou snahou bolo hĺbkové poznanie a porozumenie prežívania pacientok, a preto za najvhodnejšiu metódu považujeme pološtrukturovaný rozhovor. Dĺžka rozhovorov bola 00:49 až 01:40:00 minút. Jadro rozhovoru bolo zamerané na podporu v živote participantiek po ukončení liečby. Vychádzali sme z teoretických a empirických východísk, rozhovoru s onkopsychologičkou a predchádzajúceho výskumu zameraného na skúmanú oblasť (Alakšová, 2017; Chlebcová, 2016).

Vo výskume sme sa držali etických zásad práce psychológa a tiež zásad týkajúcich sa psychologického výskumu (vrátane nadviazania kontaktu a vytvorenia bezpečného prostredia, poskytnutí informácií o výskume, dodržania anonymity a i.).

Tabuľka 1 Informácie o veku, rodinnom stave, deťoch participantiek, dĺžke rozhovoru, druhu liečby a čase od ukončenia liečby

	Vek	Vek v čase diagnostikovaná	Rodinný stav, deti	Druh liečby	Čas od ukončenia liečby
P1	39	36	Vydatá, 3 deti	CHL, CHT, RT, HL	3 roky
P2	54	51	Vdova, 3 deti	CHL, HL	3 roky
P3	60	53	Rozvedená, 1 dieťa	CHL, CHT, RT, HL	7 rokov
P4	40	39	Vydatá, 2 deti	CHL, RT, HL	1 rok
P5	63	57	Vdova, 2 deti	CHL, CHT, RT, HL	5 rokov
P6	46	40	Rozvedená, žije s partnerom, 1 dieťa	CHL, CHT, RT, HL	7 mesiacov

VÝSLEDKY A DISKUSIA

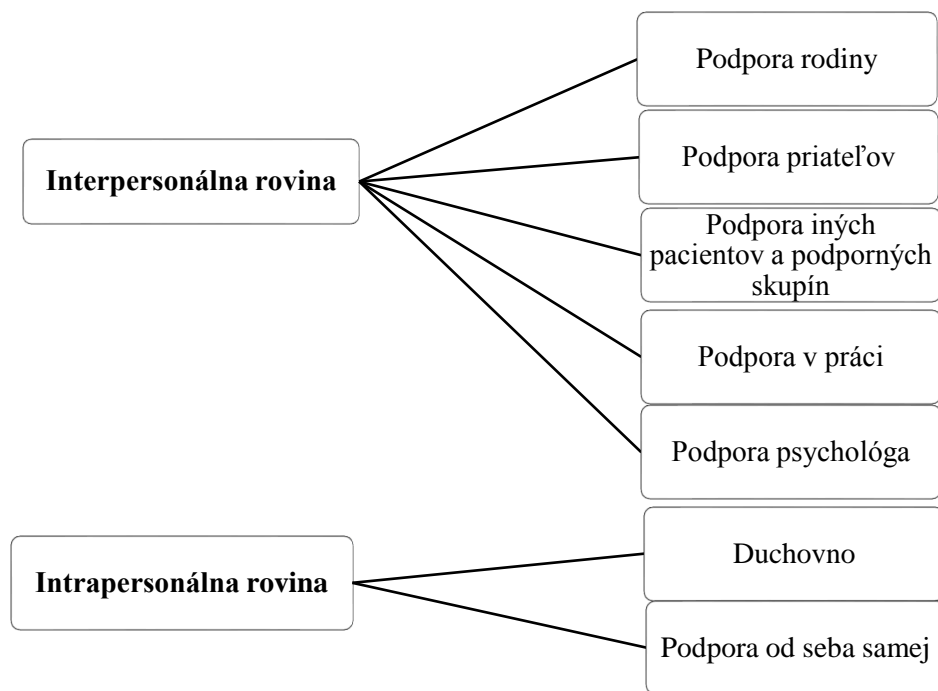
Pred dvesto rokmi prevládala rovnica rakovina = smrť. Ešte koncom minulého storočia boli najčastejšími pocitmi spájajúcimi sa s rakovinou strach, hanba a vina. Podobné pocity sa objavujú aj dnes (Holland, 2002). Liečba rakoviny, ale aj dlhé obdobie po liečbe je pre pacientov tým najnáročnejším v ich živote. Po ukončení liečby sa pacienti stretávajú so strachom, fyzickými problémami, negatívnymi alebo neprijemnými reakciami okolia, problémami v oblasti sexuality, fyzického vzhľadu, kognitívnej, finančnej, pracovnej, v komunikácii s onkológom a pri vyrovnávaní sa s diagnózou (Chlebcová, 2018). Pri všetkých problémoch, ktoré rakovina prináša do života pacientky je dôležitá podpora okolia. Pacientky zvládajú lepšie problémy vďaka podpore v ich živote. Loi a kol. (2013) potvrdili, že čím podpora klesá, tým sa zvyšuje riziko vzniku depresie. Pacientky v našom výskume hovorili napríklad o tom, že problémy v práci (únava) zmierňuje akceptácia nadriadeným (podpora v práci), strach pacientky zmierňuje podpora rodiny a priateľov. Norberg a kol. (2015) hovoria o význame sociálnej podpory pre pacientky, a to v zmysle byť súčasťou sociálnej skupiny, postavenie partnera, detí, súrodencov a rodičov v živote pacientok, potreba rozhovoru, psychologická pomoc.

Na základe analýzy sme v rozhovoroch identifikovali 7 podkategórií podpory v živote pacientok po liečbe rakoviny prsníka, ktoré sa nachádzajú na dvoch úrovniach. Ich prehľad uvádzame na Obrázku 1. Medzi podporu na interpersonálnej úrovni radíme podporu rodiny,

priateľov, iných pacientov a podporných skupín, podporu v práci a podporu psychológa. Medzi podporu na intrapersonálnej úrovni radíme duchovno a podporu od samej seba. Prehľad výskytu podpory u každej participantky uvádzame v Tabuľke 2. Môžeme konštatovať, že najčastejšie sa objavuje podpora od rodiny (6), iných pacientov a podporných skupín (6), duchovno (6), a potom od priateľov (5), v práci – kolegovia a nadriadení (4), a podpora psychológa (5). Najmenej sa objavuje podpora od samej seba (2), čo však môže súvisieť s tým, že sme sa na túto oblasť priamo nepýtali. Participantky, ktoré túto formu pomoci spomínali, tak robili bez priameho pýtania sa. Vo výskume Fincka a kol. (2018) pacientky podobne ako u nás vyjadrovali potrebu podpory lekára, rodiny a priateľov, psychológa, cirkvi, podpornej skupiny a sociálneho pracovníka.

Podpora od rodiny je pre pacientky jednou z najdôležitejších. Pacientky ju opisujú ako pomoc v domácnosti (o deti, upratovanie, nákupy, varenie), podpora a prítomnosť pri kontrolách u onkológa, povzbudenie, ohľaduplnosť, materiálna pomoc a výlety. Zahŕňa v prvom rade podporu manžela alebo partnera, detí, v menšej miere podporu vnúčat, rodičov a starých rodičov, súrodencov a širšej rodiny. Podobne participantky opisujú podporu priateľov, a to povzbudzovanie a psychická podpora, uľahčenie fungovania (navarili, priniesli domáce potraviny), finančná pomoc, odreagovanie sa – výlety. Podpora iných pacientov a podporných skupín spočíva najmä v akceptácii, informovanosti, naplnení voľného času kurzami a výletmi, sprostredkovaní psychologického poradenstva. Podporu pacientky opisujú aj v práci, od kolegov a nadriadených. Päť participantiek nastúpilo po liečbe do zamestnania, z toho štyri opisovali podporu v práci. Táto podpora sa prejavuje rôzne. Od kolegov je to najmä pomoc v pracovných povinnostiach a psychická podpora, od nadriadených vo forme úľav, akceptácii zdravotného stavu, zníženi pracovnej doby, umožnení práce z domu, predĺženie PN a psychickej podpory. Pomoc psychológa opisovali participantky v sprevádzaní ochorením všeobecne, prijatí a vyrovnaní sa s ochorením, pri strachu z recidívy a výsledkov, sebarozvoji a relaxácii. Duchovno a viera dávali participantkám vnútorný pokoj a silu. Participantky, ktoré opisovali podporu od samej seba, hovorili o sile, ktorú v sebe našli a ktorá im pomáha.

Prínosom výskumu je hlbšie pochopenie prežívanie pacientok po liečbe s ohľadom na jedinečnosť každej pacientky. Za limity nášho výskumu považujeme nejednotné výskumné prostredie, široké rozpätie času od ukončenia liečby, veľké vekové rozdiely medzi participantkami a spomienkový optimizmus. Naše budúce zámery sú orientované na realizovanie hlbšej kvalitatívnej analýzy, prepojenie metódy rozhovoru s dotazníkovými metódami a kvantitatívne overenie výsledkov.

Obrázok 1 Prehľad podpory v živote pacientok po liečbe rakoviny prsníka

Tabuľka 2 Prehľad výskytu, početnosti podpory u participantiek

		Katégoria	P1	P2	P3	P4	P5	P6	Spolu
Podpora v živote pacientok s rakovinou prsníka	Interpersonálna a úroveň	Podpora rodiny	✓	✓	✓	✓	✓	✓	6
		Podpora priateľov	✓	✓	x	✓	✓	✓	5
		Podpora iných pacientov a podporných skupín	✓	✓	✓	✓	✓	✓	6
		Podpora v práci	✓	x	✓	✓	✓	x	4
		Podpora psychológa	✓	✓	x	✓	✓	✓	5
	Intrapersonálna úroveň	Duchovno	✓	✓	✓	✓	✓	✓	6
		Podpora od seba samej	x	✓	x	✓	x	x	2
Spolu (počet zo 7)			6	6	4	7	6	5	-

LITERATÚRA

Alakšová, L. (2017). Osobná komunikácia dňa 26.10.2017, Bratislava.

Finck, C., Barradas, S., Zenger, M. & Hinz, A. (2018). Quality of life in breast cancer patients: Associations with optimism and social support. *International Journal of Clinical and Health Psychology*, 18, 27-34. doi: 10.1016/j.ijchp.2017.11.002

Globocan. (2018). Globocan. Dostupné na: <http://globocan.iarc.fr/Pages/online.aspx>

- Holland, J. C. (2002). History of Psycho-Oncology: Overcoming Attitudinal and Conceptual Barriers. *Psychosomatic Medicine*, 64, 206-221. doi: 0033-3174/02/6402-0206
- Holland, J. C. & Weiss, T. R. (2010). History of Psycho-Oncology. In J. C. Holland, W. S. Breitbart, P. B. Jacobsen, & R. S. McCorkle, (Eds.), *Psycho-Oncology* (s. 3-12). Oxford: Oxford University Press.
- Chlebcová, V. (2016). *Onkologické pacientky po liečbe a ich začlenenie späť do života* (Bakalárska práca). Bratislava: Paneurópska vysoká škola.
- Kohútová, V. (2018). Možnosti dištančného poradenstva pre onkologických pacientov. In Dědová, M. a kol. (Ed.). *Doctorandorum Dies 2018*. Kraków-Trnava.
- Kuzma, I. (2015). *Rakovina prsníka*. Bratislava: Liga proti rakovine.
- Loi, C. X. A. et al. (2013). Risk factors associated with increased depressive symptoms among Latinas diagnosed with breast cancer within 5 years of survivorship, *Psycho-Oncology*, 22, 2779-2788. doi: 10.1002/pon.3357
- McGinty, H. L., Small, B. J., Laronga, Ch. & Jacobsen, P. B. (2016). Predictors and Patterns of fear of Cancer Survivors. *Health Psychology*, 35(1), 1-9, doi: 10.1037/hea0000238.supp
- Meneses, K. D. et al. (2007). Transition From Treatment to Survivorship: Effects of a Psychoeducational Intervention on Quality of Life in Breast Cancer Survivors. *Oncology Nursing Forum*, 34 (5), 1007-1016. doi: 10.1188/07.ONF.1007-1016
- Národný onkologický program Slovenskej republiky. Strategický plán na roky 2018-2020. *Ministerstvo zdravotníctva SR*. Získané dňa 25.10.2018, dostupné na: <http://www.rokovania.sk/Rokovanie.aspx/BodRokovaniaDetail?idMaterial=27662>
- Norberg, M., Magnusson, E., Thyme, K. E., Åstrom, S., Lindh, J & Öster, I. (2015). Breast Cancer survivorship – Intersecting Gendered Discourses in 5-Year Follow-Up Study. *Health Care for Women International*, 36, 617-633. doi:10.1080/07399332.2015.1017640
- Ogden, J. (2012). *Health Psychology*. Berkshire: Open University Press.
- Psychologická ambulancia* (2018). NOÚ. Dostupné na: <http://www.nou.sk/psychologicka-ambulancia>
- Štruktúra oddelenia* (2018). OUSA. Dostupné na: <http://www.ousa.sk/sk/klienti-a-pacienti/ambulantna-cast/poliklinicke-oddelenie>

INTELIGENCIA U DETÍ S ADHD

INTELLIGENCE AMONG ADHD CHILDREN

Mária Jančiarová, Marta Popelková

Katedra psychologických vied FSVaZ UKF v Nitre

maria.janciarova@ukf.sk, mpopelkova@ukf.sk

Abstrakt

Štruktúra inteligencie u detí s ADHD sa odlišuje od štruktúry inteligencie detí normálnej populácie. U detí s ADHD vo veku 7 až 16 rokov bol v zahraničných výskumoch zaznamenaný najvýznamnejší pokles v škálach Rýchlosť spracovania (subtesty Kódovanie a Hľadanie symbolov) a Sústredenosť mysle (subtesty Aritmetika a Opakovanie čísel) (Frazier et al., 2004). Cieľom príspevku je analyzovať štruktúru inteligencie u detí s diagnostikovanou poruchou ADHD. Výskumnú vzorku tvorili deti s diagnostikovanou poruchou ADHD. Použili sme Wechslerovu intelligenčnú škálu pre deti (WISC III) pomocou ktorej sme analyzovali jednotlivé intelligenčné profily u ADHD detí. Príspevok sa zaoberá rozdielmi v niektorých neurokognitívnych schopnostiach u detí s ADHD a normálnou populáciou pomocou metodiky WISC III.

Kľúčové slová: ADHD; inteligencia; WISC III

Abstract

The structure of intelligence among children with ADHD is different than normal population. The most significant decrease among ADHD children aged 7-16 was recorded in the Processing Speed scale (Coding and Symbol Search) and the Concentration of Mind (Arithmetic and Digit Span) (Frazier et al., 2004). The aim of the study is to analyze the structure of intelligence among ADHD children. A sample consisted of children with ADHD diagnose. The Wechsler Intelligence Scale fo Children (WISC III) was used to analyze intelligence profiles ADHD children. The study examines the difference of some neurocognitive skills for children with ADHD and normal population with WISC III.

Key words: ADHD; intelligence; WISC III

Grantová podpora: VEGA 1/0577/16 Osobnostné a interpersonálne faktory adaptívneho vývinu adolescentov v kontexte školského prostredia.

UGA IX/5/2018 Inteligencia a školský self koncept u detí s ADHD v školskom prostredí.

ÚVOD

Porucha pozornosti s hyperaktivitou (ADHD) je charakteristická deficitmi v pozornosti, impulzívnosťou a nadmernou činnosťou. ADHD deti predstavujú pomerne heterogénnu populáciu, v ktorej sa prejavujú rozdiely v stupni symptómov, komorbidite a veku, v ktorom sa porucha prejavila (Barkley, 2006). ADHD je jednou z najviac skúmaných porúch v medicíne a je považovaná za multifaktorovú neurovývinovú poruchu, ktorá je založená na genetickej predispozícii a neurobiologickej dysregulácii (Goldman et al., 1998). Epidemiologické údaje uvádzajú celosvetovú prevalenciu 5.29% u jednotlivcov mladších ako 18 rokov (Polaczyk et al., 2007), u dospelých je to 2.5% (Simon et al., 2009).

Podľa Americkej psychiatrickej asociácie (APA, 2000) zažíva väčšina detí s ADHD problémy v akademickom výkone alebo v rovesníckych vzťahoch. Akademické, sociálne a behaviorálne problémy sú rôzne vzhľadom na podtyp poruchy. Deti s kombinovaným typom ADHD majú výrazne narušené celkové spoločenské fungovania a častejšie sú odmietané rovesníkmi (Willcutt et al., 2012). Kombinovaný a nepozorný typ ADHD majú viac narušenú oblasť akademického fungovania (Gaub, Carlson, 1997).

Empirické zdroje uvádzajú, že deti s diagnózou ADHD vykazujú nižšiu úroveň intelektových schopností ako bežné deti. Napr. Frazier et al. (2004) zistil, že deti s ADHD majú nižšiu úroveň intelektového skóre v porovnaní s kontrolnou skupinou. Kým žiaci s ADHD pravdepodobne zachytávajú široké spektrum intelektových schopností, väčšina výskumných zistení poukazuje na nižšiu úroveň celkového intelektového fungovania v porovnaní so spolužiakmi. Avšak je pomerne málo výsledkov, ktoré sa zameriavajú na kognitívne schopnosti poruchou najviac ohrozené. Niektorí autori (Barkley et al., 2006) uvádzajú, že deti s ADHD majú tendenciu zlyhávať viac v úlohách týkajúcich sa pracovnej pamäte, verbálneho myslenia a iných výkonových funkcií. Rostami et al. (2015) hovorí, že kognitívne fungovanie má vplyv na akademický výkon u týchto detí. Deti s diagnózou ADHD majú významné akademické a senzomotorické problémy, ktoré spôsobujú, že sa školské povinnosti stávajú pre ne výzvou, často sa im nedarí plniť úlohy a podávajú horšie akademické výsledky ako ostatné deti. Výsledky zahraničných výskumov poukazujú na skutočnosť, že štruktúra inteligencie u detí s ADHD sa odlišuje od štruktúry inteligencie detí normálnej populácie. U detí s ADHD vo veku 7 až 16 rokov bol v zahraničných výskumoch zaznamenaný najvýznamnejší pokles v škálach Rýchlosť spracovania (škála tvoria subtesty Kódovanie a Hľadanie symbolov) a Sústredenosť mysle (škála tvorená subtestami Aritmetika a Opakovanie čísel) (Frazier et al., 2004). Niektoré štúdie používajúce WISC III zaznamenali nižšie skóre v indexoch Sústredenosť mysle,

Rýchlosť spracovania než v indexoch Verbálne porozumenie a Vizuálne usporiadanie u detí s ADHD, poruchami učenia (Goldstein, Iseman, & Schwebach, 2003).

Cieľom predkladanej štúdie je zmapovať úroveň inteligencie a jednotlivých inteligenčných subtestov u detí, ktoré majú diagnostikovanú poruchu pozornosti s hyperaktivitou (ADHD). Jednotlivé hodnoty následne porovnáme s normami štandardizačného súboru, uvedenými vo Wechslerovej inteligenčnej škále pre deti (Dočkal et al., 2006). Zameriame sa na identifikovanie najľahších a najťažších subtestov WISC III. Predpokladáme, že deti s ADHD dosiahnu nižšie skóre v subtestoch Aritmetika, Opakovanie čísel, Kódovanie a Hľadanie symbolov.

METÓDY

Výskumná vzorka

Výskumná vzorka pozostávala z 50 detí, ktoré mali diagnostikovanú poruchu pozornosti s hyperaktivitou (ADHD). 40 chlapcov a 10 dievčat, bolo vo veku od 7 do 15 rokov. Priemerný vek bol 10.90 rokov, SD= 2.43. Všetky deti absolvovali vyšetrenie inteligencie metódou WISC III. Doplnkové subtesty sme do analýzy nezahrnuli, nakoľko neboli vyplnené u všetkých respondentov.

Wechslerova inteligenčná škála (WISC-III)

WISC-III je základnou štruktúrovanou metodikou, ktorá sa v súčasnosti používa v klinickej praxi na zisťovanie úrovne jednotlivých kognitívnych funkcií u detí od 6 do 16 rokov a vyznačuje sa dobrými psychometrickými vlastnosťami. Psychometrické vlastnosti a dôvera v spoľahlivosť výsledkov WISC-III boli overované na širokom americkom štandardizačnom výskume a na britskej a českej validizácii. Podľa Dočkala et al. (2006) údaje získané vo všetkých troch štúdiách vykazujú veľkú mieru zhody, preto niet dôvodu sa domnievať, že by psychometrické vlastnosti slovenskej verzie testu boli zásadne iné. Vzhľadom na malú početnosť slovenského štandardizačného súboru nebolo v slovenskom projekte účelné overovať psychometrické charakteristiky WISC-III.

WISC III obsahuje verbálne subtesty – Vedomosti, Porozumenie, Aritmetika, Podobnosti, Opakovanie čísel, Slovník. Neverbálne subtesty tvoria Dopĺňovanie obrázkov, Zoradovanie obrázkov, Kocky, Skladačky, Kódovanie, Bludiská, Hľadanie symbolov. V našej práci sa zameriame na určenie verbálneho, neverbálneho (performačného) a celkového IQ.

VÝSLEDKY

V tabuľke 1 sú uvedené výsledky porovnania verbálneho, neverbálneho a celkového IQ so štandardizačnou vzorkou, pričom sa preukázali štatisticky významné rozdiely.

Tabuľka 1 Porovnanie verbálneho, neverbálneho a celkového IQ detí s ADHD so štandardizačnou vzorkou

	N	M	SD	t	df	p
Verbálne IQ	50	90.20	15.58	23.43	1411	<.001*
Neverbálne IQ	50	92.96	17.10	27.62	1411	<.001*
Celkové IQ	50	92.16	13.41	2.94	1411	<.01*

V tabuľke 2 sú uvedené priemerné hodnoty, ktoré boli dosiahnuté v jednotlivých subtestoch. Najnižšie skóre bolo dosiahnuté v subteste Aritmetika (M=8.32, SD=3.14). Priemerne najvyššie skóre bolo dosiahnuté v subteste Dopĺňovanie obrázkov (M=9.86; SD=2.80). V subteste Dopĺňovanie obrázkov, Zoraďovanie obrázkov a Skladačky sa nepotvrdili štatisticky významné rozdiely v porovnaní s normami.

Tabuľka 2 Porovnanie skóre jednotlivých subtestov WISC III detí s ADHD a štandardizačnou vzorkou

	N	M	SD	t	df	p
Dopĺňovanie obrázkov	50	9.86	2.80	.57	1411	p>.05
Vedomosti	50	8.82	2.95	3.17	1411	p<.01
Kódovanie	50	8.56	2.99	3.10	1411	p<.01
Podobnosti	50	8.38	2.41	4.14	1411	p<.001
Zoraďovanie obrázkov	50	9.66	3.43	1.28	1411	p>.05
Aritmetika	50	8.32	3.14	4.01	1411	p<.001
Kocky	50	8.92	2.96	2.82	1411	p<.001
Slovník	50	8.98	2.49	2.45	1411	p<.05
Skladačky	50	9.62	3.48	1.14	1411	p>.05
Porozumenie	50	8.66	2.65	3.35	1411	p<.001

DISKUSIA

Skúmanie inteligenčných profilov (napr. celkové IQ, verbálne a performančné IQ skóre) alebo porovnanie skóre subtestov medzi rôznymi diagnostickými skupinami, sa deje najmä z dvoch dôvodov:

1. Lepšia diagnostika jednotlivca
2. Získanie lepšieho pohľadu na jeho silné a slabé stránky (Scheirs, Timmers, 2009)

Podrobná analýza inteligenčných profilov subtestov WISC III u ADHD detí, je užitočná pri určení slabých a silných stránok dieťaťa napríklad v školskom prostredí, pomáha lepšie smerovať liečbu a edukačný proces. Kramer (1993) hovorí, že pri analýze jednotlivých subtestov získame špecifické informácie, ktoré by sme analýzou faktorového alebo indexového skóre nedostali. Ako uvádza Katusic et al. (2011) výskumy zamerané na poruchu ADHD u detí sú dôležité kvôli tomu, aby sme pochopili diagnózu, liečbu a príznaky tejto neurovývinovej poruchy.

Zameranie sa na štruktúru inteligencie a jej meranie prostredníctvom WISC škál je dôležité pre deti, ktoré majú problémy vo vzdelávacom procese (napríklad matematika, čítanie) napriek vysokej či priemernej hodnote IQ. Fuchs a Fuchs (2006) uvádzajú, že IQ sa zvyčajne používa na zistenie rozdielu medzi inteligenciou a vzdelávacími výsledkami. Prostredníctvom WISC III škály je možné v relatívne rýchlom čase získať informácie o slabých a silných stránkach dieťaťa. Groth-Marnat (2000) uvádza, že existuje väčšia podpora pre interpretáciu globálnych aspektov a relatívne menšia pre interpretáciu špecifickejších detailov. Preto sa vyššia spoľahlivosť vníma pri interpretácii IQ skóre a indexových skóre. Na druhej strane analýza skóre jednotlivých subtestov by sa mala považovať za hypotézu potrebnú ďalšieho potvrdenia.

Našu výskumnú vzorku tvorilo 80% chlapcov a 20% dievčat. Približne 5% detí a adolescentov v populácii trpí ADHD resp. aspoň jedno dieťa v školskej triede má potvrdenú diagnózu ADHD. U chlapcov sa vyskytuje trikrát častejšie ako u dievčat. Niektorí autori odhadujú, že prevalencia dosahuje 10% niekedy dokonca 20% u detí školského veku od 5 do 12 rokov (Milichap, 2011). Pri porovnaní dosiahli naši respondenti vyššie neverbálne skóre než verbálne. Priemerné hodnoty dosiahnuté v jednotlivých subtestoch Doplňovanie obrázkov, Zorad'ovanie obrázkov a Skladačky boli signifikantne nižšie v porovnaní s normami štandardizačného súboru WISC III. Subtest Aritmetika bol subtestom s najnižším dosiahnutým skóre, čo sa zhoduje s viacerými realizovanými štúdiami (Frazier et al., 2014; Goldstein, Iseman, & Schwebach, 2003). Nasledoval subtest Podobnosti a po ňom subtest Kódovanie. Subtest Aritmetika vyžaduje schopnosť matematického úsudku, koncentrácie a krátkodobej

pamäte, Podobnosti majú vzťah k abstraktnému mysleniu a môžu byť ovplyvnené učením a subtest Kódovanie zachytáva schopnosť rýchleho asociačného učenia a úroveň pozornosti. Aritmetika a Podobnosti ako verbálne subtesty môžu u detí s ADHD spôsobovať problémy kvôli nedostatočnej pozornosti pri verbálnom charaktere úloh. Kódovanie sa ako neverbálny subtest zameriava na pozornosť a je limitovaný časom. Rýchlosť a správnosť spracovania údajov sa v našom výskume odlišovala od normy, nakoľko subtesty Podobnosti a Kódovanie vyžadujú od dieťaťa schopnosť rýchleho asociačného učenia, koncentráciu pozornosti a adekvátnu vizuomotorickú koordináciu (Barkley, 1990)). Najvyššie dosiahnuté priemerné skóre sme zaznamenali v subteste Dopĺňovanie obrázkov, po ňom nasledoval subtest Zoraďovanie obrázkov, čo je v súlade s vyšším neverbálnym skóre u detí s ADHD. Scheirs a Timmers (2009) uvádzajú u detí s ADHD naopak vyššie verbálne než neverbálne skóre. Domnievame sa, že pri individuálnej administrácii dokážu v niektorých úlohách deti s ADHD udržať pozornosť potrebnú k riešeniu danej úlohy.

Domnievame sa, že vyšetrenie WISC III u detí s neurovývinovými poruchami (u poruchy pozornosti s hyperaktivitou) má význam v oblasti klinickej diagnostiky. V relatívne krátkom čase nám umožní získať informácie o slabých a silných stránkach dieťaťa. Ako slabé stránky detí s ADHD sa na základe našich výsledkov v subtestoch môžu javiť numerické myslenie, koncentrácia, krátkodobá pamäť, asociačné učenie či pozornosť. Za silné stránky na základe skóre subtestov môžeme považovať vizuálnu pamäť, neverbálny úsudok či manuálnu zručnosť. Sú to dôležité informácie, ktoré je možné ďalej využiť v rámci výchovno-vzdelávacieho procesu, aj v procese rehabilitácie. Základné kategórie funkčných nedostatkov u detí s ADHD ovplyvňujú nielen kognitívny, ale aj psychický vývin. Napr. problémy v oblasti koncentrácie pozornosti a menšia odolnosť voči záťaži môžu negatívne ovplyvniť motiváciu dieťaťa k učeniu. Pri súčasnom trende zefektívňovania výchovno-vzdelávacieho procesu v školách je cieľom ponúknuť kvalitné vzdelanie všetkým žiakom. Na druhej strane vzrastá aj počet detí s ADHD. Preto je potrebné zaoberať sa ich efektívnym fungovaním v rámci výchovno-vzdelávacieho procesu.

LITERATÚRA

American Psychiatric Association. (2000). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders, text revision* (4th ed.). Washington, DC: Author.

- Barkley, R. A., DuPaul, G. J., & McMurray, M. B. (1990). Comprehensive evaluation of attention deficit disorder with and without hyperactivity as defined by research criteria. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 58*, 775–789.
- Barkley, R. A. 2006. *Attention-Deficit Hyperactivity Disorder: A handbook for diagnosis and treatment*. New York: New York Guilford Press, 2006.
- Dočkal, V., Kretová, E., Kundrátová, B., Sedlačková, & B. Tesař, M. (2006). *Wechslerova inteligenčná škála pre deti*. 1.vyd. Praha: Testcentrum-Hogrefe.
- Fuchs, L., Fuchs, D., et al (2006). The Cognitive Correlates of Third-Grade Skills in Arithmetic, Algorithmic Computation and Arithmetic Word Problems. *Journal of Educational Psychology, 1*, 29-43.
- Frazier, T. W. et al. (2004). Meta-analysis of intellectual and neuropsychological test performance in AttentionDeficit/Hyperactivity Disorder. *Neuropsychology, 18*, 543-555.
- Gaub M., & Carlson, C.L. (1997). Gender differences in ADHD: a meta-analysis and critical review. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry, 8*, 1036-1045.
- Goldman, L.S., et al. (1998). Diagnosis and Treatment of Attention-Deficit/Hyperactivity Disorder in Children and Adolescents. *The Journal of the American Medical Association, 14*, 1100-1107.
- Goldstein, S., & Schwabach, A. J. (2004). The comorbidity of pervasive developmental disorder and attention deficit hyperactivity disorder: Results of a retrospective chart review. *Journal of Autism and Developmental Disorders, 34*, 329–339.
- Katusic M.Z. et al. (2011). Attention-Deficit/Hyperactivity Disorder in Children With High IQ: Results from a Population-Based Study. *Journal of developmental behaviour pediatry, 2*, 103-109.
- Kramer, J.H. (1993). Interpretation of individual subtest scores on the WISC-III. *Psychological Assessment, 5*, 193-196.
- Mayes, S. D., & Calhoun, S. L. (2004). Similarities and differences in Wechsler intelligence. Scale for Children-Third Edition (WISC-III) profiles: Support for subtest analysis in clinical referrals. *The Clinical Neuropsychologist, 18*, 559–572.
- Millichap J.G. (2011). *Attention Deficit Hyperactivity Disorder Handbook : A Physician's Guide to ADHD*. New York: Springer.
- Polaczyk, G., de Lima, M.S., et al. (2007). The worldwide prevalence of ADHD: a systematic review and metaregression analysis. *American Journal of Psychiatry, 6*, 942-948.

- Rostami, R. et al. (2015). Subcortical encoding of speech cues in children with attention deficit hyperactivity disorder. *Clinical Neurophysiology*, 126, 325-332.
- Scheirs, J.G., & Timmers, E.A. (2009). Differentiating among children with PDD-NOS, ADHD, and those with a combined diagnosis on the basis of WISC-III profiles. *Journal of autism and developmental disorder*, 4, 549-556.
- Simon V., Czobor, P., Bálint S., Mészáros A., & Bitter I. (2009). Prevalence and correlates of adult attention-deficit hyperactivity disorder: meta-analysis. *The British journal of Psychiatry*, 3, 204-211.
- Willcutt, E. G., Nigg, J. T., Pennington, B. F., et al. (2012). Validity of DSM-IV attention-deficit/hyperactivity disorder symptom dimensions and subtypes. *Journal of Abnormal Psychology*, 121, 991–1010.

TENDENCIE K PROSOCIÁLNEMU SPRÁVANIU ADOLESCENTOV VZHLĎADOM K SÚRODENECKÝM KONŠTELÁCIÁM, POČTU SÚRODENCOV A RODU

TENDENCIES TOWARDS PROSOCIAL BEHAVIOUR OF ADOLESCENTS CONSIDERING SIBLING CONSTELLATIONS, NUMBER OF SIBLINGS AND GENDER

Monika Kačmárová, Jana Drabiščáková

Inštitút psychológie, Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove

monika.kacmarova@unipo.sk, drabiscakovajana@gmail.com

Abstrakt

Cieľom výskumu bolo overiť, či poradie narodenia adolescentov ovplyvňuje ich tendencie k prosociálnemu správaniu (PS), zároveň či sa adolescenti líšia v tendenciách k PS vzhľadom k počtu súrodencov a rodu. Výskumný súbor tvorilo 156 respondentov (86 dievčat, 70 chlapcov) vo veku od 15-22 rokov ($M = 18.79$, $SD = 1.841$). Na hodnotenie tendencií k PS bola použitá modifikovaná verzia dotazníka Prosocial Tendencies Measure – Revised PTM-R, ktorý pozostáva zo šiestich subškál: altruistické, vyžiadané, emocionálne, verejné, anonymné PS a PS v kríze. Neboli zistené štatisticky významné rozdiely v jednotlivých tendenciách k PS medzi prvorođenými, druhođenými a najmladšími adolescentmi. Štatisticky významný rozdiel bol preukázaný v altruistickom PS vzhľadom k počtu súrodencov – jedináčikovia skórovali vyššie v altruistickom PS ako tí, ktorí majú minimálne jedného a viac súrodencov. Rodové rozdiely v emocionálnom, vyžiadanom a altruistickom PS, predpokladané v prospech dievčat neboli preukázané.

Kľúčové slová: prosociálne správanie; súrodenecké konštelácie; adolescencia

Abstract

The aim of the research was to evaluate association between order of birth of adolescents and tendencies towards prosocial behaviour (PB), differences in tendencies towards PB of adolescents due to number of siblings and identifying gender differences in tendencies towards PB. The research sample consisted of 156 respondents (86 girls, 70 boys) between age 15 to 22 ($M = 18.79$, $SD = 1.841$). To evaluate tendencies towards PB we used modified version of questionnaire Prosocial tendencies measure – Revised PTM-R, which contains six subscales: altruistic, compliant, emotional, public, anonymous PB and dire PB. Statistically significant difference between tendencies towards PB of firstborn, second born and born as the youngest adolescents were not found. In our research was found statistically significant differences between altruistic PB and number of siblings – only child had higher score in altruistic PB than adolescents with one and more siblings. The assumption that there are gender differences in PB in favour of girls was not confirmed.

Key words: prosocial behaviour; sibling constellations; adolescence

Tento príspevok bol podporený grantom VEGA 1/0932/16 Subjektívna kvalita života rodičov a detí vo viacadetnej rodine.

Úvod

V priebehu života sa človek pohybuje v rôznych sociálnych prostrediach, či už je to rodina, škola alebo zamestnanie, kde dochádza k interakcii s inými ľuďmi. Práve v sociálnych skupinách sa ľudia navzájom ovplyvňujú a preberajú tak rôzne vzory sociálneho správania, kam patrí aj prosociálne správanie. Podľa Carla a Randalla (2002) ide o pozitívne správanie v prospech iných ľudí, ktoré zahŕňa skutky ako napríklad pomáhanie ľuďom v núdzi, upokojovanie ľudí, keď sú rozrušení, dobrovoľníctvo a čas strávený s niekým. Baron, Byrne a Branscombe (2006) ho rovnako charakterizujú ako akýkoľvek čin, ktorý prináša úžitok iným ľuďom. Tento čin však neprináša žiadne výhody človeku, ktorý ho vykonáva, dokonca môže vykazovať istý stupeň nebezpečenstva. Z pojmu prosociálne správanie je odvodený aj pojem prosociálna tendencia, ktorej formy sú predmetom skúmania aj v nami realizovanom výskume. Mlčák a Záškodná (2008) definujú prosociálnu tendenciu ako vnútornú motivačnú pripravenosť na prosociálne správanie a ďalej dodávajú, že táto tendencia má dlhodobý charakter a vedie k vyššej frekvencii prosociálneho správania. Podľa Carla a Randalla (2002) každého človeka motivuje k prosociálnemu správaniu iný druh situácie. Veľa ľudí pomáha automaticky, niektorí pomôžu, keď sú o pomoc požiadaní, u iných prítomnosť ľudí zvyšuje ich ochotu pomôcť, u niektorých naopak prítomnosť iných osôb brzdí ochotu pomáhať. Uvedení autori rozlišujú týchto šesť tendencií k prosociálnemu správaniu: altruistické, vyžiadané, emocionálne, verejné, anonymné a v kríze. Keďže ide o tendencie skúmané v našom výskumnom súbore, nasleduje ich bližšia charakteristika.

- Altruistické prosociálne správanie – spomínaní autori ho charakterizujú ako dobrovoľnú, nezištnú pomoc, ktorá je motivovaná v prvom rade záujmom o blaho a potreby iných, pričom ju obvykle zosilňuje sympatia a zvnútornené normy, ktoré sú v súlade s pomáhaním iným.

- Vyžiadané prosociálne správanie – túto formu prosociálneho správania autori charakterizujú tým, že ochotne reagujeme na prosbu alebo požiadavku iného človeka, teda je reakciou na verbálnu či neverbálnu požiadavku iných. Zvyčajne ide o spontánnu pomoc, ktorú prejavujú skôr deti než adolescenti.

- Emocionálne prosociálne správanie – podľa autorov predstavuje tendenciu pomáhať druhým ľuďom v situáciách vyvolávajúcich emócie. Takéto situácie sú emocionálne silne nabité, teda ide o citovo podfarbenú pomoc.

- Verejné prosociálne správanie – je opakom anonymného správania, takéto prosociálne správanie je zamerané na prospech druhých a je uskutočňované počas prítomnosti druhých osôb. Sčasti zvykne byť motivované túžbou dosiahnuť súhlas, rešpekt, pochvalu od druhých ľudí, čím sa u človeka zvyšuje sebahodnota. Inými slovami pomáhame, keď nás iní vidia, aby sme boli ocenení.

- Anonymné prosociálne správanie – anonymné prosociálne správanie autori definujú ako pomáhanie, pri ktorom nie je známe, kto pomáha alebo ten kto pomáha, nevie komu.

- Prosociálne správanie v kríze – toto správanie je definované ako pomáhanie ľuďom v kritických alebo núdzových situáciách, napríklad pri frustrácii alebo strese (Carlo & Randall, 2002).

Cieľom realizovaného výskumu bolo overiť, či poradie narodenia ovplyvňuje tendencie k prosociálnemu správaniu, tiež či sa adolescenti líšia v tendenciách k prosociálnemu správaniu vzhľadom k počtu súrodencov a rodu.

V súlade s cieľom výskumu sme stanovili tieto výskumné predpoklady:

H1: Predpokladáme, že prvorodení adolescenti budú dosahovať vyššie skóre vo všetkých tendenciách k prosociálnemu správaniu (emocionálne, vyžiadané, altruistické, verejné, anonymné a v kríze) ako druhorodení a najmladší adolescenti.

H2: Predpokladáme, že adolescenti s minimálne jedným a viac súrodencami budú dosahovať vyššie skóre vo všetkých tendenciách k prosociálnemu správaniu (emocionálne, vyžiadané, altruistické, verejné, anonymné a v kríze) ako jedináčikovia.

H3: Predpokladáme, že dievčatá budú vyššie skórovať v tendenciách emocionálnych, vyžiadaných, altruistických a v kríze ako chlapci.

H4: Predpokladáme, že chlapci budú dosahovať vyššie skóre v tendenciách k verejnému prosociálnemu správaniu ako dievčatá.

METÓDA

Výskumný súbor

Výskumný súbor pôvodne tvorilo 271 respondentov, avšak 115 respondentov bolo vylúčených z dôvodu nesplnenia stanovených kritérií, tzn. vek 15-22 rokov, pochádzajúci z úplnej rodiny a úplnosť vyplnenia dotazníkov. Výskumná vzorka preto zahŕňa 156 adolescentov (86 dievčat a 70 chlapcov) s priemerným vekom 18.79 roka (SD = 1.84). Vzhľadom k súrodeneckým konšteláciám boli adolescenti rozdelení do troch skupín: prvorodení (n = 41; osoby, ktoré majú minimálne 1 súrodenca), druhorodení vrátane

prostredných ($n = 46$; majú iba jedného staršieho súrodenca alebo sú narodení ako druhí z viacerých súrodencov), najmladší adolescenti ($n = 44$; narodení ako poslední v poradí, ktorí majú minimálne dvoch starších súrodencov). Vzhľadom k počtu súrodencov boli adolescenti rozdelení do dvoch skupín: jedináčikovia ($n = 25$), s minimálne 1 a viac súrodencami ($n = 131$). Maximálny počet súrodencov v rodine bol 6.

Výskumné nástroje

Na základe nami vytvoreného demografického dotazníka sme zisťovali, či adolescenti pochádzajú z úplných alebo neúplných rodín, ich pohlavie, vek, počet súrodencov a poradie, v ktorom sa narodili.

Na zisťovanie jednotlivých prosociálnych tendencií sme použili 23-položkový dotazník Prosocial Tendencies Measure – Revised (PTM-R) (slovenskú verziu overoval Babinčák, 2011). Ide o modifikovanú slovenskú verziu pôvodného 21-položkového nástroja Prosocial Tendencies Measure (PTM), ktorého autormi sú Carlo a Randall (2002) a pozostáva zo 6 subškál: altruistické, vyžiadané, emocionálne, verejné, anonymné a prosociálne správanie v kríze. Položky sú formulované v podobe výrokov (napr. položka zo subškály vyžiadané prosociálne správanie: “Keď ma niekto osloví s nejakým problémom, rád mu pomôžem.”) a respondenti ich hodnotia pomocou 5-bodovej odpovedovej stupnice, kde 5 = „úplne ma to vystihuje“ a 1 = „vôbec ma to nevystihuje“. V subškálach verejné ($\alpha = .46$) a prosociálneho správanie v kríze ($\alpha = .53$) sme nedosiahli dostatočnú hodnotu Cronbachovej alfy, preto údaje patriace do týchto subškál neboli analyzované a v našom výskume sme pracovali len so štyrmi subškálami: emocionálne ($\alpha = .74$), anonymné ($\alpha = .76$), vyžiadané ($\alpha = .74$) a altruistické prosociálne správanie ($\alpha = .69$). Zber údajov prebiehal elektronickou formou prostredníctvom internetového portálu Survio v marci 2018.

VÝSLEDKY

Údaje boli analyzované pomocou štatistického programu SPSS. Pre overenie H1 sme použili parametrický test jednovchodová ANOVA. Výsledky analýzy uvádzame v tabuľke 1.

Tabuľka 1 Výsledky ANOVA pre súrodeneckú konšteláciu ako nezávislú premennú a emocionálne, anonymné, vyžiadané a altruistické prosociálne tendencie ako závislé premenné (N = 131)

	Suma štvorcov	df	F	sig.
EMOCIONÁLNE				
Medzi skupinami	18.621	2	.942	.393
Vnútri skupín	1265.119	128		
Spolu	1283.740	130		
ANONYMNÉ				
Medzi skupinami	1.189	2	.059	.943
Vnútri skupín	1300.918	128		
Spolu	1302.107	130		
VYŽIADANÉ				
Medzi skupinami	1.092	2	.105	.900
Vnútri skupín	664.969	128		
Spolu	666.061	130		
ALTRUISTICKÉ				
Medzi skupinami	2.117	2	.149	.861
Vnútri skupín	907.623	128		
Spolu	909.740	130		

Na základe realizovaných výpočtov môžeme konštatovať, že sme nezistili štatisticky významné rozdiely medzi prvorodenými, druhorodenými a najmladšími adolescentmi v emocionálnych ($F = .942$; $p = .393$), anonymných ($F = .059$; $p = .943$), vyžiadaných ($F = .105$; $p = .900$) ani altruistických ($F = .149$; $p = .861$) tendenciách k prosociálnemu správaniu.

Pre overenie H2 a H3 sme použili viaccvchodovú ANOVA, kde nezávislými premennými boli počet súrodencov a rod. Zistenia sú uvedené v tabuľke 2.

Tabuľka 2 Výsledky viacvchodovej ANOVA pre počet súrodencov a rod ako nezávislé premenné a emocionálne, anonymné, vyžiadané a altruistické prosociálne tendencie ako závislé premenné (N = 156)

Zdroj variancie	Suma štvorcov	df	F	sig.	eta ²
EMOCIONÁLNE					
počet súrodencov (PS)	7.938	1	.726	.396	.005
Rod (R)	11.891	1	1.088	.299	.007
PS x R	32.485	1	2.971	.087	.019
ANONYMNÉ					
počet súrodencov (PS)	4.541	1	.400	.528	.000
Rod (R)	.077	1	.007	.934	.003
PSxR	1.630	1	.144	.705	.001
VYŽIADANÉ					
počet súrodencov (PS)	.116	1	.020	.915	.000
Rod (R)	.065	1	.012	.886	.000
PSxR	3.380	1	.597	.441	.004
ALTRUISTICKÉ					
počet súrodencov (PS)	34.260	1	5.299	.023	.034
Rod (R)	2.017	1	.312	.577	.002
PSxR	5.702	1	.882	.349	.006

Poznámky: eta² - po vynásobení číslom 100 vyjadruje percento variancie, ktoré vysvetľuje nezávislá premenná zo závislej premennej

Z výsledkov uvedených v tabuľke 2 môžeme vidieť, že pri emocionálnych, anonymných a vyžiadanych prosociálnych tendenciách nebol zistený žiaden významný hlavný efekt ani interakcia počtu súrodencov a rodu. Adolescenti sa teda nelíšia v daných prosociálnych tendenciách vzhľadom ku skúmaným premenným. Významný hlavný efekt počtu súrodencov sme zistili pri altruistických prosociálnych tendenciách, a to v prospech jedináčikov (M = 17.64) v porovnaní s tými, ktorí majú minimálne jedného alebo viac súrodencov (M = 16.37),

hoci podiel tejto premennej na celkovej variancii danej prosociálnej tendencie vyjadrený prostredníctvom η^2 - 3,4% je malý.

Predpoklad formulovaný v H4 nebolo možné overiť kvôli nedostatočnej reliabilite škály zisťujúcej tendencie k verejnému prosociálnemu správaniu.

DISKUSIA

Na základe výsledkov môžeme konštatovať, že sme nepotvrdili predpoklad, že prvorození budú mať tendenciu správať sa prosociálnejšie ako druhorození a najmladší adolescenti. Tieto výsledky korešpondujú so závermi Procházku, Hošťálkovej a Vaculíka (2009), ktorí rovnako zistili, že sa prvorození adolescenti nesprávajú prosociálnejšie ako adolescenti narodení ako ďalší v poradí. Uvedení autori však nepracovali s jednotlivými tendenciami k prosociálnemu správaniu, ale skúmali len prosociálne správanie vo všeobecnosti. Dôvodom nepotvrdenia nášho predpokladu môže byť napríklad redukcia zisťovania súrodeneckej konštelácie len na pýtanie sa na poradie narodenia bez zohľadnenia pohlavia ostatných súrodencov, ich zdravotného stavu alebo prítomnosti hendikepu. Napríklad druhorozený adolescent, ktorého starší súrodenec je ťažko postihnutý, môže v rodine prevziať rolu prvorozeného. Druhorodená dcéra môže zase prevziať rolu „opatrovatelky“, ak má mladšieho súrodencu a starším súrodencom je brat. Výsledky mohli byť ovplyvnené aj tým, že sme nezohľadňovali štýly rodinnej výchovy, pretože ako uvádza Koubeková (1995), výchova je dôležitým určujúcim faktorom pri vytváraní a ovplyvňovaní prosociálneho správania dieťaťa.

V súlade so závermi výskumu realizovaného autormi Van Lange, Otten, De Bruin a Joireman (1997), ktorí zistili, že deti s väčším počtom súrodencov sa správajú prosociálnejšie sme formulovali predpoklad, že adolescenti s minimálne jedným a viac súrodencami budú dosahovať vyššie skóre vo všetkých tendenciách k prosociálnemu správaniu. V emocionálnom, anonymnom a vyžieranom prosociálnom správaní sme štatisticky významné rozdiely medzi porovnávanými skupinami nezistili, čo by mohlo znamenať, že ak je niekto požiadaný o pomoc alebo ide o situáciu výrazne citovo podfarbenú alebo niekto nechce, aby sa vedelo, že pomáha, nesúvisí to s tým, či má alebo nemá súrodencov. K podobným zisteniam dospeli tiež Procházka a kol. (2009), podľa ktorých skúsenosti detí s viacerými súrodencami nevedú k vyššej miere prosociálneho správania vo všeobecnosti. Významné rozdiely sme naopak zistili v rámci altruistických tendencií, a to v prospech jedináčikov, čo je v rozpore s nami formulovanou hypotézou. Podľa Carla a Randalla (2002) je toto správanie charakterizované dobrovoľnou a nezištnou pomocou, ktorá je motivovaná záujmom o blaho a potreby iných. Jedináčikovia si

tak môžu týmto nezištným správaním v prospech iných kompenzovať absenciu súrodeneckých väzieb či potrebu pomoci súrodencovi.

Nepotvrdili sme ani predpoklad, že dievčatá budú vyššie skórovať v tendenciách k emocionálnemu, vyžiadanému, altruistickému a prosociálnemu správaniu v kríze v porovnaní s chlapcami. Vychádzali sme s výskumu Carla, Knighta, McGinleya, Zamboanga a Jarvisa (2010), ktorí tieto rodové rozdiely v skúmaných tendenciách preukázali na vzorke mladých amerických adolescentov vo veku 11-15 rokov. Našu výskumnú vzorku však tvorili adolescenti vo veku 15-22 rokov, čo je už obdobie neskorej adolescencie. Výsledky sa viac zhodujú so zisteniami Vaculíka, Procházku a Květona (2007), ktorí nepreukázali významné rozdiely vo všeobecnej tendencii k prosociálnemu správaniu medzi mužmi a ženami vo veku 18-46 rokov.

Nedostatočná reliabilita škály zisťujúcej tendenciu k verejnému prosociálnemu správaniu, neumožnila overiť predpoklad o významne vyššom skóre u chlapcov, ktoré bolo preukázané vo výskume Carla a kol. (2010).

K limitom realizovaného výskumu možno zaradiť nemožnosť overiť niektoré hypotézy kvôli nízkej reliabilite dvoch subškál dotazníka merajúceho prosociálne tendencie (verejné a v kríze), ďalej elektronický zber údajov prostredníctvom internetového portálu, ktorý neumožňuje osobný kontakt s respondentmi, kontrolu a štandardizáciu podmienok výskumu, a tiež absenciu informácií o pohlaví alebo zdravotnom stave súrodencov.

Na záver môžeme konštatovať, že sa nami skúmaný súbor adolescentov vo veku 15-22 rokov nelíšil v jednotlivých tendenciách k prosociálnemu správaniu vzhľadom k súrodeneckým konšteláciám (tzn. poradiu narodenia), počtu súrodencov a rodu, s výnimkou tendencie k altruistickému prosociálnemu správaniu, kde jedináčikovia skórovali významne vyššie v porovnaní s adolescentmi s minimálne jedným alebo viac súrodencami.

LITERATÚRA

- Babinčák, P. (2011). Prosocial Tendencies Measure–Revised (PTM-R) - prvá skúsenosť s krátkou metodikou na meranie prosociálneho správania. In K. Bartošová, M. Čerňák, P. Humpolíček, M. Kukaňová & A. Slezáčková (Eds.), *Sociální procesy a osobnost. Člověk na cestě životem: Křížovatky a mosty* (pp. 7–12). Brno: Tribun EU.
- Carlo, G., & Randall, B. A. (2002). The development of a measure of prosocial behaviors for late adolescents. *Journal of Youth and Adolescence*, 31, 31–44.
- Carlo, G., Knight, G. P., McGinley, M., Zamboanga, B. L., & Jarvis, L. H. (2010). The Multidimensionality of Prosocial Behaviors and Evidence of Measurement Equivalence in

- Mexican American and European American Early Adolescents. *Journal of Research on Adolescence*, 20, 334–358.
- Koubeková, E. (1995). Vplyv rodinného prostredia na utváranie prosociálnej orientácie dieťaťa. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*, 35, 111–115.
- Mlčák, Z., & Zášková, H. (2008). Analysis of relationships between prosocial tendencies, empathy, and the five-factor personality model in students of helping professions. *Studia psychologica*, 50, 201–216.
- Procházka, J., Hošťálková, H., & Vaculík, M. (2009). Prosociální chování a jeho vztah k sourozeneckým konstelacím a k vyžadování prosociálního chování. *Psychologické dny 2008: Já & my a oni*, 10, 1–10.
- Vaculík, M., Procházka, J., & Květon, P. (2007). The relation between prosocial behavior and demanding prosocial behavior. *Studia psychologica*, 49, 157–166.
- Van Lange, P. A. M., Otten, W., De Bruin, E. M. N., & Joireman, J. A. (1997). Development of prosocial, individualistic, and competitive orientations: Theory and preliminary evidence. *Journal of Personality and Social Psychology*, 73, 733–746.

VNÍMANIE VLASTNEJ PSYCHOLOGICKEJ GRAMOTNOSTI A OSOBNEJ PROFESIONÁLNEJ ÚČINNOSTI (SELF-EFFICACY) PEDAGÓGMI V SEKUNDÁRNOM VZDELÁVANÍ

PERCEPTION OF SELF-PSYCHOLOGICAL LITERACY AND PERCEIVED PERSONAL EFFECTIVENESS (SELF-EFFICACY) OF TEACHERS IN SECONDARY EDUCATION

Jana Kapová, Miroslava Bozogánová, Monika Magdová

Prešovská univerzita v Prešove, Fakulta humanitných a prírodných vied, Ústav pedagogiky, andragogiky a psychológie

jana.kapova@unipo.sk, miroslava.bozoganova@unipo.sk, monika.magdova@unipo.sk

Abstrakt

Cieľom príspevku je predstaviť odbornej verejnosti výsledky výskumu zameraného na zisťovanie toho, ako je pedagógmi v sekundárnom vzdelávaní vnímaná ich vlastná psychologická gramotnosť (v rovine funkčnej, interaktívnej i kritickej) a ich osobná účinnosť (self-efficacy). Vo výskume využitá Q-metodológia je zameraná na oblasť teoretických psychologických poznatkov a oblasť praktických spôsobilostí (sociálnych kompetencií) potrebných na výkon pedagogickej profesie pri zvládaní štandardných, ale aj neštandardných - záťažových situácií v edukačnej praxi. Výsledky Q-triedenia sú doplnené o pohľad na vnímanú osobnú účinnosť (self-efficacy) pedagógov - účastníkov výskumu. Získané dáta tvoria východisko pre koncipovanie obsahu nových vysokoškolských učebníc Edukačná psychológia I. a II., ktoré autorky tohto príspevku, ako členky tímu, pripravujú na vydanie ako výstup z projektu KEGA.

Kľúčové slová: psychologická gramotnosť; vnímaná osobná účinnosť; pedagogická profesia; Q-metodológia

Abstract

The aim of the paper is to present to the professional public the results of research aimed at detecting how psychological literacy (functional, interactive and critical) and self-efficacy are perceived by secondary education teachers. The Q-methodology used in the research is focused on the area of theoretical psychological knowledge and the area of practical competencies (social competencies) needed to perform the pedagogical profession in managing both standard and non-standard - stress situations in educational practice. The results of the Q-Class are supplemented by a view of the perceived personal effectiveness (self-efficacy) of the pedagogues - the participants of the research. The obtained data form the basis for designing the content of the new college textbooks Educational Psychology I and II, which the authors of this contribution as members of the team are preparing for release as an output from the KEGA project.

Key words: psychological literacy; perceived personal effectiveness; pedagogical profession; Q-methodology

Príspevok je parciálnym výstupom v rámci riešenia projektu KEGA č. 026PU-4/2016 s názvom „Edukačná psychológia – nová vysokoškolská učebnica, obsah a metódy výučby orientované na aktuálne potreby praxe“ (2016 - 2018).

ÚVOD

Psychologická gramotnosť predstavuje schopnosť porozumieť základným psychologickým princípom a zároveň schopnosť uplatniť tieto princípy v praxi vzhľadom na osobné, profesijné a spoločenské potreby (Cranney & Dunn et al., 2011; Cranney, Botwood, & Morris, 2012). Podľa Sokolovej, Jursovej Zacharovej, & Lemešovej (2017) môžeme psychologickú gramotnosť rozčleniť na tri úrovne. Prvú úroveň predstavuje funkčná psychologická gramotnosť – ide o schopnosť poznať a korektne používať základnú psychologickú terminológiu, poznať zákonitosti a etické princípy psychologickéj profesie. Druhá úroveň, interaktívna psychologická gramotnosť, predstavuje schopnosť uplatniť poznatky psychologickéj vedy vo svojej každodennej praxi, transformovať toto poznanie do svojich profesijných kompetencií. Kritická psychologická gramotnosť (tretia úroveň) je schopnosťou dokázať hodnotiť a reflektovať prínos psychologických poznatkov pre prax, kriticky zhodnotiť irelevantné informácie.

Psychologická gramotnosť je analyzovaná u zahraničných autorov (napr. Roberts, Heritage & Gasson, 2015; Coulson, & Homewood, 2016) ale aj u nás (Chrz, Novahová & Slavík, 2015). Spoločným menovateľom týchto štúdií je to, sa že zaoberajú psychologickou gramotnosťou psychológov a študentov psychológie. Podľa všetkých vyššie uvedených autorov má psychologická gramotnosť predstavovať primárny výsledok vysokoškolského vzdelávania budúcich psychológov. Psychologické poznatky a ich aplikácia do profesionálnej praxe je významne zahrnutá v pregraduálnej príprave učiteľov. S ohľadom na psychologickú prípravu budúcich pedagógov sa zriedka stretávame s psychologickou gramotnosťou. V našich podmienkach sa ešte preferuje skúmanie a zdôrazňovanie kompetencií učiteľov, najmä tých sociálnych (napr. Zemančíková, 2009, Manniová, 2009). Z toho dôvodu sme sa chceli v našom výskume zamerať na psychologickú gramotnosť pedagógov a v tomto príspevku prezentovať predbežné zistenia, týkajúce sa toho, ako je pedagógmi v sekundárnom vzdelávaní vnímaná ich vlastná psychologická gramotnosť (v rovine funkčnej, interaktívnej i kritickej).

Konštrukt psychologickej gramotnosti môže do značnej miery súvisieť s vnímanou osobnou účinnosťou učiteľov. Toto naše myšlienkové prepojenie je podporované výskumným smerovaním aj iných autorov (Cantrell, & Hughes, 2008; Serap Kurbanoglu, 2003), hoci sme nenašli také výskumy, ktoré by priamo testovali takýto vzťah u učiteľov.

Vnímaná osobná účinnosť (self-efficacy) sa definuje ako presvedčenie ľudí o ich schopnosti mať kontrolu nad úrovňou ich fungovania a nad udalosťami, ktoré ovplyvňujú ich život. Funguje ako dôležitý súbor determinantov ľudskej sebaregulácie (Bandura, 1991). Predstavuje akúsi silu vlastných presvedčení o vlastnej schopnosti správne a efektívne reagovať na nové a ťažké situácie a vysporiadať sa s pridruženými prekážkami a ťažkosťami (Schwarzer & Jerusalem, 1995). V rámci sebaúčinnosti môžeme rozlišovať všeobecnú vnímanú osobnú účinnosť alebo špecifickú osobnú účinnosť, ktorá sa vzťahuje na konkrétne správanie. V našom prípade sa budeme zameriavať na všeobecne vnímanú osobnú účinnosť, ktorá sa neviaže na konkrétne správanie, nakoľko učiteľ prichádza vo vyučovacom procese do kontaktu s rôznorodými prostrediami, správaniami i situáciami.

Zistenia, týkajúce sa psychologickej gramotnosti doplníme o pohľad na vnímanú osobnú účinnosť (self-efficacy) pedagógov.

CIELE VÝSKUMU

Na základe preštudovania teoretických aj výskumných zistení sme si zvolili v našom výskume nasledujúce ciele:

- 1) Zistiť, ako je pedagógmi v sekundárnom vzdelávaní vnímaná ich vlastná psychologická gramotnosť (v rovine funkčnej, interaktívnej i kritickej).
- 2) Zistiť mieru vnímanej osobnej účinnosti (self-efficacy) pedagógov v sekundárnom vzdelávaní.

METÓDA

Výskumná vzorka a spôsob zberu dát

Výskumná vzorka pozostávala zo 63 pedagógov sekundárneho vzdelávania z Prešovského, Košického a Žilinského kraja vo veku 25- 62 rokov s priemerným vekom 41,84 roka (SD=9,49). Z toho bolo 16 mužov (25,4%) a 47 žien (74,6%).

Zber dát bol založený na príležitostnom a lavínovom výbere. Oslovení boli učitelia na konkrétnych školách, ktorí distribuovali výskumný materiál ďalej svojim kolegom. Realizácia výskumu prebiehala od júla 2018 do začiatku septembra 2018.

Metodika

Psychologickú gramotnosť učiteľov sme zisťovali prostredníctvom Q-triedenia. V prvom kroku konštrukcie metodiky pre potreby nášho výskumu sme sa zamerali na vytvorenie Q-typu, t.j. súboru výrokov, ktorý sme následne predložili učiteľom. Za relevantné zdroje výrokov sme považovali:

- a) odbornú literatúru zaoberajúcu sa touto problematikou (domáce a zahraničné knižné publikácie, zborníky z odborných konferencií, odborné časopisecké zdroje a pod.) (napr. Roberts, Heritage, & Gasson, 2015; Chrz, Nohavová, & Slavík, 2015; Coulson, & Homewood, 2016; Cranney & Dunn et al., 2011),
- b) výsledky nami uskutočneného orientačného výskumu potrieb učiteľov,
- c) výsledky nami uskutočnených fokusových skupín realizovaných s pedagógmi sekundárneho vzdelávania,
- d) vlastnú reflexiu problému ako vysokoškolských učiteliek podieľajúcich sa na pregraduálnej príprave učiteľov.

Celkovo sme takto pripravili 65 výrokov, ktoré sme použili v podobe jednoduchého Q-triedenia. Poradie, v akom boli výroky prezentované, bolo znáhodnené a rovnaké pre všetkých účastníkov. Výroky bolo potrebné dosadiť do priloženej škály posudzovania, ktorá bola prezentovaná v podobe schémy. Táto schéma predstavovala 9 stupňovú škálu od „úplne nesúhlasím“ (-4) po „úplne súhlasím“ (+4). Ku každému stupňu bol určený aj počet výrokov, ktoré mohli účastníci k nemu priradiť (napr. pre stupeň úplne nesúhlasím bolo možné priradiť 4 výroky; pre stupeň veľmi nesúhlasím 6 výrokov; dosť nesúhlasím 8 výrokov; trochu nesúhlasím 9 výrokov; neviem sa rozhodnúť 11 výrokov atď.). Úlohou účastníkov výskumu bolo zatriediť všetky výroky do prislúchajúcich políčok (stupňov).

Vnímanú osobnú účinnosť (self-efficacy) učiteľov sme zisťovali pomocou škály Všeobecne vnímanej sebaúčinnosti Schwarzera a Jerusalema (1992) v slovenskom preklade Košča a Heftyovej (1993). Táto škála obsahuje 10 položiek, ktoré sa zameriavajú na opis schopností človeka vyrovnáť sa so stresovými situáciami (napr. „Vždy si viem poradiť s riešením náročných problémov, keď sa o to dostatočne snažím“). Respondenti odpovedajú na štvorbodovej škále likertového typu (od 1- úplne nesúhlasím po 4- úplne súhlasím). Do analýz

bolo zahrnuté hrubé skóre, pričom vyššie skóre indikuje vyššiu sebaúčinnosť. Cronbachova alfa bola 0,76.

V rámci výskumu sme zisťovali aj vybrané sociodemografické ukazovatele.

Štatistické spracovanie dát

Dáta boli analyzované prostredníctvom deskriptívnej štatistiky v štatistickom programe SPSS 21.

VÝSLEDKY

V rámci výsledkovej časti sme na základe stanovených cieľov výskumu analyzovali účastníkov výskumu vo vzťahu k dvom konštruktom: vnímaná psychologická gramotnosť a miera vnímanej osobnej účinnosti.

1. Vnímaná psychologická gramotnosť pedagógov

Q-metodológia ponúka alternatívne možnosti analýzy a interpretácie dát. Nakoľko aktuálne prebieha ďalšia analýza výsledkov, v tomto príspevku prezentujeme len predbežné čiastkové zistenia a to na základe postupu, ktorý bol odporúčaný Chráskom (2007).

V tabuľke 1 môžeme vidieť 10 výrokov, ktoré sa umiestnili na póle nesúhlasu. Môžeme poukázať na to, že učitelia veľmi správne nevyužívajú viac tresty ako odmeny, netrestajú problémové správanie, nesnažia sa diagnostikovať psychické poruchy žiakov (čo nie je v ich kompetencii) a nedávajú žiakom príliš veľa slobody. Na druhej strane je potrebné poukázať aj na tie oblasti, s ktorými majú učitelia problém, kam spadá práve vedomostná vybavenosť zo psychológie (výroky 5, 36), predchádzanie syndrómu vyhorenia (výroky 44, 45), práca so žiakmi so špeciálnymi vzdelávacími potrebami (výrok 19) či zlepšovanie sociálnych kompetencií (výrok 47).

Tabuľka 1 Deskriptívne charakteristiky 10 výrokov, ktoré sa umiestnili na póle nesúhlasu

	Min	Max	$\bar{x}$	SD
21. Vo vzťahu k žiakom využívam viac tresty než odmeny.	-4,00	1,00	-3,01	1,56
51. Problémové správanie riešim trestom a sankciami.	-4,00	2,00	-2,58	1,58
4. Dokážem diagnostikovať psychické poruchy žiakov.	-4,00	3,00	-1,93	1,82
47. Zúčastňujem sa rôznych tréningov, ktoré zlepšujú moje sociálne kompetencie.	-4,00	4,00	-1,84	2,21
45. Využívam rôzne relaxačné techniky a iné psychohygienické zásady.	-4,00	2,00	-1,53	1,89

5. Mám dostatočné vedomosti zo psychológie, ktoré potrebujem pri výkone svojej profesie.	-4,00	3,00	-1,33	2,17
19. Práca so žiakmi so špeciálnymi vzdelávacími potrebami mi nerobí problém.	-4,00	4,00	-1,25	2,12
64. Nechávam svojim žiakom slobodu a málo prikazujem.	-4,00	3,00	-1,23	1,92
44. Nebadám u seba žiadne príznaky syndrómu vyhorenia či nadmernej únavy.	-4,00	4,00	-1,20	2,34
36. Poznám sociálno-psychologické zákonitosti a vždy rozumiem tomu, čo sa v triede deje.	-4,00	2,00	-1,04	1,79

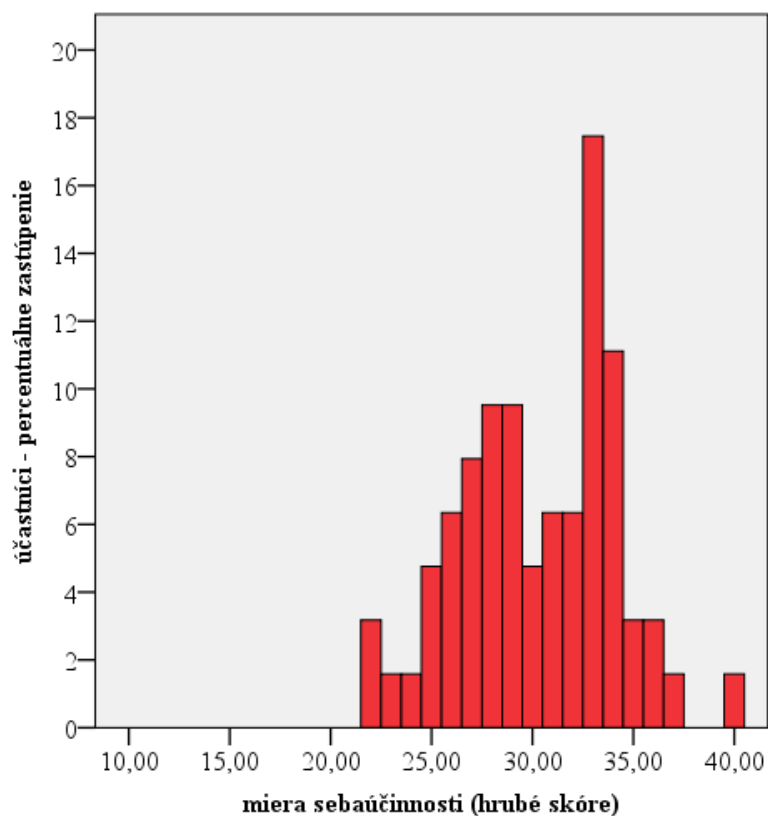
Tabuľka 2 zobrazuje deskriptívne charakteristiky 10 výrokov, ktoré sa umiestnili na póle súhlasu. Môžeme len konštatovať, že každý z týchto výrokov predstavuje pozitívny aspekt v práci učiteľa, či už vo vzťahu k žiakom (výkon primeraný schopnostiam, využiteľnosť poznatkov v praxi, spolupráca, vyjadrenie názoru, osobnostný rozvoj) alebo vlastnej činnosti (tvorivosť, zdokonaľovanie, vplyv na žiakov a atmosféru v triede, dôvera, porozumenie).

Tabuľka 2 Deskriptívne charakteristiky 10 výrokov, ktoré sa umiestnili na póle súhlasu

	Min	Max	$\bar{x}$	SD
23. Považujem sa za tvorivého učiteľa/učiteľku a moje hodiny za zaujímavé.	-3,00	4,00	1,03	1,84
18. Usilujem sa, aby žiaci podávali výkon primeraný svojim schopnostiam.	-3,00	4,00	1,07	1,77
32. Vždy sa usilujem, aby žiaci vedeli, na čo v praxi využijú poznatky a skúsenosti, ktoré ich učím.	-3,00	4,00	1,19	1,69
60. V interakcii sa usilujem o spoluprácu.	-4,00	4,00	1,26	1,99
46. Vo svojej učiteľskej profesii sa usilujem neustále zdokonaľovať.	-2,00	4,00	1,30	1,95
48. Uvedomujem si svoj vplyv na žiakov a na atmosféru v triede.	-2,00	4,00	1,80	1,60
34. Žiakom nechávam priestor na vyjadrenie vlastného názoru.	-3,00	4,00	1,84	1,87
31. Vždy sa usilujem, aby žiaci rozumeli informáciám, ktoré im poskytujem.	-3,00	4,00	2,00	1,78
56. Záleží mi na tom, aby moji žiaci nielen niečo vedeli, ale aby sa aj osobnostne rozvíjali.	-4,00	4,00	2,01	1,93
65. Je pre mňa dôležité, aby mi žiaci dôverovali.	-4,00	4,00	2,31	2,06

2. Miera vnímanej osobnej účinnosti (*self-efficacy*) u pedagógov

Na základe výsledkov rozloženia miery sebaúčinnosti u účastníkov výskumu zobrazených na obrázku 1 a deskriptívnych štatistík (tabuľka 3) môžeme konštatovať, že učitelia v našej vzorke disponujú celkovo vysokou mierou vnímanej osobnej účinnosti (*self-efficacy*).

Obrázok 1 Miera vnímanej osobnej účinnosti pedagógov

Tabuľka 3 Deskriptívne charakteristiky miery vnímanej osobnej účinnosti pedagógov

HS sebaúčinnosti	Frequencia výskytu	%	Kumulatívne %
22,00	2	3,2	3,2
23,00	1	1,6	4,8
24,00	1	1,6	6,3
25,00	3	4,8	11,1
26,00	4	6,3	17,5
27,00	5	7,9	25,4
28,00	6	9,5	34,9
29,00	6	9,5	44,4
30,00	3	4,8	49,2
31,00	4	6,3	55,6
32,00	4	6,3	61,9
33,00	11	17,5	79,4
34,00	7	11,1	90,5
35,00	2	3,2	93,7
36,00	2	3,2	96,8
37,00	1	1,6	98,4
40,00	1	1,6	100,0
Total	63	100,0	

ZÁVER A DISKUSIA

Cieľom tohto príspevku bolo zistiť, ako je pedagógmi v sekundárnom vzdelávaní vnímaná ich vlastná psychologická gramotnosť a akou mierou vnímanej osobnej účinnosti (self-efficacy) disponujú. Výsledky prezentované v tomto príspevku sú len predbežné a čiastkové, nakoľko stále prebieha zber aj analýza ďalších zozbieraných dát. Napriek tomu už tieto zistenia poukazujú na niekoľko zaujímavostí. Na základe analýzy vnímanej osobnej účinnosti môžeme konštatovať, že učitelia v našej vzorke disponujú celkovo jej vysokou mierou. Je možné domnievať sa, že tento fakt môže byť spôsobený ich sebadôverou najmä v oblasti odborných a didaktických spôsobilostí, oblasť psychologickéj gramotnosti však vykazuje rezervy. Tie sa týkajú najmä oblasti dostatočnej vedomostnej vybavenosti psychologickými poznatkami (čo je súčasťou funkčnej psychologickéj gramotnosti), oblasti porozumenia zákonitostiam skupinovej dynamiky v triede, oblasti práce so žiakmi so špeciálnymi vzdelávacími potrebami a oblasti predchádzania syndrómu vyhorenia (čo sú oblasti interaktívnej gramotnosti). Vysoká miera nesúhlasu s položkou 47 naznačuje tiež minimálnu mieru zapojenia učiteľov do programov rozvoja sociálnych kompetencií, napriek tomu, že sa učitelia dôrazne prikláňajú k názoru, že sa vo svojej profesii usilujú o zdokonaľovanie (položka 46).

Na druhej strane však štruktúra preferovaných a odmietnutých položiek naznačuje významný pozitívny trend smerovania učiteľov v našej výskumnej vzorke a to je trend k tzv. integračnému štýlu (Čáp & Mareš, 2001). Pri jeho využívaní kladie učiteľ vyvážený dôraz na zrozumiteľný, prakticky využiteľný a tvorivo prezentovaný obsah učiva a zároveň na rešpektovanie a rozvoj osobnosti a schopností žiakov, vytvorenie dôveryhodného a kooperujúceho vzťahu a minimalizáciu trestov.

Výskum, ktorého parciálne a predbežné zistenia tu prezentujeme, priniesol významné informácie, ktoré majú potenciál prispieť k naplneniu cieľa projektu – inovovať výučbu psychologických disciplín v pregraduálnej príprave učiteľov, vytvoriť učebnice reagujúce na aktuálne potreby praxe a objektívne tak zvýšiť psychologickú gramotnosť reprezentantov tejto profesie vrátane ich subjektívneho vnímania osobnej kompetencie.

LITERATÚRA

Bandura, A. (1991). Social-cognitive theory of self-regulation. *Organisational Behavior and Human Decision Processes*, 50, 248-287.

- Cantrell, S. Ch., & Hughes, H. K. (2008). Teacher Efficacy and Content Literacy Implementation: An Exploration of the Effects of Extended Professional Development with Coaching. *Journal of Literacy Research, 40*(1), 95-127.
- Coulson, D., & Homewood, J. (2016). Developing psychological literacy: is there a role for reflective practice? *Journal of University Teaching & Learning Practice, 13*(2), Retrieved August 15, 2018, from <https://ro.uow.edu.au/jutlp/vol13/iss2/5>
- Cranney, J., Botwood, L., & Morris, S. (2012). *National Standards for Psychological Literacy and Global Citizenship: Outcomes of Undergraduate Psychology Education*. Australia: The University of New South Wales. Retrieved August 3, 2018, from http://www.groups.psychology.org.au/Assets/Files/Cranney_NTF_Final_Report_231112_Final_pdf.pdf
- Cranney, J., & Dunn, D. (Eds.). (2011). *The Psychologically Literate Citizen: Foundations and Global Perspectives*. New York: Oxford University Press.
- Čáp, J., & Mareš, J. (2001). *Psychologie pro učitele*. Praha: Portál.
- Chráska, M. (2007). *Metody pedagogického výskumu*. Praha: Grada.
- Chrz, V., Novahová, A., & Slavík, J. (2015) Psychologická gramotnosť ze dvou poznávacích perspektiv: Aktuální výzva pro výuku psychologie a její didaktiku. *Studia peadagogica, 20* (3), 21-46.
- Jerusalem, M., & Schwarzer, R. (1992). Self-efficacy as a resource factor in stress appraisal processes. In R. Schwarzer (Ed.), *Self-efficacy: Thought controlofaction* (pp. 195-213). Washington, DC: Hemisphere.
- Manniová, J. (2009). Osobnostné charakteristiky a interpersonálne kompetencie riaditeľa školy. *Technológia vzdelávania: vedecko - pedagogický časopis s informačnou prílohou, 17*(1), 2-7.
- Roberts, L. D., Heritage B., & Gasson, N. (2015). The measurement of psychological literacy: a first approximation. *Frontiers in Psychology, 6*, 105-131.
- Schwarzer, R., & Jerusalem, M. (1995). Generalized Self-Efficacy scale. In J. Weinman, S. Wright, & M. Johnston. *Measures in health psychology: A user's portfolio. Causal and control beliefs* (pp. 35 - 37). Windsor, England: NFER-NELSON.
- Serap Kurbanoglu, S. (2003). Self- efficacy: a concept closely linked to information literacy and lifelong learning. *Journal of Documentation, 59*(6), 635-646.
- Sokolová, L., Jursová Zacharová, Z., & Lemešová, M. (2017). Developing psychological literacy in the pre-gradual teacher training. Retrieved August 15, 2018, from <https://osf.io/ptznr/>

Zemančíková, V. (2009). Sociálny pedagóg a jeho kompetencie v práci s mládežou stredných škôl. In Z. Bakošová, L. Macháček (Eds.). *Mládež ako aktér sociálnej zmeny: Sociálna pedagogika a sociálno-výchovná činnosť s mládežou* (pp. 72-80). Trnava: KP FF UCM.

MÍRA VNÍMANÉHO ODCIZENÍ U VYSOKOŠKOLSKÝCH STUDENTŮ

LEVEL OF PERCEIVED ALIENATION OF UNIVERSITY STUDENTS

Josef Kasal, Lucie Špráchalová

Univerzita Hradec Králové

josef.kasal@uhk.cz, lucie.sprachalova@gmail.com

Abstrakt

Cílem tohoto příspěvku je zjistit, zda je nízká intenzita zapojení univerzitních studentů známkou odcizení. Na základě současných průzkumů tato studie analyzuje přístup studentů ke studiu z hlediska koncepcí seberealizace a odcizení. Výsledky aktuálního výzkumu (EUROSTUDENT 2016) ukazují, že čeští studenti věnují samostudiu nejméně času všech studentů z evropských zemí. Možným důvodem je právě ono odcizení studentů. Cílem našeho výzkumného projektu je zjistit úroveň tohoto odcizení studentů od jejich studia a jejich subjektivní vztah k získávaným znalostem a studované specializaci. Kvantitativní výzkum se uskutečnil pomocí dotazníků "Subjektivní odcizení studijní práce", autor V. N. Kosyrev (Tambovská státní univerzita, Rusko). Výsledky ukazují, že motivace pro studium na vysoké škole je výrazně ekonomická a pragmatická. Studenti chápou studium jako nástroj pro získání dobře placené práce nebo úspěšné profesní dráhy.

Klíčová slova: odcizení; seberealizace; liberální vzdělání; sociální postoje

Abstract

The aim of this paper is to find out whether the low intensity of university student's progress is alienation. Based on a research, this study analysis approaches of university students in terms of concepts of self-realization and alienation. The results of current research (EUROSTUDENT 2016) show that the Czech students dedicate to self-studying the least time of all students from European countries. A possible reason is the students' alienation. The aim of the research is to find out the students' subjective relation to broadening their knowledge and to the specialization they study and the level of their alienation. The quantitative research was done by means of questionnaires „Subjective alienation of study work“, author V. N. Kosyrev (Tambov State University, Russia). Studying at university started being rather value and serves to satisfy economical confidence. Motivation of studying is pragmatic – students understand studying as a tool for getting well paid job or successful professional career.

Key words: alienation; self-realisation; liberal education; social attitude

Úvod

Přípravu nové, mladé generace na její další profesní i soukromý život provázejí ve vyspělých zemích nepřetržitá diskuse. Předmětem těchto diskusí, a také výzkumů, je mimo jiné postoj studentů k jejich přípravě na vysoké škole.

Vysokoškoláci by měli být nastupující elitou na trhu práce a nést v sobě jistý potenciál vzdělanostního kapitálu, který se významně podílí na celospolečenském chodu. Nejen z těchto důvodů je terciální vzdělávání již dlouhou dobu v České republice častým tématem sociologických výzkumů (Minksová, 2010, s. 39-60; Prudký, Pabian, & Šima, 2010). V České republice existuje řada subjektů (Centrum pro studium vysokého školství, Ministerstvo školství, tělovýchovy a mládeže aj.), které se dlouhodobě problematice věnují. Vedle těchto subjektů existují i organizace mezinárodní, které opakují výzkumná šetření pravidelně a data tak slouží k mezinárodní komparaci (EUROSTAT, OECD, UNESCO aj.). Ze zveřejněných výzkumných zpráv tedy získáváme relativně přesné informace o sociálně-ekonomické situaci vysokoškoláků včetně sociálního a vzdělanostního zázemí. Téma hodnot v rámci výzkumu vysokoškolských studentů naopak tak časté není. Přesto, že můžeme sledovat, že se tato relativně homogenní skupina převážně mladých lidí neustále mění, její hodnotové preference a orientace se stávají vedlejšími tématy výzkumných šetření. Jak dokazují výsledky řady výzkumů (Menclová & Baštová, 2006, s. 83-91; Miksová, 2010, s. 39-60) studenti inklinují spíše k materiálním hodnotám a jejich vztah ke studiu se podstatně mění. Znepokojení nad mírou odcizení je potvrzeno i v zahraničních studiích (Kacire, 2016, s. 38-46), kde zjištění uvádí, že míra odcizení vysokoškolských studentů ovlivňuje výrazně jejich vnímání studia a angažovanost v něm.

Poslední výsledky rozsáhlého šetření EUROSTUDENT (2016) navíc ukázaly, že studenti v České republice věnují studiu a samostudiu nejméně času ze všech evropských zemí (Rakousko, Německo, Finsko, Francie, Irsko, Itálie a Nizozemí), které se výzkumu účastnily. Řada z nich tráví značnou část volného času participací na pracovním trhu (brigády, placené zaměstnání) – nutno zmínit že většina z nich pracuje mimo svůj studovaný obor, přesto součet hodin, které stráví v práci a studiu, často nepřesáhne 40 hodin týdně. Výzkumná sonda do vztahu studentů ke studovaným oborům má poukázat na míru schopnosti současné vysokoškolské generace uvažovat o sobě v intencích sebeuskutečnění a sebeaktualizace. Sebeaktualizace a sebeuskutečnění jsou individuální procesy, ke kterým jsou nasměřovány všechny lidské bytosti. Jedná se o složité vnitřní procesy, které jsou podmíněny jak psychickou

výbavou daného jedince, tak i sociokultúrnym prostredím, ktoré do veľkej miery tyto prirodzené tendencie buď podporujú, alebo naopak môžu vŕči nim pôsobiť destruktívne.

Dále se náš výzkum snaží prokázat souvislost mezi studovaným oborem a mírou odcizení se studiu. Předpokládáme, že studenti technických oborů se subjektivně cítí lépe ukotveni v perspektivách studia, než studenti oborů humanitních. Zde dochází k určitému paradoxu. Zaměřenost na lidskou podstatu vyvolává větší míru subjektivního odcizení než skutečné odcizení podmíněné orientací na techniku.

VÝZKUMNÉ ŠETŘENÍ „MÍRA VNÍMANÉHO ODCIZENÍ U STUDENTŮ VYSOKÝCH ŠKOL“¹

Univerzitní vzdělávání pro vysokoškolské studenty začíná být spíše instrumentální hodnotou a slouží k naplnění ekonomických jistot. Je tak posilována ekonomická funkce vzdělávání. Cesta k vlastnímu sebeuskutečnění prostřednictvím vzdělávání ustupuje do pozadí jako samotná skutečnost potřeby se vzdělávat. Motivace ke studiu jsou pragmatické – studenti vnímají studium jako prostředek k získání dobře placenému zaměstnání či dobré profesní kariéry. Všestranný rozvoj osobnosti prostřednictvím vzdělání nahradila potřeba získat dovednosti k výkonu práce.

Cílem výzkumu je zjistit, jaký je subjektivní vztah studentů k rozšiřování vědomostí a k oboru, který studují, a zdali vnímají své vzdělání jako cestu ke svému sebeuskutečnění. Dále zjistit, jaký je subjektivní postoj studentů k vysokoškolskému vzdělávání a jakou míru a váhu mu přiřkládají. Naším vstupním předpokladem je, že studium humanitních oborů vede studenty k hlubšímu pochopení významu vzdělání nejenom v profesním životě a více konvenuje s jasnou představou budoucího profesního růstu.

Výzkumný vzorek je tvořen 559 respondenty – studenty českých vysokých škol (111 mužů, tj. 19,9 % a 448 žen, tj. 80,1 %). Jedná se o studenty prezenční formy studia. Věkové skupiny jsou poměrně rovnoměrně zastoupeny od 19/20 let po 25 let. Studenty prezenční formy studia nad 26 let věku máme zastoupeny v cca 6 %.

Téměř 65 % respondentů studuje tříletý bakalářský obor, 22,5 % dvouletý navazující magisterský či inženýrský obor, přes 10 % je evidováno v souvislém pětiletém studiu a pouze 2 % oslovených je ve studiu doktorském. 72 % oslovených studentů studuje směr se zaměřením

---

¹ Šetření je finančně podpořeno z projektu specifického výzkumu PdF UHK (2017–2018) „Vzdělanostní aspirace a motivace českých vysokoškolských studentů“.

na některý z oborů, který spadá pod vědy společenské.² V menším zastoupení, ale stále přítomny jsou pak biologicko-chemické směry, technické a IT obory a kombinace zmíněných oborů. Vzhledem k charakteru projektu byl zvolen výběr nenáhodný dle dostupnosti respondentů. Předem byly určeny pouze tyto charakteristiky: student v prezenční formě studia na některé z veřejných univerzit v České republice.

Kvantitativní výzkumné šetření je realizováno prostřednictvím dotazníku „Subjektivní odcizení studijní práce“ (2010)³. Dotazník se skládá z 3 částí – v tomto příspěvku je použita hlavní část s 52 položkami⁴ mapujícími míru odcizení od studia na vysoké škole. Dotazník byl autory příspěvku aktualizován a adaptován na současné české prostředí, navíc byl doplněn o další položky v samostatné části.⁵ Tento upravený dotazník je tedy prozatím jedinou českou verzí původního Kosyrevova nástroje.

VÝSLEDKY

Nejprve jsme použili explorativní faktorovou analýzu provedenou na hlavní části dotazníku. Tato analýza nám položky tematicky rozdělila do celkem 4 faktorů⁶. Ty jsme použili jako vstupní proměnné pro další analýzy. Pro účely tohoto příspěvku ovšem analyzujeme pouze faktor F2, který nazýváme „Odcizení od studia i životních plánů“ a je charakterizován položkami značícími nezáměr o smysl života, neschopnost víry v individuální svobodu a naopak víru v to, že jedinec sám nedokáže nic ovlivnit, nulové uspokojení ze studia a distanci od aktivit na vysoké škole. V tomto faktoru se tak snoubí obecné odcizení se vyššímu smyslu životnímu i studijnímu. Faktorová analýza nám tak naznačuje, že zde existuje souvislost mezi přístupem k životu a přístupem ke studiu.

---

² Nenáhodný výběr na základě dostupnosti českých vysokoškolských studentů, tištěná forma dotazníku distribuována asistenty výzkumu.

³ Pozn.: autoři Vjačeslav Nikolajevič Kosyrev z Tambovské Státní Univerzity G. R. Derzhavina v Rusku (vytvořeno na podkladě amerického dotazníku Maddi S.R., Kobasa S.C., & Hoover M. An alienation test. *Journal of Humanistic Psychology*. 1979, 19(1)

⁴ Pozn.: Cronbach Alpha = ,686

⁵ Pozn.: Pro účely tohoto příspěvku pracujeme pouze s položkami z hlavní části dotazníku. Kompletní dotazník a další informace jsou dostupné u autorů studie.

⁶ Pozn.: Eigenvalue 2; KMO test=,803; sig.=,000

Tabulka 1 Souvislost mezi mírou odcizení a studovaným oborem⁷

		Obor				
		Sociální/ společenské vědy	Biologicko- chemický směr	Technický, fyzikální, matematický, IT	Jiný typ oboru	Kombinace uvedených směrů
F2: míra odcizení	Odcizení nízké	9 %	7 %	4 %	8 %	0 %
	Odcizení relativní	67 %	87 %	75 %	48 %	71 %
	Odcizení absolutní	24 %	7 %	21 %	44 %	29 %
	Celkem	100 %	100 %	100 %	100 %	100 %

Testovali jsme souvislost mezi mírou odcizení danou F2 (odcizení nízké, relativní, absolutní) a několika položkami dotazníku. Souvislost mezi odcizením a věkem se ukázala jako nesignifikantní, stejně jako mezi odcizením a pohlavím. Zdá se, že tyto charakteristiky v našem vzorku nemají zásadní vliv na to, jak student ke studiu přistupuje. Jako signifikantní se ukazuje vztah mezi mírou odcizení a studovaným oborem. Dle tabulky zobrazené výše lze usuzovat, že ve všech typech oborů se nejvíce studentů z našeho výběru nachází na střední rovině odcizení. Toto odcizení je relativní a může se projevovat více či méně v různých sférách života i studia. Nejnižší míru odcizení zde vykazují studenti oborů zaměřených na technické obory - matematiku, výpočetní techniku, IT a obory příbuzné, po nich následně studenti zaměřeni na vědy přírodní. Téměř 24 % studentů věd společenských vykazuje též nejvyšší stupeň odcizení – tento fakt se jeví jako poměrně překvapivý vzhledem k tomu, že ve většině těchto oborů se objevují předměty jako filozofie, etika, psychologie a sociologie.

Míra odcizení u studentů humanitních oborů je vyšší, než je tomu u studentů technických oborů. Výsledky poukazují na to, že míra odcizení může být spojena s hlubší schopností přemýšlet o existenciálních otázkách. Humanitní předměty tak zřejmě motivují studenty ke kladení si otázek o smyslu života. Tento způsob odcizení však nemusí negativně ovlivňovat perspektivu práce v pomáhajících profesích.

⁷ Pozn.: Cramer's V Sig.= ,014, Missing= 31

Tabulka 2 Souvislost mezi studovaným oborem a budoucí prací v oboru⁸

Obor	Práce v oboru			Celkem
	nesouhlasí	ambivalence	souhlasí	
Sociální/ společenské vědy	23 %	18 %	59 %	100 %
Biologicko-chemický směr	0 %	0 %	100 %	100 %
Technický, fyzikální, matematický, IT	10 %	29 %	61 %	100 %
Jiný typ oboru	27 %	17 %	56 %	100 %
Kombinace uvedených směrů	10 %	24 %	65 %	100 %

Z námi dotazovaných studentů 18,6 % zaujímá prozatím ambivalentní postoj k výroku „V budoucnu chci pracovat ve svém oboru.“. Přes 21 % studentů ale ve svém oboru v budoucnu působit profesně nechce.

Můžeme též hovořit o souvislosti mezi studovaným oborem a plánem v budoucnu v oboru zůstat i profesně. Nalezneme zde signifikantní rozdíly mezi studenty v různých oborech v rámci našeho výběru. Nezanedbatelná procenta studentů sociálních a společenskovedních oborů nechtějí v tomto směru pokračovat ve svém budoucím zaměstnání. Technicky a přírodovědně zaměřeni studenti naopak ve vyšší míře plánují v oboru zůstat i po dokončení studiu.

Analýze jsme též podrobili souvislost mezi mírou odcizení a touhou po budoucí profesi v rámci studovaného oboru. Tato souvislost se prokázala jako statisticky signifikantní⁹. Pozitivně lze hodnotit fakt, že 76,2 % studentů, kteří vykazují minimální či nízkou míru odcizení od studia a hledání životního smyslu obecně studuje obor, ve kterém by rádi v budoucnu setrvali profesně. Za povšimnutí ovšem stojí, že studenti spadající do kategorie absolutního odcizení též v nadpoloviční většině souhlasí s tím, že v oboru profesně plánují zůstat. K zamyšlení pak zůstává, zda je to v jejich případě nejjednodušší cesta do budoucna, jinou alternativu nezvažovali či jim na uplatnění nezáleží, což je mohlo též vést k souhlasné odpovědi.

Výsledná odpověď na výzkumnou otázku: Studenti humanitních oborů spojují svůj budoucí karierní růst méně se studovaným oborem než studenti technických oborů. Důvodem mohou

⁸ Pozn.: Cramer's V Sig.= .009

⁹ Pozn.: Pearson Chi Square Sig.= .035

být širší možnosti uplatnění s humanitním vzděláním, které v určitých oblastech lidské činnosti (státní správa, sociální služby, vychovatelství apod.) je flexibilnější.

ZÁVĚR

Technické a humanitní vzdělávání ve vysokoškolském studiu nelze oddělovat. Koncept liberálního vzdělávání po celou dobu své existence prokazuje, že spojením obou typů vzdělávání je zajištěna příprava všestranně připravených odborníků schopných postavit se na pozice, pro které jsou připravováni.

Studie, která je součástí širšího výzkumu odcizení studijní práce u studentů vysokých škol má přispět k diskusím o efektivním a účelném vzdělávání na vysokých školách. Máme-li hledat efektivní způsoby univerzitní práce se studenty je nutné znát jejich postoje, motivace a představy.

Výzkumné šetření také prokazuje, že tendence k odcizení se studiu mohou mít překvapivé konsekvence. Předpoklad, že menší akcent na humanitní předměty v technických oborech vyvolává u studentů vyšší míru odcizení se nepotvrdil. Naopak se ukazuje, že technické vzdělání dává studentům jasnější a srozumitelnější odpovědi na otázky po dalších životních perspektivách.

Zjištěná vyšší míra subjektivně vnímaného odcizení u studentů humanitních oborů může být důkazem, že hledání a nacházení smyslu lidského konání je svízelnější. Jednání lidí se neřídí jasnými a striktními pravidly, jako je tomu ve světě techniky. Hlubší vědomí problematičnosti lidského života a s tím spojené otázky po jeho smyslu, hledání štěstí, spokojenosti – to jsou záležitosti, které mohou mladého člověka znejišťovat.

Naše studie tak nedává jasné a striktní odpovědi. Jsme si vědomi problematičnosti vymezení cest ke konkrétnějším poznatkům. Jedna z těchto cest však v kontextu naší stati jednoznačně převažuje, a to cesta vzdělávání.

Naše studie má značné limity vzhledem k atypickému rozložení zkoumaného vzorku. Výsledky proto slouží hlavně k postupnému odkrývání jistých tendencí, které stojí za další zkoumáním. Přestože jsou humanitní obory zastoupeny většinou oproti jiným směrům, i v menších podskupinách jsou odlišnosti v těchto tendencích dobře patrné.

LITERATURA

- Bauman, Z. (2004). *Individualizovaná spoločnosť*. Praha: Mladá fronta.
- Fleišmanová, K., & Platinová L. (2004). *Neal-Seemanův index anomie a jeho aplikace v českém prostředí*. Nepublikovaná seminární práce. Brno: Masarykova univerzita. Fakulta sociálních studií. Katedra sociologie.
- Fuller, B. F. (2014). *O vzdělání*. Dolní Kounice: MOX NOX.
- Kacire, I. (2016). The Impact of the University Students' Level of Alienation on their Perception of General Satisfaction. *International Journal of Higher Education*, 5(1), 38-46.
- Kratochvíl, Z. (1995). *Výchova, zřejmost, vědomí*. Praha: Herrmann a synové.
- Liessmann, K. (2009). *Teorie nevzdělanosti*. Praha: Academia.
- Maslow, A. H. (2014). *O psychologii bytí*. Praha: Portál.
- Menclová, L., & Baštová, J. (2006). *Vysokoškolský student v České republice, komparace dat z výzkumů let 1992-2005*. Praha: Centrum pro studium vysokého školství.
- Mixová, L. (2010). Vysokoškoláci-přehled hlavních sociologických výzkumů realizovaných v ČR. *Data a výzkum-SDA Info*, 2010, 4(1), 39-60.
- Seeman, M. (1959). On the meaning of alienation. *American Sociological Review*, 24(6), 783-791.
- Šima, K. (2010). „Výzkum ve třech fázích masifikace VŠ.“ Pp. 148–150 in L. Prudký, P. Pabian, K. Šima (eds.). *České vysoké školství: Na cestě od elitního k univerzálnímu vzdělávání 1989 – 2009*. Praha: Grada.
- Traxlerová, M., & Rabušic, L. (2008). *Jak měřit bezmocnost: předběžné výsledky*.
https://is.muni.cz/repo/807309/Jak_merit_bezmocnost.pdf
- Zakaria, F. (2017). *Obrana liberálního vzdělání*. Praha: Academia.

POSTOJE K MIGRANTOM A MIGRÁCII V KONTEXTE ETNICITY

ATTITUDES TOWARD IMMIGRANTS AND IMMIGRATION IN THE ETHNICITY CONTEXT

Michal Kentoš, Jozef Výrost

Centrum spoločenských a psychologických vied SAV

kentos@saske.sk, vyrost@saske.sk

Abstrakt

Cieľom prezentovanej štúdie bolo zistiť aké sú postoje jednotlivých etnických spoločenských skupín na Slovensku k pôvodu migrantov (rovnakej rasy, inej rasy a migrantov z krajín mimo EÚ). Zároveň nás zaujímalo aké sú postoje jednotlivých etník k migrácii (vplyv na ekonomiku, kultúrny život a celkové dôsledky). Výskumný súbor tvorilo 1120 respondentov, príslušníkov 7 etnických skupín (Slováci, Maďari, Nemci, Rómovia, Rusíni, Ukrajinci a Česi). Dáta boli analyzované metódou všeobecného lineárneho modelovania zmiešaného typu pre opakované merania. Celkové postoje k migrantom a migrácii vykazovali neutrálne resp. mierne negatívne hodnoty. Výsledky štúdie tiež potvrdili negatívnejšie hodnotenia ľudí z krajín mimo EÚ v porovnaní s Európanmi u všetkých etník. V súvislosti s migráciou boli negatívnejšie hodnotené dôsledky pre ekonomiku. Limitom štúdie je množstvo analyzovaných položiek a výber respondentov.

Kľúčové slová: migranti; migrácia; postoje k migrantom

Abstract

The aim of the presented study was to find out the attitudes of ethnic groups in Slovakia toward the origin of migrants (same race, other race and migrants from outside the EU). We were also interested in the attitudes of individual ethnic groups toward migration (impact on the economy, cultural life and overall consequences). The research sample consisted of 1120 respondents, members of 7 ethnic groups (Slovaks, Hungarians, Germans, Roma, Ruthenians, Ukrainians and Czechs). The data were analyzed by the general linear model repeated measures procedure. The overall attitudes towards migrants and migration were neutral or slightly negative. The results of the study also confirmed negative assessments of migrants from outside the EU compared to Europeans for all ethnic groups. In the context of migration, the consequences for the economy were negatively assessed. The limit of the study is the amount of analyzed items and the sampling procedure.

Key words: migrants; migration; attitudes toward migrants

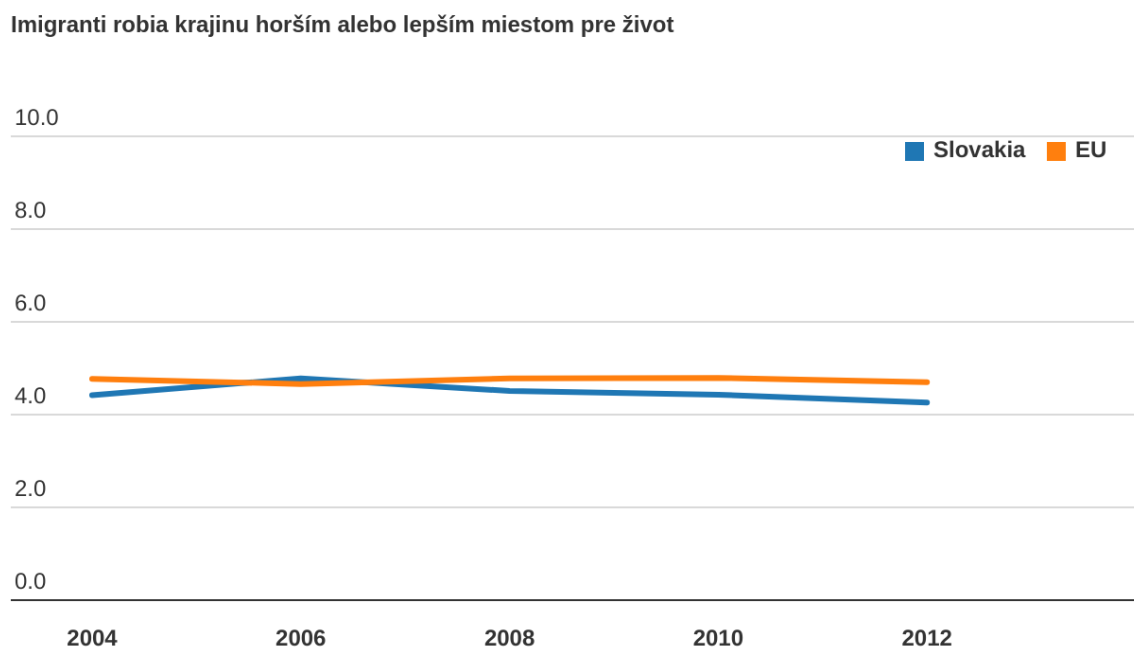

„Tento výskum bol podporený grantom Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky VEGA 2/0068/19: Postoje voči migrantom v sociálno-psychologických kontextoch.“

Úvod

Aj napriek tomu, že téma migrácie v Európe nie je nová, v poslednom období sa stala dôležitou súčasťou verejného diskurzu. V 20. storočí bola spájaná najmä s pracovnými príležitosťami v ekonomicky rozvinutejších krajinách Európy. Tzv. gastarbeiteri saturevali problémy vyspelých krajín s nedostatkom pracovnej sily, starnutím populácie, zníženou pôrodnosťou a zároveň zvyšovali kvalitu svojho života. Mnohí cudzinci neskôr zostali žiť v hostiteľských krajinách a začali meniť ich demografické zloženie. V súvislosti s tým začali vyvstávať otázky ohľadom sociálnej a kultúrnej integrácie cudzincov do spoločnosti. V súčasnosti predstavujú migranti komplexnejšiu skupinu, nakoľko okrem ekonomických migrantov, zahraničných študentov a expatriantov zahŕňajú čoraz väčšiu skupinu azylantov a utečencov pred vojnovými konfliktmi. Téma migrácie tak nadobudla aj politické rozmery a prejavuje sa aj v podpore resp. v odmietaní vo verejnom diskurze. Ako uvádzajú Dennison a Geddes (2019), v Európe v poslednom desaťročí stúpa podpora anti-imigračných strán. Jednotlivé krajiny sa líšia tak v podpore imigrácie ako aj postojmi verejnosti k migrantom a k migrácii. Davidov a Semyonov (2017) zároveň referujú o podpore proti-imigračných postojov naprieč celou Európou. Príšťahovalci sú v tomto kontexte vnímaní ako hrozba pre spoločnosť, ekonomiku a kultúru. Mnohí Európania sú presvedčení, že príšťahovalci majú negatívny vplyv na hodnoty, kriminalitu, životné podmienky, sociálne zabezpečenie a kultúru krajiny kam prichádzajú. Viaceré štúdie referujú o rastúcej miere proti-imigračných tendencií na konci milénia a zároveň o ich celkovej stabilite v prvej dekáde 21. storočia (Ceobanu & Escandell, 2010; Meuleman et al., 2009). Z doterajších výskumov postojov k migrantom a k migrácii vyplýva, že sú sýtené dvomi skupinami faktorov. Prvú tvoria individuálne faktory. Sem patria ekonomicky vulnerabilné skupiny, teda ľudia s nízkym príjmom, vzdelaním a nezamestnaní, ktorí vnímajú imigrantov ako ohrozenie (Semyonov et al., 2004). Rovnako sú s negatívnymi postojmi k imigrantom spájané aj konzervativizmus, nacionalizmus a rasové predsudky (Davidov et al., 2008, Wagner et al., 2010). Druhú skupinu predstavujú faktory na úrovni krajín. Patria sem ekonomické podmienky, množstvo prichádzajúcich migrantov, negatívny mediálny obraz migrantov ako aj aktuálna politická situácia v krajine (Schlueter, & Davidov, 2013). Na dokreslenie situácie sú tiež zaujímavé komparácie postojov k migrantom medzi jednotlivými krajinami. Giorigi a Vitale (2017) zistili, že obyvatelia severských krajín

sú vo všeobecnosti menej hostilní k imigrantom, zatiaľ čo respondenti zo strednej Európy vykazovali priemernú úroveň hostility k migrantom. Ako uvádzajú Ceobanu a Escandell (2008), vo východnej Európe dominujú negatívnejšie postoje k migrantom aj napriek tomu, že nejde o typické cieľové krajiny pre prisťahovalcov. Uvedení autori analyzovali dáta z International Social Survey Programme (ISSP) 1995 – 2003 a zistili, že aj napriek veľkej variácii proti-imigračných postojov medzi krajinami, dáta referujú o negatívnych postojoch k migrantom (Ceobanu & Escandell, 2010). Z výsledkov medzinárodného komparatívneho prieskumu Európska sociálna sonda (ESS) v rokoch 2004 – 2012 vyplýva, že výsledky slovenských respondentov kopírujú európsky priemer a sú relatívne stabilné v čase ako to dokumentuje graf 1.

Source: ESS • Created with Datawrapper

Graf 1 Priemerné hodnotenia otázky „Žije sa na Slovensku horšie alebo lepšie preto, že sem prichádzajú ľudia z iných krajín?“

Ako uvádzajú Bauer et al. (2000), doposiaľ nejestvuje zhoda ohľadom konceptualizácie postojov k migrantom. Nateraz sa v problematike vymedzili dve skupiny postojov – k imigrantom a imigrácii. Prvá predstavuje reakcie na konkrétnych prisťahovalcov, druhá na okolnosti resp. dôsledky spojené s imigráciou. Pre prvú skupinu sú typické rasové predsudky alebo predsudky k etnikám a minoritám. Druhú skupinu, podľa uvedených autorov, tvoria

politiky, súvislosti a dôsledky imigračného procesu pre krajinu. Uvedená konceptualizácia sa úspešne používa v komparatívnych výskumoch.

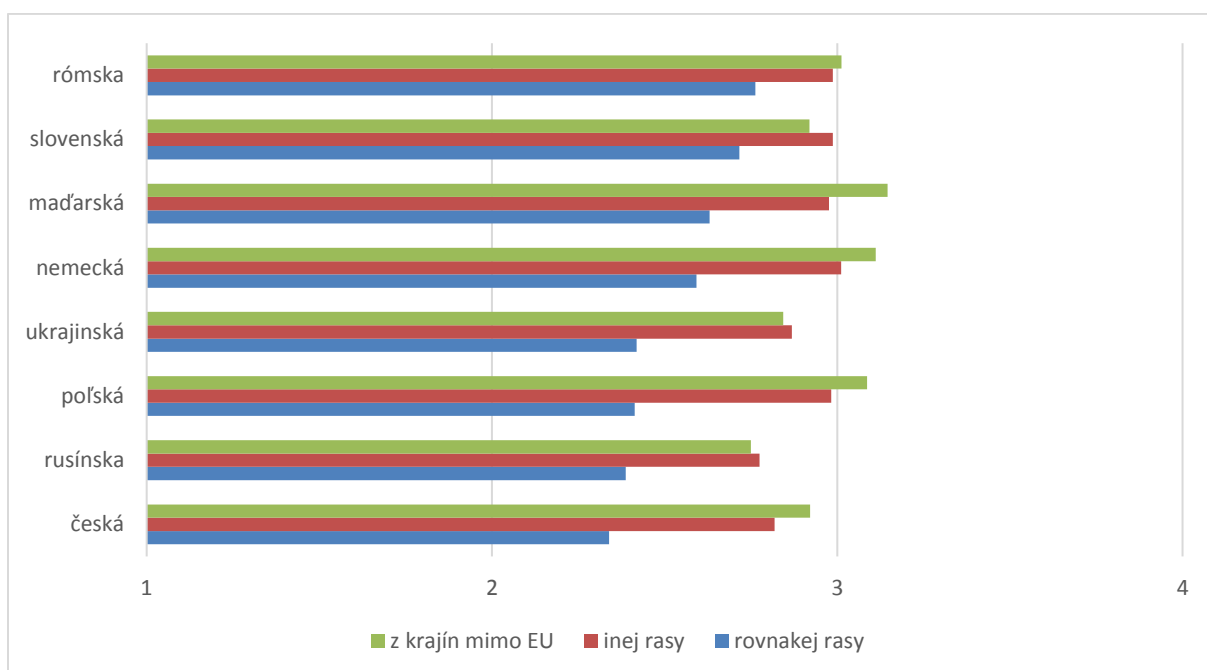
Vyššie prezentované údaje však vykazujú len priemerné hodnoty postojov k migrantom za krajinu, absentujú v nich podrobnejšie dáta o rôznych skupinách obyvateľov. Doposiaľ chýbajú údaje o postojoch rôznych etník k migrantom a k migrácii. V tejto súvislosti nás zaujímalo aké sú postoje jednotlivých etnických spoločenstiev na Slovensku k pôvodu migrantov s ohľadom na rasové predsudky. Zároveň nás zaujímalo aké sú postoje jednotlivých etník k migrácii.

Metóda

Účastníkmi výskumu bolo 7 etník žijúcich v SR – Slováci, Maďari, Nemci, Rómovia, Rusíni, Ukrajinci a Česi. Každé etnikum reprezentovalo 160 respondentov. Analyzovaný súbor tvorilo celkovo 1120 respondentov. V rámci jednotlivých skupín boli respondenti vybraní kvótnym výberom na základe verbálnej deklarácie príslušnosti k menšine. Ďalej boli zohľadnené kvóty vekových skupín, rodu a vzdelania podľa údajov zo sčítania obyvateľov z roku 2011. Celkovo sa výskumu zúčastnilo 588 žien a 563 mužov, priemerný vek žien bol na úrovni $M=45,00$, $SD=15,52$ a mužov $M=44,79$, $SD=16,56$. Zber údajov sa uskutočnil v mesiacoch júl – október 2017. Dáta boli zbierané anketármi agentúry Median SK formou osobných rozhovorov. Postoje k migrantom reprezentovali tri položky: Do akej miery myslíte, že by Slovensko malo dovoliť ľuďom 1. rovnakej rasy alebo etnika, 2. inej rasy alebo etnickej skupiny, 3. ľuďom z chudobnejších krajín mimo Európy aby prišli na Slovensko a žili tu? Respondent odpovedá na 4 bodovej škále (1 dovoliť mnohým – 4 nedovoliť to žiadnym). Postoje k migrácii reprezentovali položky: 1. Povedali by ste, že je vo všeobecnosti zlé alebo dobré pre slovenskú ekonomiku, keď tu prichádzajú žiť ľudia z iných krajín? 2. Povedali by ste, že kultúrny život na Slovensku je vo všeobecnosti ohrozovaný alebo obohacovaný ľuďmi, ktorí sem prídu žiť z iných krajín? 3. Žije sa na Slovensku horšie alebo lepšie preto, že sem prichádzajú ľudia z iných krajín? Respondent odpovedá na 11 bodovej škále (0 negatívne – 11 pozitívne hodnotenie). Uvedené položky sú stabilnou súčasťou dotazníka projektu ESS o migrácii. Položky boli výskumne otestované v rôznych jazykových mutáciách a na rozličných populáciách (Davidov et al., 2015). Dizajn výskumu bol založený na testovaní rozdielov medzi pôvodom migrantov resp. dôsledkami migrácie (3 x within subject) v každom etniku (7 x between subject). Preto boli dáta analyzované metódou všeobecného lineárneho modelovania zmiešaného typu pre opakované merania.

Výsledky

V prvej časti boli analyzované postoje jednotlivých etníc k migrantom. Dizajn výskumu 3x7 umožnil komparáciu 3 položiek v rámci 7 etníc. Mauchlyho test sféricity indikoval rozdielne rozptyly nameraných hodnôt ($\chi^2(2)=44,81$, $p<0,001$), preto bola použitá Greenhouse-Geisserova korekcia stupňov voľnosti ($\epsilon=0,97$). Efekt pôvodu migrantov sa ukázal ako významný $F(1,94, 2548,7)=249$ $p<0,001$, $\eta^2=0,16$ pričom respondenti najviac akceptovali migrantov rovnakej rasy ($M=2,53$, $SD=0,02$), menej migrantov inej rasy ($M=2,93$, $SD=0,025$) a najmenej z krajín mimo EÚ ($M=2,97$, $SD=0,025$).

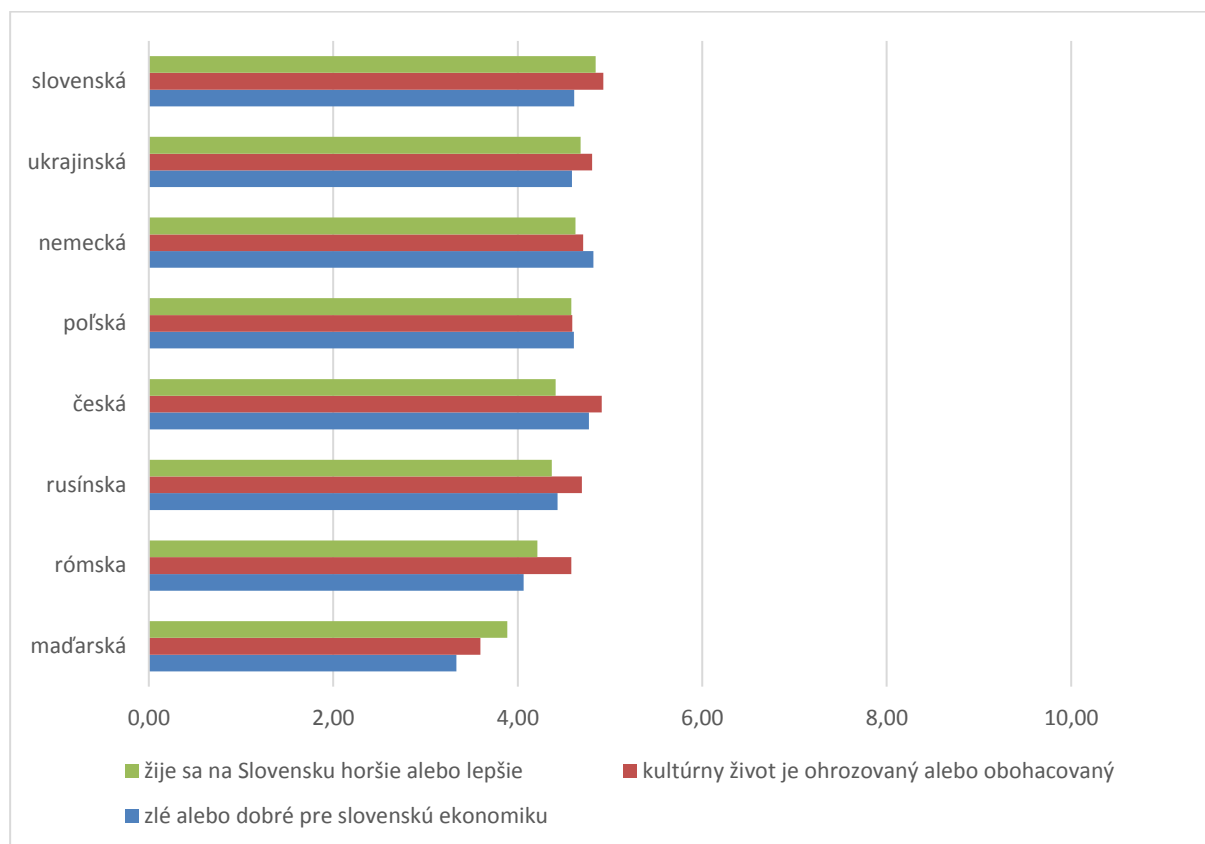

Graf 2 Priemerné hodnoty postojov k pôvodu migrantov podľa etníc

Významný bol aj efekt etnicity $F(7, 1317)=3,7$, $p=0,001$, $\eta^2=0,02$. Post-hoc komparácie preukázali významné rozdiely medzi Rusínmi ($M=2,64$, $SD=0,06$) a Rómami ($M=2,92$, $SD=0,06$), Maďarmi ($M=2,92$, $SD=0,06$), Nemcami ($M=2,91$, $SD=0,06$). Rovnako signifikantná bola aj interakcia pôvodu migrantov a etnicity respondentov $F(13,55, 2548,7)=4,1$, $p<0,001$, $\eta^2=0,02$. Celkovo boli postoje k migrantom rovnakej rasy neutrálne, avšak postoje k migrantom inej rasy resp. z krajín mimo EÚ nadobúdali negatívnejšie valencie.

V ďalšej časti boli skúmané postoje k dôsledkom migrácie. Opäť boli analyzované 3 položky, hodnotené 7 etnikami. Mauchlyho test sféricity nevykazoval rozdielne variancie ($\chi^2(2)=3,33$, $p=0,189$). Efekt dôsledkov migrácie bol významný $F(2, 2634)=7,62$ $p=0,001$, $\eta^2=0,006$. Najmenej pozitívne bol hodnotený vplyv na ekonomiku ($M=4,41$, $SD=2,40$)

a celkový vplyv na život na Slovensku ($M=4,45$, $SD=2,21$), neutrálnejšie bolo hodnotenie vplyvu na kultúrny život ($M=4,60$, $SD=2,36$).

Graf 3 Priemerné hodnoty postojov k dôsledkom migrácie podľa etník

Efekt etnicity bol tiež signifikantný $F(7, 1317)=6,209$ $p<0,001$, $\eta^2=0,032$. Post-hoc komparácie odhalili rozdiely medzi hodnoteniami Maďarov ($M=3,60$, $SD=0,16$) na jednej strane a ostatnými etnikami – Slováckmi ($M=4,79$, $SD=0,16$), Ukrajincami ($M=4,69$, $SD=0,16$), Poliakmi ($M=4,59$, $SD=0,15$), Rusínmi ($M=4,50$, $SD=0,16$), Nemcami ($M=4,72$, $SD=0,15$) a Čechmi ($M=4,70$, $SD=0,16$). Rovnako významná bola aj interakcia oboch sledovaných premenných $F(14, 2634)=2,6$, $p=0,001$, $\eta^2=0,014$. Celkovo boli postoje k dôsledkom migrácie mierne negatívne až neutrálne.

Diskusia

Výsledky prezentované v štúdiu je možné interpretovať vo viacerých rovinách. Prvou sú priemerné hodnotenia postojov k migrantom a k migrácii. Ako vyplýva z prezentovaných údajov v teoretickej časti príspevku, hodnotenia migrantov a migrácie sú skôr negatívne a zároveň stabilné (Ceobanu & Escandell, 2010; Davidov & Semyonov, 2017). Dokumentujú to dáta viacerých prierezových výskumov ako napr. ESS resp. ISSP. Aj nami prezentované dáta

kopírujú v priemere uvedený trend. Ako uvádzajú Gorodzeisky a Semyonov (2015) slovenskí respondenti vykazujú skôr neutrálne hodnotenia migrantov a migrácie na rozdiel od jeho susedov Maďarov a Čechov. Z doterajších výskumov je však zrejmé, že migrantmi sa cítia ohrození najmä vulnerabilní jedinci. Absentujú však údaje o postojoch rôznych etník k migrantom a k migrácii. Prezentované výsledky síce naznačujú významné rozdiely v hodnotení migrácie a migrantov jednotlivými etnikami, avšak ich význam je aj vzhľadom k sile ich efektov skôr teoretický. Väčšie rozdiely sme zaznamenali v posudzovaní jednotlivých skupín migrantov. Všetky etniká, žijúce na Slovensku sa zhodli v pozitívnejšom posudzovaní migrantov rovnakej rasy ako migrantov inej rasy resp. z krajín mimo EÚ. Vysvetlením uvedeného by mohli byť rasové predsudky alebo anti-imigračný sentiment ako uvádzajú Ceobanu a Escandell (2008). Aj keď podľa Quilliana (2006) je rasový predpoklad zjednodušeným vysvetlením postojov k migrantom. Pre postoje k migrácii platia obdobné závery. Aj v tomto prípade sme identifikovali rozdiely medzi jednotlivými etnikami avšak sila ich efektu je zanedbateľná. Otázkou v tomto kontexte zostáva opodstatnenosť skúmať oba konštrukty t.j. postoje k migrantom a k migrácii oddelene. Aj keď niektorí autori uvádzajú rozdielne zdroje postojov k migrantom (rasové predsudky) a k migrácii (napr. ekonomické hrozby) (Gorodzeisky & Semyonov, 2015), iní zdôrazňujú vzájomné prekrývanie oboch konštruktov (Bauer et al., 2000).

Obmedzenia štúdie spočívajú v limitovanom množstve položiek, ktoré boli objektom výskumu v oboch doménach ako aj v špecifickom výbere respondentov, ktorý nezodpovedá parametrom populácie SR.

Literatúra

- Bauer, T.K., Lofstrom, M., & Zimmermann, K.F. (2000). *Immigration policy, assimilation of immigrants, and natives' sentiments towards immigrants: evidence from 12 OECD countries*. IZA Discussion Paper No. 187, Institute for the Study of Labor, <http://ftp.iza.org/dp187.pdf>
- Ceobanu, A. M., & Escandell, X. (2008). East is West? National feelings and anti-immigrant sentiment in Europe. *Social science research*, 37(4), 1147–1170.
- Ceobanu, A. M., & Escandell, X. (2010). Comparative analyses of public attitudes toward immigrants and immigration using multinational survey data: A review of theories and research. *Annual review of sociology*, 36, 309–328.
- Davidov, E., Meuleman, B., Billiet, J., & Schmidt, P. (2008). Values and support for immigration: A cross-country comparison. *European Sociological Review*, 24(5), 583–599.

- Davidov, E., Ciecuch, J., Meuleman, B., Schmidt, P., Algesheimer, R., & Hausherr, M. (2015). The comparability of measurements of attitudes toward immigration in the European Social Survey: Exact versus approximate measurement equivalence. *Public Opinion Quarterly*, 79(S1), 244–266.
- Davidov, E., & Semyonov, M. (2017). Attitudes toward immigrants in European societies. *International Journal of Comparative Sociology*, 58(5), 359-366.
- Dennison, J., & Geddes, A. (2019). A Rising Tide? The Salience of Immigration and the Rise of Anti-Immigration Political Parties in Western Europe. *The Political Quarterly*, 90(1), 107–116.
- Giorgi A., & Vitale T. (2017). Migrants in the public discourse, between media, policies and public opinion, In: S. Marino, R. Penninx, and J. Roosblad (Eds.) *Trade Unions, Immigration and Immigrants in Europe in the 21st Century: New Approaches Under Changed Conditions*. ILO-Edward Edgar.
- Gorodzeisky, A., & Semyonov, M. (2015). Not only competitive threat but also racial prejudice: Sources of anti-immigrant attitudes in European societies. *International Journal of Public Opinion Research*, 28(3), 331–354.
- Meuleman B., Davidov, E., & Billiet, J. (2009). Changing attitudes toward immigration in Europe, 2002–2007: A dynamic group conflict theory approach. *Social Science Research*, 38, 352–365.
- Semyonov, M., Raijman, R., Tov, A. Y., & Schmidt, P. (2004). Population size, perceived threat, and exclusion: A multiple-indicators analysis of attitudes toward foreigners in Germany. *Social Science Research*, 33(4), 681–701.
- Schlueter, E., & Davidov, E. (2013). Contextual sources of perceived group threat: Negative immigration-related news reports, immigrant group size and their interaction, Spain 1996–2007. *European Sociological Review*, 29, 179–191.
- Wagner, U., Becker, J. C., Christ, O., Pettigrew, T. F., & Schmidt, P. (2010). A longitudinal test of the relation between German nationalism, patriotism, and outgroup derogation. *European sociological review*, 28(3), 319–332.
- Quillian, L. (2006). New Approaches to Understanding Racial Prejudice and Discrimination. *Annual Review of Sociology*, 299–328.

ODLIŠNÉ FUNGOVANIE POLOŽIEK V BFI-2 PODĽA MIESTA BYDLISKA

DIFFERENTIAL ITEM FUNCTIONING IN BFI-2 ACCORDING TO TYPE OF RESIDENCE

Michal Kohút, Peter Halama, Peter Žitný

Trnavská univerzita v Trnave, Trnava, Slovenská republika

michal.kohut@truni.sk, peter.halama@truni.sk, peter.zitny@truni.sk

Abstrakt

Príspevok sa zameriava na odlišné fungovanie položiek (DIF) v Inventári veľkej päťky BFI-2 medzi obyvateľmi miest a obcí. Výskumný súbor tvorilo 1048 respondentov, 396 (37,8%) obyvateľov obcí a 652 (62,2%) obyvateľov miest. Priemerný vek bol 41,12 (SD= 13,95). DIF bolo analyzované prostredníctvom iteratívnej hybridnej ordinálnej logistickej regresie s využitím teórie odpovede na položku a Monte Carlo simulácií prostredníctvom balíka lordif (Choi, Gibbons & Crane, 2011) v programe R. Kritériom pre označenie položky ako DIF bolo $p < 0,01$. Analýza bola uskutočnená na úrovni domén aj jednotlivých facetov. Analýzou boli identifikované 2 položky, ktoré vykazovali uniformné DIF. Položka 38 z domény Svedomitosť. Táto položka nevykazovala DIF na úrovni facetu. Ďalšou je položka 25 z domény Otvorenosť, ktorá vykazovala signifikantné DIF aj na úrovni facetu Intelektuálna zvedavosť. Veľkosť DIF týchto položiek, ako aj celkový pomer DIF a nie DIF položiek nevytvára podozrenie z prítomnosti závažného skreslenia v inventári BFI-2 medzi obyvateľmi miest a obcí.

Kľúčové slová: odlišné fungovanie položiek; Inventár veľkej päťky 2; BFI-2; bydlisko

Abstract

The study focused on differential item functioning among residents of towns and villages in Big Five Inventory BFI-2. The sample consisted of 1048 respondents, 396 (37,8%) residents of villages and 652 (62,2%) residents of towns. The mean age was 41,12 (SD= 13,95) years. DIF was analysed by iterative hybrid ordinal logistic regression with item response theory estimation of ability level and Monte Carlo simulations using R package lordif (Choi, Gibbons & Crane, 2011). The criterion for flagging DIF was $p < 0,01$. The analysis was conducted on domain as well as facet level. The results showed 2 items flagged as uniform DIF. The item 38 from Conscientiousness domain, which did not show DIF on facet level. The second item was item 25 from Openness domain, which showed significant DIF on domain level and Intellectual Curiosity facet level. The effect size of DIF and the actual ratio of DIF and DIF free items do not result in suspicion of serious bias in BFI-2 between residents of towns and villages.

Key words: differential item functioning; Big Five Inventory 2; BFI-2; type of residence

Štúdia bola podporená Vedeckou Grantovou Agentúrou VEGA, č. projektu 1/0363/1.

Úvod

V zahraničí ako aj na Slovensku je dominantnou teóriou v psychológii osobnosti päťfaktorová teória osobnosti, ktorá popisuje a vysvetľuje osobnosť prostredníctvom piatich faktorov, ktoré sú dobre ustálené a platné v rôznych kultúrach (Hřebíčková, 2011; McCrae & Terracciano, 2005). Vychádzajúc z tohto prístupu, bolo vytvorených množstvo nástrojov pre diagnostiku osobnosti. Medzi najznámejšie patrí napr. NEO-PI-R od autorov Costa a McCrae, ktoré je využívané aj v Českej republike (Hřebíčková, 2004). Na Slovensku tento nástroj nie je prístupný, no využíva sa jeho skrátená verzia – NEO päťfaktorový inventár, ktorý pre slovenskú populáciu upravili Ruisel a Halama (2007). Medzi najnovšie nástroje patrí druhá verzia Inventára veľkej pätky, *Big Five Inventory 2* (BFI-2), ktorý vytvorili Soto a John (2017). Medzi silné stránky tohto inventára patrí jeho krátkosť (obsahuje 60 položiek), no zároveň komplexnosť. Na rozdiel od na Slovensku používaného NEO-FFI, dokážeme s BFI-2 popísať osobnosť nie len na úrovni faktorov resp. domén, no aj detailnejšie prostredníctvom 15 facetov. Bližšie informácie o BFI-2 uvádzame v časti Metóda.

Cieľom tejto štúdie je v rámci procesu štandardizácie a validizácie BFI-2 na Slovensku, skúmať odlišné fungovanie položiek medzi respondentmi bývajúcimi v obciach a respondentmi bývajúcimi v mestách. Odlišné fungovanie položky, z anglického *differential item functioning*, pre ktoré je zaužívaná skratka DIF vyjadruje situáciu, keď majú respondenti z dvoch skupín odlišnú pravdepodobnosť kľúčovej odpovede na položku, hoci miera meranej vlastnosti (napr. extravenzie) je u porovnávaných respondentov rovnaká, resp. približne rovnaká (Clauser & Mazor, 1998). Takýto stav indikuje, že odpoveď na položku nie je daná len meranou vlastnosťou, ale aj inou, resp. inými, v ktorých sa respondenti z porovnávaných skupín líšia. Tie môžu úzko súvisieť s plánom merania, no môže ísť aj o niečo, čo nebolo v pláne merania, teda položka nemá takúto vlastnosť merať (Roussous & Stout, 1996). Skúmanie DIF je teda dôležité pre spojitosť s potencionálnou nespravodlivosťou psychodiagnostickéj metodiky, posudzovanie validity ako aj rozšírenie znalosti o meranom konštrukte (Smith, 2002; AERA, APA & NCME, 1999) a nachádza uplatnenie pri výkonových testoch ako aj osobnostných dotazníkoch (napr. Kohút, Halama, Dočkal & Žitný, 2016, 2017; Kohút & Halama, 2017, 2018). V našom príspevku sme sa zamerali na kritérium veľkosť sídla, ktoré je spolu s pohlavím, vekom a rasou, najčastejším kritériom pre identifikáciu možného DIF (pozri napr. Piquero et al., 2002), keďže odlišnosti v životnom štýle alebo vystavenie rôznym podnetom v mestách a na dedine môže prispievať k preferencii či akceptácii rôzneho správania, odlišnému chápaniu pojmov, či dokonca rozdielom v kognitívnej kapacite riešiť určité typy úloh (Kohút

et al., 2017). Preto je dôležité identifikovať prípadné položky s DIF a veľkosť efektu týchto položiek na celkové skóre testu.

METÓDA

Výskumný súbor

Výskumný súbor vznikol spojením dvoch menších súborov, ktoré boli zbierané oddelene avšak respondenti sa v ňom neopakujú. Dáta boli zberané prostredníctvom online panela výskumnej agentúry. Výskumný súbor bol reprezentatívny z pohľadu pohlavia, veku a vzdelania, tvorilo ho 1048 respondentov, z toho 522 mužov (49,8%) a 526 žien (50,2%). Z hľadiska bydliska, 396 respondentov (37,8%) označilo, že bývajú v obci a 652 (62,2%) v meste. Priemerný vek respondentov bol 41,12 (SD= 13,95), 41,53 (SD= 14,65) u mužov, 40,72 (SD= 13,22) u žien. Priemerný vek respondentov z obcí bol 39,36 (SD= 13,72) a 42,19 (SD= 13,98) u respondentov z miest. Zastúpenie krajov bolo v našom výskumnom súbore pomerne vyrovnané – najviac respondentov pochádzalo zo Žilinského kraja (13,8%), najmenej z Trnavského (11,3%).

Merací nástroj

Odlišné fungovanie položiek bolo analyzované v Inventári veľkej päťky 2, ktorý je momentálne v procese štandardizácie a počiatkovej validizácie pre slovenskú populáciu (Halama, Kohút, Soto & John, v príprave). Autormi pôvodnej verzie – *Big Five Inventory 2* (BFI-2) sú Soto a John (2017). Inventár obsahuje 60 položiek, ktoré sú radené do 5 základných domén, 12 položiek v každej. Jednotlivé domény sú rozčlenené na 15 facetov (obsahujúcich 4 položky), tematicky špecifickejších častí: Sociabilita, Asertivita a Energetická úroveň v doméne Extraverzia; Súcit, Zdvorilosť, Dôvera v doméne Prívetivosť; Organizovanosť, Produktivita, Zodpovednosť pre doménu Svedomitosť; Úzkosť, Depresia a Emocionálna nestálosť pre doménu Negatívna emocionalita; Intelektuálna zvedavosť, Estetická senzitivita a Kreativna predstavivosť v doméne otvorenosť. Jednotlivé položky majú spoločný začiatok: „Som niekto, kto...“ na ktorý potom nadväzujú rôzne vyjadrenia o sebe, napr. „je spoločenský, rád trávi čas s inými ľuďmi“ (Extraverzia / Sociabilita) alebo „je dôveryhodný, dá sa na neho vždy spoľahnúť.“ (Svedomitosť / Zodpovednosť). Inventár je určený pre normálnu populáciu. Vnútoraná konzistencia jednotlivých domén a facetov je vyhovujúca v originálnej i slovenskej verzii. Pri aktuálnom súbore sa pohybovala medzi 0,79 a 0,83 (M= 0,81) pre domény a 0,45 až

0,72 ($M= 0,63$) pre facetu. Pokles Cronbachovej alfy pri facetoch je očakávaný vzhľadom na nižší počet položiek.

Analýza

DIF bolo analyzované prostredníctvom iteratívnej hybridnej ordinálnej logistickej regresie s využitím teórie odpovede na položku a Monte Carlo simulácií prostredníctvom balíka lordif (Choi, Gibbons & Crane, 2011) v programe R. Kritériom pre označenie položky ako DIF bolo $p < 0,01$. Analýza bola uskutočnená na úrovni domén aj jednotlivých facetov. Veľkosť DIF u identifikovaných položiek bola posúdená na základe porovnania miery efektu s mierami efektu 95. a 99. percentilu, získaných z 1000 simulovaných súborov, ktoré boli podobné reálnemu súboru, no neobsahovali DIF (pre viac informácií Choi, Gibbons & Crane, 2011).

VÝSLEDKY

Analýzou sme identifikovali celkovo len dve položky, ktoré vykazovali DIF pri $p < 0,01$. V oboch prípadoch sa jedná o uniformné DIF, teda odlišné fungovanie v prospech jednej skupiny počas celej miery meranej vlastnosti. V tabuľke 1 uvádzame výsledky k týmto dvom položkám.

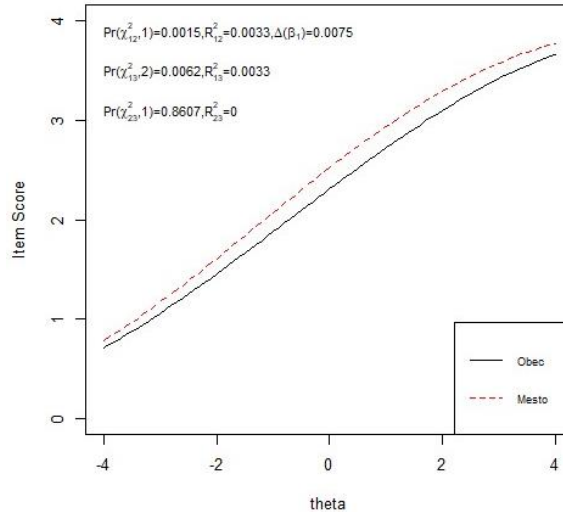
Tabuľka 1 Výsledky analýzy DIF

Č. pol.	Škála	Sig. uniform. DIF	Nagelkerkeho R^2	95. percentil	99. percentil	Zvýhodňuje
25	Otvorenosť	0,002	0,008	0,003	0,005	Mesto
25	Int. zved.	0,002	0,007	0,003	0,005	Mesto
38	Svedomitosť	0,002	0,005	0,002	0,004	Obec

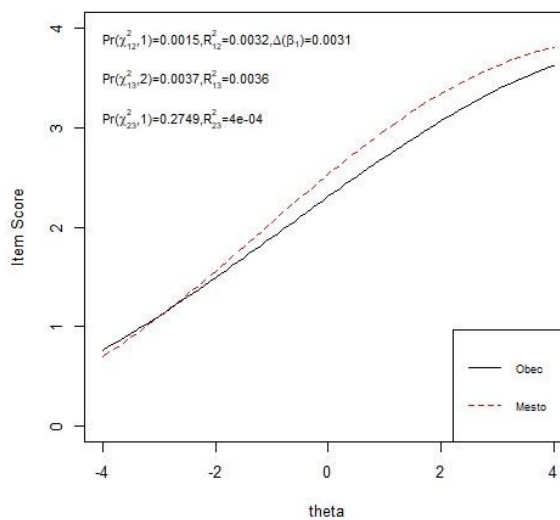
Poznámky: Sig. uniform. DIF – signifikancia uniformného odlišného fungovania položiek; 95. a 99. percentil vyjadruje hodnoty získané Monte-Carlo simuláciou na 1000 súboroch bez prítomného DIF.

Prvá identifikovaná položka 25 je z domény Otvorenosť a facetu Intelektuálna zvedavosť, ktorá má znenie: „Som niekto, kto sa vyhýba intelektuálnym, filozofickým diskusiám.“ Táto položka je opačne skórovaná. DIF sme zistili v smere vyšších hodnôt u obyvateľov miest, čo znamená, že títo respondenti pri odpovedi na položku volia nižší súhlas s tvrdením v porovnaní s obyvateľmi obcí s rovnakou mierou v doméne Otvorenosť ako aj facete Intelektuálna zvedavosť. Obrázky 1 a 2 zobrazujú grafické znázornenie položky 25 z pohľadu IRT. Pre posúdenie závažnosti DIF sme brali v úvahu Nagelkerkeho R^2 , pričom sme sa zaujímali, či je hodnota získaná na našom súbore vyššia ako na simulovaných dátach, ktoré neobsahujú DIF.

Hodnoty uvedené v tabuľke 1 naznačujú, že DIF je v oboch prípadoch významné, pretože hodnota získaná na reálnych dátach je vyššia ako 95. a 99. percentil hodnôt zo simulovaných súborov, no napriek tomu nedosahuje hodnôt indikujúcich vyššiu závažnosť DIF (napr. 0,01 alebo 0,02; porovnaj Choi, Gibbons & Crane, 2011).

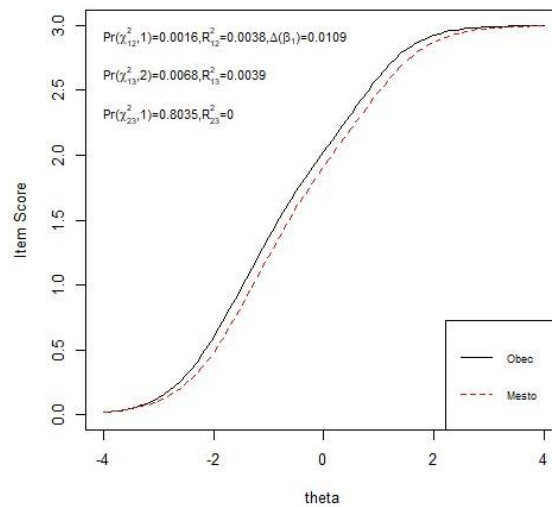
Obrázok 1 DIF položky 25 (Otvorenosť)

Obrázok 2 DIF položky 25 (Intelektuálna zvedavosť)

Druhá identifikovaná položka 38 z domény Svedomitosť a facetu Produktivita má znenie: „Som niekto, kto je efektívny, veci dokončí.“ Táto položka vykazuje DIF len na úrovni celej domény, pričom vyššiu hodnotu odpovedí pri rovnakej miere vlastnosti volia obyvatelia obcí. Grafické znázornenie DIF tejto položky zobrazujeme v obrázku 3. Údaje v tabuľke 1, rovnako

ako v prvom prípade, poukazujú na významnosť DIF z hľadiska porovnania so simulovanými súbormi, no hodnota miery efektu Nagelkerkeho R^2 nenaznačuje vyššiu závažnosť DIF.

Obrázok 3 DIF položky 38 (Svedomitosť)

Pre posúdenie možného dopadu odlišného fungovania položiek na získané hrubé skóre sme porovnávali rozdiely medzi skupinami v originálnych škálach a škálach, ktoré neobsahovali identifikované DIF položky. V originálnej doméne Otvorenosť sme nezistili štatisticky významný rozdiel medzi skupinami ($t_{(1046)} = -1,92$, $p = 0,06$) a rovnako tomu bolo v prípade upravenej škály bez položky 25 ($t_{(1046)} = -1,46$, $p = 0,14$). V prípade facetu Intelektuálna zvedavosť sme pri originálnom sete položiek zistili štatisticky významný rozdiel v smere vyšších hodnôt u obyvateľov miest ($t_{(1046)} = -3,15$, $p < 0,01$). Praktická veľkosť rozdielu je len malá – Cohenovo $d = 0,20$. Po odstránení položky 25 sa rozdiel medzi mierne zmenšil ($t_{(1046)} = -2,01$, $p = 0,045$) – Cohenovo $d = 0,12$. V rámci originálnej domény Svedomitosť sme nezistili signifikantný rozdiel ($t_{(1046)} = -0,79$, $p = 0,43$) a rovnako tomu bolo aj v prípade odstránenia položky 38 ($t_{(1046)} = -1,10$, $p = 0,27$).

DISKUSIA

Cieľom tejto štúdie bolo skúmať odlišné fungovanie položiek medzi obyvateľmi miest a obcí v najnovšom osobnostnom dotazníku BFI-2 (Soto & John, 2017). Analýzou sme odhalili len dve položky, ktoré na základe použitých kritérií vykazovali odlišné fungovanie na úrovni domény alebo facetu. Obe tieto položky síce vykazujú DIF, ktoré sa na základe porovnania s hodnotami získanými v Monte Carlo simuláciách javia byť významné, no vo všeobecnosti

nedosahujú hodnôt, ktoré indikujú praktickú závažnosť DIF (napr. Choi, Gibbons & Crane, 2011; Jodoin & Gierl, 2001). O tom svedčia aj malé rozdiely medzi priemernou odpoveďou pri rôznej miere meranej vlastnosti medzi obyvateľmi miest a obcí, prezentované v grafickom znázornení identifikovaných položiek. Odstránením týchto položiek z identifikovaných škál sme nezaznamenali výraznú zmenu v povahe rozdielov medzi skupinami. Na základe týchto zistení hodnotíme, že BFI-2 neobsahuje položky závažne odlišne fungujúce medzi skúmanými skupinami a nevzniká tak závažné podozrenie z prítomnosti skreslenia či nespravodlivosti v súvislosti s týmito skupinami. Rešeršou domácej ani zahraničnej literatúry sme neobjavili možné vysvetlenie rozdielu v odpovediach respondentov. V oboch prípadoch môže ísť o rozdiely v záujmoch jednotlivcov bývajúcich v mestskom či dedinskom prostredí, napr. nižšia vyťaženosť prácami na dome alebo záhrade u obyvateľov miest, či potencionálne vyššia prístupnosť rôznych voľnočasových aktivít a kultúrnych podujatí v meste, no náš výskumný dizajn neumožňuje podložiť takéto tvrdenie a ide len o jednu z možností vysvetlenia. Ďalšou dôležitou limitáciou nášho výskumu je jednoduchý spôsob rozdelenia respondentov, pričom nerefektujeme veľkosť mesta či obce. Selekcija respondentov na základe ďalších kritérií, napríklad konkrétny počet obyvateľov, prepojenosť s inými obcami či mestami a pod. by mohla pri analýzach priniesť presnejšie výsledky. Iným významným limitom je samotný výber respondentov pochádzajúci z online panelu výskumnej agentúry, čo znamená, že respondenti sa sami do panelu zapísali s cieľom získať osobný prospech z participácie vo výskumoch. Sme si vedomí, že táto motivácia mohla do istej miery skresliť výsledky, minimálne tým, že sa v našom výbere menej vyskytovali ľudia s ochotou dobrovoľne participovať na výskumoch bez očakávanej odmeny.

ZÁVER

V slovenskej verzii BFI-2 sme identifikovali 1 položku na úrovni domény aj facetu, ktorá vykazuje odlišné fungovanie v smere vyšších hodnôt u obyvateľov miest a 1 položku na úrovni domény v smere vyšších hodnôt u obyvateľov obcí. Vzhľadom na počet položiek a veľkosť identifikovaného DIF sa domnievame, že nedochádza k závažnému skresleniu pri týchto skupinách.

LITERATÚRA

APA, AERA, & ACME. (2001). *Standardy pro pedagogické a psychologické testování*. 192 s. Praha: Testcentrum.

- Clauser, B. E., & Mazor, K. M. (1998). Using statistical procedures to identify differentially functioning test items. *Educational Measurement: Issues and Practice*, 17(1), 31-44.
- Hřebíčková, M. (2004). *NEO osobnostní inventář podle NEO-PI-R P.T. Costy a R.R. McCrae*. Praha: Testcentrum.
- Hřebíčková, M. (2011). *Pětifaktorový model v psychologii osobnosti. Přístupy, diagnostika, uplatnění*. Praha: Grada.
- Choi, S. W., Gibbons, L. E., & Crane, P. K. (2011). lordif: An R package for detecting differential item functioning using iterative hybrid ordinal logistic regression/item response theory and Monte Carlo simulations. *Journal of Statistical Software*, 39(8), 1-30.
- Jodoin, M. G., & Gierl, M. J. (2001). Evaluating Type I error and power rates using an effect size measure with logistic regression procedure for DIF detection. *Applied Measurement in Education*, 14(4), 329-349.
- Kohút, M., & Halama, P. (2017). Uniformné odlišné fungovanie položiek (DIF) u mužov a žien v Eysenckovom osobnostnom dotazníku: porovnanie troch metód analýzy. *Československá psychologie*, 61(6), 559-574.
- Kohút, M., & Halama, P. (2018). Uniformné odlišné fungovanie položiek podľa typu bydliska v revidovanom Eysenckovom osobnostnom dotazníku EPQ-R. In: M. Blatný, M. Jelínek, P. Květon, D. Vobořil (Eds.) *Sociální procesy a osobnost, 2017* (pp. 160-166). Brno: Psychologický ústav AV ČR, v.v.i.
- Kohút, M., Halama, P., Dočkal, V., & Žitný, P. (2016). Gender differential item functioning in Slovak version of Intelligence Structure Test 2000 – Revised. *Studia Psychologica*, 58(3), 238-250.
- Kohút, M., Halama, P., Dočkal, V., & Žitný, P. (2017). Odlišné fungovanie položiek vo verbálnych subtestoch slovenskej verzie testu štruktúry inteligencie I-S-T 2000 R podľa miesta bydliska. In: L. Pitel (Ed.) *Sociálne procesy a osobnosť 2016* (pp. 243-251). Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie, Centrum spoločenských a psychologických vied SAV.
- Mccrae, R. R., & Terracciano, A. (2005). Personality profiles of cultures: Aggregate personality traits. *Journal of Personality and Social Psychology*, 89(3), 407-425.
- Piquero, A. R., Macintosh, R., & Hickman, M. (2002). The validity of a self-reported delinquency scale: Comparisons across gender, age, race, and place of residence. *Sociological Methods & Research*, 30(4), 492-529.
- Roussos, L., & Stout, W. (1996). A multidimensionality-based DIF analysis paradigm. *Applied Psychological Measurement*, 20, 355-371.

- Ruisel, I., & Halama, P. (2007). *NEO päťfaktorový osobnostný inventár (podľa NEO Five Factor Inventory P. T. Costu a R. R. McCraeho)*. Praha: Testcentrum-Hogrefe.
- Smith, L. L. (2002). On the usefulness of item bias analysis to personality psychology. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 28(6), 754-763.
- Soto, C. J., & John, O. P. (2017). The next Big Five Inventory (BFI-2): Developing and assessing a hierarchical model with 15 facets to enhance bandwidth, fidelity, and predictive power. *Journal of Personality and Social Psychology*, 113, 117-143.

ŽIVOTNÁ ZMYSLUPLNOSŤ A ÚSPECH AKO PROTEKTÍVNY FAKTOR PREŽÍVANIA ŽIVOTNÝCH UDALOSTÍ

LIFE MEANINGFULNESS AND ACHIEVEMENT AS A PROTECTIVE FACTOR IN LIFE EVENTS

Veronika Kohútová

Trnavská univerzita v Trnave, Filozofická fakulta,

kohutova.veronka@gmail.com

Abstrakt

Zátťažové životné udalosti vyžadujú vyššie nároky na zvládanie. Prežívanie životnej zmysluplnosti môže pôsobiť ako protektívny faktor zvládania záťažových životných udalostí, medzi inými aj skúsenosti s onkologickým ochorením. Cieľom príspevku je identifikovať vzťah zmyslu života a úspešnosti v škole a zamerať sa na mediačný efekt lokalizácie kontroly a seba-účinnosti. Výskumný súbor pozostával z 256 študentov (17-19 rokov, $M=17,79$, $SD=0,723$; 67,2% žien). Použité boli metodiky merajúce životnú zmysluplnosť, miesto kontroly, seba-účinnosť, profil osobného zmyslu a zoznam polročných známok. Vyšší zmysel života súvisí s vyššou seba-účinnosťou a vnútorným miestom kontroly. Slabý vzťah zmyslu života so školskou úspešnosťou je viacnásobne sériovo mediovaný seba-účinnosťou, miestom kontroly a úspechom ako zdrojom zmyslu. Výsledky naznačujú, že jednotlivci môžu prežívať úspech v škole ako zdroj zmyslu života, čo môže napomáhať zvládnuť ťažkosti prichádzajúce z jednotlivých životných udalostí.

Kľúčové slová: životná zmysluplnosť; záťažové životné udalosti; školská úspešnosť

Abstract

Stressful life events need higher coping demands. Life meaningfulness could be a protective factor of coping with stressful life events, among others also experiencing oncological disease. The aim of the study is to identify relationship between meaning in life and school achievement, and to focus on the mediation effect of locus of control and self-efficacy. Sample consists of 256 students (17-19 years, $M=17,79$, $SD=0,723$, 67,2% women). Methods were used to measure meaning in life, locus of control, self-efficacy, personal meaning profile and list of final grades. Higher level of meaning in life is related to higher self-efficacy and internal locus of control. Small relationship of meaning in life and school achievement was multiply serially mediated by self-efficacy, locus of control and meaning as a source of meaning. Results indicate, that individuals can experience school achievement as a source of meaning, which can help to manage difficulties, coming from life events.

Key words: life meaningfulness; stressful life events; school achievement

Štúdia bola podporená Výskumnou agentúrou pre vedu a výskum pod číslom: VEGA 1/0305/18.

Úvod

Prítomnosť zmyslu či pociťovanie zmysluplnosti života je potrebná nie len pre subjektívny well-being (García-Alandete, 2015), ale môže pôsobiť aj ako nárazník pri prežívaní náročných stresových situácií (Park & Baumeister 2017), akými sú strata blízkej osoby, rozvod, či vážne onkologické, či chronické ochorenie. Vážne situácie s vysokou úrovňou stresu vyžadujú zvýšenú potrebu zvládania. Náročná stresová udalosť je pre jednotlivca s vyššou mierou zmyslu života menej ohrozujúca v porovnaní s tými, ktorých zmysel života je len veľmi slabý (Park & Baumeister, 2017).

Zmysel života je získavaný z rôznych zdrojov, ktoré vo svojej štúdii definoval Wong (1998). Medzi najvýznamnejšie zdroje zmyslu v živote slovenských stredoškolákov patrí dobré zaobchádzanie zo strany druhých, náboženstvo a úspech (Lajčiaková, 2012). Úspech, ako dôležitý zdroj zmyslu, môžu prežívať v prostredí školy. Na úspech v škole či práci je zameraná dnešná spoločnosť, čo sa prejavuje tlakom na výkon a úspech u študentov (Crede et al., 2015). Vďaka zážitku úspechu prostredníctvom pochvaly, ocenenia si môžu uvedomiť, že ich snaha môže mať v budúcnosti odozvu prostredníctvom dobrej kariéry. Školská úspešnosť závisí od intelektuálnych schopností, osobnostných charakteristík, ako aj prostredia. Vyššia miera akademickej seba-účinnosti, teda presvedčenia o vlastných kompetenciách zvládnuť dané úlohy v škole, zvyšuje akademické očakávania a zvyšuje úspešnosť (Domenech – Betoret, Abellán- Roselló & Gómez-Artiga, 2017). Lokalizácia kontroly, ako presvedčenie o tom, či je život riadený vonkajšími okolnosťami alebo má jednotlivec možnosť svoj život ovplyvniť, je rovnako jeden z motivačných faktorov úspešnosti (Gifford, Perriott & Mianzo, 2006), pričom študenti s vnútornou lokalizáciou kontroly bývajú v škole úspešnejší (Aspelmeier et al., 2012). Presvedčenie o vlastných schopnostiach, možnosti zmeniť niečo na svojich známkach a dosiahnuť úspech u študentov posilňujú ochotu učiť sa, nevzdávať sa pri neúspechu, ale naopak, zvýšiť úsilie pre dosiahnutie cieľa.

Cieľom našej štúdie je overiť vzťah medzi školskou úspešnosťou a zmyslom života na vzorke slovenských stredoškolákov, a identifikovať úlohu akademickej seba-účinnosti, akademického miesta kontroly a úspechu ako zdroja zmyslu života vo vzťahu medzi školskou úspešnosťou a zmyslom života.

METÓDA

Výskumný súbor

Výskumný súbor pozostával z 256 respondentov, vo veku od 17 do 19 rokov, priemerný vek 17,79 roka ($SD=0,72$), 84 mužov (32,8%) a 172 žien (62,7%), ktorí boli študentami 5 gymnázií na Slovensku, konkrétne v mestách Čadca, Kysucké Nové Mesto, Piešťany a Trnava. Nerovnomerné rozloženie pohlavia súvisí s väčším počtom dievčat na zapojených gymnáziách. 152 (59,4%) respondentov bolo v 3. ročníku a 104 (40,6%) vo štvrtom ročníku.

Výskumné dáta boli zbierané priamo na školách počas vyučovania, so súhlasom riaditeľa/zástupcu konkrétnych gymnázií a po dohode s učiteľom. Vyplnenie dotazníkov bolo anonymné a dobrovoľné. Všetci oslovení respondenti boli ochotní dotazníky vyplniť.

Metodika

Na zber údajov sme využili výskumné metodiky: Škála životnej zmysluplnosti (Halama, 2002) je 18-položkový dotazník merajúci kognitívnu, afektívnu a motivačnú zložku zmyslu života. Pozostáva z 3 subškál (kognitívna, afektívna, motivačná), z ktorej každá je sýtená 6 položkami.

Akademická lokalizácia kontroly [Academic Locus of control, ALOC, Trice, 1985] je 28-položkový dotazník merajúci externú a internú lokalizáciu kontroly v školskom kontexte. Pre účely výskumu boli 2 položky vylúčené („I have taken a course because it was easy to grade“, „Some students, such as student leaders and athletes, get free rides in college classes“) z dôvodu kultúrnych odlišností. Vyššie skóre znamená vyššiu mieru externého miesta kontroly.

Dotazník seba-účinnosti pre deti [Self-efficacy questionnaire for children, Muris, 2001] je 24-položkový dotazník, primárne vytvorený pre deti, no môže byť využívaný aj v období strednej školy. Obsahuje 3 subškály (akademická, sociálna, emocionálna seba-účinnosť). Vo výskume bola použitá len škála akademickej seba-účinnosti.

Profil osobného zmyslu [Personal meaning profile, PMP, Wong, 1998] je dotazník merajúci dôležitosť konkrétnych zdrojov pre zmysel života. Obsahuje 7 subškál. Vo výskume bola využitá len škála Úspech, ktorá obsahuje 16 položiek.

Školskú úspešnosť sme merali prostredníctvom polročných známok v predmetoch: slovenský jazyk, cudzí jazyk, matematika, fyzika, chémia, biológia, história, geografia, náuka o spoločnosti. Zaznamenaný bol tiež subjektívne najdôležitejší predmet pre študenta. S cieľom vyrovnáť rozdiely v školskej úspešnosti v rôznych triedach a školách boli výsledné polročné

známky prepočítané na T-skóre, nezávisle pre každú triedu. Nižšie T-skóre znamenalo lepšiu školskú úspešnosť.

VÝSLEDKY

S cieľom zistiť vzťah medzi zmyslom života a školskou úspešnosťou, rovnako ako vzťah s ďalšími premennými – Akademická lokalizácia kontroly (A-LOK), akademická seba-účinnosť (A-SÚ) a Úspech (PMP) sme overovali prostredníctvom Pearsonovej korelácie. Medzi zmyslom života a školskou úspešnosťou sme zistili významný slabý negatívny vzťah. Lepšia školská úspešnosť súvisela s vyššou mierou zmyslu života. Zmysel života pozitívne koreloval s A-SÚ a negatívne s A-LOK. Vyššia miera interného miesta kontroly súvisela s vyššou mierou zmyslu života. Školská úspešnosť negatívne korelovala s A-SÚ a pozitívne s A-LOK. S lepšou školskou úspešnosťou súvisela vyššia miera akademickej seba-účinnosti a vyššia miera interného miesta kontroly. Konkrétne hodnoty uvádzame v tabuľke 1.

Tabuľka 1 Pearsonove korelačné koeficienty skúmaných premenných

	ÚSPECH pmp ¹	A-LOK ²	A-SÚ ³	ŠKOLSKÁ ÚSPEŠNOSŤ
ZMYSEL ŽIVOTA ÚSPECH ¹	0,696**	-0,570**	0,316**	-0,164*
A-LOK ²		-0,647**	0,424**	-0,275**
A-SÚ ³			-0,638**	0,357**
				-0,606**

Poznámky: *p<0,05, **p<0,01; 1 úspech – profil osobného zmyslu; 2 akademická lokalizácia kontroly; 3 akademická sebaúčinnosť

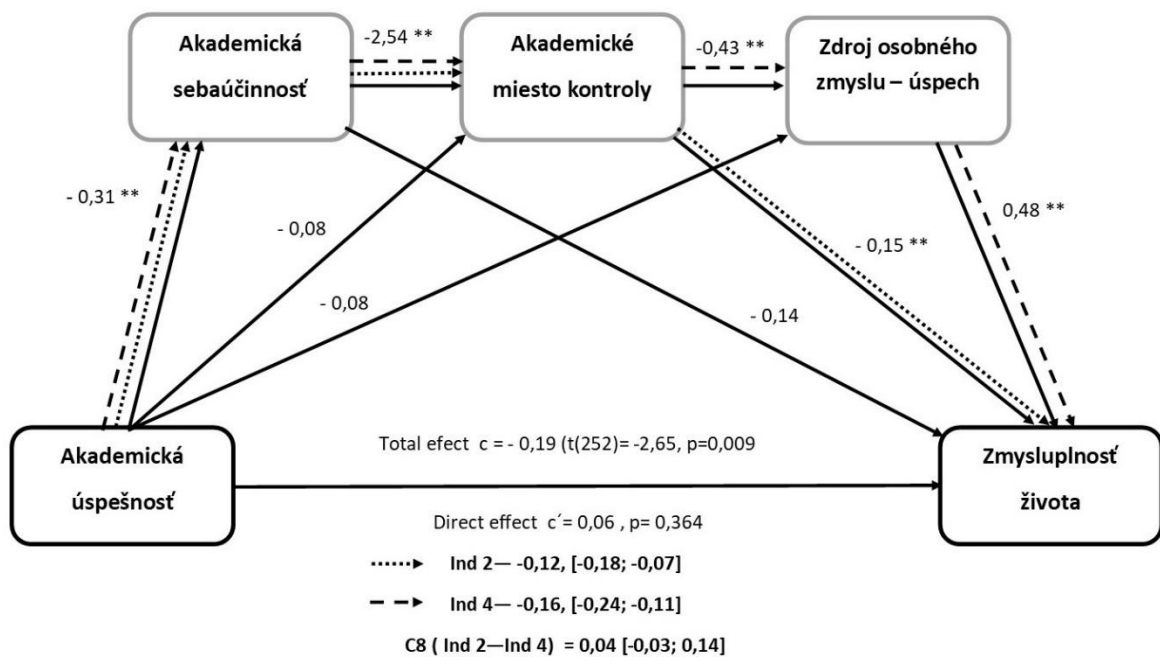
Úlohu A-LOK, A-SÚ a Úspechu (PMP) sme zisťovali prostredníctvom mediačnej analýzy. Mediačnú rolu A-SÚ, A-LOK a úspechu (PMP) sme overili prostredníctvom viacnásobnej sériovej mediácie použitím makra PROCES (Hayes, 2013) pre SPSS. Aplikovali sme Model číslo 6. Mediačné premenné boli zoradené nasledovne: A-SÚ, A-LOK and Úspech (PMP). Vypočítané boli veľkosť efektu, celkový efekt (Total effect mode) a Porovnanie nepriamych efektov.

Totálny (priamy) efekt ($c = -0,19$, $SE = 0,07$, $t = -2,65$, $p < 0,01$) Školskej úspešnosti na Zmysel života bol signifikantný. Priamy efekt Školskej úspešnosti na A-SÚ ($B = 0,31$, $SE = 0,03$, $t = -12,09$, $p < 0,001$) bol signifikantný, avšak priamy efekt Školskej úspešnosti na A-

LOK ($B = -0,08$, $SE = 0,12$, $t = -0,64$, $p = 0,524$) a Úspech (PMP) ($B = -0,08$, $SE = 0,08$, $t = -0,94$, $p = 0,347$) neboli signifikantné. Priamy efekt A-SÚ, ako prvej mediačnej premennej, na druhú mediačnú premennú A-LOK ($B = -2,54$, $SE = 0,23$, $t = -10,83$, $p < 0,001$) bol signifikantný a priamy efekt A-LOK, ako druhej mediačnej premennej, na tretiu mediačnú premennú Úspech (PMP) ($B = -0,43$, $SE = 0,04$, $t = -10,07$, $p < 0,001$) bol signifikantný.

Na základe posúdení priamych efektov mediačných premenných na Zmysel života bolo zistené, že efekt A-SÚ ($B = -0,14$, $SE = 0,15$, $t = -0,95$, $p = 0,344$) nebol signifikantný, ale A-LOK ($B = -0,15$, $SE = 0,04$, $t = -3,91$, $p < 0,001$) a Úspech (PMP) ($B = 0,48$, $SE = 0,05$, $t = 9,84$, $p < 0,001$) boli signifikantné.

Po súbežnom vložení všetkých mediačných premenných do modelu, už vzťah medzi školskou úspešnosťou a Zmyslom života, s ohľadom na priamy efekt, nebol signifikantný ($c' = 0,06$, $SE = 0,06$, $t = 0,91$, $p > 0,05$). Prehľadný model uvádzame na obrázku 1.

Obrázok 1 Sériová viacnásobná mediácia A-SÚ, A-LOK, Úspech (PMP) vzťahu medzi školskou úspešnosťou a zmyslom života a neštandardizované hodnoty beta, $**p < 0,001$

DISKUSIA

Nedostatok zmyslu života sa odzrkadľuje v každodennom živote. Potrebný je pre well-being a napomáha k zvládaniu náročných životných udalostí, akou je strata blízkeho človeka či diagnostikovanie onkologického ochorenia. Cieľom našej štúdie bolo overiť vzťah zmyslu

života a školskej úspešnosti a úlohu akademickej seba-účinnosti, akademickeho miesta kontroly a úspechu ako zdroja zmyslu v živote v tomto vzťahu.

V súlade s predpokladmi a výsledkami predchádzajúcich štúdií (Pizzalatto, Brown, Kanny, 2011) sme zistili súvislosť medzi školskou úspešnosťou a zmyslom života. Čím lepšie známky študenti majú, tým prežívajú viac zmyslu života. Zistený slabý vzťah môže súvisieť s rozličnými oblasťami, ktoré podporujú zmysel života. Hoci študenti trávajú v škole pomerne veľa času, okrem samotného vzdelávania a zážitkov úspechu alebo neúspechu, svoj čas venujú tiež medziľudským vzťahom so spolužiakmi, v mimoškolskom čase sa venujú záľubám, kamarátom a rodine. Slabý vzťah medzi zmyslom života a školskou úspešnosťou môžeme preto vysvetliť ďalšími udalosťami, ktoré môžu mať rôznu súvislosť so zmyslom života.

Podľa výskumu Lajčiakovej (2012) je zážitok úspechu jedným z významných zdrojov zmyslu. Môžeme predpokladať, že úspech v škole je pre študentov dôležitý a jeho získanie podporuje zmysel v živote. Školská úspešnosť podľa výsledkov výskumov súvisí so seba-účinnosťou (napr. Adeyinka & Adeniyi, 2011; Mills, Pajares & Heron, 2007) a miestom kontroly (napr. Aspelmeier, 2012; Gifford, Perriott & Mianzo, 2006). Podobná súvislosť je zistená v súvislosti so zmyslom života (napr. Tan, 2013; Blackburn & Owens, 2015). Naše zistenia podporujú tie predošlé. Vyššia úspešnosť v škole, ako aj väčšia miera zmyslu života súvisia s interným miestom kontroly a väčšou mierou seba-účinnosti. Presvedčenie o vlastných schopnostiach zvládnuť dané úlohy v škole či živote, vďaka určitej miere seba-účinnosti a pocit kontroly nad vlastným životom a možnosťou vlastným úsilím zmeniť výsledky v škole či v živote, môžu podobne súvisieť so školskou úspešnosťou ako aj so zmyslom života.

Vo vzťahu školskej úspešnosti a zmyslu života sme predpokladali mediačný efekt akademickej seba-účinnosti, akademickej lokalizácie kontroly ako aj úspechu, ako zdroja zmyslu v živote. Nepriamy mediačný efekt sa potvrdil, pričom sme identifikovali, že vzťah školskej úspešnosti a zmyslu života je plne sériovo mediovaný akademickou seba-účinnosťou a akademickou lokalizáciou kontroly. Rovnako je plne mediovaný aj po pridaní premennej úspech - zdroj zmyslu života, do tohto modelu. Úspech v škole zvyšuje akademicкую seba-účinnosť, ktorá podporuje zvnútornenú akademicкую lokalizáciu kontroly. Tá môže následne priamo zvýšiť zmysel života alebo môže vplývať na úspech - zdroj zmyslu života, ktorý vplýva na mieru zmyslu života stredoškôľakov. Naše výsledky naznačujú, že školský úspech môže mať pozitívny dopad na zmysel života, najmä ak sa priamo zvyšuje akademicкая seba-účinnosť a interná lokalizácia kontroly. To platí najmä v prípade študentov, pre ktorých je úspech v živote dôležitý.

Výskumná štúdia priniesla málo skúmaný pohľad, v ktorom školské známky a školský úspech môžu viesť k zmene v úrovni zmyslu života. Navyše prináša možnú úlohu sebaúčinnosti a lokalizácie kontroly, ktoré, ako sme zistili, do tohto vzťahu vstupujú. Slabými stránkami je zapojenie do výskumu len študentov gymnázií, nakoľko by mohlo byť zaujímavé porovnať zisťovaný vzťah u študentov stredných odborných škôl a stredných odborných učilíšť, u ktorých môže byť nižšia zameranosť na úspech v škole, v porovnaní so študentami gymnázií.

ZÁVER

Zážitok úspechu v škole môže do určitej miery zlepšiť zmysel života stredoškolákov tým, že sa zlepší ich sebaúčinnosť, vďaka čomu budú dôverovať svojim schopnostiam a následne sa znútorni ich miesto kontroly a budú presvedčení, že môžu niečo vo svojom živote zmeniť a ich snaha v živote môže mať nejaký efekt. Zážitok úspechu v škole môže prostredníctvom podpory sebaúčinnosti a následne lokalizácie kontroly dopomôcť k zvýšeniu zmyslu života, najmä ak je pre nich úspech dôležitý, a tak môže vytvoriť vhodné podmienky na to, aby dokázali lepšie zvládať aj náročné stresujúce životné okolnosti.

LITERATÚRA

- Adeyinka, T. & Adeniyi, S.O. (2011). Locus of control, interests in schooling and self-efficacy as predictors of academic achievement among junior secondary school students in Osun state, Nigeria. *New horizons in education*. 59(1), 25-38.
- Aspelmeier, J.E., Love, M.M., McGill, L.A., Elliott, L.A. & Pierce, T.W. (2012). Self-esteem, locus of control, college adjustment, and GPA among first- and continuing- generation students: A moderation model of generational status. *Research in higher education*. 53(7), 755-781.
- Blackburn, L., & Owens, G.P. (2015). The effect of self efficacy and meaning in life on posttraumatic stress disorder and depression severity among veterans. *Journal of clinical psychology*. 71(3), 219-228.
- Crede, J., Wirthwein, L., McElvany, N., & Steinmayr, R. (2015). Adolescents' academic achievement and life satisfaction: The role of parents' education. *Frontiers in psychology*. 6(52).

- Doménech- Betoret, F., Abellán- Roselló, L., & Gómez-Artiga, A. (2017). Self-efficacy, satisfaction, and academic achievement: The mediator role of students' expectancy- value beliefs. *Frontiers in psychology*. 8, 1193.
- García – Alandete, J. (2015). Does meaning in life predict psychological well-being? An analysis using the spanish version of the Purpose-in-life test and Ryff's scales. *The European journal of counselling psychology*. 3(2).
- Gifford, D.D., Briceno-Perriott, J., & Mianzo, F. (2006). Locus of control: Academic achievement and retention in a sample of university first-year students. *Journal of college admission*. 191(1), 18-25.
- Halama, P. (2002). Vývin a konštrukcia škály životnej zmysluplnosti. *Československá psychológia*. 46(3), 265-276.
- Hayes, A. F. (2013). *Introduction to mediation, moderation, and conditional Process analysis: A Regression-based approach*. New York, NY: The Guilford Press.
- Lajčiaková, P. (2012). Analýza profilu osobného zmyslu života adolescentov. *Sociálne a politické analýzy*. 6(1), 90-104.
- MacDonald, M.J., Wong, P.T.P., & Gingras, D.T. (2013). Meaning-in-life measures and development of a brief version of the Personal meaning profile. In: P.T.P.Wong (Ed.) *The human quest for meaning: Theories, research and applications*, 2nd edition (357-381) USA: Routledge.
- Mills, N., Pajares, F., & Heron, C. (2007). Self-efficacy of college intermediate French students: Relation to achievement and motivation. *Learning languages*. 57(3), 417-442.
- Muris, P. (2001). A Brief questionnaire for measuring self-efficacy in youths. *Journal of psychopathology and behavioral assessment*. 23(3), 145-149.
- Park, J. & Baumaister, R. (2017). Meaning in life and adjustment to daily stressors. *The journal of positive psychology*. 15(4), 1-9.
- Pizzalatto, J.E., Brown, E.L., & Kanny, M.A. (2011). Purpose plus: Supporting youth purpose, control, and academic achievement. *New directions for youth development*. 132(4), 75-90.
- Tan, Y. (2013). A correlation research between life meaning and self-esteem, internal-external locus of control. *Chinese journal of clinical psychology*. 21(5), 823-825.
- Trice, A.D. (1985). An academic locus of control scale for college students. *Perceptual and motor skills*. 61(3) 1043-1046.
- Wong, P.T.P. (1998). Implicit theories of meaningful life and the development of the Personal Meaning Profile. In: P.T.P. Wong & P.S. Fry (Eds.) *The human quest for meaning: A handbook of psychological research and clinical applications*. (111-140). NJ: Erlbaum.

AGEING WITHOUT PREJUDICE – POSSIBILITIES AND LIMITATIONS OF OLDER AGE FROM THE ASPECT OF RATIONAL-EMOTIVE BEHAVIORAL APPROACH

Jana Kordačová

Centre of Social and Psychological Sciences, Slovak Academy of Sciences, Institute of Experimental Psychology, Bratislava

jana.kordacova@gmail.com

Abstract

Ageing is a natural part of human life; nevertheless, we often find prejudice and irrational beliefs about aging or old people, in individuals, as well as in the society as a whole. This paper presents a view of the rational approach to the questions of aging in the form of the so called ABC model of optimal living, developed by well-known American psychologists A. Ellis and E. Velten. In addition to emphasizing the cognitive aspect which forms the core of this approach in the form of individual beliefs (not just about aging) that significantly determine our experience of well-being/ill-being, 9 of 20 closer developed principles of optimal living and aging are presented in more detail, including recommendations how to apply them into everyday life. We conclude that despite the advancing age, shorter life perspective and real limitations of older age, this stage of human life can be fully, positively and creatively experienced.

Key words: aging; prejudice; irrational beliefs; optimal living and aging model; positive psychology, rational approach

The study was supported by the grant VEGA no. 2/0048/18 “Psychological aspects of adapting to retirement”.

PROBLEM

Ageing is a problem that concerns all of us, and despite not acknowledging this fact, we all age, since our birth, or - to be precise - since conception. Although ageing is a natural part of human life, we often meet with prejudice towards ageing and the elderly, from individuals but also from the society. These include mistaken ideas and unhealthy, even discriminating opinions on ageing and old people, often having the form of irrational beliefs or biased views (for example, that older people are less valuable and worthy as humans than younger people).

Psychology literature encompasses various sources on ageing; domestic ones include at least Árochová et al. (2001), Dragomirecká & Bartoňová (2006), Golecká (2007), Křivohlavý

(2011), Kováč (2013), Mareš, Cigler & Vachková (2016), and others. In this paper we would like to present one of the – in our opinion – most inspiring views of ageing in the form of the Optimal living and ageing model by Ellis and Velten (1998). Introduction to their rational approach can be useful for all who perceive that they will grow old one day and they wish for an inspiration how to enjoy and develop their lives more with increasing age.

ABC MODEL OF OPTIMAL LIVING AND AGEING

As it is generally known, A. Ellis was an American clinical psychologist, who approximately 60 years ago developed a theory on what lies behind the majority of human problems and disorders. In the history of psychology, his approach, introduced in 1957, was first known as rational, later as rational-emotive and presently it is known as the Rational-Emotive Behavioral Theory and Therapy (REBT), or, in other words, the theory on unhealthy, *irrational beliefs* (Ellis & Whiteley, 1979; Ellis & Dryden, 1987, and elsewhere). REBT is also known as a “pioneering form of cognitive-behavior therapy” (Ellis, 1996, p. 98). Focal idea of this approach is the one expressed by Epictetus, that the way we think about things is a key factor in how we act and feel. “*People are disturbed not by things, but by the views they take of them*”. Similarly, Shakespeare in Hamlet expressed the idea that: “*There is nothing either good or bad, but thinking makes it so*” (Ellis & Dryden, 1987; Ellis & Velten, 1998, p. 12).

Ellis and Velten illustrated their rational-emotive approach to ageing on the following example: Imagine that you are in your forties and every time you realize you are growing old, you succumb to anxiety, panic or horror. However, there are people who are growing old the same and they do not experience such feelings. What makes their living different is explained by the ABC model of REBT. A in this model represents Activating event – in this case *ageing*, and C represents Consequence, that is experienced *anxiety and panic*. In the thoughts of the majority of people $A = C$, i.e. they presume they grow anxious because of growing old. However, in reality ageing *itself* cannot induce any emotion (does not trigger our anxiety); if we never realized that we were growing old, we would never have a chance to get anxious. Our *beliefs* (B) about A (about ageing) cause (C) that we act and experience in a certain way (e.g., we become anxious, we hide our real age, or we feel awkward).

Negative feelings on ageing stem from our beliefs about ageing and our age, in other words $A \times B = C$, and often it concerns our irrational beliefs on what we think about ageing and what ageing means for us (e.g., *Is it embarrassing to have wrinkles and be an elderly person, because*

such person is unwanted and worthless). Our beliefs, schemas and prejudices are more important than the event itself due to our own reaction and further experience (ibid.).

AGEISM AND AGEING STEREOTYPES

Society today is full of prejudice against ageing, although thanks to new scientific information and progress in medicine people live longer and problems related to ageing are becoming more urgent. Ellis and Velten (1998) talk about *ageism*, which they explain as “harmful attitudes, feelings, and actions directed at people because of their age” (p. 71), (e.g., that the value of human is related to age - the older, the worse, or that self-worth lies in concealing natural biological changes related to growing older). According to these authors, it is highly dangerous when young people adopt ageistic beliefs and social prejudices, because they are undermining their own future. “The problem is not age, but *ageism*” (p. 70).

Prejudices, stereotypes, and myths of ageing include, for example: “*Younger is better, older is worse*”, “*Old people can't change*”, “*It is normal to feel depressed when you are old*”, “*Youth is health, age is disease*”, “*Sex and romance are embarrassing among older people*”, “*Age is nothing but decline*”, and others (more p. 93, and others).

We call them irrational because they are strong and deeply ingrained, they block achieving goals (e.g., joyful old age), they contradict reality, they are harmful and illogical. Their core ingredient is “*must*”, “*should*”, “*go to*”, „*have to*“, or “*absolute need*”, and they can also include “*awfulizing*”, “*I-can't stand-its*” and damning of self, others and the environment. Fighting against prejudice and schemas (not just this type), it is important to search for counter-evidence (in detail p. 72, and others).

ADVANTAGES, DISADVANTAGES AND POSSIBILITIES OF OLDER AGE

People often see ageing and old age in a negative light, with a tendency to overlook their assets and charms. Older age have some negative aspects, but there are also many positives and advantages. Disadvantages include various physical ailments and diseases, fixed (and for Slovakia often undignified) income in the form of pension, less mobility, larger medical bills, losing friends and relatives through disability or death, unappealing but possible perspective of a retirement home, and last but not least the existence of ageist prejudices of individuals and society against older people.

Advantages indisputably include more experience and wisdom, better understanding of contradictions and paradoxes of life, more realistic life view, chance to offer and share experience with the younger generations, enough time to learn how to accept things that we

cannot change, ability to enjoy experiences, possibility to profit from new scientific information and progress in medicine that promote health and long life, etc. (for detail see Ellis & Velten, 1998; also Křivohlavý, 2011, and others). It is good to remember that every age has its advantages as well as disadvantages.

RULES FOR OPTIMAL LIVING AND AGEING

Although the REBT approach has been the subject of study in the context of many typical problems of ageing, e.g., using REBT with post-stroke patients (Alvarez, 1997), chronic pain (Borkum, 2010), death of a spouse (Doyle, 2013), empty nest (Oliver, 1988), etc., we did not find the topic of irrational beliefs about ageing in any of the existing volumes of the specialized *Journal of Rational Emotive and Cognitive Behavioral Therapy*. Thus, our decision to introduce (in regard to the limited space for this paper) in an abbreviated form at least some of the 20 original rules by Ellis and Velten (1998) on how to lead an optimal life and age optimally. They are based on realistic, rational thinking as opposed to the aforementioned irrational attitudes and beliefs. The following rules are some of the examples:

Face reality – this rule says that aging has its good and indifferent aspects, as well as bad ones, and if we are facing negative aspects of life at present (e.g., ageing), the authors recommend accepting it as a fact or attempt a change. If this is not possible, they encourage trying to live with it and make the best of it. What we do for our future – i.e. in this moment – depends, according to Ellis and Velten, on us alone, on our beliefs (including those about ageing).

Create yourself – this rule is about the possibility to continuously evolve and change our beliefs about our life circumstances, as these are sometimes unchangeable (e.g., our age). The previously mentioned *You Mainly Feel the Way You Think* is true.

Accept responsibility – in this rule authors encourage us to accept full responsibility for our life and support their words with the saying that life has dealt us cards, but it is *us* who play with them, whereas “blaming others – especially our parents or “society” for our poor behavior will hardly help you improve your life” (p. 23).

Do it now! – in this rule authors point out that the more time we will spend looking for a culprit responsible for our – although possibly gruesome – past, the less time we will have to be successful in the present and future life. Although they admit that the past affects our life, at the same time they argue that “it is we ourselves who carry on – right now – the slop from the

past”. This delaying tactic will not change the fact that “the one and only time any of us can change is *now*” (ibid.).

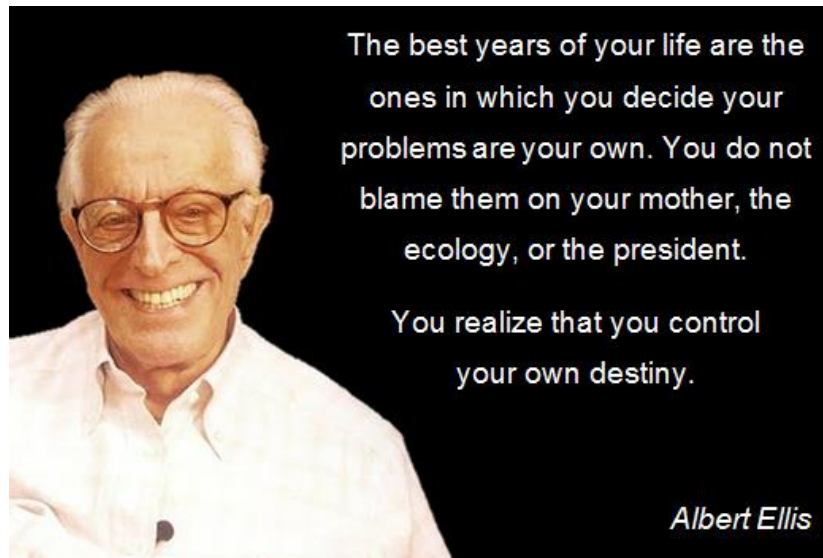
Accept and forgive yourself unconditionally – authors remind us with this rule that “healthy people are usually glad to be alive and accept themselves just because they are alive and have some capacity to enjoy themselves... They refuse to measure their intrinsic worth by their extrinsic achievements or by what others think of them and attempt to enjoy life rather than to prove themselves” (p. 100).

Live for now and for the future – this rule is about the experience that “well-adjusted people tend to seek both the pleasures of the moment and those of the future and do not often ask for future pain to get present gain. They seek happiness and avoid pain, but they assume they will probably live for quite a few years and that they had better think of both today and tomorrow, and not obsess themselves with immediate gratification” (p. 128). This is the case of the well-known problem of short-range vs. long-range hedonism, as presented in Ellis’ earlier works.

Commit yourself – already in his older works, Ellis pointed out the fact that most people tend to be healthier and happier when they are vitally absorbed in something outside themselves and preferably have at least one strong creative interest, as well as some major human involvement. Such people experience something which Csikszentmihalyi (2015) calls “flow”. It is meaningfully spent time which brings fulfilment and feelings of joy – “the key to long life, and to happiness at work and during retirement” (Ellis and Velten, 1998, p. 151).

Remain flexible – in this rule Ellis and Velten emphasize that “healthy and mature people tend to be flexible in their thinking, open to change, and unbigoted in their views of other people. They do not make rigid rules for themselves and others” (p. 212). Moreover, change is the spice of life and remaining flexible means to be better prepared for these changes. The problem of resistance to change is the focus of several researches (e.g., Oreg, 2003, and others).

Don’t expect heaven on earth – in this rule authors realistically show “that healthy people accept the fact that heaven on earth is probably not achievable and they are never likely to get everything they want or to avoid everything they do not want. They refuse to strive unrealistically for total joy, complete happiness, perfection, or total lack of anxiety” (p. 270) (more in Ellis and Velten, 1998, pp. 2-275).

Picture From the thoughts of Albert Ellis

CONCLUSION

We can find the principles of rational living already in Ellis' earlier works, but the author created and developed their link to ageing, as far as we know, only in cooperation with E. Velten (1998). In regard to his age (he lived to 93) it is probable that he was also their active user. Ellis was convinced that the deterioration of all mental and physical capacities is not biologically necessary, so the role of each who wants to enjoy life until the end is to fight with age discriminating beliefs inside their own mind and around themselves, while being able to create a new, constructive mental map of good things and adventures towards which we aim in our lives and can experience in the course of our lives, although we age.

The presented approach can be today perceived as positive-psychological, even when maintaining all cognitive-behavioral or rational-emotive characteristics. At the same time it also presents a challenge; its authors state that it is possible to keep, even support deeply ingrained prejudices, conventions and irrational beliefs about age, *or* – it is possible to realize that “creating your own life does not need to stop at all, that it has little to do with age” (Ellis & Velten, 1998, viii), because life can be vital, fulfilling, joyful at *any age* “if we end prejudice about ageing and refuse to take its dictates seriously” (p. xi). It is only up to us in which direction we head in our life: *The goal of all life is death* (S. Freud), *or The goal of all life is to have a ball* (p. 271)¹

¹ Original focus of Ellis was psychoanalysis, but later he developed into Freud's critic and created his own – rational-emotive behavioral approach, part of which was presented in this paper.

The approach of Ellis and Velten offers a possibility how to take control over ageing and how to participate in the change and “make for yourself the kind of life we desire” (p. vii).

However, despite an inspirational and activating charge of the presented ideas we often find real limitations given by age or health that take the sometimes unrealistically-optimistic “wind out of their sails”. We are considering here heavily physically ill old people, bed bound or completely dependent on the care of others, where the opportunities for applying these rules are significantly limited. The situation is analogous with the majority of serious cognitive deficits of older age (e.g., Alzheimer’s disease). Nevertheless, we do not intend to underestimate the possible contribution of the rational approach to ageing and old age for all vital seniors, who will not – I believe – hesitate to reevaluate, if necessary, their attitudes toward ageing so, that despite their age they could in a “frankish” way “say yes to their life”, i.e. they will live a full and happy life.

References

- Alvarez, M. F. (1997). Using Rebt and Supportive Psychotherapy with Post-Stroke Patients. *Journal of Rational-Emotive and Cognitive-Behavior Therapy*, 15, 231–245.
- Árochová, O., Golecká, L., & Potašová, A. (2001). Výskum staroby: Zvládanie involučných zmien. In: Ficková, E. (Ed.), *Osobnosť a zvládanie stresu* (pp. 40-50). Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV.
- Borkum, J. M. (2010). Maladaptive Cognitions and Chronic Pain: Epidemiology, Neurobiology, and Treatment. *Journal of Rational-Emotive and Cognitive-Behavior Therapy*, 28, 4–24.
- Doyle, K. A. (2013). The Death of a Spouse: Using Rational Emotive and Cognitive Behavior Therapy to Cope. *Journal of Rational-Emotive and Cognitive-Behavior Therapy*, 31, 108–113.
- Dragomirecká, E., & Bartoňová, J. (2006). *WHOQOL – Bref. WHOQOL – 100*. Praha, Výzkumný ústav psychiatrický.
- Ellis, A. (1996). Responses to criticisms of Rational Emotive Behavior Therapy (REBT) by Ray Digiuseppe, Frank Bond, Windy Dryden, Steve Weinrach, and Richard Wessler. *Journal of Rational-Emotive and Cognitive-Behavior Therapy*, 14, 97–121.
- Ellis, A., & Dryden, W. (1987). *The Practice of Rational-Emotive Therapy*. New York: Springer.

- Ellis, A., & Velten, E. (1998). *Optimal Aging. Get Over Getting Older*. Illinois: Open Court Publishing Company.
- Ellis, A., & Whiteley, J. M. (1979). *Theoretical and Empirical Foundations of Rational-Emotive Therapy*. Monterey: Brooks/Cole.
- Golecká, L. (2007). *Akomodačná flexibilita vo zvládaní involučných zmien: Tri sondy*. Unpublished dissertation. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV.
- Kováč. D. (2013). *Umne starnúť*. Bratislava: VEDA
- Křivohlavý, J. (2011). *Stárnutí z pohledu pozitivní psychologie*. Praha: Grada.
- Mareš, J., Cígler, H., & Vachková, E. (2016). Czech version of OPQOL-35 questionnaire: the evaluation of the psychometric properties. *Health and Quality of Life Outcomes*, 14, 93. Retrieved from <https://hqlo.biomedcentral.com/articles/10.1186/s12955-016-0494-7>.
- Oliver, R. (1988). "Empty nest" or relationship restructuring? A rational-emotive approach to a mid-life transition. *Journal of Rational-Emotive and Cognitive-Behavior Therapy*, 6, 102–117.
- Oreg, S. (2003). Resistance to Change: Developing an Individual Differences Measure. *Journal of Applied Psychology*, 4, 680–693.
- Picture with Albert Ellis quote (2018). Retrieved from <https://www.google.com/search?q=albert+ellis+quotes&tbm=isch&source=univ&sa=X&ved=2ahUKEwihlePS79nhAhWklxQKHZ-TAMkQ7A16BAgJEA0&biw=1536&bih=723#imgrc=fsjtCDmW7N9HiM:>

VZTAH PSYCHOLOGICKÉ VZDÁLENOSTI A POSTOJOVÉHO HODNOCENÍ

THE RELATIONSHIP BETWEEN PSYCHOLOGICAL DISTANCE AND ATTITUDE ASSESSMENT

Josef Kundrát, Karel Paulík

Ostravská Univerzita, Filozofická fakulta, Katedra psychologie

josef.kundrat@osu.cz, karel.paulik@osu.cz

Abstrakt

V příspěvku představíme koncept psychologické vzdálenosti a s ním související teorii úrovně interpretace. Významná teorie z oblasti sociální psychologie postuluje vztah mezi vnímanou psychologickou vzdáleností a úrovní abstraktnosti a konkrétnosti mentálních reprezentací. Příspěvek prezentuje propojení konceptu psychologické vzdálenosti a postojového hodnocení ve vztahu k mentálním reprezentacím hodnocených pojmů. Diskutujeme možné podoby tohoto vztahu s implikacemi do vývoje nových metod zkoumání postojů. Prezentujeme vyvíjenou metodu zjišťování postojů založenou na vyjádření psychologické vzdálenosti v grafickém podnětovém materiálu. Dosavadní výzkumné studie napovídají platnosti prezentovaných vztahů a potenciálu využití konceptu psychologické vzdálenosti např. ve školní poradenské praxi.

Klíčové slova: teorie úrovně interpretace; psychologická vzdálenost; postoje

Abstract

In the paper, we present the concept of psychological distance and related construal level theory. The important theory in the field of social psychology postulates the relationship between the perceived psychological distance, the level of abstractness and the specificity of mental representations. The paper presents the connection between the concept of psychological distance and attitude evaluation in relation to the mental representations of the evaluated concepts. We discuss possible forms of this relationship with implications to the development of a new method of assessing attitudes. We present the method of attitude assessment based on the expression of the psychological distance in the graphical stimulus material. Current research suggests the validity of the presented relationship and the potential for using the concept of psychological distance in school counseling practice.

Key words: construal level theory; psychological distance; attitudes

Úvod

Pojem psychologická vzdálenosť sa v odborné literatúre objavuje v niekoľko rôznych kontextoch, ktoré nesdíľajú totožný interpretačný rámec. Pretože sa pojem vyskytuje v literatúre pres sto let, intenzívne zskúmanie konceptu prichádza až po prelomu tisíciletí, s tzv. teórií úrovne interpretácie. Hlavným cieľom príspevku je poskytnúť čtenáři náhľad na vývoj zskúmanie pojmu psychologické vzdálenosti a prezentovať jednotlivé kontexty, v ktorých je možné sa s pojmom setkať. Pretože súčasny kontext výskytu pojmu predstavuje aktuálnu oblasť výskumu v sociálnej psychológii, jeho propojenie se starším kontextom je spíše výjimečné. Sekundárnym cieľom príspevku je pak poukázať na možná propojenie týchto kontextů, v podobě vývoje nových psychodiagnostických metod, ktoré využívajú novější poznatky teorie úrovne interpretácie a starší, diagnostická východiska.

Psychologická vzdálenosť

V roce 1912 poprvé používá Bullough pojem psychická vzdálenosť (psychical distance), který vysvětluje jako součást estetického postoje při vnímání uměleckého díla (Bullough, 1912). Koncept nebyl podložen psychologickou teorií a jeho různé interpretácie vedly k nejasnostem v odborné diskuzi (Dickie, 1961). Pojem psychická vzdálenosť dodnes nemá jednotnou definici, nicméně bývá v některých případech užíván jako synonymum pro emoční vzdálenosť, resp. míru emoční angažovanosti osoby směrem k uměleckému dílu nebo akci (Deza & Deza, 2014).

Sigel (1970, in Cocking & Renninger, 1993) zavedl pojem psychologická vzdálenosť do kontextu vývojové psychologie. Siegel pojem postuloval jako „vynořující se schopnost jedince porozumět skutečnosti, že objekt může být reprezentován něčím jiným, než konkrétním objektem samotným“ (Cocking & Renninger, 1993, str. 9).

Koncept psychologické vzdálenosti je nejvíce rozpracován v rámci teorie úrovne interpretácie (Trope & Liberman, 2010), která předkládá vztah mezi psychologickou vzdáleností a charakteristikami mentálních reprezentací vztahů, událostí v čase, míst a míry pravděpodobnosti. Čím je jmenovaná instance vnímaná jako vzdálenější (v prostoru, v čase, v sociální realitě), tím abstraktnější vzniká její mentální reprezentace. Po roce 2000 teorie úrovne interpretácie představuje jeden z nejviditelnějších príspevků řadě témat sociální psychologie, s množstvím praktických implikací do oblastí výskumu chování konzumentů, vnímání informací, následování cílů, vzdělávání, lingvistiky atd. (Dhar & Kim, 2007; Sneffjella & Kuperman, 2015).

Psychologická vzdálenosť v posledne jmenovanem kontextu môže byť definovaná jako míra vnímané kognitivní separace mezi self a instancemi okolní reality, např. událostmi, osobami, časovými úseky atd. (Baltatescu, 2014), jejíž míra přímo ovlivňuje způsob utváření mentálních reprezentací daných instancí (Liberman, Sagristano, & Trope, 2002). Vztah mezi mírou abstraktnosti mentální reprezentace a psychologickou vzdáleností, vnímanou směrem k objektu reprezentace, je dle autorů teorie obousměrný (Trope & Liberman, 2010). Abstraktnější popisy událostí, vztahů nebo míst implikují větší vzdálenosti (sociální, prostorové nebo časové). Autoři také opodstatněně předpokládají vzájemnou provázanost jednotlivých dimenzí psychologické vzdálenosti, kdy např. větší časová vzdálenosť automaticky implikuje reprezentaci větší prostorové nebo vztahové vzdálenosti (Klaus Fiedler, Jung, Wänke, & Alexopoulos, 2012).

Vzdálenosť jako psychodiagnostický nástroj

Autoři zkoumající teorii úrovně interpretace zpravidla využívají psychologickou vzdálenosť jako nezávislou proměnnou. V řadě studií se setkáme s primingem pocitu blízkosti nebo vzdálenosti např. způsobem formulování instrukce a následným zjišťováním abstraktnosti nebo konkrétnosti popisu mentální reprezentace respondenta (Soderberg, Callahan, Kochersberger, Amit, & Ledgerwood, 2015). Metodologické postupy, ve kterých je psychologická vzdálenosť zjišťována jako závislá proměnná, jsou v současné literatuře méně časté (Kundrát, 2018, Chen & Li, 2018).

Využívání metafory vzdálenosti jako nástroje pro zjišťování jiných intrapsychických proměnných je postup, na kterém je postavena již Bogardusova škála sociální distance, tedy jeden z prvních uváděných nástrojů pro měření postojů a předsudků (Bogardus, 1933). Respondent se v rámci testu vyjadřuje k výroky o příslušnicích menšin, výroky představují stupně fyzické a sociální blízkosti, které je respondent u menšin připustit (dotyčné by chtěl jako sousedy, jako členy rodiny atd.)

Mezi další diagnostický nástroj, využívající metaforu vzdálenosti, patří škála CID (Comfortable Interpersonal Distance, škála komfortní interpersonální vzdálenosti). Nástroj sestává z centrálního bodu 0 a osmi rovných linií z tohoto bodu vycházejících. Respondent na linie zaznačí místo, kde by se měla představovaná osoba zastavit, aby se stále cítil komfortně (Duke & Nowicky, 1972, in Deza & Deza, 2014).

Grashma a Ichiyama (1986, in Deza & Deza, 2014) představili škálu psychologické velikosti a vzdálenosti (GIPSDS, Psychological Size and Distance Scale). Respondent kreslí kruhy reprezentující jeho osobu a další významné zkoumané osoby. Velikost kruhů a jejich vzájemná pozice pak indikuje sociální psychologickou vzdálenosť a status zkoumaných osob.

Dvě výše zmíněné metody vznikly před formulování teorie úrovně interpretace a dříve publikované teorie časové vzdálenosti od stejných autorů (Lieberman et al., 2002).

Mezi aktuálně vyvíjené nástroje patří škála psychologické vzdálenosti mezi organizací a zaměstnancem, škála EOPD – Employee-Organization Psychological Distance Scale (Chen & Li, 2018). V aktuální studii autoři operují s teorií úrovně interpretace a prostřednictvím kvantitativní a kvalitativní metodologie zjišťují zkušenostní, časovou, sociální, kognitivní, emocionální a behaviorální vzdálenost mezi zaměstnancem a organizací. Cílem autorů je vyvinout nový psychodiagnostický nástroj pro potřeby analýzy charakteristik vztahu zaměstnanec – organizace. Autoři kriticky hodnotí svůj dosavadní postup jako průběžný výsledek vyžadující korelační studie s využitím etablovaných psychodiagnostických nástrojů (Chen & Li, 2018).

Kundrát (2017) ověřil vztah psychologické vzdálenosti a jednotlivých složek postojů (kognitivní, behaviorální a emoční) prostřednictvím nástroje zjišťování psychologické vzdálenosti vlastní konstrukce. Nástroj sestává z grafického podnětového materiálu, využívajícího lineární perspektivu a souboru podnětových slov, které respondent zapisuje do materiálu podle pocitu blízkosti nebo vzdálenosti, které v něm slova vyvolávají. Vzdálenost podnětového slova od počátečního bodu, zpodobněného symbolickou ilustrací chlapce nebo dívky, je měřena prostřednictvím online nástroje a převedena do skóru na stupnici 0–100. Výsledky studie prokázaly signifikantní pozitivní korelaci mezi skórem psychologické vzdálenosti a pozitivně – negativním hodnocením podnětových slov. Vzdálenější pojmy byly hodnoceny jako negativnější v kontextu kognitivním (jak je pojem racionálně hodnocen, jak je srozumitelný), emocionálním (zda vyvolává pozitivní či negativní emoční konotace) a behaviorálním (jak se respondent chová ve vztahu ke zkoumanému pojmu). Výsledky byly zjišťovány prostřednictvím kombinace kvalitativní a kvantitativní metodologie na vzorku 102 žáků a žákyň druhých stupňů základních škol v Moravskoslezském kraji.

Výše uváděné studie operují s konstruktem psychologické vzdálenosti jako možným ukazatelem souvisejících intrapersonálních proměnných (postoje) a interpersonálních proměnných, jako je blízkost a intimita (Agnew, Loving, Le, & Goodfriend, 2004).

Diskuze

Na základě rešerše odborné literatury můžeme konstatovat, že se pojem psychologická vzdálenost objevuje ve dvou zásadních kontextech. První a starší rámec představuje využívání metafory vzdálenosti jako ukazatele intrapsychických proměnných. V nejranější podobě se

s tímto kontextem setkáváme již u Bogarduse (1933). Vyjma sociálních postojů je vzdálenost využívána pro metaforické vyjádření mezilidské blízkosti nebo proxemiky.

Druhým, mladším kontextem, je rámec vycházející z teorie úrovně interpretace (Trope & Liberman, 2010). Teorie se vyjadřuje především ke kognitivním procesům formování mentálních reprezentací, kdy psychologická vzdálenost implikuje abstraktnější úroveň mentální reprezentace než psychologická blízkost. Teorie úrovně interpretace operuje s dimenzemi prostorové, časové, sociální a hypotetické psychologické vzdálenosti, některé studie dodávají další dimenze, např. informační psychologickou vzdálenost (Fiedler, 2007). Teorie úrovně interpretace primárně neposkytuje teoretický rámec přímo uplatnitelný v psychodiagnostice, nicméně postuluje důležité souvislosti, které pro využití metafory vzdálenosti představují další úroveň komplexity. Jako příklady můžeme uvést následující odborné příspěvky.

Vzájemné propojení těchto kontextů může představovat studie Snefjella a Kupermana (2015), ve které zkoumali lingvistické charakteristiky výpovědí o psychologicky blízkých a vzdálených osobách. Pro operacionalizaci sociální dimenze psychologické vzdálenosti byla využita škála sociální distance od Bogarduse, jako interpretační rámec výsledků pak teorie úrovně interpretace. Autoři výsledky demonstrují křivočarou funkci logaritmu vzdálenosti, kdy narůstající sociální vzdálenost vede k využívání abstraktnějšího jazyka.

Nedávná snaha Chena a Li (2018) pak prokazuje vliv teorie úrovně interpretace přímo na konstrukci škál, měřících různé dimenze psychologické vzdálenosti mezi pracovníkem a organizací. Tyto dimenze přímo vycházejí z formulace teorie úrovně interpretace.

V české literatuře je prvním počinem vedoucím k využití psychologické vzdálenosti autorova snaha převést metaforu psychologické vzdálenosti do grafické podoby, jako nástroje jejího zjišťování (Kundrát, 2017). Dosavadně publikované výsledky měření psychologické vzdálenosti u žáky vnímaných předmětů ukazují na potenciál psychologické vzdálenosti jako nositele hodnocení (Kundrát, Paulík, Rojková, & Cakirpaloglu, 2017). Psychologická vzdálenost, vyjadřovaná na grafické škále s využitím lineární perspektivy, nesla u podnětových slov (školní předměty) silně pozitivně – negativní konotace korelující s umístěním podnětového slova na grafickém materiálu (daleko a blízko). Z dosavadních výsledků usuzujeme na potenciál metody ve školní poradenské praxi.

V neposlední řadě přináší teorie úrovně interpretace náhled na problematiku samotné volby vhodné škály a jednotek měření. Maglio a Trope (2011) prokázali, že podoba škály, na které se respondent vyjadřuje, přímo ovlivňuje úroveň mentálního reprezentování dané škály. Při využívání psychologické vzdálenosti jako psychodiagnostické metafory je potřeba brát v potaz

způsob, jakým se na případnou metaforickou blízkost či vzdálenost ptáme. Nechtěný priming pocitu blízkosti nebo vzdálenosti by mohl respondenta vést k přijetí vysoké nebo nízké úrovně interpretace mentální reprezentace nástroje a tím nevhodně ovlivnit výpověď, kterou se testovou situací snažíme zjistit. Ve světle těchto poznatků je možné kriticky hodnotit snahu Kunderát (2017) zjišťovat psychologickou vzdálenost prostřednictvím grafického podnětového materiálu, který sám o sobě neimplikuje ani blízkost nebo vzdálenost, ale poskytuje prostor pro vyjádření obojího.

LITERATURA

- Agnew, C. R., Loving, T. J., Le, B., & Goodfriend, W. (2004). Thinking Close: Measuring Relational Closeness as Perceived Self-Other Inclusion. In *Handbook of closeness and intimacy* (s. 103–115). Mahwah, NJ, US: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Baltatescu, S. (2014). Psychological Distance. In A. C. Michalos (Ed.), *Encyclopedia of Quality of Life and Well-Being Research* (s. 5145–5146). Dordrecht: Springer Netherlands.
- Bogardus, E. (1933). A Social Distance Scale. *Sociology & Social Research*, 17, 265–271.
- Bullough, E. (1912). 'Psychical Distance' as a Factor in Art and as an Aesthetic Principle. *British Journal of Psychology*, 5, 87–117.
- Cocking, R. R., & Renninger, K. A. (1993). *The Development And Meaning Of Psychological Distance*. Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
- Deza, M. M., & Deza, E. (2014). *Encyclopedia of Distances*. Springer.
- Dhar, R., & Kim, E. (2007). Seeing the Forest or the Trees: Implications of Construal Level Theory for Consumer Choice. *Journal of Consumer Psychology*, 17(2), 96–100.
- Dickie, G. (1961). Bullough and the Concept of Psychological Distance. *Philosophy and Phenomenological Research*, 22(2), 233. <https://doi.org/10.2307/2104844>
- Fiedler, Klaus. (2007). Construal Level Theory as an Integrative Framework for Behavioral Decision-Making Research and Consumer Psychology. *Journal of Consumer Psychology*, 17(2), 101–106.
- Fiedler, Klaus, Jung, J., Wänke, M., & Alexopoulos, T. (2012). On the relations between distinct aspects of psychological distance: An ecological basis of construal-level theory. *Journal of Experimental Social Psychology*, 48(5), 1014–1021.
- Chen, H., & Li, S. (2018). Measuring the Psychological Distance between an Organization and Its Members—The Construction and Validation of a New Scale. *Frontiers in Psychology*, 8.

- Kundrát, J. (2017). *Psychologická vzdálenost a postoje u žáků* (Disertační práce). Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta. Získáno z https://theses.cz/id/ni6sl9/Disertace_Kundrat_final.pdf?info=1;isshlret=Abstrakt%3B;zpet=%2Fvyhledavani%2F%3Fsearch%3Dabstrakt%26start%3D38
- Kundrát, J., Paulík, K., Rojková, Z., & Cakirpaloglu, P. (2017). Psychologická vzdálenost jako nástroj zjišťování postojů u žáků. In *PHD EXISTENCE 2017 česko-slovenská psychologická konference (nejen) pro doktorandy a o doktorandech Sborník odborných příspěvků* (Roč. 2017, s. 186–193). Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Liberman, N., Sagristano, M. D., & Trope, Y. (2002). The effect of temporal distance on level of mental construal. *Journal of Experimental Social Psychology, 38*(6), 523–534.
- Maglio, S. J., & Trope, Y. (2011). Scale and construal: How larger measurement units shrink length estimates and expand mental horizons. *Psychonomic Bulletin & Review, 18*(1), 165–170.
- Snefjella, B., & Kuperman, V. (2015). Concreteness and Psychological Distance in Natural Language Use. *Psychological Science, 26*(9), 1449–1460.
- Soderberg, C. K., Callahan, S. P., Kochersberger, A. O., Amit, E., & Ledgerwood, A. (2015). The effects of psychological distance on abstraction: Two meta-analyses. *Psychological Bulletin, 141*(3), 525–548.
- Trope, Y., & Liberman, N. (2010). Construal-Level Theory of Psychological Distance. *Psychological review, 117*(2), 440–463.

VZŤAH RODINNÝCH FAKTOROV, ALKOHOLOVÉHO SPRÁVANIA, FAJČENIA A SYMPTOMATOLÓGIE SOMATICKÝCH PROBLÉMOV ADOLESCENTOV

RELATION BETWEEN FAMILY FACTORS, ALCOHOL BEHAVIOR AND SMOKING AND SYMPTOMATOLOGY OF SOMATIC PROBLEMS OF ADOLESCENTS

Zuzana Mičková

Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave

zuzana.mickova@ucm.sk

Abstrakt

Štúdia skúma vzťah rodinných faktorov – inkonzistentnosť vo výchove, rodičovský záujem a vrelosť, rodičovský dohľad v súvislosti s frekvenciou somatických ťažkostí v období adolescencie. Ďalej štúdia skúma mieru somatických problémov v súvislosti s frekvenciou užívania alkoholu a fajčenia. Jednotlivé faktory sú sledované v dvoch vekových kohortách N = 600 (13 - 15 rokov) a N = 904 (16 - 18 rokov). Vymedzené vzťahy skúmame prostredníctvom metódy SAHA, ktorá tvorí súčasť medzinárodnej štúdie Social And Health Assessment. Výsledky poukazujú na významné signifikantné vzťahy medzi rodinnými faktormi, fajčením, alkoholovým správaním a symptomatológiou somatických problémov. Frekvencia alkoholu a fajčenie v oboch vekových skupinách súvisí s rodičovskou láskou a záujmom, súdržnosťou rodičov a prítomnosťou somatických problémov. Somatická symptomatológia je výraznejšia u mladších adolescentov.

Kľúčové slová: starostlivosť; rodičia; somatické problémy; alkohol

Abstract

The study examines the relation of family factors - inconsistency in upbringing, parental interest and care, in connection with the frequency of somatic difficulties during the adolescence. Furthermore, the study examines the rate of somatic problems in relation to the frequency of alcohol use and smoking. Individual factors are monitored in two age cohorts of N= 600 (13- 15 years) and N= 904 (16-18 years). We examine defined relations through the SAHA method, which forms part of the international Social and Health Assessment study. The results point to a significant connection of family factors, smoking, alcohol behavior and symptomatology of somatic problems. In the younger age group (13-15 years), symptomatic problems are more significantly pronounced. The frequency of alcohol and smoking in both age groups is related to parental love and interest, parental consistency and the presence of somatic problems. The prevalence of somatic problems is more pronounced in younger adolescents.

Key words: care; parents; somatic problems; alcohol

Príspevok vznikol v rámci projektu „Rizikové správanie v adolescencii, jeho incidencia a ovplyvňujúce faktory“ VEGA 1/0042/17.

Úvod

Ku komplexnej interakcii prediktorov i rizikových faktorov dochádza vo všetkých fázach vývinu. Multifaktoriálne ponímanie psychického vývinu nachádzame u mnohých autorov napr. (Křivohlavý, 2002; Demuthová, 2006, Rojková, 2016 a,b). Významný prediktor – emocionálny vzťah rodičov k dieťaťu potvrdzujú (Vašašová, 2004; Hašto, 2005; Blatný, a kol., 2005, 2006; Mičková, 2015, ai.). Narušené rodinné vzťahy môžu prispieť k vzniku somatickej symptomatológie manifestujúcej sa rôznymi somatickými ťažkosťami (Poněšický, 2012; Novotný, 2012, Husovská, 2013). Individuálne prežívanie vzťahov vedie k špecifickým prejavom zvládania. Adolescenti sú vystavení rôznym problémom a nástrahám medzi ktoré možno zaradiť i rozvíjanie závislosti na tabaku a alkohole (Selecká, et. al. 2017). V tejto súvislosti uvádza Rojková (2016a b) pojem rizikové alkoholové správanie. Na vývin rizikového správania v rodine podľa Simantova et al., (2000) vplývajú záporné alebo nedostatočné vzťahy s rodičmi.

Napriek potrebe osamostatňovania sa a zároveň intenzívnej potrebe utvárania sociálnych vzťahov s rovesníkmi zostáva dôležitým aspektom psychickej pohody adolescenta stabilné prostredie. Na percepcii subjektívnej pohody sa významne podieľa sociálna opora rodičov (Širůček, Širůčková, Macek 2007). V zhode s uvedenými autormi uvádza Skorunka (2006), že optimálne podmienky v rodinnom prostredí sú zdrojom naplňovania emočných a sociálnych potrieb súvisiacich so subjektívnym vnímaním životnej pohody.

Kvalita rodinných vzťahov sa môže odrážať v miere subjektívnej pohody, ako i v symptomatológií somatických problémov súvisiacich s prežívaním rodinnej nepohody a môžu byť zdrojom zdravotných problémov (Parker, Benson, 2004). Zhodne v tejto súvislosti uvádzajú Rief a Hiller (2002) že somatické problémy môžu mať psychogénny, zážitkovo podmienený charakter a manifestujú sa ako funkčná porucha bez organického poškodenia. Takéto symptomatické problémy adolescentného obdobia predstavujú napr. bolesti hlavy. Výskyt somatickej symptomatológie v zhode s autorkou uvádzajú (Muchová, Ošlejšková, 2007, 2008). Autori v zhode uvádzajú, že nestabilné rodinné prostredie sa spája s takými psychickými podnetmi ako sú rozrušenie, stres, konflikty. Význam rodinného prostredia pre somatické zdravie adolescentného obdobia potvrdzujú i ďalší autori (Dias, Cadime, 2017; Curt, 2016). Podobné zistenia nachádzame u Vavrovej a Rojkovej (2018).

Cieľ

1. Zistiť vzťah alkoholového správania a fajčenia so symptomatológiou somatických problémov
2. Zistiť súvislosť medzi alkoholovým správaním fajčením a faktormi rodinného prostredia
3. Zistiť súvislosť medzi prítomnosťou somatických symptómov a rodinnými faktormi

Výskumná vzorka

Výskum bol realizovaný na reprezentatívnom súbore adolescentov v rámci Slovenskej republiky v dvoch vekových kohortách na základných a stredných školách. Výskumu sa zúčastnilo 1504 žiakov v 1. kohorte - mladších adolescentov (13-15 rokov, AM = 14,5) bolo 600 adolescentov, v 2. kohorte -staršiu vekovú kohortu (16-18 rokov, AM =16,7) tvorilo 904 adolescentov. Zber dát bol realizovaný zámerným výberom na základných a stredných školách v roku 2017 a 2018 v rámci projektu VEGA. Distribúcia a administrácia dotazníkov bola realizovaná po získaní informovaného súhlasu oboch rodičov adolescentov. Dotazník bol administrovaný prostredníctvom poučených študentov a ochrana osobných údajov bola zabezpečená anonymitou pri vyplnení dotazníkov.

Výskumné metódy

Na zistenie vzťahov medzi rodinnými faktormi, alkoholovým správaním, fajčením a somatickými problémami bola použitá dotazníková metóda SAHA (Blatný, a kol. 2004). Metóda SAHA (Social And Health Assessment) je tematicky založený dotazníkový prieskum, ktorý sa venuje rizikovým a protektívnym faktorom sociálneho a zdravotného vývinu školskej mládeže. Metóda bola vyvinutá Weissbergom et al. (1991), a adaptovaná Schwab-Stone et al. (1995, 1999).

Sleduje spektrum psychosociálnych faktorov, ktoré môžu tvoriť determinanty rizikového správania. Dotazník obsahuje 375 položiek, ktoré sú rozdelené do okruhov rizík a protektívnych faktorov. Z dotazníkovej metódy pre predkladaný výskum boli selektované škály skúmajúce rodinné faktory (rodičovská vrelosť, záujem, dohľad, výchovná inkonzistencia) a škála somatických prejavov.

Metódy analýzy dát

Štúdia má korelačný charakter skúma vzťahy medzi rodinnými faktormi a somatickými symptómami, taktiež súvislosť alkoholového správania a fajčenia s frekvenciou somatických

príznakov. Uvedené vzťahy boli analyzované v rámci dvoch vekových kohort adolescentného obdobia. Výsledky boli spracované v štatistickom programe SPSS. Na základe overenia normality bol použitý Spearmanov korelačný koeficient.

VÝSLEDKY

Tabuľka 1 Spearmanova korelácia Vzťah medzi alkoholovým správaním a fajčením a rodinnými faktormi v dvoch vekových kohortách adolescentov I. veková kohorta (N= 600 AM = 14,5), II. veková kohorta (N= 904, AM = 16,7)

veková kohorta	frekvencia	symptómy	inkonzistenci a	záujem	dohľad	vrelosť
I.	Alkohol	,206**	,094*	-,206**	-,165**	-,213**
	Fajčenie	,164**	,155**	-,135**	- 0,055	-,205**
II.	Alkohol	,100**	,068*	-,119**	-,143**	-,148**
	Fajčenie	,112**	,095**	-,171**	0,046	-,190**

** p ≤ 0,01, *p ≤ 0,05

V tabuľke 1 vidíme pozitívny signifikantný vzťah medzi frekvenciou pitia alkoholu a inkonzistenciou výchovy, negatívny signifikantný vzťah medzi frekvenciou pitia alkoholu a rodičovským záujmom, rodičovským dohľadom a rodičovskou vrelosťou. Signifikantné vzťahy sa vyskytujú tiež medzi intenzitou fajčenia a existenciou somatických symptómov. Medzi intenzitou fajčenia a rodičovským záujmom a rodičovskou vrelosťou boli zistené stredne silné negatívne vzťahy. Stupeň rodičovského dohľadu nesúvisí s intenzitou fajčenia, ale súvisí s alkoholovým správaním.

Tabuľka 2 Vzťah medzi alkoholovým správaním, fajčením a somatickými symptómami v dvoch vekových kohortách I. veková kohorta (N= 600 AM = 14,5), II. veková kohorta (N= 904, AM = 16,7)

kohort	S	A	B	C	D	E	F	G	H	I	K	
I.	a	,206*	,157*	,133*	0,076	,143*	,131*	,112*	,201*	,137*	,085	,154*
	f	,100*	0,042	0,061	0,054	0,048	0,054	,125*	,075*	0,053	,067	,124*
II.	a	,164*	,093*	,183*	,117*	,145*	,105*	,118*	,159*	0,062	,102	,130*
	f	,112*	0,058	,073*	,079*	,073*	0,052	,113*	,090*	,072*	0,02	,126*

Poznámky: ** p ≤ 0,01, *p ≤ 0,05, Legenda: a- alkohol, f- fajčenie, S -somatické symptómy, A -zdravotné problémy, B- bolesť hlavy, C- zaoberanie sa zdravím, D-bolesť brucha, E-iné bolesti, F -pocity na zvracanie, G -iné somatické bolesti, H- problémy s očami, I - kožné problémy, K- zvracanie

V tabuľke 2 vidíme, že pri vyššej frekvencii pitia alkoholu sa vyskytujú výraznejšie somatické symptómy, pričom v mladšej vekovej kategórii je výskyt somatickej symptomatológie výraznejší.

Tabuľka 3 Spearmanova korelácia Vzťah medzi somatickými symptómami a rodinnými faktormi v dvoch vekových kohortách I. veková kohorta (N= 600 AM = 14,5), II. veková kohorta (N= 904, AM = 16,7)

Somatické symptómy	veková kohorta	inkonzistencia	záujem	dohľad	vrelosť
	I.	,178**	-,125**	0,033	-,123**
	II.	,192**	-,197**	-0,041	-,180**

** $p \leq 0,01$, * $p \leq 0,05$

V tabuľke 3 sú zobrazené výsledky vzťahov medzi symptomatológiou somatických symptómov a vzťahmi s rodičmi. Pozitívny stredne silný signifikantný vzťah sa vyskytuje medzi somatickými symptómami a inkonzistenciou výchovy. Interpretujeme, že rodičovský výchovný nesúlad sa spája s vyšším výskytom somatických symptómov. Ďalej boli zistené signifikantné vzťahy negatívneho smerovania medzi výskytom somatických symptómov a rodičovskými faktormi záujem a vrelosť.

DISKUSIA

Výsledky poukazujú na súvislosť medzi skúmanými rodinnými faktormi a frekvenciou užívania alkoholu a fajčenia. Jedným z faktorov alkoholového správania a fajčenia je potreba experimentovania, ktorá bola výskumne zistená u Rojkovej (2016). Podporu pre naše zistenia nachádzame i u ďalších autorov (Kučírek, 2006; Muschalla, et, al. 2007; Hassan, Ali, 2011; Poňešický, 2012; Vavrová, Rojková, 2018).

Naše zistenia tiež potvrdili vyššiu frekvenciu alkoholového správania a fajčenia v súvislosti s vnímaním nižšej výchovnej dôslednosti rodičov, ich vrelosti záujmu a rodičovskej kontroly. Uvedené výskumné zistenia sú v zhode s výskumnými závermi autorov (Demuthová, 2006; Hasin, Katz, 2007; Blatný a kol. 2005, 2006; Doktorová, Baranovská, 2016, Selecká, et. al. 2017).

Ďalším výskumným zistením je súvislosť somatických problémov a rodinných faktorov. Kvalita rodinného prostredia je významným prediktorom alebo rizikovým faktorom (podľa funkčnosti) v predchádzaní v somatických problémoch Autori uvádzajú, že dospievajúci, ktorí nepocitujú podporu v sociálnych skupinách, predstavujú rizikovú skupinu vo výskyte somatických symptómov a nedostatok emočnej podpory predstavuje jeden z dôležitých

faktorov podieľajúcich sa na vzniku somatických problémov (Dias, Cadime, 2017). V zhode s uvedenými zisteniami uvádzajú Magai, Koot (2019) že vzťahy medzi deťmi a rodičmi ako i štruktúra rodiny (Simantov, 2000; Sullivan, Farrell, 2002; Selecká, Václaviková et.al., 2017; Selecká, Václaviková 2017) sú významné determinanty podieľajúce sa na vzniku adolescentných problémov.

I keď štúdia zistila významné súvislosti medzi percipovaním rodinných vzťahov a správaním - alkohol, fajčenie, prítomnosť a frekvencia somatickej symptomatológie, je potrebné zmieniť sa o limitoch výskumu. Na uvedené súvislosti mohli vplývať mnohé ďalšie faktory, ktoré neboli skúmané, jednotlivé zistenia možno považovať za súčasť multifaktorálneho vplyvu na vznik problémov. Výskumná vzorka nebola rovnomerne rozložená – 2. Veková kohorta bola početnejšia. Jednotlivé vekové kategórie neboli analyzované z aspektu gender, vzhľadom k zisteniam, ktorým bola venovaná osobitná pozornosť. Táto problematika bola spracovaná v samostatnom príspevku (Mičková, 2019).

ZÁVER

Výsledky ukázali, že výchovná nedôslednosť, percipovanie nižšieho rodičovského záujmu a rodičovskej vrelosti adolescentmi možno považovať za rizikové faktory alkoholového správania, fajčenia. Percepcia nižšej kvality rodičovských faktorov súvisí s prítomnosťou somatických problémov adolescentov.

LITERATÚRA

- Blatný, M., Hrdlička, M., Květon, P., Vobořil, D., & Jelínek, M. (2004). Výsledky české části mezinárodního projektu SAHA I. deskriptivní analýza rizikového chování a rizikových a protektivních faktorů vývoje mladistvých z městských oblastí. Brno: *Zprávy – Psychologický ústav*, 10 (1), 35.
- Blatný, M., Polišínská, V., Balaštková, V., & Hrdlička, M. (2005). Problematika rizikového chování vývoje dětí a dospívajících: Hlavní témata a implikace pro další výzkum. *Československá Psychologie*, 49(6), 524-539.
- Blatný, M., Hrdlička, M., Sobotková, V., Jelínek, M., Květon, P., & Vobořil, D. (2006). Prevalence antisociálního chování českých adolescentů z městských oblastí. *Československá Psychologie*, 50(4), 297-310.

- Chrt, H. (2015). Family residency and psychosomatic problems among adolescents in Sweden: The impact of child-parent relations. *Scandinavian Journal of Public Health*, 44(1), 36-46.
- Demuthová, S. (2006). *Mladistvý delikvent*. Pusté Uľany: Schola Philosophica.
- Dias, C.P., & Cadime, I. (2017). Protective factors and resilience in adolescents. The mediating role of self-regulation. *Psicología Educativa*, 23(1), 37- 43.
- Doktorová, D., & Baranovská, A. (2016). Vzájomný vzťah medzi empatiou a výchovným štýlom rodiny u adolescentov. *70 ve zdraví*. Brno: Masarykova univerzita, 267-278.
- Hasin, D., & Katz, H. (2007). Somatoform and substance use disorders. *Psychosomatic Medicine*, 69(9), 870-875.
- Hassan, I., & Ali, R. (2011). The Association Between Somatic Symptoms, Anxiety Disorders and Substance Use. A Literature Review. *Psychiatr Q.*, 315-328.
- Hašto, J. (2005). *Vzťahová väzba. Ku koreňom lásky a úzkosti*. Trenčín: Vyd. F.
- Husovská, D. (2013). Výskumné zistenia v súvislosti so vzťahovou väzbou u adoptovaných detí. *Psychiatria-psychoterapia-psychosomatika*, 20(1), 23-27.
- Křivohlavý, J. (2002). *Psychologie zdraví*. Praha: Grada.
- Kučírek, J. (2006). *Psychosomatika A děti*. Praha: Vzdělávací institut ochrany dětí. Magai, D. N; Koot, H. M. (2019). *Quality of Life Research*. VU Research Portal, 1-9.
- Mičková, Z. (2015). Adolescence and manifestation emotions in the family. *AD ALTA Journal of interdisciplinary research*, 5(1), 55-58.
- Mičková, Z. (2019). Genderové rozdíly v somatické symptomatologii v kontextu rodinných faktorů u adolescentů. *Psychologické aspekty pomáhání 2018*. Ostrava: Ostravská univerzita, 49-58.
- Muchová M., & Ošlejšková H. (2007). Migréna v dětském věku. *Neurologie pro Praxi*, 3, 163-167.
- Muchová M., & Ošlejšková H. (2018). Specifika migrén v dětském věku. *Pediatric pro Praxi*, 2, 93-97.
- Muschalla B; Markova, M., & Linden, M. (2010). Perceived job-anxiety and general psychosomatic symptom load and perceived social support – is there a relationship. *Work*. 37(1), 29-39.
- Novotný, P. (2012). *Uzdravování psychickými prostředky*. Dialóg.
- Parker, J. S., & Benson, M. J. (2004). Parent-adolescent relations and adolescent functioning: self esteem, substance abuse, and delinquency. *Adolescence*. 39(155), 519-530.
- Poněšický, J. (2012). *Neurózy, psychosomatická onemocnění a psychoterapie*. Praha: Triton.

- Rief, W., & Hiller, W. (2002). *Somatizačná porucha a hypochondria*. Vydavateľstvo F.
- Rojková, Z. (2016 a). Slovenská verzia dotazníka SAHA a jej pilotné overovanie. *Psychologické aspekty pomáhaní*. Ostrava: Ostravská univerzita, 87-93.
- Rojková, Z. (2016 b). *Rizikové správanie. Situačno-motivačné faktory alkoholového správania*. Koncept – meranie – overovanie. Trnava: UCM.
- Selecká, L., Václaviková, I., Blatný, M. & Hrdlička, M. (2017). Typológia antisociálneho správania: špecifiká prejavov adolescentných chlapcov a dievčat vo vzťahu k rizikovému sexuálnemu správaniu. *Česká a slovenská psychiatrie*, 113(6), 258-267.
- Selecká, L., & Václaviková, I. (2017). Protektívne faktory voči antisociálnym prejavom u adolescentných chlapcov a dievčat. In L. Pitel (Ed.), *Sociálne procesy a osobnosť 2016*. pp. (419-427). Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie, Centrum spoločenských a psychologických vied, SAV.
- Simantov, E., Schoen, C., & Klein, J. D. (2000). Health-compromising behaviours: Why do adolescents smoke or drink? Identifying underlying risk and Projective factors. *Archives of pediatrics and adolescent medicine*, 154, 1025–1033.
- Širůček, J., Širůčková, M. & Macek, P. (2007). Sociální opora rodičů a vrstevníků a její význam pro rozvoj problémového chování v adolescenci. *Československá psychologie*, 51(5), 476-488.
- Sýkora, P. (2007). Bolesti hlavy u dětí. *Pediatrica pre prax*, 1, 39 – 41.
- Sullivan, T. N., & Farrell, A. D. (2002). Risk factors. In: C. A. Essau (Ed.), *Substance Abuse and Dependence in Adolescence* (87–11). East Sussex: Brunner - Routledge
- Schwab-Stone M.E., Avers, T.S., Kaspro, W. et al. (1995). No safe haven: A study of violence exposure in an urban community. *J Am Acad of Child Psy*, 34(10), 1343–1352.
- Schwab-Stone M. D. E., Chuansheng, Ch., Greenberger; E, et. al. (1999). No safe haven II: The effects of violence exposure on urban youth. *Journal of the American Academy of Child & adolescent psychiatry*, 38(4), 359–367.
- Skorunka, D. (2006). Projevy somatizace a kvalita života u dětí a dospívajících: perspektiva rodinného terapeuta. In Mareš, J. et.al. *Kvalita života u dětí a dospívajících*: Brno: Nakladatelství MSD.
- Vašašová, Z. (2004). *Vplyv štýlov výchovy v rodine na asertívne správanie adolescentov. Rodinné prostredie ako faktor socializácie a personalizácie osobnosti dieťaťa*: Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela.
- Vavrová, M, Rojková. (2018). *Minnesotské multidimenzinálne osobnostné inventórium pre adolescentov: MMPI I. vyd.* - Filozofická fakulta UCM: Trnava.

Weissberg, R.P., Voyce, C.K., Kaspro, W.J., Arthur, M.W., & Shriver, T.P. (1991). *The Social and Health Assessment*. Chicago, IL: Authors.

OSOBNOSTNÍ CHARAKTERISTIKY MLADÝCH LIDÍ VE VÝVOJOVÉ TRANZICI

PERSONALITY CHARACTERISTICS AMONG YOUNG ADULTS IN DEVELOPMENTAL TRANSITION

Katarína Millová, Marek Blatný

Psychologický ústav AV ČR, v.v.i., Brno

katarina@psu.cas.cz, blatny@psu.cas.cz

Abstrakt

Výzkum navazuje na teoretické zázemí zabývající se vývojovým přechodem (tranzicí) v mladé dospělosti (Erikson, Levinson, Arnett atd.), které je často spojováno se sníženým pocitem osobní pohody. Hlavním cílem bylo zjistit, zdali se mladí lidé s různým subjektivně hodnoceným vývojovým statusem liší v osobnostních charakteristikách, které se vztahují k osobní pohodě. Soubor byl tvořen 2025 univerzitními studenty (658 mužů) ve vývojové tranzici (vynořující se dospělosti), 18 – 27 let (průměrný věk 21,76 let), kteří se zúčastnili online výzkumu. Kromě subjektivního vývojového statusu jsme se zaměřili na sebehodnocení (RSES), spokojenost se životem (SWLS), self-efficacy (GSES) a psychologickou pohodu (PWB). Nedospělými se cítilo 6,1 %; pocit mezidobí prožívalo 63,6 % a za plně dospělé se považovalo 30,4 % participantů. Výsledky poukazují na významné rozdíly ve všech sledovaných oblastech: nejnižší sebehodnocení, spokojenost se životem, self-efficacy a psychologickou pohodu měli lidé, kteří se cítili jako nedospělí; nejvyšší hodnoty ve všech oblastech dosahovali lidé s pocitem plné dospělosti.

Klíčová slova: mladá dospělost; vývojová tranzice; osobní pohoda

Abstract

The research stems from the theoretical background of developmental transition in young adulthood (Erikson, Levinson, Arnett, etc.), which is often associated with a decreased subjective well-being. The main objective was to find out whether young people with different subjectively assessed developmental statuses differ in personality characteristics that relate to subjective well-being. The sample consisted of 2025 university students (658 men) in developmental transition (emerging adulthood), 18-27 years old (mean age 21.76) who participated in online research. In addition to subjective developmental status, we have focused on self-esteem (RSES), satisfaction with life (SWLS), self-efficacy (GSES) and psychological well-being (PWB). 6.1% of the participants assessed themselves as immature (not-adult); 63.6% as in-between, and 30.4% as fully adult. The results suggest significant differences in all examined areas: Participants who felt immature achieved the lowest self-esteem, satisfaction with life, self-efficacy and psychological well-being; the highest levels in all areas were achieved by participants who felt fully adult.

Key words: young adulthood; developmental transition; well-being

Výzkum byl podpořen grantem GA ČR reg. č. 18-11996S a RVO 68081740.

Úvod

Arnett (2015) považuje období třetí dekády života za *vynořující se dospělost*, ve které dochází k odkládání tradičních dospělých závazků, jako je osamostatnění se od rodičů, vstup do manželství nebo zakládání rodiny (Kohoutová, 2014; ČSÚ, 2015). V českém prostředí je ohraničeno věkem mezi 18. a 27. rokem života (Macek, Bejček, & Vaníčková, 2007), novější výzkum hranici posouvá až do 29. roku (Macek et al., 2015). Podle Arnetta (2015) jde o období, které se vyznačuje pěti hlavními znaky: zkoumáním vlastní identity, které se prodlužuje z období adolescence; pocitem nestability (snížená kontrola a předpověditelnost života); zaměřením na vlastní osobu (rozvíjení vlastních zájmů); zkoušením nových možností a experimentováním v partnerských, pracovních i přátelských vztazích a pocitu „mezi“, které se vyznačují subjektivním prožíváním mezidobí mezi adolescencí a plnou dospělostí. Prožívání pocitů „mezi“ může vyústit i do tzv. čtvrtživotní krize (Robinson, 2015), která se objevuje právě ve třetí dekádě života a je spojována s přehodnocováním dosavadních rozhodnutí, která nejsou přiměřená subjektivnímu pocitu osobní zralosti. Naše studie se proto zaměřuje na charakteristiky, které považují mladí lidé za znaky plné dospělosti. Z modelu vynořující se dospělosti se následně soustředíme především na subjektivní hodnocení vývojového statusu (nedospělost – mezidobí – plná dospělost).

Vynořující se dospělost je charakteristická významnými psychosociálními změnami: změnami v sociálních rolích (plnoletost, studium na vysoké škole spojené často se stěhováním se od rodičů, vznik prvních romantických vztahů) i v psychologickém fungování, zejména v oblasti *emoční regulace* (Schulenberg, Bryant, & O'Malley, 2004). Vzhledem k těmto významným životním změnám se výzkum zaměřil právě na jejich emoční zvládnání: negativní (deprese, negativní emoce; např. Galambos, Barker, & Krahn, 2006; Wight, Sepúlveda, & Aneshensel, 2004) i pozitivní (sebehodnocení, osobní pohoda, self-efficacy; např. Chung et al., 2014; Ryff, 1991). Ačkoli je mladý člověk konfrontován s významnými životními změnami, výsledky výzkumů ukazují na obecné snižování projevů negativní emoční kontroly v průběhu vynořující se dospělosti (pro přehled Merikagans et al., 2003). Naopak, výzkumy sledující lidi v průběhu vynořující se dospělosti popisují nárůst sebehodnocení, osobní pohody i self-efficacy (Caprara, Caprara, & Steca, 2003; Galambos et al., 2006; Chung et al., 2009; Orth, Maes, & Schmitt, 2015; Sánchez-Queija, Oliva, & Parra, 2017). Na druhé straně další výzkumy ukazují, že lidé, prožívající subjektivní pocit mezidobí zejména spojen s čtvrtživotní krizí mnohem

častejši neadaptívne zvládajú životní situácie (Robinson, Demetre, & Litman, 2017) a objavujú sa u nich problémy i v emočnej kontrole (Robinson, Wright, & Smith, 2013). V návaznosti na tyto výzkumy jsme se zaměřili na osobnostní charakteristiky spojené s pozitivním emočním prožíváním (psychologický well-being, spokojenost se životem, sebehodnocení a self-efficacy) u lidí, kteří různým způsobem hodnotí svůj vývojový status. Předpokládáme, že nejvyšší sebehodnocení, self-efficacy, psychologickou pohodu i spokojenost se životem prožívají lidé, kteří se hodnotí jako „plně dospělí“.

METODA

Výzkumný soubor

Soubor byl tvořen 2025 univerzitními studenty (1367 žen, 658 mužů) ve věku 18 až 27 let (průměrný věk 21,76 let; $SD = 1,96$), kteří se zúčastnili online výzkumu. Bez partnerského vztahu bylo 848 (41,8 %) studentů, v manželství bylo 43 (2,1 %) studentů, v partnerském vztahu bylo 1133 (56 %) studentů, rozvedený byl 1 (0,1 %) student/ka. Bezdětných bylo 2004 (99 %) studentů a děti mělo 21 (1 %) studentů.

Použité metody

Subjektivní vývojový status byl zjišťován ve třech kategoriích navazujících na Arnettův (2015) model vynořující se dospělosti: cítím se nedospělý/á, mám pocit mezidobí a cítím se plně dospělý/á.

Charakteristiky dospělosti byly zjišťovány pomocí volného slovního vyjádření na otázku „Pokud se ještě necítíte být plně dospělými, pokuste se vyjádřit, co Vám k tomu, abyste se cítil/a dospělý/á chybí?“

Scales of Psychological Well-Being (PWB; Ryff & Keyes, 1995) zjišťuje 6 aspektů psychologické pohody: autonomii, sebezřetivost, zvládnání prostředí, osobní růst, smysl života a pozitivní vztahy s druhými. V studii byla použita 18-položková verze škály. Cronbachovo alfa subškál se pohybovalo v rozmezí 0,56 až 0,90; u celé škály $\alpha = 0,80$.

Satisfaction With Life Scale (SWLS; Pavot & Diener, 1993) je 5-položková metoda zjišťující obecnou spokojenost se životem. Cronbachovo alfa bylo 0,83.

Rosenberg Self-Esteem Scale (RSES; Rosenberg, 1965; česká verze Blatný & Osecká, 1994): je 10-položkový inventář se 4-bodovou škálou. Pět položek je definováno kladně, pět záporně a spolu vytváří globální sebehodnocení. Cronbachovo alfa bylo 0,88.

Generalized Self-Efficacy Scale (GSES; Krivohlavý, Schwarzer, & Jerusalem, 1993): zisťuje subjektívne prožívané, generalizované pojetí vlastní účinnosti (self-efficacy). Obsahuje 10 položek hodnocených na 4-bodové škále. Cronbachovo alfa bylo 0,86.

VÝSLEDKY

Nejdřív jsme se zaměřili na *subjektivně hodnocený vývojový status*: nedospělými se cítilo 123 (6,1 %) studentů; pocit mezidobí prožívalo 1287 (63,6 %) a za plně dospělé se považovalo 615 (30,4 %) studentů. Genderové rozdíly jsme v subjektivně hodnoceném vývojovém statusu nezjistili ($\chi^2 = 4,96$; $df = 2$; $p = 0,08$; Cramerovo $V = 0,05$). Zjistili jsme však věkové souvislosti: starší studenti se častěji hodnotili jako plně dospělí ($\tau_b = 0,153$; $p = 0,001$).

Charakteristiky dospělosti jsme zjišťovali obsahovou analýzou a následnou kategorizací volné výpovědi. Odpověď na tuto otázku napsalo 1075 studentů (53,1 %), kteří uvedli dohromady 1913 charakteristik: nejčastěji uváděnou charakteristikou dospělosti byla samostatnost (emoční, finanční; 40,7 %), mezi další oblasti patřilo převzetí „dospělých“ závazků (práce, bydlení, rodina atd.; 19,5 %), osobní zralost (např. zodpovědnost, zralost vlastních hodnot; 16,3 %), sebedprosazení/sebejistota (11,2 %), životní zkušenosti (6,5 %) a vlastní pozitivní emoční charakteristiky (5,6 %). Negativní vnímání dospělosti se objevovalo pouze zřídka (např. fatalismus, stereotypní způsob života; 0,2 %; Tabulka 1).

Tabulka 1 Charakteristiky dospělosti: kategorie (N = 1075)

	<i>Kategorie</i>	<i>N</i>	<i>%</i>
<i>samostatnost</i>	emoční samostatnost	368	19,2
	finanční samostatnost	411	21,5
<i>převzetí „dospělých“ závazků</i>	práce	85	4,4
	bydlení	62	3,2
	rodina	82	4,3
	partnerský vztah	92	4,8
	dokončené vzdělání	54	2,8
<i>osobní zralost</i>	zodpovědnost	170	8,9
	zodpovědnost za druhé	60	3,1
	identita	23	1,2
	hodnotová zralost	59	3,1
<i>sebejistota</i>	sebevědomí	61	3,2

	rozhodnosť	83	4,3
	životný cieľ	67	3,5
	ambície	3	0,2
<i>životní zkušenosti</i>	životní zkušenosti	124	6,5
<i>pozitivní emoční charakteristiky</i>	vyrovnanost	45	2,4
	životní stabilita/jistota	54	2,8
	spokojenost	5	0,3
	osobní svoboda	2	0,1
<i>negativní charakteristiky</i>	fatalismus, stereotyp, nesvoboda	3	0,2

Hlavním cílem výzkumu bylo zjištění *rozdílů v osobnostních charakteristikách souvisejících s osobní pohodou* (psychologickou pohodou, spokojeností se životem, sebehodnocením a self-efficacy) s ohledem na subjektivně hodnocený vývojový status. Na zjištění rozdílů mezi skupinami (nedospělí, v mezidobí, plně dospělí) jsme použili analýzu rozptylu s Tukeyho post-hoc testy. Výsledky ANOVY odhalily významné rozdíly mezi všemi skupinami u všech sledovaných charakteristik na úrovni $p < 0,01$. Studenti, kteří se hodnotili jako nedospělí, dosahovali ve všech oblastech nejnižších hodnot; studenti, kteří se hodnotili jako plně dospělí, dosahovali nejvyšších hodnot v těchto charakteristikách. Velikost efektu (η^2) u většiny sledovaných proměnných dosahovala střední hodnoty kolem 0,06, kromě spokojenosti se životem, kde osahovala nízké hodnoty (Tabulka 2).

Tabulka 2 Rozdíly mezi skupinami v sledovaných charakteristikách podle subjektivně hodnoceného vývojového statusu (nedospělí N = 123; mezidobí N = 1285; dospělí N = 615)

	Subjektivně hodnocený vývojový status (sd)						
	<i>nedospělí</i>	<i>mezidobí</i>	<i>dospělí</i>	F	df	p	η^2
<i>psychologická pohoda</i>	76,63 (12,92) ^a	80,22 (10,39) ^b	84,38 (9,02) ^c	61,52	2, 2017	0,001	0,06
<i>spokojenost se životem</i>	22,12 (7,03) ^a	24,78 (6,08) ^b	26,23 (5,94) ^c	26,98	2, 2019	0,001	0,03
<i>sebehodnocení</i>	27,30 (6,98) ^a	30,01 (6,08) ^b	32,67 (5,60) ^c	61,35	2, 2020	0,001	0,06

<i>self-efficacy</i>	27,15 (5,81) ^a	28,41 (5,01) ^b	30,88 (4,92) ^c	59,65 2, 2020	0,001	0,06
----------------------	------------------------------	------------------------------	------------------------------	------------------	-------	------

a, b, c: Stejný horní index označuje skupiny, které se od sebe neliší; různé horní indexy označují skupiny, které se od sebe statisticky významně liší (založeno na Tukeyho post-hoc testech).

DISKUSE

Ve výzkumu jsme se zaměřili na několik oblastí souvisejících se vstupem do dospělosti. Nejdřív jsme sledovali charakteristiky, které považují mladí lidé za charakteristiky dospělosti a jim ještě chybí. Mezi tři nejčastější oblasti patřila samostatnost (emoční, finanční), převzetí dospělých závazků (práce, bydlení rodina) a osobní zralost (zodpovědnost, zralost vlastních hodnot). Arnett (2015) jejich absenci považuje za přirozený projev vynořující se dospělosti zejména u vysokoškolských studentů, kdy ačkoli se často odstěhovali od rodičů kvůli studiu, stále jsou na nich zejména finančně (a někdy i emočně) poměrně závislí. Nepřítomnost dospělých závazků vychází z podstaty modelu vynořující se dospělosti, která je charakteristická psychosociálním moratoriem; absence pocitů osobní zralosti je v souladu s výsledky výzkumu Ryffové (1991), která právě v mladé dospělosti popsala změny týkající se osobního růstu, který je spoje s pocitem nepřetržitého vývoje člověka jako osoby.

Hlavním cílem výzkumu bylo zjištění rozdílů v osobnostních charakteristikách souvisejících s pozitivními emocemi (osobní pohodou) u mladých lidí, kteří různým způsobem hodnotili svůj aktuální vývojový status (nedospělý-mezidobí-plně dospělý). Ačkoli například Robinson se spolupracovníky (2017) popisuje v souvislosti s pocitem „mezi“ (a v návaznosti na čtvrtživotní krizi) negativní emoční kontrolu a maladaptivní způsoby fungování, naše výsledky ukazují, že studenti subjektivně hodnotící se v mezidobí dosahovali ve všech sledovaných oblastech (sebehodnocení, psychologická pohoda, spokojenost se životem a self-efficacy) středních hodnot, zatímco nejnižších dosahovali studenti hodnotící se jako nedospělí a nejvyšších hodnot dosahovali studenti hodnotící se jako plně dospělí. Naše hypotéza se potvrdila: tyto výsledky jsou tedy spíše v souladu s výzkumy Caprari et al. (2003) Galambosové et al. (2006), Chunga et al., (2009) nebo Ortha et al. (2015), kteří popisují postupné zvyšování úrovní těchto charakteristik v průběhu vynořující se dospělosti. Podle Galambosové a spolupracovníků (2006) toto zvyšování může souviset s postupným dosahováním kritérií vynořující se dospělosti (přijetí zodpovědnosti za důsledky svých činů a rozhodovat se samostatně bez ohledu na rodiče nebo jiné vlivy; Arnett, 2015) a zároveň s naplňováním společností požadovaných vývojových úkolů. Tyto výsledky podporuje i naše zjištění, že subjektivně hodnocený vývojový status souvisí s věkem – starší studenti se častěji hodnotí jako plně dospělí.

U zjištěných výsledků je zároveň důležité zohlednit komplexitu sledovaného subjektivně vnímaného vývojového statusu. U lidí ve vynořující se dospělosti mohou být reprezentace a vymezení dospělosti ovlivněny mnoha faktory: vztahem k sobě, přesností představ o dospělosti, věkovým rámcem dospělosti i tím, co považují pro dospělost za důležité a v jakém aktuálním životním uspořádání se nachází. Pokud je pro mladého člověka podstatným kritériem dospělosti ekonomická nezávislost, kterou on sám ještě nedosáhl, může se to projevit na subjektivním pocitu nedospělosti. Pokud však ekonomická nezávislost pro něj není důležitým kritériem, jeho hodnocení vývojového statusu to nemusí vůbec ovlivnit, ačkoli ještě zcela ekonomicky nezávislý není (Crocetti & Meeus, 2014). Výsledky výzkumu Tagliabueové, Crocettiové a Lanczové (2016) poukázaly právě na to, že mladí lidé se liší v tom, jak vnímají dospělost. Lidé s přesnější představou o tom, co je to dospělost a jak ji dosáhnout, hodnotili současné i budoucí vývojové období pozitivněji. Naopak, lidé s nepřesnou nebo stereotypní představou o dospělosti, měli mnohem častěji ambivalentní názor na to, co je to být dospělým, a to se odráželo i na jejich hodnocení aktuálního vývojového statusu.

Omezení výzkumu

Zjištěné výsledky jsou limitovány několika faktory: šlo o online výzkum, který zahrnoval pouze vysokoškolské studenty. Předpokládáme, že subjektivní hodnocení vývojového statusu by ve stejném věku u pracujících a nestudujících mladých lidí mohl mít jinou strukturu. Zároveň významným limitem u zjišťování vývojového statusu mohla být i jeho prezentace formou odpovědi na jedinou otázku. Rozsáhlejší škála nebo volné slovní vyjádření by mohlo přinést přesnější a spolehlivější výsledky. Za další limit považujeme poměrně velký rozsah testové baterie, který mohl ovlivnit odpovědi participantů. To se projevilo například u slovního vyjádření charakteristik dospělosti, které vyplnila pouze polovina studentů.

LITERATURA

- Arnett, J. J. (Ed.) (2015). *The Oxford handbook of emerging adulthood*. New York: Oxford University Press.
- Blatný, M., & Osecká, L. (1994). Rosenbergova škála sebehodnocení: struktura globálního vztahu k sobě. *Československá psychologie*, 38, 481–488.
- Caprara, G. V., Caprara, M., & Steca, P. (2003). Personality's correlates of adult development and aging. *European Psychologist*, 8, 131–147.

- Crocetti, E., & W. Meeus. (2014). The identity statuses: Strengths of a person-centered approach. In K. C. McLean & M. Syed (Eds.). *The Oxford handbook of identity development*, (pp. 97–114). New York: Oxford University Press.
- ČSÚ (2015). *Česká republika od roku 1989 v číslech (kapitola Obyvatelstvo)*. Praha: Český statistický úřad. Získané z <https://www.czso.cz/csu/czso/ceska-republika-od-roku-1989-v-cislech#01>.
- Galambos, N. L., Barker, E. T., & Krahn, H. J. (2006). Depression, self-esteem, and anger in emerging adulthood: Seven-year trajectories. *Developmental Psychology*, 42, 350–365.
- Chung, J. N., Robins, R. W., Trzesniewski, K. H., Nofle, E. E., Roberts, B. W., & Widaman, K. F. (2014). Continuity and change in self-esteem during emerging adulthood. *Journal of Personality and Social Psychology*, 106, 469–483.
- Kohoutová, I. (2014). *Sociodemografická homogamie sezdaných a nesezdaných párů*. Praha: Český statistický úřad. Získané z <https://www.czso.cz/documents/10180/20541951/32018014a.pdf/7340e354-799e-4149-95f4-06817ec53b97?version=1.0>.
- Krivohlavy, J., Schwarzer, R., & Jerusalem, M. (1993). *General Self-Efficacy Scale* (in Czech). Získané z <http://userpage.fu-berlin.de/~health/czec.htm>
- Macek, P., Bejček, J. & Vaníčková, J. (2007). Contemporary Czech emerging adults: Generation growing up in the period of social changes. *Journal of Adolescent Research*, 22, 444–475.
- Macek, P., Ježek, S., Lacinová, L., Bouša, O., Kvitkovičová, L., Neužilová Michalčáková, R., & Širůček, J. (2015). Emerging adults in the Czech Republic: Views into and across different domains of life. In R. Žukauskienė (Ed.), *Emerging adulthood in a European context*. (pp. 175–205). New York: Routledge, Psychology Press.
- Merikangas, K. R., Zhang, H., Avenevoli, S., Acharyya, S., Neuenschwander, M., & Angst, J. (2003). Longitudinal trajectories of depression and anxiety in a prospective community study. *Archives of General Psychiatry*, 60, 993–1000.
- Orth, U., Maes, J., & Schmitt, M. (2015). Self-esteem development across the life span: A longitudinal study with a large sample from Germany. *Developmental Psychology*, 51, 248–259.
- Pavot, W., & Diener, E. (1993). Review of the Satisfaction with Life Scale. *Psychological Assessment*, 5, 164–172.

- Robinson, O. C. (2015). Emerging adulthood, early adulthood and quarter-life crisis: Updating Erikson for the twenty-first century. In R. Žukauskiene (Ed.) *Emerging adulthood in a European context* (pp. 17–30). New York, NY: Routledge.
- Robinson, O. C., Demetre, J. D., & Litman, J. A. (2017). Adult life stage and crisis as predictors of curiosity and authenticity: Testing inferences from Erikson's lifespan theory. *International Journal of Behavioral Development, 41*, 426-431.
- Robinson, O. C., Wright, G. R. T., & Smith, J. A. (2013). The holistic phase model of early adult crisis. *Journal of Adult Development, 20*, 27–37.
- Rosenberg, M. (1965). *Society and the Adolescent Self-Image*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Ryff, C. D. (1991). Possible selves in adulthood and old age: A tale of shifting horizons. *Psychology and Aging, 6*, 286–295.
- Ryff, C. D., & Keyes, C. L. M. (1995). The structure of psychological well-being revisited. *Journal of Personality and Social Psychology, 69*, 719–727.
- Sánchez-Queija, I., Oliva, A., & Parra, A. (2017). Stability, change and determinants of self-esteem during adolescence and emerging adulthood. *Journal of Social and Personal Relationships, 34*, 1277–1294.
- Schulenberg, J. E., Bryant, A. L., & O'Malley, P. M. (2004). Taking hold of some kind of life: How developmental tasks relate to trajectories of well-being during the transition to adulthood. *Development and Psychopathology, 16*, 1119–1140.
- Tagliabue, S., Crocetti, E., & Lanz, M. (2016). Emerging adulthood features and criteria for adulthood: Variable- and person-centered approaches. *Journal of Youth Studies, 19*, 374–388.
- Wight, R. G., Sepúlveda, J. E., & Aneshensel, C. S. (2004). Depressive symptoms: How do adolescents compare with adults? *Journal of Adolescent Health, 34*, 314–323.

TEMNÁ STRÁNKA GENERATIVITY: GENERATIVITA V DOSPĚLOSTI A JEJÍ VZTAH K NARCISMU, MACHIAVELLISMU A PSYCHOPATII

DARK SIDE OF GENERATIVITY: GENERATIVITY IN ADULTHOOD AND ITS RELATION TO NARCISSISM, MACHIAVELLIANISM, AND PSYCHOPATHY

Katarína Millová, Athina Geraniosová

Psychologický ústav FF MU, Brno

katarina@psu.cas.cz

Abstrakt

Empirický výzkum se u generativity soustředí spíše na souvislosti s pozitivně vymezenými charakteristikami. Její teoretické zakotvení i omezený výzkum, který se zaměřil na vztah s méně žádoucími oblastmi, však poukazují na jejich významné souvislosti. Cílem našeho výzkumu bylo tedy prozkoumat vztah mezi generativitou a třemi rysy temné triády: narcismem, machiavellismem a psychopatií. Soubor tvořilo 294 dospělých lidí ve věku 25 až 65 let ($m = 44,6$ let, 174 žen), kteří vyplnili dotazníky týkající se generativního zájmu (LGS) a rysů Temné triády (SD3). Generativita pozitivně korelovala s narcismem a negativně s machiavellismem. Jelikož se muži a ženy lišili v některých zkoumaných charakteristikách (generativitě, machiavellismu a psychopatii), zjišťovaly jsme, zdali se u nich liší vztahy mezi proměnnými. U žen odpovídaly vztahy výsledkům celého souboru, u mužů však generativita neprokázala negativní vztah s machiavellismem, zjistily jsme však pozitivní korelaci s psychopatií. Při srovnání korelačních vztahů mezi generativitou a temnými rysy u mužů a u žen jsme u všech proměnných zjistili významné rozdíly. U mužů narcismus, machiavellismus a psychopatie vysvětlují vyšší podíl variability generativního zájmu než u žen.

Klíčová slova: generativita; Temná triáda; dospělost

Abstract

Empirical research of generativity focuses rather on relation to positively defined characteristics. However, its theoretical framework, as well as limited research focusing on relationship with less desirable variables, point to their significant association. Therefore, the aim of our research was to explore the relationship between generativity and the three Dark Triad traits: narcissism, Machiavellianism, and psychopathy. The sample consisted of 294 adults aged 25 to 65 ($m = 44.6$ years, 174 women) who completed questionnaires regarding generative concern (LGS), and dark triad (SD3). Generativity positively correlated with narcissism and negatively with Machiavellianism. Since men and women differed in some of the examined variables (i.e. generativity, Machiavellianism, and psychopathy), we looked into whether the relationships between the variables were different. The relationships corresponded with the overall results in women; in male subsample generativity did not show negative relationship with Machiavellianism, but we found positive correlation with psychopathy.

Comparing the correlation between generativity and dark personality traits in men and women, we found significant differences across all variables. In men, narcissism, Machiavellianism and psychopathy explained a higher proportion of variability in generative concern than in women.

Key words: generativity; Dark Triad; adulthood

Úvod

Generativita jako charakteristika související s rozením a výchovou dětí, s předáváním získaných zkušeností a vědomostí dalším generacím a s péčí o druhé lidi bývá spojována s kladnými charakteristikami psychosociálního fungování v průběhu celé dospělosti (Erikson, 2002; McAdams, Hart, & Maruna, 1998). Původní Eriksonovo (2002) vymezení generativity eliminovalo jakékoli propojení s méně žádoucími charakteristikami, současný výzkum však díky rozšíření původního konceptu generativity také o zaměření se na vlastní osobu, se začíná negativními charakteristikami zabývat (Kotre, 1996). Současný přístup ke generativitě ji tím pádem již nepovažuje za charakteristiku, která je zcela nesobecká (Mansfield & McAdams, 1996). Náš výzkum se proto zabývá vztahem generativity a tří negativně vymezených osobnostních rysů: narcismu, machiavellismu a psychopatií u lidí v dospělosti.

Při zkoumání generativity navazujeme na v současnosti nepoužívanější model McAdamse a de St. Aubina (1992), který generativitu popisuje jako komplexní a multidimenzionální konstrukt obsahující motivační složku (požadavky kultury, vnitřní touhy a zájem), kognitivní složku (přesvědčení o dobré povaze lidstva a pocit závazku), behaviorální složku (jednání) a významovou složku generativity (osobní příběh). V kvantitativním výzkumu je zkoumána zejména složka *generativního zájmu*, ve které často ženy dosahují vyšších úrovní než muži (Kruse & Schmitt, 2012; Lawford, Pratt, Hunsberger, & Pancer, 2005).

Tři negativně vnímané rysy osobnosti – *narcismus* (sebeláska, závist, arogance, nadřazenost, nedostatek empatie), *machiavellismus* (manipulace s druhými, sobecká motivace, vysoká sebekontrola, vítězství za každou cenu) a *psychopatie* (sociální nezodpovědnost, impulsivita, nedostatek pocitů viny a lítosti), vymezujeme na základě modelu Temné triády (Paulhus & Williams, 2002), která je definuje jako subklinické rysy vyskytující se v běžné populaci. Zatímco machiavellismus a psychopatie bývají obvykle vnímané jako zcela negativní rysy, narcismus může být někdy vnímaný jako rys zahrnující jisté kladné stránky (Rauthmann & Kolar, 2012). Výsledky výzkumů poukazují na genderové rozdíly: muži dosahují vyšších úrovní ve všech temných rysech (Jonason, Lyons, Bethell, & Ross, 2013) nebo alespoň ve většině z nich (v machiavellismu a psychopatii; Jonason & Davis, 2018).

Současné vymezení generativity považuje za její základní zdroje kromě požadavků společnosti také dva vnitřní motivy – potřebu být potřebován (*need to be needed*) a touhu po symbolické nesmrtelnosti (*symbolic immortality*; Kotre, 1996; McAdams & de St. Aubin, 1992), které v sobě kromě nezištnosti obsahují i jisté prvky narcismu. Výzkumy pozitivní propojení generativity a narcismu potvrzují (Gebauer, Sedikides, Verplanken, & Maio, 2012; Newton & Jones, 2016). Tyto výsledky poukazují na to, že vysoká úroveň generativity může koexistovat spolu s vysokou úrovní narcismu (Newton, Herr, Pollack, & McAdams, 2014).

Generativita v souvislosti s machiavellismem je méně prozkoumanou oblastí. Machiavellismus jako charakteristika spojená s cynickým pohledem na život je v přímém rozporu s přesvědčením o dobré povaze lidstva, které je důležitou součástí generativity a zároveň jedním z předpokladů generativního zájmu (Van De Water & McAdams, 1989). Výsledky několika málo výzkumů jsou však spíše nejednoznačné: zatímco některé studie zjistily negativní vztah mezi machiavellismem a generativitou (Busch & Hofer, 2012), jiné studie žádný významný vztah nepopsaly (Hofer et al., 2014).

Péče a zájem o druhé lidi v různých oblastech života (osobní, pracovní) je podstatnou součástí generativity (McAdams & de St. Aubin, 1992). Osobnostní rys psychopatie je naopak definován absencí zájmu o druhé lidi, sociální nezodpovědností a nedostatkem pocitů viny a lítosti (Paulhus & Williams, 2002). Výsledky výzkumů (např. Mahmut, Cridland, & Stevenson, 2016) psychopatii spojují s nízkou úrovní prosociálního chování, podobné výsledky lze tedy očekávat i v souvislosti s generativitou.

Jaké jsou vztahy mezi generativitou a temnými rysy osobnosti (narcismem, machiavellismem a psychopatií)? V souvislosti s výzkumy studujícími příbuzný koncept prosociálního chování a rysu psychopatie (Mahmut et al., 2016) předpokládáme, že vyšší generativní zájem souvisí s nižší psychopatií (hypotéza 1). Zároveň předpokládáme, že vyšší generativní zájem souvisí s nižším machiavellismem (hypotéza 2). *Liší se muži a ženy ve vztahu generativity a temných rysů osobnosti?* V návaznosti na předešlé výzkumy (Busch & Hofer, 2012; Gebauer et al., 2012; Newton et al., 2014; Newton & Jones, 2016) předpokládáme, že vyšší generativní zájem souvisí s vyšší úrovní narcismu (hypotéza 3). Vzhledem k doposud zjištěným genderovým rozdílům v generativním zájmu (Kruse & Schmitt, 2012; Lawford et al., 2005) i v temných rysech osobnosti (Jonason et al., 2013; Jonason & Davis, 2018) lze očekávat genderové rozdíly i v jejich vzájemném vztahu. Naše další hypotéza tedy zní: Muži a ženy se ve vztahu generativity a temných rysů osobnosti významně odlišují.

METODA

Výzkumný soubor

Soubor byl tvořen 294 dospělými osobami (174 žen, 120 mužů) ve věku 25 až 65 let (průměrný věk 44,6 let; SD = 11,2 let), kteří se dobrovolně a anonymně zúčastnili online výzkumu. Střední vzdělání bez maturity mělo 9 osob (3,1 %), střední vzdělání s maturitou mělo 85 osob (28,9 %) a vysokoškolské vzdělání mělo 200 osob (68 %). Bez partnerského vztahu bylo 57 osob (19,4 %), v nesezdaném partnerském vztahu bylo 49 osob (16,6 %), v manželství bylo 156 osob (53,1 %), rozvedených bylo 30 osob (10,2 %) a ovdovělé byly 2 osoby (0,7 %). Bezdětných bylo 94 osob (32 %) a děti mělo 200 osob (68 %).

Použité metody

Loyola Generativity Scale (LGS; McAdams & St. Aubin, 1992; česká verze Millová, Blatný, Poláčková, & Jelínek, 2018) je 20-položkový inventář zjišťující úroveň generativního zájmu (předávání vědomostí dalším lidem a generacím; tvořivost, péči atd.). $\alpha = 0,80$.

Short Dark Triad (SD3; Jones & Paulhus, 2014; česká verze Cíbková & Jakubek, 2014) je původně 27 položková verze zjišťující tři negativně vymezené osobnostní rysy: narcismus, machiavellismus a psychopatii. Autoři české verze doplnili tři další položky měřící machiavellismus. Výsledná česká verze má dohromady 30 položek. α (narcismus) = 0,68; α (machiavellismus a psychopatie) = 0,67.

VÝSLEDKY

Nejdřív jsme se zaměřili na vztah mezi generativním zájmem a narcismem, machiavellismem a psychopatií. Korelační vztahy jsme zjišťovali také u žen a mužů zvlášť.¹ U celého souboru generativní zájem koreloval pozitivně s narcismem a negativně s machiavellismem. U žen se objevily korelace odpovídající směru korelací zjištěných u celého souboru. U mužů pozitivně koreloval s narcismem a psychopatií (podrobně tabulka 1).

¹ Korelace mezi narcismem, machiavellismem a psychopatií byly u celého souboru $r = 0,31^{**}$ u narcismu a machiavellismu; $r = 0,39^{**}$ u narcismu a psychopatie a $r = 0,53^{**}$ u machiavellismu a psychopatie. U žen byly korelace $r = 0,32^{**}$ u narcismu a machiavellismu; $r = 0,38^{**}$ u narcismu a psychopatie a $r = 0,52^{**}$ u machiavellismu a psychopatie. U mužů byly korelace $r = 0,28^{**}$ u narcismu a machiavellismu; $r = 0,38^{**}$ u narcismu a psychopatie a $r = 0,47^{**}$ u machiavellismu a psychopatie.

Tabulka 1 Korelace medzi generatívnym zájmom a temnými rysy

	<i>generatívni zájem</i> <i>celý soubor (N = 294)</i>	<i>generatívni zájem</i> <i>ženy (N = 174)</i>	<i>generatívni zájem</i> <i>muži (N = 120)</i>
<i>narcismus</i>	0,44**	0,38**	0,60**
<i>machiavellismus</i>	-0,12*	-0,15*	0,08
<i>psychopatie</i>	-0,05	-0,09	0,19*

** p < 0,01 * p < 0,05

Na základe srovnání velikosti korelačních koeficientů u korelací generativity a temných rysů jsme zjišťovali, zdali existují významné rozdíly v korelacích u mužů a žen (v návaznosti na Eid, Gollwitzer, & Schmidt, 2011). Srovnání korelačních koeficientů u narcismu ukázalo, že korelace u mužů je významně vyšší než u žen ($z = 2,44$; $p < 0,01$; Cohenovo $q = 0,30$), ačkoli muži i ženy vykazují významný pozitivní vztah mezi generatívním zájmem a narcismem. U machiavellismu i psychopatie se korelace u žen a mužů také významně lišily (machiavellismus: $z = 1,93$; $p < 0,05$; Cohenovo $q = 0,23$; psychopatie: $z = 2,36$; $p < 0,01$; Cohenovo $q = 0,28$).

Dále jsme se zaměřili na generatívni zájem a temné rysy osobnosti a rozdíly mezi muži a ženami. S využitím t-testů pro nezávislé skupiny jsme zjistili, že ženy dosahují vyšší úrovně generatívniho zájmu než muži. Muži dosahovali vyšší úrovně machiavellismu a psychopatie než ženy (tabulka 2).

Tabulka 2 T-testy u mužů a žen: generatívni zájem, narcismus, machiavellismus a psychopatie ($N_{\text{ženy}} = 174$; $N_{\text{muži}} = 120$)

	Pohlaví (sd)		t	df	p	Cohenovo d
	<i>ženy</i>	<i>muži</i>				
<i>generatívni zájem</i>	35,15 (6,95)	31,73 (6,76)	4,19	292	0,001	0,50
<i>narcismus</i>	24,92 (4,23)	25,73 (4,74)	-1,53	292	0,128	0,18
<i>machiavellismus</i>	31,34 (5,41)	34,18 (4,85)	-4,61	292	0,001	0,55
<i>psychopatie</i>	17,84 (3,88)	20,53 (4,40)	-5,51	292	0,001	0,65

V souvislosti se zjištěnými rozdíly ve vztahu generativního zájmu a temných rysů osobnosti u celého souboru, u žen a u mužů, jsme provedli regresní analýzu, cílem které bylo zjistit, do jaké míry se podílí narcismus, machiavellismus a psychopatie na vysvětlení variability generativního zájmu u těchto tří skupin. Největší míra vysvětlení podílu (37 %) se objevila u mužů. U nich se jako jediný významný prediktor projevil narcismus (podrobně tabulka 3).

Tabulka 3 Regresní analýza ze závislou proměnnou generativní zájem

	<i>generativní zájem</i> <i>celý soubor</i> (N = 294)		<i>generativní zájem</i> <i>ženy</i> (N = 174)		<i>generativní zájem</i> <i>muži</i> (N = 120)	
	t	B	t	β	t	β
<i>narcismus</i>	10,40	0,57**	7,20	0,52**	7,86	0,63**
<i>machiavellismus</i>	-3,76	-0,22**	-2,94	-0,23**	-1,15	-0,10
<i>psychopatie</i>	-2,13	-0,17*	-2,13	-0,17*	-0,08	-0,01
F (df)	38,18 (3,290)		19,00 (3,170)		22,82 (3,116)	
R ²	0,28**		0,25**		0,37**	
Cohenovo f ²	0,39		0,33		0,59	

** p < 0,01 * p < 0,05

DISKUSE

Ve výzkumu jsme se zaměřili na temnou stránku generativity: zkoumali jsme generativní zájem v souvislosti se třemi (obvykle) negativně vnímanými rysy osobnosti dle modelu Temné triády: narcismem, machiavellismem a psychopatií u lidí v průběhu celé dospělosti. V souvislosti s rozšířeným vymezením generativity (McAdams & de St. Aubin, 1992) se generativita začíná zkoumat i v kontextu méně žádoucích psychosociálních projevů (Kotre, 1996; Newton et al., 2014).

Nejdříve jsme se zaměřili na vztah mezi generativním zájmem a narcismem, machiavellismem a psychopatií, který jsme zkoumali zvláště u žen a mužů. Negativní korelace s machiavellismem u žen odpovídají výsledkům dosavadních studií (Busch & Hofer, 2012; Newton et al., 2014) a zároveň odpovídá našemu předpokladu o machiavellismu (zejména jeho cynické dimenzi) jako o protikladu víry v dobrou povahu lidstva, které si zaslouží pomoci (hypotéza 1; Van De Water & McAdams, 1989). Překvapivým zjištěním však byla pozitivní korelace psychopatie a generativního zájmu u mužů, ačkoli korelační vztah byl pouze slabý (r

= 0,19; $p < 0,05$). Vzhľadom k dosavadným výzkumom popisujúcim negatívny vzťah medzi psychopatií a prosociálnym chovaním (hypotéza 2; napr. Mahmut et al., 2016) sa domnívame, že jde spíše o následek specifika nášho souboru a zároveň to môže byť výsledkom obsahovej konstrukcie subškály v metodě SD3. Narcismus u žen i mužů dle našeho očekávání (hypotéza 3) pozitivně koreloval s generativním zájmem, u mužů silněji než u žen. Podobně jako u subškály psychopatie, může jít o následek obsahové konstrukce subškály narcismu, o čem diskutují i Newtonová et al. (2014). Zároveň to může být výsledkem částečného prolínání generativity a narcismu – Newtonová a Jones (2012) poukazují na to, že část narcismu, která souvisí s vůdcovstvím a autoritou má blízko k agentickému typu generativity (část generativity, která je zaměřená na vlastní osobu). Subklinický narcismus může mít navíc jako jediný ze tří temných rysů také pozitivní charakteristiky, které se týkají právě prospěšnosti pro společnost/druhé osoby (Aghababaei & Blachnio, 2015).

Vzhľadom k tomu, že jsme se ve výzkumu zaměřili i na genderové rozdíly ve vztahu generativity a temných rysů osobnosti, následně jsme zjišťovali, zdali jsou rozdíly mezi muži a ženami v každé z těchto oblastí. Podobně jako další výzkumy (napr. Kruse & Schmitt, 2012; Lawford et al., 2005) jsme zjistili, že ženy dosahují významně vyšší úroveň generativního zájmu. Podobně jako předešlé výzkumy se přikláníme k názoru, že jde o výsledek odlišné socializace mužů a žen, i odlišná očekávání, které má společnost na muže a na ženy. Genderové rozdíly jsme zjistili také u machiavellismu a psychopatie, které byly vyšší u mužů, podobně jako ve výzkumu Jonasona a Davise (2018). Tito autoři genderové rozdíly zdůvodňují podobně jako u generativity – odlišným procesem socializace, a následným odlišným zapojováním behaviorálních strategií u mužů a u žen (Jonason et al., 2013).

Genderové rozdíly, které jsme zjistili ve vztahu mezi generativním zájmem a temnými rysy a větší podíl narcismu, machiavellismu a psychopatie na vysvětlení podílu variability generativního zájmu u mužů jsou v souladu s dosavadními výzkumy, které se zabývali generativním zájmem i modelem Temné triády (Busch & Hofer, 2012; Gebauer et al., 2012; Newton et al., 2014). Zároveň naplňují poznatky o odlišné socializaci generativity u mužů a žen, které byly popsány dalšími studii (Kotre, 1996; Lawford et al., 2005; McAdams et al., 1998). Naplňují tak Kotreho (1996) tvrzení, že generativita není výhradně pozitivní charakteristika, ale spíše impuls, který může vést jak k dobrému, tak ke špatnému jednání.

Omezení výzkumu

Výzkum byl omezen několika faktory: online povahou výzkumu, kterého se účastnili především vysokoškolsky vzdělaní respondenti (68 %) a povahou použitých metod – metoda Loyola Generativity Scale byla vytvořena v kontextu americké společnosti a některé položky můžou být českému respondentovi kulturně vzdálené (viz Millová et al., 2018); odpovědi na položky Short Dark Triad mohly být ovlivněny sociální desirabilitou, navíc vnitřní reliabilita jednotlivých subškál se pohybovala těsně pod hranicí 0,70.

LITERATURA

- Aghababaei, N. & Błachnio, A. (2015). Well-being and the Dark Triad. *Personality and Individual Differences*, 86, 365-368.
- Busch, H., & Hofer, J. (2012). Self-regulation and milestones of adult development: Intimacy and generativity. *Developmental Psychology*, 48, 282-293.
- Cíbková, M., & Jakubek, M. (2014). Osobnostné črty "Dark triad" (narcizmus, machiavelizmus, psychopatia) v kontexte pracovných a životných skúseností. *Psychologica*, 42.
- Eid, M., Gollwitzer, M., & Schmitt, M. (2011). *Statistik und Forschungsmethoden*, 2. Auflage Weinheim: Beltz.
- Erikson, E. H. (2002). *Dětství a společnost*. Praha: Argo.
- Hofer, J., Busch, H., Au, A., Poláčková Šolcová, I., Tavel, P., & Tsien Wong, T. (2014). For the benefit of others: Generativity and meaning in life in the elderly in four cultures. *Psychology and Aging*, 29, 764-775.
- Gebauer, J. E., Sedikides, C., Verplanken, B., & Maio, G. R. (2012). Communal narcissism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 103, 854-878.
- Jonason, P. K., & Davis, M. D. (2018). A gender role view of the Dark Triad traits. *Personality and Individual Differences*, 125, 102-105.
- Jonason, P. K., Lyons, M., Bethell, E. J., & Ross, R. (2013). Different routes to limited empathy in the sexes: Examining the links between the Dark Triad and empathy. *Personality and Individual Differences*, 54, 572-576.
- Jones, D. N., & Paulhus, D. L. (2014). Introducing the Short Dark Triad (SD3): A brief measure of dark personality traits. *Assessment*, 21, 28-41.
- Kotre, J. (1996). *Outliving the self: How we live on in future generations*. New York: W.W. Norton.

- Kruse, A., & Schmitt, E. (2012). Generativity as a route to active ageing. *Current Gerontology and Geriatric Research*, 2012, 1-9.
- Lawford, H., Pratt, M. W., Hunsberger, B., & Pancer, S. M. (2005). Adolescent generativity: a longitudinal study of two possible contexts for learning concern for future generations. *Journal of Research on Adolescence*, 15, 261-273.
- Mahmut, M. K., Cridland, L., & Stevenson, R. J. (2016). Exploring the relationship between psychopathy and helping behaviors in naturalistic settings: Preliminary findings. *The Journal of General Psychology*, 143, 254-266.
- Mansfield, E. D., & McAdams, D. P. (1996). Generativity and themes of agency and communion in adult autobiography. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 22, 721-31.
- McAdams, D. P., & de St. Aubin, E. (1992). A theory of generativity and its assessment through self-report, behavioral acts, and narrative themes in autobiography. *Journal of Personality and Social Psychology*, 62, 1003-1015.
- McAdams, D., Hart, H., & Maruna, S. (1998). The anatomy of generativity. In D. McAdams & E. St. Aubin (Eds.), *Generativity and adult development. How and why we care for the next generation* (pp. 7-43). Washington, DC: American Psychological Association.
- Millová, K., Blatný, M., Poláčková, I., & Jelínek, M. (2018). Psychometrické charakteristiky českých verzí vybraných dotazníků generativity: vnitřní konzistence a faktorová struktura. *Československá psychologie*, 62, 119-142.
- Newton, N. J., Herr, J. M., Pollack, J. I., & McAdams, D. P. (2014). Selfless or selfish? Generativity and narcissism as components of legacy. *Journal of Adult Development*, 21, 59-68.
- Newton, N. J. & Jones, B. K. (2016). Passing on: Personal attributes associated with midlife expressions of intended legacies. *Developmental Psychology*, 52, 341-353.
- Paulhus, D. L., & Williams, K. M. (2002). The Dark Triad of personality: Narcissism, Machiavellianism, and psychopathy. *Journal of Research in Personality*, 36, 556-563.
- Rauthmann, J. F., & Kolar, G. P. (2012). How “dark” are the Dark Triad traits? Examining the perceived darkness of narcissism, Machiavellianism, and psychopathy. *Personality and Individual Differences*, 53, 884-889.
- Van De Water, D., & McAdams, D. P. (1989). Generativity and Erikson’s “belief in the species.” *Journal of Research in Personality*, 23, 435-449.

DIMENZE ŠESTIFAKTOROVÉHO A PROSOCIÁLNIHO

MODELU OSOBNOSTI

DIMENSIONS OF THE SIX-FACTOR AND THE PROSOCIAL PERSONALITY MODEL

Zdeněk Mlčák, Nikola Wenclová

Filozofická fakulta Ostravské univerzity

zdenek.mlcak@osu.cz, n.wenclova@seznam.cz

Abstrakt

Tato empirická studie se zabývá vybranými výsledky empirického studia vztahu mezi dimenzemi šestifaktorového modelu a dimenzemi prosociálního modelu osobnosti. V jejím úvodu jsou oba osobnostní modely krátce teoreticky charakterizovány. Výzkumné výsledky byly získány využitím Prosociální osobnostní baterie (PSB) a 60-položkového Osobnostního dotazníku HEXACO u souboru 218 univerzitních studentů. Statistické výsledky signalizují signifikantní závislost mezi dimenzemi empatie orientované na druhé, poctivosti - pokory a přívětivosti u souboru mužů i žen. U souboru mužů byla zjištěna statisticky signifikantní korelace mezi dimenzemi prospěšnosti a extravertze a u souboru žen korelace mezi prospěšností a empatií orientovanou na druhé. U souboru žen byly zjištěny korelace také v dalších dimenzích, tj. mezi dimenzemi čestnosti - skromnosti, emocionality a přívětivosti. Některé dimenze šestifaktorového a dimenze prosociálního modelu osobnosti se částečně překrývají.

Klíčová slova: šestifaktorový model osobnosti; prosociální osobnost; gender

Abstract

This empirical study deals with selected results of empirical study of relationship between dimensions of six-factor model and dimensions of prosocial personality model. In the introduction of the paper, both of these personality models are briefly characterised in theory. The research results were obtained by using Prosocial Personality Battery (PSB) and 60-item HEXACO Personality Inventory in the sample of 218 university students. Statistical results indicate a significant dependence between other-oriented empathy, honesty-humility and agreeableness dimensions in the sample of men and women. In the sample of men, a statistically significant correlation was found between helpfulness and extraversion dimensions and in the sample of women between helpfulness and other-oriented empathy scales. In the sample of women, correlations were also found in other dimensions, i.e. among honesty-humility, emotionality and agreeableness dimensions. Some dimensions of the six-factor and dimensions of the prosocial personality models partially overlap.

Key words: six-factor personality model; prosocial personality; gender

Úvod

Tato empirická studie je teoreticky podložená koncepci šestifaktorového a prosociálneho modelu osobnosti. Oba zmínené modely byly v odborné literatuře domácí i zahraniční provenience již mnohokrát popsány, a proto budou v tomto příspěvku charakterizovány pouze v míře, která je nezbytná k porozumění dosaženým výsledkům.

Šesti faktorový model osobnosti HEXACO, který tvoří jeden z teoretických konceptů této empirické studie, předpokládá, že základní strukturu osobnosti je možné postihnout prostřednictvím šesti dimenzí. Tento model, vypracovaný M. C. Ashton a K. Lee se známého pětifaktorového modelu liší obsahem nové dimenze poctivost - pokora, ale i obsahem dimenzí emocionalita a přívětivost. Šestifaktorový model tvoří následujících 6 dimenzí, které sestávají vždy se 4 subdimenzí (viz Lee & Ashton, 2015, s. 20).

1) Poctivost - pokora (opravdovost, čestnost, vyhýbání se chamtivosti, skromnost). Lidé s vysokou úrovní této dimenze mají tendenci se vyhýbat manipulaci s druhými a falešnému jednání, chovat se svědomitě a poctivě, respektovat zákony, nedbát na luxus a bohatství, nevyvyšovat se nad druhé. Naopak lidé vykazující nízkou úroveň této dimenze mají sklon lichotit druhým a předstírat o ně zájem. Kvůli osobním cílům dokáží překrucovat pravidla, dychtí po penězích peníze a drahých věcech, cítí se být povolání k výsadám.

2) Emocionalita – (bázlivost, úzkostnost, závislost, citlivost). Lidé s vysokou úrovní této dimenze se bojí fyzického zranění, dělají si starosti kvůli bezvýznamným záležitostem, sdílejí s druhými starosti a empatizují s nimi. Lidé s nízkou úrovní emocionality se fyzické nebezpečí či bolesti neobávají, ve stresových situacích nebývají úzkostní, nežádají od druhých emocionální podporu a k druhým mají spíše malou citovou vazbu.

3) Extraverze – (sociální sebeúcta, sociální smělost, společenskost, nadšení). Lidé s vysokou úrovní této dimenze vidí u sebe pozitivní kvality, jsou sebejistými vůdci hovořícími ve skupinách, těší se ze sociálních interakcí, cítí se nadšení a optimističtí. Naopak lidé s nízkou úrovní této dimenze o sobě soudí, že jsou nepopulární, necítí se dobře, je-li na ně upřena pozornost, vyhýbají se zbytečným hovorům a dávají přednost samotě a necítí se čile.

4) Přívětivost – (trpělivost, přizpůsobivost, shovívavost, ochota promíjet). Lidé s vysokou úrovní této dimenze nepodléhají zlobě a rozčilení vůči druhým, jsou shovívaví, pružní názorech, rádi vycházejí druhým vstříc, jsou trpělivi a mírní. Lidé s nízkou úrovní této dimenze hůře lidem odpouštějí, jsou kritičtí k jejich nedostatkům, neústupně hájí svá stanoviska a když jsou vyprovokováni, cítí hněv.

5) Svědomitost – (rozhádnost, perfekcionismus, pracovitost, organizace). Lidé s nízkou úrovní svědomitosti mají uspořádaný věci i čas, pracují tvrdě, aby dosáhli cílů, usilují o přesnost a dokonalost, uvážlivě a opatrně se rozhodují. Lidé s nízkou úrovní této dimenze mají neuspořádané okolí a plány, vyhýbají se obtížným nebo problematickým cílům, nevdají jim neúplnost a nepřesnost, jednají bez ohledu na důsledky.

6) Otevřenost vůči zkušenosti – (nekonvenčnost, tvořivost, zvědavost, estetické prožívání). Lidé s vysokou úrovní této dimenze si váží krásy v umění a v přírodě, jsou intelektuálně zvědaví, využívají v běžném životě představivost, rádi si vyslechnou neobvyklé názory. Lidé s nízkou úrovní této dimenze jsou lhostejní k uměleckým a estetickým činnostem, nezajímají se o přírodní nebo sociální vědy, vyhýbají se kreativním aktivitám a nepřijímají nekonvenční myšlenky.

Ve snaze hledat empirickou evidenci pro soubor relativně stabilních a transsituačně se uplatňujících osobnostních dispozic k prosociálnímu chování, charakterizovanému jako tendence myslet, cítit a jednat ve prospěch druhých lidí, vypracovali L. A. Penner a jeho kolegové (Penner et al., 1995) model prosociální osobnosti.

Tito autoři předpokládají, že prosociální osobnost tvoří dva faktory, tj. empatie orientovaná na druhé (empathy others oriented), které zahrnuje prosociální myšlenky a pocity a prospěšnost (helpfulness), jež svědčí pro tendenci jedince pomáhat druhým (podrobněji viz např. Graziano, Habashi, 2014; Mlčák, 2016a, 2016b).

L. A. Penner se spolupracovníky (Penner et al., 1995) prokázali, že u dobrovolníků existuje vyšší úroveň obou faktorů a také fakt, že dlouhodobě působící dobrovolníci disponují významně vyšší úrovní empatie orientované na druhé a prospěšnosti než dobrovolníci krátkodobí. Tito autoři také zjistili, že prosociální osobnost má nejen oddělené behaviorální a empatické komponenty, ale také skutečnost, že sebepojetí pomáhajících osob je organizováno jinak než sebepojetí nepomáhajících.

V oblasti prosociálního chování je možné pozorovat výzkumný trend, jehož cílem je identifikovat soubor osobnostních dispozic, které by umožnili významně predikovat jeho úroveň. K tomuto účelu byl často volen zejména přístup Big Five (podrobněji viz např. Mlčák, 2010). W. G. Graziano a M. M. Habashi (2014) se domnívají, že v rámci této koncepce se jako nejlepší prediktor prosociálního chování jeví faktor přívětivosti.

Podle zmíněných autorů lidé s vyšší úrovní přívětivosti více pomáhají druhým a prožívají také vyšší kvalitu života. Dokáží lépe regulovat své chování, kontrolovat své negativní emoce a detekovat psychické stavy druhých a snadněji se tak vyhýbat řadě interpersonálních konfliktů. Vztah mezi přívětivostí a empatií orientované na druhé byl potvrzen rovněž v domácí studii u

souboru studentů psychologie (Mlčák, 2016b). Nicméně statisticky významný vztah mezi přívětivostí a prospěšností se prokázat nepodařilo.

Výzkumným cílem této studie je zjistit, zda jsou dimenze šestifaktorového a prosociálního modelu osobnosti z matematicko-statistického hlediska vzájemně nezávislé anebo se zda se překrývají.

METODY

K dosažení výzkumného cíle byly využity dvě diagnostické metody. K měření prosociálních aspektů osobnosti byla vybrána třicetipoložková Baterie prosociální osobnosti (Prosocial Personality Battery, PSB), vyvinutá L. A. Pennerem se spolupracovníky (Penner, Fritzsche et al., 1995).

Inventář měří úroveň dvou prosociálních faktorů osobnosti, jimiž jsou empatie orientovaná na druhé a prospěšnost. Empatie orientovaná na druhé diagnostikuje úroveň kognitivních a emocionálních dispozic pro pomáhání druhým, zatímco prospěšnost diagnostikuje behaviorální předpoklady pomáhat druhým. K úrovni dílčích 7 subškál, které tvoří výše uvedené faktory, se v tomto příspěvku nepřihlíží (viz např. Mlčák & Zášková, 2013).

Osobnostní inventář HEXACO-60 (Lee & Ashton, 2015) tvoří šedesát položek, které měří úroveň 6 výše popsaných dimenzí, z nichž každá je tvořena 4 subškálami. Úroveň těchto 24 dílčích subškálách v tomto příspěvku není hodnocena.

Výzkum byl realizován během listopadu 2017 na souboru studentů Ostravské univerzity a Vysoké školy báňské – Technické univerzity Ostrava, který zahrnoval 218 respondentů, tj. 124 studentů s průměrným věkem $M = 20,31$ roku a standardní odchylkou $SD = 1,32$ roku a 94 studentek s průměrným věkem $M = 20,48$ roku a standardní odchylkou $SD = 2,25$ roku. Vzhledem k zaměření obou univerzit byla podstatná část studentů z Vysoké školy báňské – Technické univerzity Ostrava a převážná část studentek z Ostravské univerzity.

Po úvodní instrukci respondenti hodnotili položky obou diagnostických metod z hlediska míry svého souhlasu (v případě jedné subškály PSB z hlediska frekvence chování), a to na pětibodových škálách Likertova typu.

V této studii byla využita některé vybrané základní empirická data, která ve výzkumném projektu své bakalářské práce shromáždila N. Wenclová (2018).

VÝSLEDKY

Na základe aplikácie diagnostických metod a jejich vyhodnocení bola vypočítaná deskriptivní statistika v souboru studentů a studentek, která je koncentrována v níže uvedené tabulce č. 1 spolu s výsledky t - testů mezi proměnnými.

Údaje v tabulce 1 signalizují, že studentky ve srovnání se studenty dosahují statisticky vyšších hodnot v dimenzích empatie orientované na druhé, poctivost - pokora, emocionalita, extraverze a přívětivosti.

Tabulka 1 Deskriptivní statistika a výsledky t - testů mezi zkoumanými proměnnými

Proměnná	Studenti (N = 124)		Studentky (N = 94)		Sig t
	M	SD	M	SD	
Věk	20,31	1,32	20,48	2,25	,501
Empatie (EMP)	71,52	7,69	75,18	6,66	,000
Prospěšnost (HELP)	23,97	4,14	24,44	4,67	,435
Poctivost - pokora (PP)	32,45	6,39	35,18	5,55	,001
Emocionalita (EM)	28,49	5,22	35,59	5,45	,000
Extraverze (EX)	30,35	6,08	32,68	5,70	,004
Přívětivost (PR)	32,34	5,69	30,77	5,15	,037
Svědomitost (SV)	34,58	5,33	34,80	6,02	,778
Otevřenost vůči zkušenosti (OZ)	32,15	6,40	33,16	5,81	,233

V dalším kroku statistické analýzy byly vypočteny korelační vztahy mezi dimenzemi šestifaktorového a prosociálního modelu osobnosti u studentů a studentek.

Tabulka 2a Korelační analýza proměnných u souboru studentů (N = 124)

Proměnná	EMP	HELP	PP	EM	EX	PR	SV
Empatie (EMP)							
Prospěšnost (HELP)	0,174						
Poctivost - pokora (PP)	,331**	-0,106					
Emocionalita (EM)	,219*	-0,080	-0,076				
Extraverze (EX)	,180*	,357**	-0,101	-0,063			
Přívětivost (PR)	,295**	-0,064	0,154	0,010	-0,042		
Svědomitost (SV)	0,128	0,148	-0,087	-0,033	0,027	-0,003	
Otevřenost vůči zk. (OZ)	,262**	0,069	,372**	-0,003	,237**	0,056	0,099

Tabulka 2b Korelační analýza proměnných u souboru studentek (N = 94)

Proměnná	EMP	HELP	PP	EM	EX	PR	SV
Empatie (EMP)							
Prospěšnost (HELP)	,303**						
Poctivost - pokora (PP)	,476**	0,142					
Emocionalita (EM)	0,183	0,032	-0,034				
Extraverze (EX)	0,025	,209*	-0,034	-0,029			
Přívětivost (PR)	,494**	0,137	,316**	,210*	-0,023		
Svědomitost (SV)	,279**	0,128	0,058	0,074	0,026	0,109	
Otevřenost vůči zk. (OZ)	,280**	,247*	0,084	-0,019	0,139	0,089	0,158

U souboru studentů (viz tabulka 2a) byl z hlediska významných korelací střední síly ($k = 0,300 - 0,600$) prokázán vztah mezi empatií orientovanou na druhé a poctivostí - pokorou, mezi prospěšností a extraverzí a mezi poctivostí - pokorou a otevřeností ke zkušenosti.

U souboru studentek (viz tabulka 2b) byla z hlediska významných korelací střední síly ($k = 0,300 - 0,600$) byla prokázána asociace mezi empatií orientovanou na druhé a prospěšností, mezi empatií orientovanou na druhé a poctivostí - pokorou a mezi empatií orientovanou na druhé a přívětivostí. Korelace střední síly byla zjištěna také mezi poctivostí - pokorou a přívětivostí.

ZÁVĚR

Z hlediska genderových rozdílů studentky dosahují průkazně vyšší úroveň dimenze empatie orientované na druhé, poctivosti - pokory, emocionality, extraverze a přívětivosti než studenti. Tyto výsledky odpovídají zjištěním popisovaným v zahraniční, ale i v české odborné literatuře (viz např. Mlčák & Zášková, 2013). Současně bylo zjištěno, že všechny hodnoty dimenzí šestifaktorového modelu se celkově u studentek i studentů pohybovaly v pásmu průměru, které tvoří interval 28 - 35 bodů (viz Lee & Ashton, 2015).

Další zjištěné výsledky signalizují, že alespoň některé dimenze šestifaktorového a pro sociálního modelu osobnosti nejsou vzájemně zcela nezávislé a sdílejí spolu určitou část společného rozptylu. U obou pohlaví byla zjištěna poměrně silná pozitivní korelace mezi empatií orientovanou na druhé a poctivostí - pokorou, které u studentů z hlediska diskriminačního koeficientu tvoří 10,9 % společného rozptylu a u studentek 22,7 % společného rozptylu. Nelze

vyloučit, že obsah obou týchto faktorů je čiastočne obdobný, prípadne je hypoteticky sycen tretím spoločným faktorom.

I keď dimenze šestifaktorového a prosociálneho modelu osobnosti nejsou z matematicko-statistického hľadiska vzájomne nezávislé, úroveň jejich spoločne sdíleného rozptylu se súčasne nejeví vzhľadom k jejich obsahu jako zásadní. Z tohoto hľadiska není možné konstatovat, že by šestifaktorový model mohl úspešne nahradit model prosociálne osobnosti (viz např. Hilbig, Glöckner, & Zettler, 2014).

Zdá se, že šestifaktorový model pomáhá rozšířit soubor prediktorů prosociálneho chování, který tak aktuálne tvoří nejen empatie orientovaná na druhé a prospěšnost, přívětivost, ale i osobnostní dimenze pokora - poctivost. Sílu těchto prediktorů prosociálneho chování bude vhodné zjistit v následných empirických domácích studiích.

Tato studie je teoreticky a zejména metodologicky limitována. Výzkumný soubor neměl reprezentativní povahu a výzkumný plán byl realizován výhradně formou dotazníkového sebezposuzovacího šetření, které implicitně obsahuje řadu objektivně známých nedostatků, včetně potřebné kontroly faktoru sociální žádoucnosti. Dosažené výsledky mají proto spíše sondážní povahu do zvolené a dosud podrobně nezkoumané problematiky, které by bylo vhodné validizovat, nejlépe s využitím experimentálneho projektu.

LITERATURA

- Ashton, M.C., & Lee, K. (2008). The prediction of Honesty-Humility related criteria by the HEXACO and Five-Factor models of personality. *Journal of Research in Personality*, 42, 1216–1228.
- Graziano, W. G., & Habashi, M. M. (2014) Searching for the prosocial personality. In D. A. Schroeder, & W. G. Graziano (Eds). *The Oxford Handbook of Prosocial Behavior*, (pp. 231–255). Oxford: Oxford University Press.
- Hilbig, B. E., Glöckner, A., & Zettler, I. (2014). Personality and prosocial behavior: Linking basic traits and social value orientations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 107, 529-539.
- Lee, K. & Ashton, M. C. (2015). *The H factor of personality: Why some people are manipulative, self-entitled materialistic, and explosive - and why it matters for everyone*. 3 ed. Waterloo. Wilfrid Laurier University Press.
- Mlčák, Z. (2010). Mlčák, Z.: *Prosociálne chování v kontextu dispozičních aspektů osobnosti*. Ostrava : Ostravská univerzita v Ostravě, Filozofická fakulta.

- Mlčák, Z. (2016a). Teoretické a empirické aspekty prosociálnej osobnosti. In E. Rošková (Ed). *Osobnosť v kontexte kognícií, emocionality a motivácií V, Psychologica XLIV*, (pp. 151–158). Bratislava, Stimul, 2016a.
- Mlčák, Z. (2016b). Přívětivost a prosociální osobnost. In E. Gajdošová (Ed.) *Škola v kontexte psychológie zdravia a pozitívnej psychológie. Zborník Vedeckých*, (pp. 27–31). Bratislava: Wolters Kluwer.
- Mlčák., Z., & Záškodná, H. (2013). *Prosociální charakteristiky osobnosti dobrovolníků*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Filozofická fakulta.
- Penner, L. A., Fritzsche, B. A., Craiger, J. P., & Freifeld, T. R. (1995). Measuring the prosocial personality. In J. Butcher, & C. D. Spielberger (Eds.). *Advances in Personality Assessment*. Vol. 10. Hillsdale: Lawrence Erlbaum.
- Wenclová, N. Vztah mezi dimenzemi šestifaktorového a prosociálního modelu osobnosti. Nепublikovaná bakalářská práce. Ostrava: FF OU, 2018.

DIAGNOSTIKA SOCIÁLNIČ KOMPETENCIÍ

DIAGNOSTICS OF SOCIAL COMPETENCIES

Markéta Niederlová, Monika Kubásková

Katedra psychologie FF UK, Praha 1, Nám. J. Palacha 2

marketa.niederlova@ff.cuni.cz, monis1@seznam.cz

Abstrakt

Sociální kompetence hrají významnou roli v mezilidských vztazích. Chápeme je jako široké spektrum lidských schopností, dovedností a znalostí. V personálně psychologické oblasti považujeme sociální kompetence za jednu z klíčových kvalifikací. V rámci psychologické diagnostiky se nabízí četné možnosti, jak sociální kompetence měřit. Můžeme využít: a) kognitivních výkonových metod (na obecné rovině); b) pozorování a popis chování (zejména v sociálních situacích); c) měření komplexních indikátorů kompetencí (zaměřeni na důsledky sociálního chování). Dotazník ISK – Inventář sociálních kompetencí je založen na sebeuposouzení způsobu chování a zvyků jedince. Výstupem dotazníku je rozlišení sociálního chování na úrovni primárních škál (17), na úrovni sekundárních škál (4) a na úrovni jejich vzájemných interakcí. Výzkumná zjištění: 1) Sociální kompetence a osobnost, 2) Sociální kompetence u IT pracovníků.

Klíčová slova: sociální kompetence; Inventář sociálních kompetencí; Big Five; IT pracovníci

Abstract

Social competencies play an important role in interpersonal relationships. We understand them as a broad spectrum of human abilities, skills and knowledge. In the personal psychological field, social competence is considered to be one of the key qualifications. Psychological diagnostics offer numerous options for measuring social competence. We can use: a) cognitive performance methods (on a general level); b) observation and description of behavior (especially in social situations); c) measurement of complex indicators of competence (focus on the consequences of social behavior). The ISK Questionnaire - The Social Competence Inventory is based on self-assessment of the behavior and habits of an individual. The output of the questionnaire is the differentiation of social behavior at the level of the primary scales (17), at the level of the secondary scales (4) and at the level of their mutual interactions. Research findings: 1) Social competencies and personality, 2) Social competencies for IT professionals.

Key words: social competencies; Inventory of social competencies; Big Five; IT professionals

Publikace vznikla v rámci programu UK Progres č. Q15 s názvem „Životní dráhy, životní styly a kvalita života z pohledu individuální adaptace a vztahu aktérů a institucí“.

The publication was supported by the Charles University programme Progres Q15 "Life course, lifestyle and quality of life from the perspective of individual adaptation and the relationship of the actors and institutions."

DEFINICE A VYMEZENÍ

V současné době se sociální kompetence vedle odborných kompetencí řadí k nejdůležitějším kritériím personálního výběru a rozvoje. Sociální kompetence jsou řešeny v několika psychologických oborech paralelně. Například sociální a personální psychologie se zaměřují na chování při konfliktu nebo při řízení lidí. Klinická psychologie se zaměřuje spíše na nedostatek určitých sociálních kompetencí, které pak vedou k úzkostem ve vztahu k druhým lidem. V neposlední řadě pak hrají sociální kompetence důležitou roli i mimo profesní život.

V oblasti sociálních kompetencí si konkuruje několik různých přístupů. Můžeme se setkat s pojmy „sociální inteligence“ (Thorndike, 1920), „emoční inteligence“ (Salovey a Mayer, 1990) nebo interpersonální kompetence (Buhrmester, 1996). Autor metody, kterou zde teoreticky i výzkumně prezentujeme, vnímá sociální kompetence jako nadřazený konstrukt výše uvedeným pojmům (Kanning, 2005a).

Sociální kompetence je celek tvořený znalostmi, schopnostmi a dovednostmi osoby, který zakládá kvalitu vlastního sociálního chování. Rozlišujeme mezi sociálními kompetencemi a sociálně kompetentním chováním. Sociálně kompetentní chování je chování osoby, které ve specifické situaci přispěje k tomu, aby uskutečnila vlastní cíle, přičemž je zároveň zaručena sociální akceptace jejího chování. Sociálně kompetentní chování je vždy situačně specifické, což ovšem neplatí o kompetencích, které jsou na situaci nezávislé a determinují pravděpodobnost výskytu sociálně kompetentního chování v určité situaci (Kanning, 2002).

Na základě studia odborné literatury se můžeme setkat s několika přístupy, které se snaží sociální kompetence definovat a částečně i odlišit od ostatních kompetencí. V zásadě lze shrnout tyto přístupy do tří variant: 1) sociální kompetence jako schopnost „prosadit se“ (behavioristický přístup, zejména v oblasti klinické psychologie); 2) sociální kompetence jako schopnost „přizpůsobit se“ (součást socializace, zejména v oblasti vývojové psychologie); 3) sociální kompetence jako „kompromis mezi přizpůsobením a sebezprosazením (Kanning, 2017).

Možnosti měření sociálních kompetencí

V rámci psychologické diagnostiky lze rozlišit čtyři různé postupy, jak sociální kompetence zjišťovat. První skupinu tvoří takové metody, které usilují o přímé zjištění kompetence. Jde především o kognitivní výkonové testy, měření sociální inteligence, měření znalosti norem atp.

Druhou skupinu tvoří metody, u kterých hraje klíčovou roli pozorování chování v sociálních situacích. Přičemž zde můžeme rozlišit pozorování vlastního chování a pozorování druhou osobou. Do této kategorie můžeme zahrnout celou řadu postupů, které se navzájem liší mírou kontrolovatelnosti, systematičnosti, zúčastněnosti atp.

Třetí skupinu tvoří metody popisu chování samotným probandem nebo jinou osobou. Zde je možno využít retrospektivní popis chování, kdy pozorovatelné způsoby chování nejsou pozorovány přímo (např. vyškolenými hodnotiteli), ale spíše laiky. Přes mnoho proměnných, které mohly ovlivnit závěrečné posouzení, však tento postup nabízí ekologicky validní data a přináší s sebou i ekonomičnost jejich sběru.

Čtvrtou skupinu tvoří postupy měření indikátorů sociálních kompetencí, což jsou diagnostické postupy vztahující se k důsledkům určitého sociálního chování. Jako příklad můžeme uvést sociometrické postupy a standardizované dotazníky.

Obrázek 1 Metodické přístupy k zachycení sociálních kompetencí (Kanning, 2017).

Inventář sociálních kompetencí

Českou adaptací této metody vydalo Hogrefe-Testcentrum Praha v roce 2017. ISK je dotazníková metoda, kterou lze velmi dobře využít v profesním poradenství, personálním

výběru a psychodiagnostice v rámci osobního rozvoje. Inventář obsahuje 108 položek, na kterých proband hodnotí míru souhlasu s tvrzeními (čtyřstupňová škála). Výstupem inventáře je 17 primárních škál a 4 sekundární škály.

Přehled jednotlivých sekundárních škál a přiřazení primárních škál

Sociální orientace (SO) – rozsah, ve kterém proband vystupuje vůči druhým s otevřeností a pozitivním přístupem (prosocialita, převzetí perspektivy, pluralita hodnot, ochota ke kompromisu, naslouchání).

Ofenzivita (OF) – aktivita při realizaci vlastních zájmů (schopnost prosadit se, ochota ke konfliktu, extraverte, rozhodnost).

Sebeovládání (SE) – schopnost flexibilního a racionálního chování, vnímání sebe sama, jako aktivního činitele (sebekontrola, emoční stabilita, flexibilní chování, internalita).

Reflexibilita (RE) – rozsah, ve kterém osoba aktivně reaguje se svými partnery (sebe prezentace, přímá pozornost k sobě, nepřímá pozornost k sobě, vnímání osob).

VÝZKUM 1: SOCIÁLNÍ KOMPETENCE A OSOBNOST

„Existuje souvislost mezi sociálními kompetencemi měřenými pomocí ISK (Kanning, 2017) a osobnostními charakteristikami měřenými inventářem NEO-PI-3 (Costa, McCrae, 2016)?“

Výzkumný vzorek tvořilo 111 respondentů (77 žen, 34 mužů), průměrný věk byl 30,3 let (16–64 let). 55 % respondentů mělo středoškolské vzdělání s maturitou, 12,6 % bakalářský stupeň VŠ, 19,8 % magisterský stupeň VŠ. Sběr dat probíhal on-line prostřednictvím formuláře Google Form. Data byla zpracována programem IBM SPSS.

Hypotézy pro korelační analýzu

H1 – Sociální orientace koreluje pozitivně s extravertí, otevřeností a přívětivostí.

H2 – Ofenzivita koreluje negativně s neuroticismem, pozitivně s extravertí a svědomitostí

H3 – Reflexibilita koreluje pozitivně s neuroticismem

Tabulka 1 Korelace sekundárných škál ISK a škál NEO-PI-3 (Mouchová, 2018).

	ISK Sociální orientace	ISK Ofenzivita	ISK Sebeovládání	ISK Reflexibilita
NEO Neuroticismus	-,234**	-,434**	-,707**	,217**
NEO *Extraverze	,238**	,548**	,259**	0,021
NEO *Otevřenost	,357**	,131*	0,015	,271**
NEO *Přívětivost	,458**	-,142*	0,071	0,064
NEO *Svědomitost	,154*	,288**	,405**	-0,049

* $p < 0,05$; ** $p < 0,001$

Uvedená korelační analýza byla porovnána s výsledky originální korelační analýzy (Kanning, 2009) a s validizační studií během převodu inventáře ISK do českého jazyka (Hoskovcová, Vašek, 2017). Nejvýraznější shoda těchto tří studií se signifikantní korelací na hladině významnosti 0,01 se vyskytla u následujících škál: 1) *Přívětivost x Sociální orientace (pozitivně)*; 2) *Neuroticismus x Ofenzivita (negativně)*; 3) *Neuroticismus x Sebeovládání (negativně)*.

Ve zbývajících škálách se projevila větší různorodost. Rovněž byla provedena korelační analýza pro všechny primární škály. Závěrem si můžeme klást následující otázky: Do jaké míry mohou související primární škály NEO-PI-3 ve svých kombinacích vysvětlit, resp. predikovat výsledky v ISK? Jaké z dílčích sociálních kompetencí jsou více vázané na osobnostní rysy a které naopak méně?

„Výsledky ukazují, že míra vztahu mezi těmito koncepty se liší v závislosti na konkrétních sociálních kompetencích a dílčích rysech osobnosti. Procento vysvětlené variance sociálních kompetencí pomocí osobnostních rysů, v případě jiných by už taková predikce nepřinášela spolehlivé informace: procento vysvětlené variance sociálních kompetencí pomocí osobnostních rysů se pohybovalo od 28,9 % až po 86,3 %. Největší potenciál modelů pro predikci kompetencí měly emocionální stabilita, extraverte a schopnost prosadit se. Naopak nejméně sebe prezentace, nepřímá pozornost k sobě a vnímání osob“ (Mouchová, 2018, s. 56).

VÝZKUM 2: SOCIÁLNI KOMPETENCE U IT PRACOVNÍKŮ

1. ČÁST

„Existuje statisticky významný rozdíel v sociálních kompetencích mezi IT pracovníky a standardizačním souborem?“

Výzkumný vzorek tvořilo celkem 141 respondentů – mužů s průměrným věkem 26,9 let (rozmezí 19–57 let). Celkem 64 respondentů uvedlo jako své nejvyšší dosažené vzdělání středoškolské s maturitou, 45 respondentů bakalářský stupeň, 22 respondentů magisterský stupeň. Ostatní formy vzdělání byly zastoupeny pouze jednotlivci. Sběr dat probíhal online prostřednictvím webového formuláře. Statistické zpracování proběhlo jednovýběrovým t-testem. Test normality prokázal, že se data statisticky významně liší od normálního rozdělení.

Standardizační soubor čítal 506 respondentů – muži 257, ženy 249. Obsahoval i dílčí výzkumné vzorky – manažeři, studenti.

Míra skórování v rámci primárních a sekundárních škál ISK je mezi IT pracovníky a standardizačním souborem *statisticky významně rozdílná*.

Škála Sociální orientace (statisticky významně průměrný skóre u IT pracovníků nižší) může vypovídat o tom, že *IT pracovníci se více zaměřují na vlastní prospěch a projevují nižší zájem a angažovanost ve vztahu k druhým*. *Škála Ofenzivita* (statisticky významně průměrný skóre u IT pracovníků nižší) může vypovídat o *preferenci samoty a sociální izolace, přílišném nevyhledávání kontaktu s druhými a větší tendenci odkládat svá rozhodnutí či je delegovat*. Ve škále *Sebeovládání* a *Reflexibilita* se neprokázal statisticky významný rozdíel. Nicméně ve škále *Reflexibilita* (jako jediné) dosáhli IT pracovníci vyššího průměru hrubých skóre. Toto zjištění může vypovídat o větší míře reflexe vlastního chování vůči ostatní a toto chování může být řízeno cíleně a odráží zájem o reakce druhých lidí.

Statisticky významné rozdíly mezi IT pracovníky a standardizačním souborem byly shledány v těchto primárních škálách: *Prosocialita*, *Převzetí perspektivy*, *Ochota ke kompromisu*, *Naslouchání*, *Extraverze*, *Rozhodnost*, *Sebeprezentace*, *Nepřímá pozornost k sobě*, *Vnímání osob* (Kubásková, 2018).

2. ČÁST

„Existuje statisticky významný rozdíel v sociálních kompetencích mezi IT pracovníky a manažery?“

Výzkumný vzorek „manažeři“ tvořilo celkem 187 respondentů (mužů). Průměrný věk byl 37,82 let (rozmezí 24-64 let). Ve srovnání s IT pracovníky byl věkový průměr o 11 let vyšší.

Data byla získána v rámci standardizace ISK v ČR. Statistické zpracování proběhlo dvouvýběrovým t-testem pro dva nezávislé soubory. Test normality prokázal, že se data statisticky významně liší od normálního rozdělení.

Statisticky významné rozdíly byly shledány u dvou sekundárních škál: Sociální orientace (průměrný skóre u IT pracovníků nižší) a Ofenzivita (průměrný skóre u IT pracovníků nižší). U zbylých dvou sekundárních škál – Sebeovládání a Reflexibilita nebyl zaznamenán statisticky významný rozdíl. U primárních škál se statisticky významný rozdíl projevil u všech, vyjma těchto čtyř: Schopnost prosadit se, Emocionální stabilita, Sebe prezentace a Nepřímá pozornost k sobě (Kubásková, 2018).

Z dostupných rešerší uvedených v literárně přehledové části práce plyne, že aktuální trend v IT oboru směřuje k postupnému začleňování a zdůrazňování manažerských kompetencí vedle těch ryze technických. Na základě získaných výsledků lze však výběrový soubor IT pracovníků označit za specifickou profesní skupinu, která se v rámci využití metody ISK liší od manažerů.

LITERATURA

- Hoskovicová, S., & Vašek, Z. (2017). ISK – Inventář sociálních kompetencí. Praha: Hogrefe-Testcentrum.
- Hřebíčková, M., & Jelínek, M. (2016). NEO osobnostní inventář – 3. Praha: Hogrefe-Testcentrum.
- Kanning, U. P. (2002). Soziale Kompetenz: Definition, Strukturen und Prozesse. *Zeitschrift für Psychologie*, 210, 154 – 163.
- Kanning, U. P. (2005). Soziale Kompetenzen: Entstehung, Diagnose und Förderung. *Praxis der Personalpsychologie* Bd. 10. Göttingen: Hogrefe.
- Kanning, U. P. (2017). Diagnostika sociálních kompetencí. Praha: Hogrefe-Testcentrum.
- Kubásková, M. (2018). Sociální kompetence u IT pracovníků (diplomová práce). Praha: FF UK.
- Mouchová, D. (2018). Sociální kompetence a osobnost (diplomová práce). Praha: FF UK.

OSOBNOST A SMYSL PRÁCE UČITELŮ GYMNÁZIÍ

PERSONALITY AND MEANING OF WORK OF HIGH SCHOOL TEACHERS

Karel Paulík, Josef Kunderát

Katedra psychologie Filozofická fakulta Ostravské univerzity

paulik@osu.cz; josef.kundrat@osu.cz

Abstrakt

Příspěvek se zabývá souvislostmi vnímání smyslu práce a osobnostních vlastností zahrnutých v pětifaktorovém modelu Big Five učitelů působících na gymnáziích v ČR. Cílem je analyzovat úlohu osobnostních vlastností, věku a pracovní spokojenosti při jejich posuzování smyslu vlastní práce. Provedeného výzkumu se zúčastnilo 170 středoškolských pedagogů vybraných příležitostným výběrem. Použitými metodami byly české verze NEO FFI, Dotazník životní spokojenosti DŽS a dotazník Work Meaning Inventory. Prezentovány byly klasickým způsobem tužka-papír. Výsledky získané korelační a regresní analýzou napovídají, že osobnostní faktory (neuroticismus, extraverte, otevřenost zkušenostem) spolu s věkem a pracovní spokojeností sehrávají při hodnocení smyslu vlastní práce učitelů gymnázií nezanedbatelnou úlohu. Jako nejsilnější prediktor smysluplnosti práce se jevila pracovní spokojenost.

Klíčová slova: učitel; osobnost; smysl práce; spokojenost

Abstract

The paper deals with the context of perception of the meaning of work and personality traits of teachers working at grammar schools in the Czech Republic, included in the five-factor model of the Big Five model. The aim is to analyze the role of personality traits, age and job satisfaction in the assessment of the meaning of their own work. The research was attended by 170 high school teachers selected by occasional selection. The following methods were used: the Czech versions of the NEO FFI, the DZS Life satisfaction questionnaire and the Work Meaning Inventory questionnaire. The methods were administrated in a classic way of a pencil – paper approach. The results obtained by correlation and regression analysis suggest that personality factors (neuroticism, extraversion, openness to experience), together with age and work satisfaction, play an important role in evaluating the meaning of work of high school teachers. Job satisfaction was the most powerful predictor of meaningful work.

Key words: teacher; personality; meaning of work; satisfaction

Úvod

Cílem příspěvku je analýza souvislosti pocitu smysluplnosti vlastní práce učitelů gymnázií s osobnostními rysy v pojetí pětifaktorového modelu. Přitom jsme brali ještě v úvahu pracovní

spokojenosť a vĕk. Pravdĕpodobnou existenci vztahů mezi vlastnostmi osobnosti a vnímáním smyslu vlastní práce dokládají výzkumy, které sledují širší souvislosti osobností a smyslu života vůbec (viz např. Blatný, Millová, Jelínek, & Osecká, 2010; Halama, 2007), nebo se v tomto kontextu zaměřují přímo na pracovní smysluplnost, kterou lze považovat za důležitou součást smysluplnosti života jako takového. Např. Woods & Sofat (2013) zjistili významné korelace mezi pracovní smysluplností a osobnostními rysy modelu Big Five, podobně jako my u souboru osob zaměstnaných v různých profesích (Paulík, 2016b; 2018). Výzmy věnující se vztahům mezi smyslem práce a pracovní spokojeností (např. Rosso, Dekas, & Wrzesniewski, 2010; Paulík, 2016a) hovoří o jejich statisticky významných souvislostech, přičemž osobnostní vlastnosti zejména, svědomitost, extraverte a neuroticismus zde vystupují často také jako prediktory pracovní smysluplnosti (viz např. Blatný, Millová, Jelínek, & Osecká, 2010; Marzuki, 2013, Paulík, 2016b; 2017).

Psychologickými souvislostmi smyslu práce učitelů se zabýváme již delší dobu. Ve vědách o práci i v ekonomické praxi se v poslední době zájem o smysluplnost práce projevuje zvýšenou měrou v souvislosti se zaměřením na existenciální aspekty pracovní síly jako nositelů rozvojevého potenciálu (srovnej Paulík, Novotný, Bláha, Horváthová, & Mikušová, 2014). Pro učitele podobně jako pro další profese platí to, že jim práce přináší kromě prostředků pro uspokojení základních potřeb také pocit spokojenosti plynoucí z pocitu, že jejich práce je smysluplná. Východiskem pro utváření pocitu smysluplnosti vlastní práce je posuzování její povahy, cílů a jejich hodnoty, uspořádání, logického propojení a návaznosti pracovních úkolů i důležitosti, významu a užitečnosti dané práce pro jedince i společnost. V definování obsahu pracovní smysluplnosti nebylo dosud dosaženo shody. V odborném písemnictví lze nalézt řadu různých vymezení a teoretických modelů pracovní smysluplnosti vysvětlující její podstatu, zdroje, i souvislosti s dalšími proměnnými (podrobněji např. Paulík, Novotný, Bláha, Horváthová, & Mikušová, 2014; Rosso, Dekas, & Wrzesniewski, 2010).

U učitelské profese se navíc v kontextu jejího smyslu někdy poukazuje na její specifickou roli při výchově mladé generace, která se pak promítá i do pohledu na učitelství jako na významné společenské poslání (např. Paulík, 2017a). Vedle toho je zřejmě subjektivní hodnocení smyslu práce učitelů také v neposlední řadě ovlivňováno, nejednoznačností nároků kladených na učitele a pracovní zátěží vůbec na jedné straně a společenské prestiže a ocenění učitelské profese na straně druhé.

Posuzování smysluplnosti práce učitelů je individuální záležitostí. V obecné rovině (srovnej Fourie & Deacon (2015) vyvozují učitelé smysl své práce na základě jejího účelu a důležitosti (srovnej Rosso, Decas, & Wrzesniewski, 2010). Konkrétněji pak smysl své práce spatřují

zejména v transferu vedomostí a sociálne akceptovatelných vzorců chování na žáky přinášejícím žádoucí pozitivní změny v permisivním prostředí na bázi důvěry.

METODA

Výzkum byl uskutečněn se souborem 170 učitelů gymnázií získaných ke spolupráci příležitostným výběrem poučenými studenty a autorem. Mužů bylo 63 (37,06%) a žen 107 (62,94%). Průměrný věk souboru byl 42,83 let a směrodatná odchylka 10,16 (u mužů byl průměrný věk 42,20; směrodatná odchylka 9,69; u žen 43,22; směrodatná odchylka 10,35). Použili jsme následující metody typu tužka-papír:

1. NEO Five Factors Inventory (NEO FFI) v úpravě M. Hřebíčkové a T. Urbánka (2001). Má 60 položek a pětibodové škály. Každý faktor je postížen 12 položkami. Rozmezí hodnota celkového skóre každého faktoru je 0 až 48.
2. Work Meaning Inventory (WAMI) (Steger, Dik & Duffy, 2012) v českém překladu. 10 položek se hodnotí na pětibodových škálách. Rozmezí hodnot celkového skóre je 10 až 50.
3. Škály spokojenosti v práci a zaměstnání z Dotazníku životní spokojenosti (DŽS) (Fahrenberg, Myrtek, Schumacher, & Brähler, 2001). Pracovní spokojenost je zjišťována prostřednictvím sedmi sedmibodových škál Lickertova typu. Celková hodnota je součtem všech škál. Rozsah celkové skóre je od 7 do 49.

VÝSLEDKY

Tabulka 1 Průměrné hodnoty sledovaných proměnných

	<i>Průměr</i>	<i>Směrodatná Odchylka</i>	<i>Cronbachovo α</i>
Osobnostní vlastnosti			
Neuroticismus	19,68	7,44	0,81
Extraverze	30,60	7,32	0,86
Otevřenost zkušenosti	27,48	6,84	0,71
Přívětivost	33,12	5,16	0,67
Svědomitost	34,32	5,40	0,76
WAMI Pracovní smysluplnost	38,20	6,70	0,90
Pracovní spokojenost	5,09	14,34	0,96
Věk	42,82	10,12	

Pracovní smysluplnost našeho souboru lze hodnotit na základě průměru škálového hodnocení jako nadprůměrnou. Průměr pracovní spokojenosti 5,09 při hodnocení na sedmibodové škále odpovídá slovnímu vyjádření „spíše spokojen“.

Tabulka 2 Korelace

	Pracovní smysluplnost	Pracovní spokojenost
Neuroticismus	-.31 (0.001)	-.25 (0.001)
Extraverze	.39 (0.001)	.38 (0.001)
Otevřenost zkušenosti	.11	.04
Přívětivost	.18 (0.01)	.18 (0.01)
Svědomitost	.29 (0.001)	.30 (0.001)
Věk	-.01	.12

Pracovní smysluplnost i pracovní spokojenost u našeho souboru korelovala statisticky významně se všemi faktory Velké pětky s výjimkou otevřenosti. Korelace pracovní smysluplnosti s pracovní spokojeností ($r = 0,63$) byla statisticky významná ($p < 0,001$).

K identifikaci nejlepších prediktorů pracovní smysluplnosti z osobnostních vlastností, věku a pracovní spokojenosti byla provedena regresní analýza. Do lineární regrese s pracovní smysluplností jako závisle proměnnou byly jako prediktory zadány: věk, pohlaví [0 = muž; 1 = žena, jednotlivé škály NEO-FFI a pracovní spokojenost.

Tabulka 3 Lineární regrese s pracovní smysluplností jako závisle proměnnou

	<i>b</i>	95% CI pro <i>b</i>		<i>SE_b</i>	β	<i>p</i>
		spodní	vrchní			
Konstanta	1,585	0,340	2,878	0,530		0,003
Neuroticismus	-0,180	-0,398	0,021	0,097	-0,179	0,024
Extraverze	0,181	0,009	0,377	0,086	0,169	0,038
Otevřenost zkušenostem	0,069	-0,106	0,246	0,081	0,064	0,397
Svědomitost	-0,044	-0,209	0,107	0,078	-0,059	0,572
Přívětivost	-0,001	-0,262	0,238	0,117	-0,001	0,991
Věk	-0,10	-0,017	-0,002	0,004	-0,159	0,017
Pracovní spokojenost	0,318	0,210	0,415	0,053	0,521	< 0,001

Poznámky: *b* = regresní koeficient; CI = interval spolehlivosti (odvozený pomocí percentilového bootstrappingu při 3000 vzorcích); *SE_B* = standardní chyba regresního koeficientu; β = standardizovaný regresní koeficient; *p* = statistická významnost.

Model byl statisticky signifikantní [$F_{(7; 102)} = 15,16, p < 0,001$] a vysvětloval přibližně 51 % rozptylu [$R^2 = 0,510$; Steinovo $R^2 = 0,434$]. Obsahoval tyto prediktory: neuroticismus,

extraverzi, prívetivosť, otvorenosť zkušenosti, svedomitost spokojenost s prací a věk. Statisticky významné byly věk, spokojenost s prací, neuroticismus a extraverte. Nejsilnějším prediktorem přítom byla spokojenost s prací a zaměstnáním ($\beta = 0,521$). Extraverte a spokojenost s prací souvisely s pracovní smysluplností kladně, neuroticismus a věk záporně.

Diskuse

Účastníci výzkumu v průměru hodnotili smysl vlastní práce relativně vysoko. Lze tak soudit na základě průměrné hodnoty na škálách WAMI i srovnání se souboru pracovníků v dělnických (Paulík, 2016a;b) i pracovníků v netříděných různých neučitelských profesích (Paulík, 2017b). Naše výsledky podporují předpoklad, že při utváření smyslu práce učitelů sehrávají určitou roli také jejich osobnostní vlastnosti a věk. Při posuzování míry smysluplnosti vlastní práce sledovaných učitelů gymnázií se objevily ve statisticky významných pozitivních souvislostech zejména extraverte, svedomitost a přívetivosť. Neuroticismus se smysluplností práce koreloval negativně. Hodnoty korelačních koeficientů napovídají, že míra společné variance těchto proměnných nepřesahuje 16%, takže je třeba počítat s tím, že kromě osobnostních vlastností působí na smysluplnost práce i další vlivy. K podobným výsledkům dospívají i další výzkumy věnované různým profesím (např. Woods & Sofat, 2013, Paulík, 2016a;b) i speciálně učitelům (Paulík, 2017a; 2018), Přitom se ve vztahu k pracovní smysluplnosti extraverte a neuroticismus ukázaly jako její (nepříliš silné) prediktory. Vedle osobnostních vlastností se jako důležitý prediktor vnímání smyslu vlastní práce jevila pracovní spokojenost, což opět koresponduje s výsledky dalších výzkumů (např. Paulík, 2017a;b). Věk v roli negativního prediktoru pracovní smysluplnosti by v našem případě napovídala na postupně se snižující hodnocení smysluplnosti práce u starších učitelů. Tento vliv věku ovšem také není příliš silný. Naš výzkum přináší určité podněty pro doplnění poznatkové základny o některých psychologických souvislostech prožívání učitelů smysluplnosti vlastní práce. Pro teoreticky významné zobecnění je však potřeba pokračovat ve výzkumu zapojujícím reprezentativní soubory učitelů a využívajících kombinace různých metod, aby se co nejvíce eliminoval vliv jejich nedostatků (spočívajících v našem případě v omezení se na metody založené na sebehodnocení).

LITERATURA

Blatný, M., Millová, K., Jelínek, M., & Osecká, T. (2010). Životní smysluplnost: Osobnostní souvislosti a antecedenty. *Československá psychologie*, 65(3), 225-235.

- Fourie, M., & Deacon, E. (2015). Meaning in work of secondary school teachers: A qualitative study. *South African Journal of Education*, 35(3),1-8.
- Halama, P. (2007). *Zmysel života z pohľadu psychológie*. Bratislava: SAP.
- Fahrenberg, J., Myrtek, M., Schumacher, J., & Brähler, E. (2001). *Dotazník životní spokojenosti DŽS*. Praha: Testcentrum.
- Hřebíčková, M., & Urbánek, T. (2001). *NEO pětifaktorový osobnostní inventář (podle NEO Five Factors Inventory P. T. Costy a McCraee)*. Praha: Testcentrum.
- Marzuki, N. A. (2013) The impact of personality on employee well-being. *European Scietific Journal*, 9, 43-52.
- Paulík, K. (2016a). Smysl práce a jeho některé psychologické souvislosti u dělnických profesí. In E. Sollárová, & T. Sollár (Eds.). *Psychológia práce a organizácie 2016. Zborník z medzinárodnej konferencie* (pp. 139-144). Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa.
- Paulík, K. (2016b). Smysluplnost práce, životní spokojenost a osobnost. In: K. Millová, A. Slezáčková, P. Humpolíček, & M. Svoboda (Eds.). *Sociální procesy a osobnost 2015. Otázky a výzvy. Sborník příspěvků. 9. až 11. září 2015* (pp. 276-281). Brno: Masarykova univerzita.
- Paulík, K. (2017a). Některé psychologické souvislosti hodnocení smyslu vlastní práce učiteli. *Studia Paedagogica*, 22(3), 9-24.
- Paulík, K. (2017b). Osobnost, pracovní spokojenost a vztah k práci. In. L. Pitel (Ed.), *Sociálne procesy a osobnosť. Zborník príspevkov* (pp. 387-393). Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie.
- Paulík, K. (2018). Osobnostní vlastnosti a subjektivní hodnocení vlastní práce. In M. Blatný, M., Jelínek, P- Květon, & D. Vobořil (2018). *Sociální procesy a osobnost 2017 Sborník příspěvků mezinárodní konference 18. - 20. září 2017*, (pp.266-270). Brno: Psychologický ústav AV ČR.
- Paulík, K, Novotný, J. S., Bláha, J., Horváthová, P., & Mikušová, M. (2014). Psychologické souvislosti pracovní smysluplnosti. *Psychologie a její kontexty*, 5(2), 2014, 3–15.
- Roso, B. D., Dekas, K. H., & Wrzesniewski, A. (2010). On the meaning of work: A theoretical integration and review. *Research in Organizational Behavior*, 30, 91-127.
- Steger, M. F., Dik, B. J., & Duffy, R. D. (2012). Measuring meaningful work: The Work and Meaning Inventory (WAMI). *Journal of Career Assessment*, 20, 322-337.
- Woods, S. A., & Sofat, J. A. (2013). Personality and engagement at work: the mediating role of psychological meaningfulness. *Journal of Applied Social Psychology*, 43, 2203-2210.

PSYCHICKÁ ODOLNOST, DEPRESE A VYBRANÉ PROJEVY CHOVÁNÍ V ADOLESCENCI

PSYCHOLOGICAL HARDINESS, DEPRESSION AND SELECTED BEHAVIORS IN ADOLESCENCE

Stanislav Pelcák, Lucie Špráchalová

Katedra sociální patologie a sociologie, Univerzita Hradec Králové

stanislav.pelcak@uhk.cz, lucie.sprachalova @uhk.cz

Abstrakt

Korelační studie vychází z multikauzální etiologie syndromu rizikového chování v adolescenci (SRCH-D). Zabývá se vztahy mezi vybranými osobnostními charakteristikami, rizikovým chováním a adhezí ke zdravému životnímu stylu u souboru adolescentů (N=352). Osobnostní charakteristiky byly měřeny s využitím metod: Dotazník CSOC (Children Sense of Coherence scale, Margalita 1994) a Sebeuposuzovací škála depresivity pro děti (Kovacs, 1992). Pro posouzení rizikových behaviorálních projevů a adhezence ke zdravému životnímu stylu byl použit Dotazník chování ovlivňujícího zdraví (Pelcák, 2015) a Test postojů ke stravování (Garner & Gerfinkel, 1979). Vyšší hodnoty smyslu pro soudržnost byly spojeny s méně závažnými projevy deprese, rizikového chování a adhezí ke zdravému životnímu stylu, naopak depresivita souvisela se závažnějším experimentem ve všech oblastech SRCH-D, včetně experimentu s jídelním chováním. Včasný screening rizikových i protektivních faktorů životního stylu adolescentů umožňuje efektivnější psychosociální intervence v rámci programů podpory zdraví ve školním prostředí.

Klíčové slová: adolescent; psychická odolnost; deprese; rizikové chování

Abstract

This study reflects the ongoing discussion concerning the risk behavior in adolescence and takes into consideration the multicausal etiology of risk behaviors syndrome in adolescence (RBS-A). The study examines the relations between selected personality factors, risk behaviors and adherence to healthy lifestyle in the population of adolescents (N=352). In order to assess personality factors, the following methods were used: Children Sense of Coherence Scale (CSOC, Margalita, 1994) and Childrens' Depression Inventory (Kovacs, 1992). The Health-Related Behavior Questionnaire (Pelcák, 2015) and The Eating Attitudes Test (Garner & Gerfinkel, 1979) were used to assess the risk behavior and adherence to healthy lifestyle. Stronger sense of coherence was related to less severe manifestations of depression, risk behavior and better adherence to healthy lifestyle. Depression, on the other hand, was related to more serious experiments in all domains of RBS-A. The efficient screening of risk and protective factors of adolescents' lifestyle helps to implement more efficient interventions within the health promotion programs at schools.

Key words: adolescent; psychological hardiness; depression; risk behaviour

Studie je financovaná projektem SV 2117/1260/1210.

The research is funded by the following project: SV 2117/1260/1210.

Úvod

V súčasnosti panuje všeobecná shoda o troch základných oblastiach rizikového chováni v adolescenci: abúzus návykových látok, negatívni jevy v oblasti psychosociální a poruchy reprodukčného zdravi. Macek (2003), Miovský (2010), Kabíček (2014) s rizikovým a problémovým chováni spájajú predelikventní chováni a páchaní trestných činů, agresii, násilí, šikanu a týraní, rizikové chováni v doprave, adrenalinové sporty a pohybovou aktivitu. Projevy v uvedených oblastiach se u väčšiny dospívajících kombinujú, v čase ovlivňujú vzájemně svůj vznik, dynamiku, závažnosť projevů a jejich důsledky. V průběhu adolescence dospívání se alespoň do jedné z forem rizikového chováni zapojuje až 60 % dospívajících (Hamanová a Kabíček, 2001). V pediatrii, dětské a adolescentní psychiatrii, psychologii a adiktologii se v této souvislosti ustálil pojem syndrom rizikového chováni v dospívání (SRCH-D).

Rizikové chováni v adolescenci je spojeno s nárůstem sociálních, psychologických, zdravotních, vývojových, fyziologických rizik pro jedince, jeho okolí i spoločnosť (Dolejš, 2010). Bonino, Cattelino a Ciairano (2005) vysvětlují mechanismy, které umožňují překlenout toto specifické vývojové období (chovat se jako dospělý, identifikace a diferenciacie, sebezpotvrzení a experimentování, překračování limitů, vyhledávání nových zážitků, vnímání vlastní kontroly, zvládání a únik, komunikace s vrstevníky, sdílení emocií a sdílený rituál, nápodoba, zkoumání reakci a limitů, diferenciacie a opozice). Riskantní jednání adolescentovi může přinášet sebezpotvrzení, satisfakci v jeho aktuální situaci (Foltová, 2016), často je vzhledem k osobnostnímu vývoji účelové a v tomto smyslu funkční (Hamanová a Helerová, 2000, Kabíček, 2006). Obdobně Vágnerová (2012) uvádí, že určitá míra rizika je pro budování nezávislosti na dospělých nezbytná. Tuto skutečnost potvrzuje řada novějších prací, např.: Blatný, Jelínek, & Hrdlička (2016); Pelcák, Hoferková, & Bělík, 2015; Suchá, & Dolejš, (2016); Dolejš, & Orel (2018); Vavrysová, (2018) aj.

Jestliže uvažujeme o experimentu jako možném mechanismu řešení tranzitorní vývojové krize, je překvapující, že mezi symptomy SRCH-D nepřesně zařazujeme také poruchy příjmu potravy. Oproti experimentu s jídelním chováni, poruchy příjmu potravy (PPP) představují kontinuum patologického jídelního chováni (Papežová, 2010). Dle DSM-5 (2015, s. 347) se PPP a jídelního chováni vyznačují přetrvávající poruchou výživy nebo chováni souvisejícího se stravováním, které má za následek změnu konzumace či absorpce jídla a nesou s sebou významné funkční narušení v psychosociální oblasti nebo oblasti tělesného zdravi.

Diagnostická kritéria jsou stanovena pro poruchy pika, ruminační porucha, psychogenní ztráta chuti k jídlu, mentální anorexie, mentální bulimie a psychogenní přejídání. Z uvedeného vyplývá, že experiment s jídelním chováním nemusí nezbytně vést k rozvoji PPP. Vzhledem k vysoké interindividuální variabilitě adolescentního vývoje je nutno posuzovat projevy chování v adolescenci komplexně (Macek, 2003). K adolescenci patří intenzivní emoční prožívání, labilita, výrazné výkyvy nálad a prudší afekty. Změny chování a myšlení, režimu spánku, zájmů a vztahů s vrstevníky, zhoršení školního výkonu a soustředění, výkyvy nálady, změny hmotnosti, mohou být symptomem psychického onemocnění (Uhlíková, 2013). U adolescentů se častěji než u dospělých objevují pocity nudy, podrážděnosti, histrionské a riskantní chování, sebepoškozování a suicidální chování, anxiety spojená s nadměrnou konzumací alkoholu a drog (Malá, 2008, Goetz, 2005). Dle Preisse a kol. (2010) je opomíjena určitá míra depresivních příznaků, které jsou v populaci běžné, aniž by znamenala psychiatrickou léčbu nebo hospitalizaci.

Studie, vycházející z multikauzální etiologie SRCH-D, zjišťuje vztahy mezi vybranými osobnostními charakteristikami, symptomy rizikového chování a adherencí ke zdravému životnímu stylu u adolescentů. Cílem studie je ověřit vztahy mezi smyslem pro soudržnost, depresivitou a vybranými behaviorálními projevy u žáků ZŠ. V souladu s cílem studie byly určeny výzkumné hypotézy H1: Vyšší hodnoty smyslu pro soudržnost souvisí s méně závažnými projevy depresivity. H2: Vyšší hodnoty depresivity souvisí se závažnějšími projevy rizikového chování.

Soubor a metodika

Pro účely tohoto příspěvku byl použit podsoubor celkového vzorku žáků základních škol druhého stupně v Královohradeckém kraji ve věku 11 – 16 let.¹ Tento podsoubor se skládá z 352 adolescentů (256 dívek, 96 chlapců, průměrný věk ve zkoumaném podsouboru je 12,6 let). Podsoubor byl získán v prvních dvou měsících roku 2019. Pro měření depresivity byla použita česká mutace *Children's Depression Inventory* (CDI). Metodika inspirovaná Beckovou škálou je určena dětem a adolescentům (7-17let) k sebeposouzení depresivity. Obsahuje pět subškál: Špatná nálada, Interpersonální potíže, Nevýkonnost, Anhedonie, Snížené sebehodnocení. Škála obsahuje 27 položek, které jsou hodnoceny na tříbodové škále. Po vyplnění se sečtou body z jednotlivých subškál a celkový výsledek je součtem všech bodů

¹ Pozn.: Sběr dat a tento výstup byl podpořen z projektu specifického výzkumu na PdF UHK s názvem „Salutoprotektivní faktory životního stylu v adolescenci“ (2018 – 2019). V současné době výzkumný vzorek studie zahrnuje 680 žáků z Královohradeckého a Pardubického kraje ze základních škol, které projevíly zájem o účast ve výzkumu.

subškál. Celková hodnota Cronbachova $\alpha = 0,83$, pro jednotlivé subškály se pohybuje v rozmezí 0,64-0,70. Kovacsová (1992) pro celou škálu uvádí hodnoty α v rozmezí 0,71 – 0,89, hodnoty α pro jednotlivé subškály se podle autorky pohybují v rozmezí 0,59 – 0,60. Pro posouzení psychické odolnosti (vulnerability) byla použita The Children Sense of Coherence Scale (CSOC, Margalit, 1994). Škála obsahuje celkem 19 položek, je rozdělena na tři subškály. Smysl pro porozumění, srozumitelnost (sense of comprehensibility) představuje chápání podnětů z okolí v širokém slova smyslu. Zvládnutelnost (sense of manageability) zahrnuje pocity kontroly, důvěry a sebejistoty, že to „zvládnou“, že „na to stačím“. Smysluplnost (sense of meaningfulness) je charakterizována zájmem o činnosti, život a dění v něm. Vysoké skóre CSOC znamená silný smysl pro spojitost, pro chápání světa jako smysluplného celku, je ukazatelem odolnosti vůči zátěži a stresu. Celková hodnota Cronbachovy $\alpha = 0,85$, pro jednotlivé subškály se pohybuje v rozmezí 0,70 – 0,92. Experimentální verze Dotazníku chování v dospívání (Pelcák, 2015). Dotazník zjišťuje závažnost výskytu behaviorálních projevů, jež zastřešuje tzv. syndrom rizikového chování v adolescenci: záškoláctví, sexuální - rizikové chování, experimentování s jídelním chováním a sebepoškozování, látkové a behaviorální závislosti, drobnou kriminalitu, agresivní chování, rizikové sporty a pohybové aktivity, rizikové chování na internetu. Dotazník zahrnuje také položky mapující chování vedoucí ke zdraví. Odpovědi jsou zaznamenány na pěti bodové škále (od 1 = nikdy, po 5 = pravidelně), respondenti hodnotí období uplynulého kalendářního roku. Hodnotí se jednotlivé oblasti chování, celkové skóre rizikového chování (IR) a chování podporující zdraví (zahrnuje pravidelnou pohybovou aktivitu, režim spánku a odpočinku, racionální výživu, preventivní chování a smysluplné trávení volného času). Hodnoty Cronbachovy α se pohybují v rozmezí 0,64 – 0,82. Testová baterie byla na základních školách administrována autory studie.

VÝSLEDKY

Tabulka 1 Hodnoty depresivity u souboru žáků ZŠ (n=352)

	CDIA	CDIB	CDIC	CDID	CDIE	DEP
Soubor	2,65±2,39	0,96±1,22	2,65±1,89	3,61±3,06	2,66±1,86	12,53±8,51
Chlapci	2,09±1,81	0,90±1,18	2,49±1,88	3,18±2,85	2,38±1,81	11,04±7,56
Dívky	3,41±2,78	0,99±1,22	2,79±1,90	4,25±3,27	2,96±1,91	14,40±9,46

Komentář: CDIA – špatná nálada, CDIB – interpersonální potíže, CDIC – nevykonnost, CDID – anhedonie, CDIE – snížené sebehodnocení, DEP – celková depresivita.

Průměrný skór celého CDI u našeho výzkumného souboru se rovnal 12,53 (sd = ±8,51). Čermák, Klimusová, & Vizdalová (2005) naměřili u adolescentů průměrný skór 10,6 bodů (sd

= $\pm 5,4$). Kovacsová (1992; 1998) u floridského normatívneho souboru 10,91, u 75 dětí v ambulantní psychiatrické péči 9,69 a u 860 dětí neklinické populace 9,28 bodů (Kovacs, 1998). Landkamr (2016) in Vavrysová (2018) zjistil u souboru adolescentů ($n=538$), průměrný skóre CDI u dívek 13,74 ($sd = \pm 1,47$) a u chlapců 10,41 ($sd = \pm 6,83$).

Tabulka 2 Hodnoty nezdolnosti u souboru žáků ZŠ ($n=352$)

	Comprehensibility	Manageability	Meaningfulness	CSOC
Soubor	14,22 $\pm$ 2,03	19,98 $\pm$ 2,77	12,07 $\pm$ 1,84	46,27 $\pm$ 5,00
Chlapci	14,55 $\pm$ 2,12	20,23 $\pm$ 2,45	12,21 $\pm$ 1,72	46,99 $\pm$ 4,81
Dívky	13,91 $\pm$ 1,83	19,47 $\pm$ 2,79	11,75 $\pm$ 1,90	45,43 $\pm$ 5,01

CSOC= celk. psychická odolnost, CO= comprehensibility (srozumitelnost), MA= manageability (zvládnutelnost), MEA= meaningfulness (smysluplnost)

Autorka dotazníku M. Margalit (1996) u vzorku 454 žáků 2. – 5. tříd ZŠ uvádí průměrnou hodnotu celkového CSOC skóre 49,66 ($sd = \pm 5,98$), u chlapců 49,59 ($sd = \pm 6,26$), u dívek 49,74 ($sd = \pm 5,66$). Nejistila signifikantní rozdíly mezi chlapci a dívkami, ani mezi třídami. B. Koukola (1999) u vzorku žáků 2. – 5. tříd ZŠ ($n = 448$) uvádí průměrnou hodnotu celkového skóre CSOC 46,98 ($sd = \pm 5,98$), u dívek 47,10 ($sd = \pm 4,97$), u chlapců 46,88 ($sd = \pm 4,97$). Uvedené hodnoty korespondují s hodnotami psychické odolnosti u našeho souboru.

Tabulka 3 Korelace mezi CSOC a subškálami depresivity

	CSO C	CO	MA	MEA	A	B	C	D	E	DEP
CSO	1									
C										
CO	,68**	1								
MA	,83**	,32**	1							
MEA	,73**	,30**	,41**	1						
A	-	-	-	-	1					
	,67**	,43**	,61**	,42**						
B	-	-	-	-	,57**	1				
	,52**	,31**	,50**	,32**						
C	-	-	-	-	,51**	,41**	1			
	,43**	,33**	,38**	,24**						
D	-	-	-	-	,65**	,49**	,42**	1		
	,53**	,32**	,47**	,38**						
E	-	-	-	-	,65**	,50**	,52**	,48**	1	
	,52**	,26**	,55**	,30**						
DEP	-	-	-	-	,88**	,71**	,71**	,81**	,79**	1
	,68**	,43**	,64**	,43**						

Komentář: CSOC= celková psychická odolnost, CO= srozumitelnost, MA= zvládnutelnost, MEA= smysluplnost, A= špatná nálada, B= interpersonální potíže, C= nevykonnost, D= anhedonie, E= negativní sebehodnocení, DEP= celková deprese. Korelace průkazné na hladině * $p < 0,05$ ** $p < 0,01$

Statisticky významné vzťahy boli zistené medzi psychickou odolnosťou a depresivitou ($r = -0,68$), CSOC a špatnou náladou ($r = -0,67$), CSOC a interpersonálnymi potížami ($r = -0,52$), CSOC a nevykonnosťou ($r = -0,43$), CSOC a anhedoniou ($r = -0,53$), CSOC a negatívnym sebehodnotením ($r = -0,52$). Obdobné vzťahy boli zistené medzi komponentami CSOC, celkovou depresiou a položkami CDI. Vyššia sila smyslu pre soudržnosť súvisí s menej závažnými prejavmi depresívnej symptomatológie u adolescentov. Tiesnosť vzťahov pochopiteľne ovplyvňuje rada iných premenných, ktoré nelze v jednej štúdiu postihnúť (napr. fyzická zdatnosť, somatické zdravie, percipovaná sociálna opora, rodinná resilience, životná situácia, študijná úspešnosť aj.)

Tabuľka 4 Korelácie medzi CSOC a adhérenciou ke zdravému životnému štýlu

	CSOC	CO	MA	ME	SE	Adherence
CSOC	1					
Srozumiteľnosť	,75**	1				
Zvládnuteľnosť	,86**	,46**	1			
Smysluplnosť	,77**	,40**	,43**	1		
Self - efficacy	,46**	,36**	,40**	,32**	1	
Adherence *	,47**	,30**	,34**	,47**	,32**	1

Komentár: Korelácie prukazné na hladine * $p < 0,05$ ** $p < 0,01$

Statisticky významné vzťahy boli zistené medzi psychickou odolnosťou (vyjádrenou silou SOC) a adhérenciou ke zdravému životnému štýlu ($r = 0,47$). Statisticky významné vzťahy boli zistené tiež medzi doménami CSOC a adhérenciou ke zdravému životnému štýlu. V tejto súvislosti je zaujímavá korelácia medzi prožívanou smysluplnosťou a adhérenciou ($r = 0,47$). Vyššia sila smyslu pre soudržnosť súvisí s dodržiavaním zásad zdravého podporujúceho správania.

Tabuľka 5 Korelácie medzi depresívnou symptomatológiou a prejavmi SRCH-D

	Deprese	CDI A	CDI B	CDI C	CDI D	CDI E
Celková deprese	1					
Špatná nálada	,88**	1				
Interpersonálna potíže	,71**	,57**	1			
Nevykonnosť	,71**	,41**	,41**	1		
Anhedonie	,81**	,62**	,49**	,42**	1	
Neg. sebehodnocení	,79**	,48**	,50**	,52**	,48**	1
Index rizika	,50**	,52**	,42**	,28**	,37**	,34**
Záškolačtví	,39**	,42**	,34**	,7**	,26**	,22*
Látkové závislosti	,24*	,26**	,15	,11	,19*	,8
Nelátkové závislosti	,35**	,30**	,25**	,39**	,19*	,25**
Sebepoškozování*	,47**	,48**	,39**	,21*	,40**	,31**
Rizikový sex	,18	,14	,19*	,01	,20*	,12

Agresivní chování	,31**	,32**	,24*	,21*	,20*	,22*
Drobná kriminalita	,22*	,28**	,24*	,13	,13	,09

Komentář: Korelace průkazné na hladině * $p < 0,05$ ** $p < 0,01$

Statisticky signifikantní vztahy byly zjištěny mezi depresivitou (CDI) a celkovým indexem rizika ($r = 0,50$), CDI a záškoláctvím ($r = 0,39$), CDI a experimentem s návykovými látkami látky ($r = 0,24$), CDI a behaviorální závislostí ($r = 0,35$), CDI a sebepoškozováním ($r = 0,47$), CDI a agresivním chováním ($r = 0,31$), CDI a drobnou kriminalitou ($r = 0,22$). Vyšší hodnoty depresivní symptomatologie dle očekávání souvisejí s experimentem v různých oblastech SRCH-D.*Položka sebepoškozování zahrnuje také experiment s jídelním chováním. Pro přesnější analýzu vztahů mezi depresí a experimentem s jídelním chováním byl použit Test postojů ke stravování (EAT 26). Statisticky signifikantní vztahy byly zjištěny mezi CDI a dietním chováním ($r = 0,57**$), CDI a bulimickým chováním ($r = 0,53**$), CDI a orální kontrolou ($r = 0,37**$), CDI a celkovým skóre EAT26 ($r = 0,63**$). Vyšší hodnoty depresivní symptomatologie souvisejí se závažnějším experimentem v oblasti jídelního chování.

ZÁVĚR

Závažnost rizikového chování v adolescenci je u konkrétního jedince vždy výslednicí specifických interakcí osobnostních faktorů (biologické a psychické dispozice, zkušenosti a sociálně-jazykové aktivity), sociálního systému (primární rodina, vrstevnická skupina, školní třída) a širšího sociálního prostředí (Pelcák, Hoferková, & Bělík, 2015). Specifickou roli v multikauzální etiologii SRCH-D sehrávají osobnostní dispozice. Mohou ovlivňovat pohyb jedince na pomyslném kontinuu rizikové chování – adherence ke zdravému životnímu stylu. Statisticky signifikantní vztahy mezi psychickou odolností charakterizovanou silou smyslu pro soudržnost a depresí potvrzují protektivní vliv smyslu pro soudržnost. Vyšší průměrné hodnoty smyslu pro soudržnost jsou spojeny s méně závažnými projevy depresivní symptomatologie a adherencí ke zdravému životnímu stylu. Vyšší hodnoty depresivní symptomatologie ovlivňují závažnost experimentování v různých oblastech SRCH-D.

Nutno zdůraznit, že většina adolescentů nemá v tomto vývojovém období závažnější potíže, přechod od adolescence do dospělosti zpravidla proběhne bez závažnějšího ohrožení zdraví nebo duševní pohody.

Limity studie, obdobně jako u jiných studií, souvisejí s velikostí souboru, použitím dotazníkových metod i zvolenou statistickou metodou. Přestože mohou být předkládané výsledky zatíženy výběrovou chybou, jsou v souladu s většími studii zabývající se

obdobnými tématy či využitím totožných technik. To potvrdzuje správnosť našich záverů pro zkoumaný podsoubor respondentů z konkrétních základních škol a současně i testovanými hypotézami. Podrobnější výsledky přinese zpracování dat u celého souboru žáků Královehradeckého a Pardubického kraje.

LITERATURA

- Blatný, M., Jelínek, M., & Hrdlička, M. (2016). Typologie antisociálního chování ve střední adolescenci a její vztah k užívání návykových látek. *Česká a slovenská psychiatrie*, 112(3), 107-113.
- Bonino, S., Cattellino, E., & Ciairano, S. (2005). *Adolescents and risk: Behavior, functions, and protective factors*. Milano: Springer,
- Dolejš, M. (2010). *Efektivní včasná diagnostika rizikového chování u adolescentů*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Dolejš, M., & Orel, M. (2018). *Rizikové chování u adolescentů a impulzivita jako prediktor tohoto chování*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Foltová, L. (2016). Souvislost psychických potíží a rizikového chování adolescentů. *Česká a slovenská psychiatrie*, 112(3), 107-113.
- Goetz, M. (2005). Deprese u dětí a adolescentů. *Pediatric pro praxi*. 6(6), 287-290.
- Hamanová, J., & Hellerová, R. (2000). Syndrom rizikového chování v dospívání (2. část). *Československá psychiatrie*. 55(7), 466-473.
- Hamanová, J., & Kabiček, P. (2001). Syndrom rizikového chování v dospívání. *Lékařské Listy*, 2001(4), 38-40.
- Kabiček, P. (2006). Nová morbidita mládeže. *Sanquis*, (48), 16-18.
- Kabiček, P., Csémy, L., & Hamanová, J. (2014). Rizikové chování v dospívání a jeho vztah ke zdraví. Praha: Triton.
- Kovacs, M. (1992). *The Children's Depression Inventory*. North Tonawanda, NY: MultiHealth Systems, Inc.
- Kovacs, M. (1998). Sebeuposuzovací škála depresivity pro děti (CDI). Brno: Psychodiagnostika, s.r.o.
- Macek, P. (2003). *Adolescence*. Praha: Portál.
- Miovský, M., & Bártík, P. (2010). *Primární prevence rizikového chování ve školství*. Praha: Sdružení SCAN.

- Pelcák, S., Hoferková, S. & Bělík, V. (2015). Smysl pro soudržnost a adherence ke zdravému životnímu stylu u adolescentů. *Lifelong learning = Celoživotní vzdělávání*. Brno: Mendelova univerzita v Brně, 5(2), 98-108.
- Pelcák, S., Hoferková S., & Bělík., V. (2016). Osobnostní faktory v etiologii rizikového chování studentů středních škol. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*. Bratislava: Výskumný ústav detskej psychológie a patopsychológie, 50(4), 334-344.
- Preiss, M. (2010). Depresivita a úzkost v průběhu života v návaznosti na pojetí Václava Příhody. *Československá Psychologie*, 54(4), 357-365.
- Raboch, J., Hrdlička, M., Mohr, P., Pavlovský, P., & Ptáček, R. (2015). *DSM-5®: diagnostický a statistický manuál duševních poruch*. Praha: Hogrefe - Testcentrum.
- Papežová, H. (2010). Diagnostika poruch příjmu potravy. In: Papežová, H. (Ed.) *Spektrum poruch příjmu potravy: interdisciplinární přístup*. Praha: Grada.
- Preiss, M., Vraná, K., & Kuchařová, J. (2010). Depresivita a úzkost v průběhu života v návaznosti na pojetí Václava Příhody. *Československá Psychologie: Časopis pro psychologickou teorii a praxi*, 54(4), 357-365.
- Suchá, J., & Dolejš, M. (2016). *Agresivita, depresivita, sebehodnocení a impulzivita u českých adolescentů..* Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Uhlíková, P. (2012). Diferenciální diagnostika u psychických poruch v adolescenci – kdy odeslat adolescenta do psychiatrické ambulance? *Pediatric pro praxi*, 13(6), 369-371.
- Vavrysová, L. (2018). *Rizikové aktivity, depresivita a vybrané osobnostní rysy u českých adolescentů z dětských domovů se školou a z výchovných ústavů*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.

PARENTAL EDUCATION AND HEALTH LOCUS OF CONTROL AMONG SLOVAK UNIVERSITY STUDENTS

VZDELANIE RODIČOV A LOKUS KONTROLY ZDRAVIA U SLOVENSKÝCH VYSOKOŠKOLSKÝCH ŠTUDENTOV

Lukáš Pitel

Ústav experimentálnej psychológie, Centrum sociálnych a psychologických vied, Slovenská akadémia vied

lukas.pitel@savba.sk

Abstract

Lower socioeconomic position tends to be associated with less favourable health behaviours. Reasons for this may include socioeconomic differences in health-related cognitive distortions and in perceived control over one's own health. The aim of our study was to assess the relationship of parental education with three dimensions the Multidimensional Health Locus of Control scale. Data were collected among students attending Slovak universities (N = 447; average age 22.8 years; SD = 3.2 years; 28.4% males) in 2018. Differences were found only in the chance health locus of control: participants from the lowest parental educational backgrounds tended to have higher scores than those from higher groups. The population from the lowest educational backgrounds needs particular attention concerning health promotion, especially more effective dissemination of information on modifying health risk factors by one's own activity.

Key words: parental education; socioeconomic position; health; health locus of control

Abstrakt

Nižšie vzdelanie rodičov býva spravidla asociovaná s menej priaznivým správaním súvisiacim so zdravím. Jednou z príčin tohto gradientu môžu byť socioekonomické rozdiely vo vnímanej miere kontroly nad svojim zdravím. Účelom našej štúdie bolo odmerať vzťah medzi vzdelaním rodičov a dimenziami škály Multidimensional Health Locus of Control. Vzorka zozbieraná v roku 2018 pozostávala zo 447 študentov zo slovenských vysokých škôl a univerzít (priemerný vek 22,8 r.; SD 3,2 r.; 28,4% mužov). Rozdiely boli zistené jedine v úrovni náhodne orientovaného lokusu kontroly: u participantov z najnižšej socioekonomickej skupiny bolo jej skóre vyššie v porovnaní s ostatnými skupinami. Absencia rozdielov pri ostatných dimenziách mohla ísť na vrub špecifickej homogénnej vzorky vysokoškolákov. Populácii s pozadím s najnižšími úrovňami vzdelania treba venovať osobitnú pozornosť ohľadne podpory zdravia, zvlášť čo sa týka efektívnejších šírení informácií o modifikovateľnosti morbidity vlastnou aktivitou.

Kľúčové slová: vzdelanie rodičov; socioekonomická pozícia; zdravie; lokus kontroly zdravia

INTRODUCTION

Socioeconomic differences in health behaviours, such as smoking, physical activity and dietary choices, have been consistently reported in population surveys. In lower socioeconomic groups, these behaviours are mostly less favourable (Lantz et al., 1998; Lowry, Kann, Collins, & Kolbe, 1996; Pitel, Gecková, Reijneveld, & van Dijk, 2013). Apart from environmental characteristics and costs of health-protective behaviours, attitudes or beliefs concerning health might also underlie this socioeconomic gradient (Wardle & Steptoe, 2003). In this study, we compared socioeconomic groups in terms of health locus of control.

The construct of health locus of control (HLC) pertains to the extent to which an individual perceives his or her health condition to be determined by his or her own actions (Internal HLC), by other external forces (e.g., Powerful Others HLC), or by chance (Chance HLC). Theoretically, the Internal dimension is assumed to be positively related to healthy behaviour, and the Chance dimension is assumed to be negatively related to healthy behaviour, while the Powerful Others dimension may be positively related to medical adherence (Wallston, Wallston, & DeVellis, 1978). However, empirical support from previous research is inconsistent: some studies did find the theoretically hypothesised relationships in regards to Internal HLC and Chance HLC (Norman, Bennett, Smith, & Murphy, 1998; Steptoe & Wardle, 2001), though only with a small effect, while others did not (Norman, 1995; von Lengerke, Janssen, & John, 2007). The Powerful Others dimension was associated both positively and negatively with behaving healthily, depending on the particular kind of behaviour (Steptoe & Wardle, 2001).

Findings regarding the association between socioeconomic position and HLC appear to be somewhat inconclusive. The only HLC dimension that was consistently found to be (inversely) related to socioeconomic position is chance HLC (Grotz, Hapke, Lampert, & Baumeister, 2011; Janssen, Heinrich, Chrispin, Weitkunat, & Abel, 2000; Van Der Linden, Van Den Akker, & Buntinx, 2001; Wardle & Steptoe, 2003). All of the studies mentioned above were conducted in Western European countries, while evidence of a socioeconomic gradient in HLC from Central and Eastern Europe is lacking.

Therefore, the aim of our study was to assess the relationship of socioeconomic position with the three aforementioned dimensions of HLC among Slovak university students. As the indicator of socioeconomic position of their familial background, we specifically chose parental education due to practical concerns: it is easier to categorise, order and interpret when compared

to diverse kinds of occupations or occupational positions. At the same time, it is a much less sensitive issue and more resistant to response bias or non-response than income.

METHODS

Sample and procedure

Data were collected online among Slovak university students in March and April 2018. Final analyses were performed on 447 cases who provided complete relevant information (average age 22.8 years; SD 3.2 years; 28.4% men). The participants were recruited by e-mailing lists from one Slovak university and an academic faith-based association, as well as by announcements on various Facebook groups dedicated to university students. Of those participants who submitted their e-mail addresses, 10% were drawn by a random number generator and given vouchers worth 30 euro as incentives, exchangeable for goods in various chain stores.

Measures

Sociodemographic measures included gender and age.

Parental education (PE) was measured by two simple questions, for each parent separately: “Which educational degree was achieved by your father (mother), at which type of school? Mark only the highest educational degree achieved.” Eight options were provided, including the six educational degrees acknowledged in the Slovak educational system: elementary school, apprenticeship, high school final examination, bachelor's college degree, master's degree, and tertiary university degree or higher. The two remaining options were “I do not know” and “I do not know my father (mother), or I have not seen him/her for most of my life”. Due to a lack of cases available, the category “Elementary School” was merged with “Apprenticeship”. Likewise, the highest three categories were merged into a single category “University”. Subsequently, the highest educational degree achieved by any of the parents available was selected as the indicator of PE for each participant.

HLC dimensions were measured with the Multidimensional Health Locus of Control scales (MHLC; Wallston et al., 1978). The Internal, Powerful Others and Chance HLC subscales from the MHLC were applied as measures of patients' beliefs regarding control over their health outcomes. Each subscale consisted of six items, with six possible options on a Likert scale,

ranging from “strongly disagree” to “strongly agree”. Thus the possible score range of each HLC dimension was between 6 and 36 points.

Statistical analyses

Basic frequencies and descriptive statistics were calculated for the whole sample and by each PE group, as well as Cronbach’s alphas for all scales. Next, One-way ANCOVAs were conducted to determine statistically significant differences between the PE groups in MHLC subscales scores, controlling for gender and age. Finally, Bonferroni post hoc tests were performed in order to assess statistical significance of all particular between-group differences.

RESULTS

Average scores and their standard deviations, as well as Cronbach’s alphas of the MHLC subscales, are presented in Table 1. Given the small number of items in the subscales, the level of their internal consistency can be considered satisfactory. The control variables were distributed by PE group as follows: mean age 22.7, 22.7 and 22.8 years; and percentages of males of 32.9%, 27.9% and 26.9% for elementary school or apprenticeship, high school and university, respectively.

The distributions of the scores of the (sub)scales by PE group are presented in Table 2. There was a significant effect of PE group on Chance HLC $F(2, 442) = 4.313, p = .014$. The effect of PE group on the remaining dependent variables was not statistically significant. Likewise, subsequent Bonferroni post hoc tests revealed no significant differences between the PE groups in any dependent variable except for Chance HLC. Regarding this variable, significant differences were found between the lowest and the middle PE group ($p = .02$) as well as between the lowest and the highest PE group ($p = .021$; data not presented).

Table 1 Information on the basic descriptive data and Cronbach’s alphas of the Multidimensional Health Locus of Control dimensions for the whole sample (N = 447)

	M (SD)	α
Internal Health Locus of Control	26.1 (4.8)	.71
Powerful Others Health Locus of Control	16.4 (5.0)	.67
Chance Health Locus of Control	16.0 (5.1)	.68

Table 2 ANCOVA for several health cognition scales by the highest education level achieved by any of the parents, controlling for age and gender

	Elementary school or apprenticeship (N = 76)	High school (N = 204)	University (N = 167)	F	p	Partial η^2
Health Locus of Control - Internal	26.5 ^A (.55)	25.9 ^A (.33)	26.3 ^A (.37)	.62	.539	.003
Health Locus of Control – Powerful Others	16.6 ^A (.58)	16.2 ^A (.35)	16.5 ^A (.39)	.27	.765	.001
Health Locus of Control – Chance	17.6 ^A (.58)	15.7 ^B (.35)	15.6 ^B (.39)	4.31	.014	.019

Note: Standard errors are in parentheses. Means with different superscripts are statistically different at the $p < .05$ level using Bonferroni's post hoc tests.

DISCUSSION

The aim of our study was to assess the differences across PE groups among Slovak university students regarding three dimensions of HLC. None of the differences were statistically significant, except for Chance HLC: participants from the lowest socioeconomic background tended to score lower than those from the two higher socioeconomic groups.

The direction of the differences found in Chance HLC is in line with previous studies on nationally representative populations from Britain and Germany (Grotz et al., 2011; Wardle & Steptoe, 2003). Some of the possible explanations for the gradient might be that people from low socioeconomic strata have less access to health protective means or treatments. Consequently, they are more vulnerable to “randomly” occurring diseases; hence they may perceive health outcomes as something beyond their control. Also, a lower level of health literacy in families with less educated parents could account for the difference. However, unlike Grotz et al. (2011), we observed no difference regarding Internal HLC and the Powerful Others HLC. Currently, we have no certain explanation for the different findings. Not only cultural differences, but also different sample characteristics, measures and methods of data collection used could have played a role here.

The strength of our study is its originality. To the best of our knowledge, this is probably the first study to have explored: (1.) differences in HLC by parental education; and (2.) socioeconomic differences HLC in any former Communist country.

Some limitations of the study have to be noted. This study was cross-sectional; therefore, causal conclusions cannot be drawn. The sample is not even representative of Slovak university students, due to the online method of recruitment. Moreover, the fact that the sample consisted solely of university students might have attenuated socioeconomic differences based on parental background compared to general population: families with low-educated parents who have children attending university, meaning they managed to secure an upward social mobility for them, might have more favourable outcomes in several other domains. This may include more favourable health-related cognitions compared to other families with low-educated parents. Thus, in the general Slovak population the differences between PE groups in HLC might be higher than the differences that we found in this study. Using nationally representative, or at least more diverse samples and adjusting for self-rated health in future studies could partially mitigate this problem. Last but not least, PE is only one of several indicators of socioeconomic position, and the associations of the other indicators or composite measures with HLC might be different.

The results of our study suggest that among Slovak university students, HLC barely differs by level of PE. Further evidence is needed in order to confirm whether this also applies for subjects outside the university environment and for other indicators of socioeconomic position. Still, the differences found in Chance HLC indicate that the population with the lowest educational backgrounds might need particular attention concerning health promotion, especially more effective dissemination of information on modifying health risk factors by one's own activity.

REFERENCES

- Grotz, M., Hapke, U., Lampert, T., & Baumeister, H. (2011). Health locus of control and health behaviour: Results from a nationally representative survey. *Psychology, Health & Medicine*.
- Janssen, C., Heinrich, C., Chrispin, A., Weitkunat, R., & Abel, T. (2000). Sozio-ökonomischer Status und gesundheitliche Kontrollüberzeugungen. *Zeitschrift Für Gesundheitswissenschaften*.
- Lantz, P. M., House, J. S., Lepkowski, J. M., Williams, D. R., Mero, R. P., & Chen, J. (1998). Socioeconomic factors, health behaviors, and mortality: Results from a nationally representative prospective study of US adults. *JAMA: Journal of the American Medical Association*, 279(21), 1703–1708.
- Lowry, R., Kann, L., Collins, J. L., & Kolbe, L. J. (1996). The effect of socioeconomic status

- on chronic disease risk behaviors among US adolescents. *JAMA: The Journal of the American Medical Association*, 276(10), 792–797.
- Norman, P. (1995). Health locus of control and health behaviour: An investigation into the role of health value and behaviour-specific efficacy beliefs. *Personality and Individual Differences*.
- Norman, P., Bennett, P., Smith, C., & Murphy, S. (1998). Health locus of control and health behaviour. *Journal of Health Psychology*. <https://doi.org/10.1177/135910539800300202>
- Pitel, L., Gecková, A. M., Reijneveld, S. A., & van Dijk, J. P. (2013). Socioeconomic differences in adolescent health-related behavior differ by gender. *Journal of Epidemiology*, 23(3).
- Step toe, A., & Wardle, J. (2001). Locus of control and health behaviour revisited: a multivariate analysis of young adults from 18 countries. *British Journal of Psychology* .
- Van Der Linden, M., Van Den Akker, M., & Buntinx, F. (2001). The relation between health locus of control and multimorbidity: A case-control study. *Personality and Individual Differences*.
- von Lengerke, T., Janssen, C., & John, J. (2007). Sense of coherence, health locus of control, and quality of life in obese adults: physical limitations and psychological normalcies. *International Journal of Public Health*. <https://doi.org/10.1007/s00038-006-5038-1>
- Wallston, K. A., Wallston, B. S., & DeVellis, R. (1978). Development of the Multidimensional Health Locus of Control (MHLC) Scales. *Health Education & Behavior*.
- Wardle, J., & Steptoe, a. (2003). Socioeconomic differences in attitudes and beliefs about healthy lifestyles. *Journal of Epidemiology and Community Health*, 57, 440–443.

OSOBNÉ HODNOTY VYSOKOŠKOLÁKOV HUMANITNÝCH ODBOROV V ROKOCH 2007 A 2017 PODĽA ROKEACHOVHO PRÍSTUPU

COLLEGE HUMANITIES STUDENT'S PERSONAL VALUES IN THE YEARS 2007 AND 2017 ACCORDING ROKEACH'S APPROACH

Vladimír Poliach, Vladimír Salbot

Katedra psychológie, Pedagogická fakulta UMB, Banská Bystrica

vladimir.poliach@umb.sk, vladimir.salbot@umb.sk

Abstrakt

Autori prezentujú výsledky prierezového výskumu osobných hodnôt vysokoškolákov prevažne humanitných odborov z r. 2017, nadväzujúceho na pôvodný výskum v r. 2007. Ako hlavnú výskumnú metodiku použili Rokeachov dotazník TH1. Porovnávané vzorky boli nezávislé, no mali analogickú štruktúru i rozsah (rok 2007: n = 453, rok 2017: n = 474). Výsledky naznačujú podobnosť hodnotových preferencií oboch súborov s niekoľkými štatisticky významnými rozdielmi. V r. 2017 sa prejavil silnejší dôraz na cieľové hodnoty "Svet krásy" a "Potešenie" a znížený dôraz na "Spoločenské uznanie".

Kľúčové slová: Rokeachov TH1; terminálne hodnoty; vysokoškolskí študenti

Abstract

Authors present the results of a cross-sectional research of college mainly humanity students personal values in the year 2017, following an original 2007 study. As the main method they used Rokeach's TH1 personal values questionnaire. The compared samples were independent, but with the analogical structure and range (2007: n = 453, 2017: n = 474). The results imply similarity of value preferences in both samples with some statistically significant differences. There was a stronger emphasis on the terminal values "World of Beauty" and "Pleasure" and weaker emphasis on "Social Recognition" in the year 2017.

Key words: Rokeach's TH1; terminal values; college students

Úvod

Predkladáme úvodné zistenia z mapovania súčasných hodnotových orientácií slovenských vysokoškolákov prostredníctvom Rokeachovho prístupu. Nadväzujúc na pôvodný výskum z r. 2007 (Salbot et. al., 2007) sme v r. 2017 znovu použili rovnaké nástroje u novšej generačnej podskupiny. Prvé výsledky za časť týchto nástrojov (HO-PO-MO a OIŽS) sme už zverejnili

(Poliach & Salbot, 2017). Na tomto mieste sa zameriavame analogicky hlavne na sumárne výsledky získané ďalšou metodikou, TH1, súčasťou Rokeachovho RVS.

Rokeach (1973, s.5) použil nasledujúce vymedzenie konštruktu: „Hodnota je pretrvávajúce presvedčenie, že určitý špecifický spôsob správania alebo konečný stav existencie je osobne alebo sociálne vhodnejší než protikladné alebo opačné správanie či konečný stav existencie“. Rozlíšil dva typy hodnôt: *terminálne*, ako želané stavy existencie a *inštrumentálne*, ako osobnostné vlastnosti facilitujúce ich dosiahnutie.

Svoju koncepciu ďalej operacionalizoval nástrojom "Rokeach Value Survey" (RVS). Za svoj prevažne „racionálno-teoretický“ prístup k jeho tvorbe bol aj kritizovaný (Cheng et al., 2010). Feather (1991) však v RVS na báze empirických dát identifikoval 5 hlbších a stabilnejších faktorov („domén“): *Pozitívna afiliácia*, *Univerzálna prosociálnosť*, *Zrelá činnosť*, *Pohodlie/Stimulácia*, *Bezpečie/Spása*.

RVS je dnes síce „v tieni“ používanějších Schwartzových dotazníkov, no stále sa s ním pracuje. V 70.-80. rokoch 20. stor. bol používaný vo výskumoch rasizmu, politického správania, sociálnej spravodlivosti, ale aj marketingu a pod. (Feather, 1991; Grube, 1994; Mayton et al., 1994; Musil, 2009; Cheng, 2010; Le To-Do-Quyen, 2014).

V r. 2007 sme viacerými metodikami (vrátane RVS) prierezovo zmapovali osobné hodnoty vysokoškolákov a výsledky publikovali (Salbot et al., 2007; Poliach & Salbot, 2011). Za *výskumný problém*, k riešeniu ktorého chceme prispieť, považujeme stav, keď s odstupom desiatich rokov opäť *nevieme, ktoré hodnoty preferuje súčasná generácia vysokoškolákov prevažne humantných odborov*.

Voľba cieľovej populácie nie je náhodná – práve od týchto mladých ľudí sa bude očakávať riadenie spoločnosti v budúcnosti.

K riešeniu výskumného problému chceme prispieť v zmysle nasledujúceho cieľa tejto štúdie: *Zistiť, aký obraz hodnotových preferencií vysokoškolákov a ich prípadných zmien medzi r. 2007 a 2017 poskytu Rokeachova metodika TH1*.

METÓDY

Pôvodný projekt 2007 bol založený na kvantitatívnom výskume exploračno-deskriptívneho typu. Jeho súčasné pokračovanie kladie tak dôraz na deskripciu nových výsledkov, no zároveň k deskriptívnemu rozmeru pridáva rozmer komparačný.

Výskumná vzorka

Skúmanou populáciou sú vysokoškolskí študenti prevažne humanitných odborov vybraných vysokých škôl v SR. Vzorka roku 2017 ($N = 474$) vznikla stratifikovaným dostupným výberom zo škôl v B.Bystrici, Prešove, Nitre a Bratislave. Vekové zloženie oboch vzoriek: $AM_{2007} = 21.1$, $SD_{2007} = 1.3$, $AM_{2017} = 21.2$, $SD_{2017} = 2.9$.

Tabuľka 1 Demografické charakteristiky oboch použitých vzoriek (2007, 2017)

Ženy 2007	354	79%	dedina	149	33%
			mes to	205	45%
Muži 2007	96	21%	dedina	26	6%
			mes to	70	15%
Spolu 2007	450	100%		450	99%
Ženy 2017	391	82%	dedina	182	38%
			mes to	200	42%
Muži 2017	83	18%	dedina	37	8%
			mes to	45	9%
Spolu 2017	474	100%		464	98%

Výskumné otázky

VO1: Aké sú preferencie terminálnych hodnôt študentov za rok 2017?

VO2: Došlo k zmenám hodnotových preferencií medzi r. 2007 a 2017?

VO3: Zmenila sa štruktúra podobnosti posudzovania hodnôt?

Metodika

Rokeachov dotazník THI je inventárom 19 terminálnych hodnôt. Tie sú posudzované na ordinálnej likertovskej stupnici 0 až 4 (0 = úplne nedôležitá až 4 = veľmi dôležitá), nejde teda o ranking. Pri analýze sme použili *MS Excel*, *IBM SPSS* a *R*. Keďže distribúcie väčšiny položiek sú negatívne zošikmené, zistenia vyvodzujeme hlavne z neparametrických metód (polychorické korelácie v Revelleho Psych procedúre fa.polychoric a Mann-Whitney U test). Pri deskripcii však súbežne využívame výsledky parametrické aj neparametrické.

VÝSLEDKY

Výsledky k VO1: „Aké sú preferencie terminálnych hodnôt za rok 2017?“

Zoradenie terminálnych hodnôt TH1 (Tab.2) vypovedá o preferenciách študentov v r. 2017 vo formáte tradičného "hodnotového rebríčka".

Tabuľka 2 Rebríček ratingov 19 položiek TH1 (zostupne podľa AM, N₂₀₁₇ = 474)

	Mod	AM	CI _{AM}	SD	CV	Skew	Kurt	Q1	Med	CI _{Med}	Q3
Rodina	4	3.77	3.73-3.82	0.56	0.15	-2.59	6.67	4.0	4.0	4.0-4.0	4.0
Priateľstvo	4	3.66	3.61-3.74	0.63	0.17	-2.14	5.26	3.0	4.0	4.0-4.0	4.0
Sebaúcta	4	3.55	3.51-3.63	0.67	0.19	-1.50	2.27	3.0	4.0	4.0-4.0	4.0
Šťastie	4	3.51	3.48-3.60	0.72	0.21	-1.42	1.72	3.0	4.0	4.0-4.0	4.0
Mier	4	3.49	3.43-3.58	0.74	0.21	-1.33	1.2	3.0	4.0	4.0-4.0	4.0
Sloboda	4	3.39	3.33-3.45	0.72	0.21	-1.12	1.37	3.0	4.0	3.0-4.0	4.0
Múdrosť	4	3.39	3.34-3.44	0.70	0.21	-0.85	0.09	3.0	4.0	3.0-4.0	4.0
Láska	4	3.32	3.26-3.39	0.80	0.24	-1.04	0.65	3.0	3.0	3.0-4.0	4.0
Harmónia	4	3.28	3.22-3.34	0.79	0.24	-0.82	0.11	3.0	3.0	3.0-4.0	4.0
Potešenie	3	3.12	3.05-3.21	0.86	0.28	-0.77	0.14	3.0	3.0	3.0-3.0	4.0
Istota	3	3.6	2.98-3.13	0.85	0.28	-0.54	-0.48	3.0	3.0	3.0-3.0	4.0
Rovnosť	3	3.1	2.95-3.11	0.91	0.30	-0.71	0.13	2.0	3.0	3.0-3.0	4.0
Prínos	3	2.96	2.88-3.03	0.80	0.27	-0.47	0.06	2.0	3.0	3.0-3.0	4.0
Pohodlie	3	2.91	2.84-2.99	0.86	0.30	-0.56	0.16	2.0	3.0	3.0-3.0	4.0
Vzrušenie	3	2.89	2.78-2.97	0.89	0.31	-0.63	0.25	2.0	3.0	3.0-3.0	4.0
Krása	3	2.74	2.64-2.83	0.97	0.35	-0.41	-0.30	2.0	3.0	3.0-3.0	3.0
Spása	4	2.39	2.26-2.52	1.37	0.57	-0.29	-1.18	1.0	2.0	2.0-3.0	4.0
Národ	2	2.27	2.18-2.36	0.89	0.39	-0.15	-0.01	2.0	2.0	2.0-2.0	3.0
Uznanie	2	2.21	2.11-2.28	1.4	0.47	0.03	-0.60	1.0	2.0	2.0-2.0	3.0

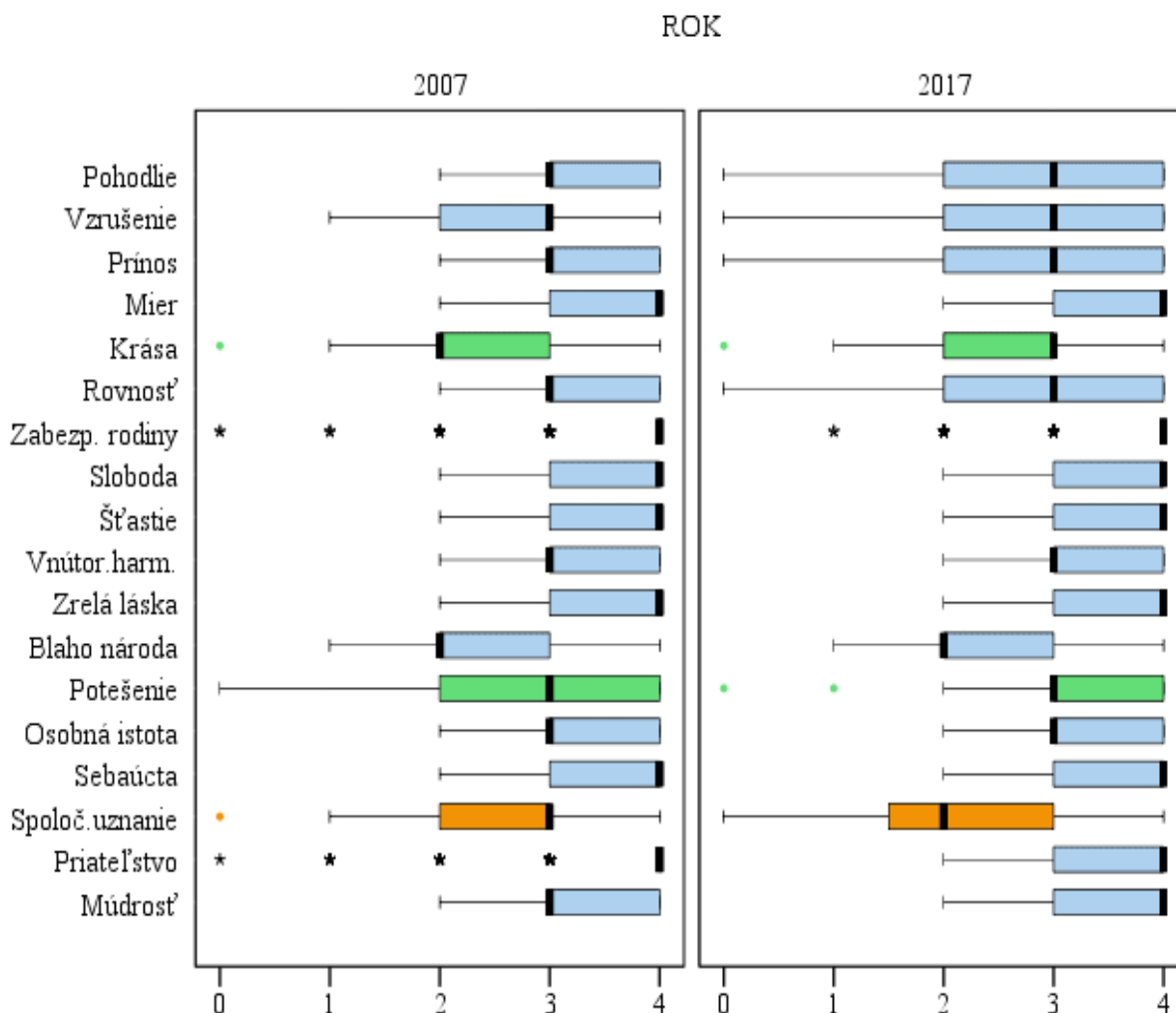
Poznámky: Uvádzame parametrické i neparametrické deskriptívne charakteristiky: Mod – Modus, AM – aritmetický priemer, CI_{AM} – interval spoľahlivosti pre AM, SD – smerodajná odchýlka, CV – variačný koeficient, Skew – šikmosť, Kurt – strmosť, Q1 a 2 – 1. a 4.kvartil, Med – medián, CI_{MED} – interval spoľahlivosti pre medián. Pôvodné dvojslovné názvy sme skrátili na: Rodina, Láska, Harmónia, Istota, Národ, Uznanie. Farebne sú označené niektoré pozoruhodnejšie informácie.

Komentár: V rebríčku zoradenom podľa intervalov spoľahlivosti (CI_{AM} aj CI_{Med}) sú najpreferovanejšími hodnotami *Rodina*, *Priateľstvo*, *Sebaúcta*, *Šťastie*, *Mier* a najmenej preferovanými hodnoty *Spása*, *Národ*, *Uznanie*. Prvá polovica hodnôt v rebríčku má modus = 4, ide o najtypickejší spôsob posudzovania.

Zvláštnym prípadom je však *Spása*. Priemer a medián síce avizujú nízke ratingy, modus však upozorňuje na silnú podskupinu, ktorá *Spásu* hodnotí vysoko. Variačný koeficient tiež naznačuje mimoriadne vysokú variabilitu premennej.

Výsledky k VO2: „Došlo k zmenám preferencií medzi r. 2007 a 2017?“

Komparáciu vzoriek 2007 a 2017 z hľadiska možných zmien reprezentuje Graf 1.

Graf 1 Preferencie hodnôt TH1 v rozpätí desaťročia (N₂₀₀₇ = 453, N₂₀₁₇ = 474)

Poznámky: Os Y znázorňuje položky TH1, os X ich ratingy. Hrubou čiarou sú vyznačené mediány. Zelenou farbou hodnoty, ktoré cez 10 rokov významne získali, oranžovou tie, ktoré stratili.

Komentár: Prípadné zmeny po 10 rokoch sme testovali Mann-Whitneyho U testom na sprísnenej hladine významnosti (Bonferroni). Konštatujeme 3 štatisticky významné posuny: Pri hodnote *Krása* sa v r. 2017 zvýšil medián, ($MED_{2007} = 2$, $MED_{2017} = 3$, Cohenovo $d = 0.29$), pri hodnote *Potešenie* sa zvýšil spodný kvartil, ($Q1_{2007} = 2$, $Q1_{2017} = 3$, $d = 0.26$). Pri hodnote *Uznanie* sa znížil medián ($MED_{2007} = 3$, $MED_{2017} = 2$, $d = 0.27$). Vecná významnosť týchto posunov je pomerne nízka, no nie zanedbateľná. Okrem toho, pravá časť Grafu 1 zobrazuje zvýšenie variability ratingov *Pohodlie*, *Vzrušenie*, *Prínos* a *Rovnosť*.

Výsledky k VO3: „Zmenila sa štruktúra podobnosti posudzovania hodnôt?“

Tendenciu podobne posudzovať dvojice hodnôt znázorňuje korelačná matica (Tab. 3).

Tabuľka 3 Zmeny polychorických korelácií v TH1 medzi r. 2007 a 2017 ($N_{2017} = 474$)

	Pohodlie	Vzrušenie	Prínos	Mier	Krása	Rovnosť	Rodina	Sloboda	Šťastie	Harmónia	Láska	Národ	Potešenie	Istota	Sebaúcta	Uznanie	Priateľstvo
Pohodlie	1																
Vzrušenie	.35 .36	1															
Prínos	.25 .40 .29 .32		1														
Mier	.04	.03	.21	1													
Krása	.01	.19	.08	.39 .33	1												
Rovnosť	-.12	.00	.00	.39 .40 .34 .31		1											
Rodina	.20	.17	.26	.31 .32	.10	.47 .39	1										
Sloboda	.22	.27	.20	.11	.20	.21	.30 .28	1									
Šťastie	.26	.23	.26	.11	.10	.14	.37 .37 .32 .33		1								
Harmónia	.14	.13	.27	.20	.28	.15	.30 .28	.22	.48 .42	1							
Láska	.29	.25 .31 .21 .31	.13	.11	.06	.38 .37	.19	.35 .34 .37 .33			1						
Národ	.06	.11	.19	.39 .38 .35 .22 .35 .23	.21	.12	.12	.18	.23			1					
Potešenie	.34 .34 .28 .45	.19	.00	.16	.09	.25	.21	.37 .39	.20	.27	.33 .24		1				
Istota	.25	.12	.24	.12	.04	.12	.32 .29	.20	.39 .22 .34 .43 .28 .33	.20	.40 .34			1			
Sebaúcta	.11	.20	.25	.37 .17	.22	.22	.41 .40 .31 .31 .34 .31 .43 .45	.27	.14	.24 .33 .36 .42					1		
Uznanie	.28 .34	.24	.11 .31	-.15	-.02	-.06	.06	.14	.19	.06	.21	.16	.26	.29	.22		1
Priateľstvo	.23	.23 .31	.24	.31 .21	.20	.25	.50 .49	.19	.34 .25 .32 .25 .33 .18	.18	.43 .32 .30 .21 .36 .33	.19					1
Múdrosť	.08	.09	.22	.05	.24	.11	.38 .18	.28	.20	.28 .32	.27	.18	.18	.27	.30 .15	.17	.31 .31

Poznámky: Základom matice sú korelácie z r.2017. Do niektorých buniek je pridaná aj korelácia z r.2007 (ako prvá, pred znak „|“). Pridaná bola v prípade: (1) došlo k replikácii stredne silného vzťahu – zelená farba, (2) stredne silný vzťah sa zmenil na slabý – žltá, (3) slabý sa zmenil na stredne silný – modrá.

Komentár: Ratingy väčšiny hodnôt korelujú vo vzorke z r. 2017 iba slabo. Len 24% koeficientov je stredne silných (aj štatisticky významných). Približne 17% takýchto vzťahov sa vo vzorkách z r. 2007 a 2017 aj opakuje („evergreeny“), 7% sa objavuje iba v r. 2017.

Najpodobnejšie sú ratingy párov *Rodina* a *Priateľstvo* ($\rho_{2007} = .50$, $\rho_{2017} = .49$), *Harmónia* a *Šťastie* ($\rho_{2007} = .48$, $\rho_{2017} = .42$), *Harmónia* a *Sebaúcta* ($\rho_{2007} = .43$, $\rho_{2017} = .45$), *Rodina* a *Sebaúcta* ($\rho_{2007} = .41$, $\rho_{2017} = .40$).

Zreteľnejšie podobné posudzovanie možno vidieť u párov abstraktnejších „ideálov“ (*Krása*, *Rovnosť*, *Mier*), ako aj dvojíc „vzťahových hodnôt“ (*Rodina*, *Láska*, *Priateľstvo*). V štruktúre podobnosti posudzovaných hodnôt mierne prevláda stabilita.

DISKUSIA

Kultúrne širší kontext predložených výsledkov tvoria niektoré zahraničné výskumy. Feather (1986) v štúdiách z Austrálie a Číny opakovane nachádzal v rebríčku hodnôt najvyššie *Slobodu*,

Mier, Rovnosť, Priateľstvo a najnižšie *Spása*. Grube (1994) u amerických vysokoškolákov zistil preferenciu trojice *Šťastie, Priateľstvo, Sebaúcta* a podceňovanie *Národa, Uznania, Krásky*. Slovinskí vysokoškoláci preferovali *Šťastie, Rodinu* a *Slobodu*, japonskí *Šťastie, Mier, Rodinu* a *Slobodu* (Musil et. al., 2009). Podľa Le To-Do-Quyen et al. (2014) vietnamská mládež zdôrazňuje *Rodinu, Rovnosť* a *Šťastie*.

V užšom česko-slovenskom priestore sú pozoruhodné výsledky Řehana a Cakirpaloglu (2000), ktorí metodikou TH1 zistili, že českí vysokoškoláci si najvyššie cenia: *Slobodu, Rodinu, Lásku, Šťastie, Priateľstvo*. Zároveň zistili aj podceňovanie hodnôt *Uznanie* a *Spása*. Salbot a Kačáni (2007) našli na vrchole rebríčka v súbore 742 stredoškolákov hodnoty: *Priateľstvo, Sloboda, Rodina* a v jeho spodnej časti *Krásu* a *Národ*. Stankovičová (2009) vo vekovo podobnej vzorke nachádza najvyššie *Priateľstvo, Rodinu, Slobodu, Múdrost'* a *Lásku*, najnižšie *Národ* a *Uznanie*.

Na vrchole rebríčka terminálnych hodnôt predchádzajúcich výskumov teda častejšie figuruje *Rodina, Šťastie, Priateľstvo, Sloboda* a v spodnej časti *Národ, Uznanie* a *Spása*.

V tomto výskume slovenskí vysokoškoláci v r. 2017 preferovali terminálne hodnoty *Rodina, Priateľstvo, Sebaúcta, Šťastie, Mier*, čo je veľmi podobné vyššie spomenutým výsledkom, rovnako ako aj podceňovanie hodnôt *Spása, Národ* a *Uznanie*.

Porovnanie preferencií z r. 2007 a 2017 ukázalo tri jemné, no významné posuny: Vzástla preferencia hodnôt *Krása* a *Potešenie* a klesla preferencia *Uznania*. Vecná významnosť však zároveň svedčí skôr o stabilite hodnotových hierarchií TH1 cieľovej skupiny.

Štruktúra podobnosti posudzovania hodnôt prostredníctvom TH1 sa medzi r. 2007 a 2017 podstatne nezmenila. Celkovo mierne prevláda stabilita, ktorú možno interpretovať jednak ako vlastnosť populácie, jednak ako jeden zo znakov uspokojivej reliability TH1.

Vo tejto správe sme uviedli iba úvodnú časť výsledkov za výskumnú vzorku ako celok. Pokračovať budeme podrobnejšími rozlíšeniami z hľadiska kontextových premenných (napr. rod, sídlo, konfesia a študijný odbor). Okrem obvyklých skupinových rozdielov sa chceme zamerať aj na pochopenie, ako dochádza k preferencii celých hodnotových zhlukov. Predpokladom ďalšieho pokroku je však aktualizácia poznania psychometrických vlastností Rokeachových metód: ich konceptualizácie, latentných premenných, reliability i validity vo vzťahu k iným v súčasnosti používaným konštruktom a metódam.

LITERATÚRA

- Cheng, A., & Fleischmann, K.R. (2010). Developing a Meta-Inventory of Human Values. *ASIST 2010*, October 22-27, 2010, Pittsburgh, PA, USA.
- Feather, N.T. (1986). Cross-cultural studies with the Rokeach Value Survey: The Flinders Program of Research on Values. *Australian Journal of Psychology*, 38(3), 269-283.
- Feather, N.T. (1991). Human Values, Global Self-Esteem, and Belief In a Just World. *Journal of Personality*, 59(1), 83-107.
- Grube, J.W. et al. (1994). Inducing Change in Values, Attitudes, and Behaviors: Belief System Theory and the Method of Value Self-Confrontation. *Journal of Social Issues*, 50(4), 153-173.
- Le To-Do-Quyen et al. (2014). A Comparison of Youth's Value Systems: The Case of Vietnamese Ethnic Groups. *International Journal of Psychological Studies*, 6(2), 128-136.
- Mayton, D.M., Ball-Rokeach, S., & Loges, W.E. (1994). Human Values and Social Issues: An Introduction. *Journal of Social Issues*, 50(4), 1-8.
- Musil, B., Rus, V., & Musek, J. (2009). The Rokeach Value Survey in comparative study of Japanese and Slovenian students: Towards the underlying structure. *Studia Psychologica*, 51(1), 53-68.
- Rokeach, M. (1973). *The Nature of Human Values*. New York : Free Press.
- Řehan, V., & Cakirpaloglu, P. (2000). Sociální status a hodnotová orientace mladé generace. *Československá psychologie*, 44(3), 202-205.
- Poliach, V., & Salbot, V. (2011). The Relation between Big Five Personality Traits and the Personal Values of Youth. *The New Educational Review*, 25(3), 321-335.
- Poliach, V. & Salbot, V. (2017). Osobné hodnoty vysokoškolákov v r. 2007 a 2017 – prvé porovnania. *Sociálne procesy a osobnosť 2017*. Brno: Psychologický ústav AV ČR, s.309-314.
- Salbot, V., & Kačáni, V. (2007). Hodnoty a výchova adolescentnej mládeže. In Heller, D., Mertin, V., & Sobotková, (Ed.), 24. *Psychologické dny 2006 : Prožívání sebe a měnícího se světa. Sborník z konference, 7. — 9. září 2006, Olomouc*. Univerzita Karlova : Praha.
- Salbot, V. et al. (2007). *Psychologické pohľady na osobné hodnoty*. B. Bystrica : PF UMB.
- Stankovičová, K. (2009). *Hodnoty a zmyslupnosť života* (nepublikovaná kvalifikačná práca). PDF UMB : Banská Bystrica.

VYUŽITIE DYNAMICKÉHO TESTOVANIA PRI RIEŠENÍ ÚLOH ČITATEĽSKEJ GRAMOTNOSTI PISA – PILOTNÁ ŠTÚDIA

THE USE OF DYNAMIC TESTING IN PISA READING LITERACY TASKS – PILOT STUDY

Eva Rajčániová^{1,2}, Martin Hulín¹, Mária Štefková¹, Bronislava Kunderátová¹, Ivan Belica¹,

¹Výskumný ústav detskej psychológie a patopsychológie, Bratislava, ²Filozofická fakulta, Trnavská univerzita v Trnave

eva.rajcaniova@vudpap.sk, bronislava.kundratova@vudpap.sk, ivan.belica@vudpap.sk

Abstrakt

Slovenskí žiaci dosahujú v čitateľskej gramotnosti v medzinárodnom testovaní PISA výsledky pod priemerom OECD. Charakter zlyhávania našich žiakov sme skúmali využitím dynamického testovania. Do pilotnej štúdie bolo zaradených 59 žiakov 9. ročníka (30 žiakov riešilo úlohy PISA dynamicky, 29 žiakov štandardne). Batériu tvorilo 13 otázok PISA z čitateľskej gramotnosti. Za účelom dynamického testovania boli pre každú otázku sformulované 4 stupne nápovedí (povzbudenie k zameraniu pozornosti, usmernenie selektívnej pozornosti, podpora všeobecnej a špecifickej stratégie riešenia). Výsledky ukázali, že s rastúcou pomocou sa zvyšuje úspešnosť riešenia, pričom už nápovede cielené na pozornosť zvyšujú úspešnosť priem. až o 20% (t. j. o 3 otázky). Pilotná štúdia ukázala, že pri úlohách PISA je možné aplikovať dynamickú formu testovania. Slabé výkony našich žiakov v PISA môžu súvisieť aj s neochotou riešiť úlohy, nakoľko už samotné povzbudenie k zameraniu pozornosti vedie k lepším výsledkom.

Kľúčové slová: PISA; dynamické testovanie; čitateľská gramotnosť

Abstract

In reading literacy domain of international assessment PISA, Slovak students repeatedly achieved scores below the OECD average. To examine the problems of our students in PISA, dynamic testing was used. A sample consisted of 59 ninth graders (30 students took part in dynamic testing, 29 students in standard form). The test battery consisted of 13 PISA reading literacy tasks. For the purpose of dynamic testing, 4 levels of aids were defined for each item (encouragement of attention; guiding selective attention; help with general and specific strategy to attain the solution). Present results show that with increasing level of aids, the success rate increased. Already attention focused aids led to 20% higher success rate on average (i.e. 3 items). The pilot study showed that dynamic testing can be used in PISA tasks. Low performance of our students in PISA might be associated with the reluctance to solve complex tasks, since already the encouragement of attention led to better performance.

Key words: PISA; dynamic testing; reading literacy

Úvod

PISA – Program medzinárodného hodnotenia žiakov (Programme for International Student Assessment) je medzinárodná štúdia organizovaná OECD, ktorá v trojročných cykloch zisťuje výsledky vzdelávania 15-ročných žiakov, a to najmä v troch kľúčových oblastiach: čitateľská, matematická a prírodovedná gramotnosť. Pri poslednom meraní PISA, z ktorého máme k dispozícii národné výsledky, t. j. pri meraní PISA 2015, dosiahli slovenskí žiaci vo všetkých troch menovaných oblastiach výsledky štatisticky významne nižšie ako je priemer krajín OECD. Najväčšie zaostávanie oproti priemeru OECD sme zaznamenali v oblasti čitateľskej gramotnosti. V nej naši žiaci zaostávajú dlhodobo a ich priemerný výkon vykazuje od cyklu PISA 2009 klesajúci trend (Miklovičová, Galádová, Valovič, & Gondžúrová, 2017).

Čitateľská gramotnosť je v štúdii PISA zadefinovaná ako „porozumenie a používanie písaných textov, uvažovanie o nich a zaangažovanosť čitateľa do čítania s cieľom dosahovania osobných cieľov, rozvíjania vlastných vedomostí a schopností a podieľania sa na živote spoločnosti“ (Miklovičová et al., 2017, s. 13). PISA úlohy zamerané na čitateľskú gramotnosť hodnotia tri široké kategórie činností, resp. mentálnych stratégií, ktoré sa pri ich riešení aplikujú:

- *nájdenie a získavanie informácií* – úlohy, ktoré zameriavajú pozornosť čitateľa na čiastkové informácie v texte;
- *integrácia a interpretácia textu* – úlohy vyžadujúce porozumenie vzťahov v rámci textu a porozumenie textu ako celku;
- *uvažovanie a hodnotenie* – úlohy vyžadujúce od čitateľa využitie jeho vedomostí a ich prepojenie s obsahom textu (OECD, 2010).

Na základe náročnosti, ktorá je daná mentálnymi procesmi, ktoré sa do riešenia týchto úloh zapájajú, množstvom spracovávaných informácií a vedomosťami potrebnými k vyriešeniu, rozlišuje PISA sedem vedomostných (referenčných) úrovní úloh z čitateľskej gramotnosti, od najnižšej úrovne 1b až po najvyššiu úroveň 6 (OECD, 2016; OECD, 2010). V roku 2009, kedy bola čitateľská gramotnosť hlavnou sledovanou oblasťou testovania PISA, sa celkový výkon našich žiakov nachádzal na rozhraní úrovni 2 a 3. Úroveň 2 je pritom považovaná za základnú a znamená, že žiak je schopný v texte nájsť jednu alebo viac jasne uvedených informácií, ktoré spĺňajú určité podmienky, dokáže porovnávať javy, dať ich do kontrastu alebo rozpoznať súvislosti medzi informáciami v texte a svojimi vlastnými skúsenosťami (Koršňáková, Kováčová, & Heldová, 2010). Žiaci, ktorú túto základnú vedomostnú úroveň nedosahujú, sú považovaní za rizikóvu skupinu. Na Slovensku sa podiel žiakov patriacich do rizikovej skupiny

zvyšuje. V cykle PISA 2015 to bolo až 32,1% našich žiakov. Zároveň klesá podiel žiakov, ktorých možno z pohľadu čitateľskej gramotnosti zaradiť do najvyššej, tzv. top úrovne (úroveň 5 a 6). V roku 2015 to bolo iba 3,4% žiakov (Miklovičová et al., 2017).

V snahe preskúmať charakter zlyhávania našich žiakov pri riešení úloh PISA v oblasti čitateľskej gramotnosti sme vytvorili dynamickú formu testovania PISA. Dynamické testovanie spočíva v zaradení inštrukcie, resp. nápovedí do procesu testovania (Mesárošová, 2008). Pri dynamickom testovaní sa žiak stáva aktívnym učiacim sa a examinátor sa približuje k roli učiteľa. Vďaka tomu dynamické testovanie zachytáva aj proces učenia sa, nielen jeho výsledky, no najmä pomáha odhaliť, čo je prekážkou v procese učenia, resp. vo vyriešení danej úlohy a aký postup by mohol napomôcť odstraňovaniu týchto prekážok (Mesárošová, 2008). V prípade úloh PISA by nám preto dynamické testovanie mohlo pomôcť vniesť viac svetla do spôsobu, akým naši študenti tieto úlohy riešia a aký typ nápovedí im k správne vyriešeniu pomôže. V našom výskume sme zvolili formu dynamického testovania, ktorá pracuje s vopred pripravenými hierarchicky usporiadanými nápovedami. Takýto model dynamického testovania sa označuje aj ako Graduated Prompts Approach a jeho vznik sa pripisuje dvojici autorov Campione a Brownová (1985). Tento model je považovaný za orientovaný viac na samotnú úlohu ako na dieťa, nakoľko zadávanie nápovedí je do istej miery nezávislé od odpovede dieťaťa (s výnimkou situácie, kedy dieťa samé príde na informáciu, ktorú daná nápoveď prináša, v tom prípade je nápoveď preskočená). Vďaka tomu tento model prináša kvantitatívne dáta. Rovnako nám pri tvorbe vlastného súboru nápovedí bol inšpiráciou prístup Fabiovej (2005), ktorá vo svojej práci zadefinovala 5 stupňov hierarchicky usporiadaných nápovedí: (1) všeobecná podpora pozornosti, (2) podpora selektívnej pozornosti, (3) predstavenie niektorých pravidiel potrebných k vyriešeniu úlohy, (4) predstavenie všetkých pravidiel potrebných na vyriešenie úlohy, (5) predvedenie a učenie stratégie riešenia úlohy.

Cieľom našej štúdie bolo overiť vhodnosť vypracovaných nápovedí v rámci dynamickej formy testovania PISA, teda zistiť, či použitie nápovedí povedie k vyššej úspešnosti riešenia úloh PISA. Zároveň bolo cieľom zistiť, do akej miery prispeli jednotlivé typy nápovedí k úspešnosti riešenia úloh PISA, na základe čoho možno usudzovať na typ problémov v pozadí neúspešného riešenia. Skúmali sme, do akej miery súvisí zlyhávanie s nepozornosťou a s nedostatkami v stratégii riešenia tohto typu úloh.

METÓDA

Súčasťou testovej batérie PISA bolo 13 otázok zo 7 úloh z čitateľskej gramotnosti s úrovňou obtiažnosti 3 a 4, uvoľnených z cyklov PISA 2000 a 2009. Zvolili sme teda úlohy, ktoré sú pre väčšinu našich žiakov náročné. Za účelom dynamického testovania s postupnou nápovedou boli pre každú z 13 otázok sformulované 4 stupne nápovedí:

1. stupeň – povzbudenie žiaka k lepšiemu zameraniu pozornosti,
2. stupeň – usmernenie selektívnej pozornosti,
3. stupeň – podpora všeobecnej stratégie vedúcej k vyriešeniu úlohy,
4. stupeň – podpora špecifickej stratégie vedúcej k vyriešeniu úlohy.

Najprv, pred zadaním akejkoľvek nápovede, mali žiaci možnosť každú úlohu vyriešiť samostatne. V prípade nesprávnej odpovede boli žiakom poskytnuté nápovede postupne v danom poradí, pokiaľ žiak neodpovedal správne, resp. pokiaľ nebola zadaná posledná nápoveda.

Výskumnú vzorku tvorilo 59 žiakov 9. ročníka ZŠ, pričom 30 žiakov riešilo úlohy PISA dynamicky s pomocou administrátora a 29 žiakov riešilo úlohy štandardne, t. j. samostatne bez nápovedí. Do výskumu boli zaradení iba žiaci, ktorých zákonní zástupcovia poskytli informovaný súhlas s účasťou vo výskume.

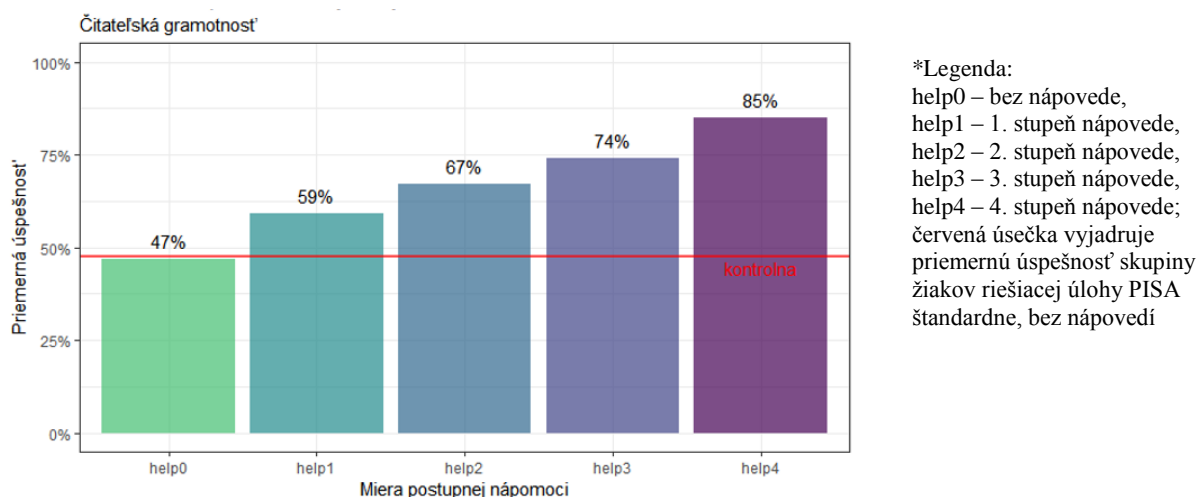
VÝSLEDKY

Výsledky ukázali, že nie je významný rozdiel v počte správne zodpovedaných úloh PISA medzi žiakmi, ktorí úlohy riešili samostatne a žiakmi testovanými dynamicky pred zadaním nápovedí, $t_{(48,28)} = -0,08$; $p = 0,94$.

Nakoľko viedlo zadanie nápovedí k úspešnejšiemu riešeniu úloh u dynamicky testovaných žiakov sme overovali pomocou analýzy rozptylu s opakovanými meraniami. Ukázalo sa, že použitie nápovedí má signifikantný vplyv na počet správne vyriešených úloh PISA, $F_{(2,49, 72,22)} = 84,74$; $p < 0,001$. Či k úspešnejšiemu riešeniu úloh prispievajú všetky stupne nápovedí sme overovali využitím testu vnútrosubjektových kontrastov. Výsledky uvedené v tabuľke 1 ukázali, že s každým stupňom nápovede sa významne zvýšil počet správne vyriešených úloh PISA oproti predchádzajúcej úrovni nápovede. Graficky znázorňuje nárast priemernej úspešnosti riešenia, t. j. priemerného počtu správne vyriešených úloh, s narastajúcim stupňom nápovede obrázok 1.

Tabuľka 3 Výsledky testu vnútrosubjektových kontrastov

	F	Sig.	Partial Eta Squared
Bez nápovede vs. 1. stupeň nápovede	36,86	,000	0,56
1. stupeň nápovede vs. 2. stupeň nápovede	35,51	,000	0,55
2. stupeň nápovede vs. 3. stupeň nápovede	21,13	,000	0,42
3. stupeň nápovede vs. 4. stupeň nápovede	31,24	,000	0,52

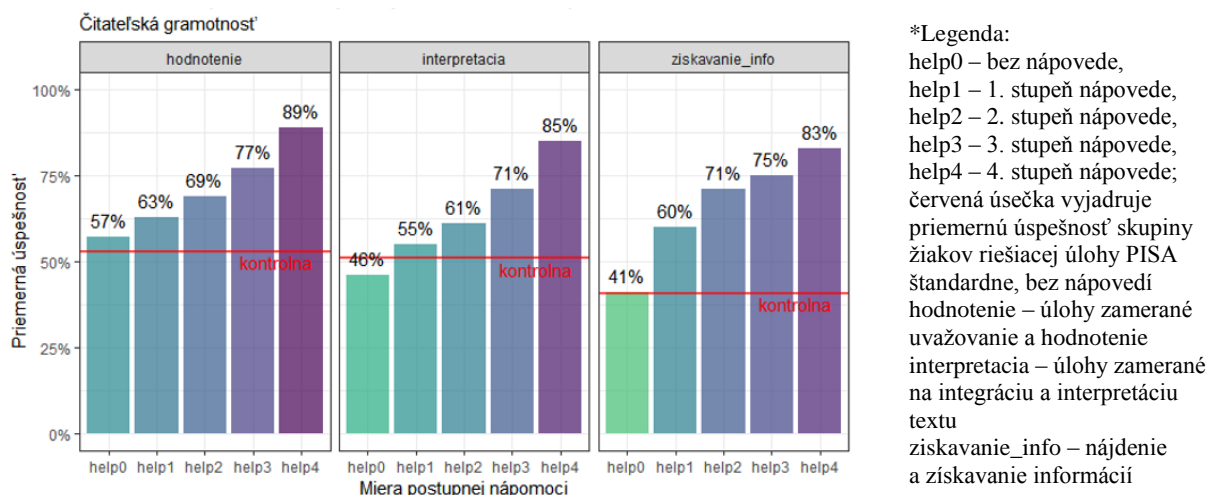

Obrázok 1 Priemerná úspešnosť riešenia úloh PISA pri jednotlivých úrovniach nápovede*

Dôležité je, že k vyššej úspešnosti riešenia vedú už nápovede cielené na pozornosť, teda nápovede povzbudzujúce celkové zameranie pozornosti (1. stupeň) ako aj nápovede usmerňujúce selektívnu pozornosť (2. stupeň nápovede). Ako možno vidieť na obrázku 1, použitie nápovedí 1. a 2. stupňa viedlo k zvýšeniu priemernej úspešnosti riešenia až o 20%, čo zodpovedá vyriešeniu 3 otázok navyše.

Postupný nárast úspešnosti riešenia pri zadávaní jednotlivých stupňov nápovedí sme zaznamenali aj vtedy, keď sme úlohy PISA rozdelili podľa kategórií činností, ktoré sa pri ich riešení uplatňujú (pozri obrázok 2). Pri všetkých typoch úloh, t. j. pri úlohách zameraných na uvažovanie a hodnotenie, na integráciu a interpretáciu, ako aj pri úlohách zameraných na nájdenie a získavanie informácií, pomáhali žiakom k správne vyriešeniu už nápovede zamerané na pozornosť. Najvýraznejší je efekt pozornosťných nápovedí pri úlohách

vyžadujúcich získavanie informácií. Pri tomto type otázok už nápovede 1. stupňa viedli k zvýšeniu priemernej úspešnosti riešenia o 19% a nápovede 2. stupňa o ďalších 11%.

Obrázok 2 Priemerná úspešnosť riešenia úloh PISA, rozdelených podľa testovaných činností, pri jednotlivých úrovniach nápovede*

DISKUSIA

Pilotná štúdia ukázala, že pri úlohách PISA je možné aplikovať dynamickú formu testovania s postupnou nápoveďou. Samotná prítomnosť administrátora pri dynamickom testovaní nevedie k zlepšeniu výkonu, nakoľko medzi žiakmi, ktorí úlohy riešili samostatne a žiakmi testovanými dynamicky pred zadaním nápovedí nebol zistený významný rozdiel v počte správne vyriešených úloh. Použitie vopred pripravených, hierarchicky usporiadaných nápovedí, viedlo k zlepšeniu výkonu dynamicky testovaných žiakov. Vďaka tomu, že nápovede sú hierarchicky odstupňované podľa toho, na aký aspekt kognitívneho výkonu sú zacielené, je možné usudzovať na dané typy problémov, ktoré by mohli byť v pozadí neúspešného riešenia úloh PISA. Ukázalo sa, že už veľmi jednoduché nápovede zacielené na povzbudenie zamerania pozornosti dokážu významne zvýšiť úspešnosť riešenia úloh PISA. Pokiaľ je nám známe, význam pozornosti pre úspešnosť pri riešení úloh PISA nebol dosiaľ skúmaný. Skutočnosť, že už jednoduché povzbudenie, ako napr. „Skús si úlohu pozorne prečítať ešte raz.“, dokáže výrazne prispieť k zlepšeniu výkonu, však môže súvisieť aj so, zahraničnými autormi diskutovanou, nízkou ochotou a motiváciou žiakov riešiť komplexné úlohy v rámci veľkých medzinárodných testovaní (napr. Cole & Osterlind, 2008; Butler & Adams, 2007; Penk,

Pöhlmann, & Roppelt, 2014). Nápovede podporujúce pozornosť žiakov vedú k výraznému zlepšeniu priemerného výkonu najmä pri type otázok, ktoré od študenta vyžadujú nájdenie a získavanie informácií. Zaujímavé je, že práve pri tomto type otázok sa naše národné výsledky najviac približujú priemeru krajín OECD (Koršňáková, Kováčová, & Heldová, 2010).

Nevýhodou využívania vopred pripravených, hierarchicky usporiadaných nápovedí je ich nízka flexibilita v interakcii so žiakom. V niektorých prípadoch je zrejmé, že daná nápoved' nie je pre žiaka vhodná či potrebná, no pre zachovanie štandardného výskumného postupu je nutné ju použiť. Takisto nie je vždy možné pomocou štyroch nápovedí vystihnúť celú šírku krokov, ktoré by mal žiak pre správne vyriešenie danej úlohy urobiť. Práve cieľom tejto pilotnej štúdie bolo odhaliť prípadné nesprávne zvolené, či nevhodne formulované nápovede, pre účely ďalšieho výskumu. Dôležitou otázkou je tiež možný rozdiel v efektívnosti nápovedí pri otvorených otázkach a otázkach s voľbou odpovede z ponúkaných možností. Predmetom ďalšej analýzy by tiež mohlo byť overenie nezávislosti úspešnosti dynamicky testovaných žiakov od konkrétnej osoby administrátora. Napriek menovaným limitom a otázkam pre ďalší výskum považujeme dynamickú formu testovania na základe výsledkov pilotnej štúdie za využiteľnú pri výskumoch zameraných na (ne)úspešnosť našich žiakov pri riešení úloh PISA.

LITERATÚRA

- Butler, J., & Adams, R. J. (2007). The Impact of Differential Investment of Student Effort on the Outcomes of International Studies. *Journal of Applied Measurement*, 8(3), 279-304.
- Campione, J. C., & Brown, A. L. (1985). *Dynamic Assessment: One Approach and Some Initial Data*. Champaign, Illinois: Univeristy of Illinois at Urbana-Champaign.
- Cole, J. S., & Osterlind, S. J. (2008). Investigating Differences Between Low- and High-Stakes Test Performance on a General Education Exam. *The Journal of General Education*, 57(2), 119-130.
- Koršňáková, P., Kováčová, J., & Heldová, D. (2010). *Národná správa OECD PISA Sk 2009*. Bratislava: NÚCEM.
- Mesárošová, M. (2008). Dynamické testovanie jazykových a verbálnych schopností detí zo sociálne znevýhodňujúceho prostredia. *Pedagogika*, LVIII, 327-336.
- Miklovičová, J., Galádová, A., Valovič, J., & Gondžúrová, K. (2017). *PISA 2015 Národná správa Slovensko*. Bratislava: NÚCEM.
- OECD. (2010). *PISA 2009 Assessment Framework: Key Competencies in Reading, Mathematics and Science*. Paris: OECD Publishing.

- OECD. (2016). *PISA 2015 Assessment and Analytical Framework: Science, Reading, Mathematic and Financial Literacy*. Paris: PISA, OECD Publishing.
- OECD. (2016). *PISA 2015 Results (Volume I): Excellence and Equity in Education*. Paris: PISA, OECD Publishing.
- Penk, C., Pöhlmann, C., & Roppelt, A. (2014). The role of test-taking motivation for students' performance in low-stakes assessments: an investigation of school-track-specific differences. *Large-scale Assessments in Education*, 2(5), 17.

NÁRAZOVÉ PITIE U ADOLESCENTOV: PROTEKTÍVNE A RIZIKOVÉ FAKTORY (SAHA)

BINGE DRINKING AMONG ADOLESCENTS: PROTECTIVE AND RISK FACTORS (SAHA)

Zuzana Rojková

Katedra psychológie FF UCM v Trnave

zuzana.rojkova@ucm.sk

Abstrakt

Článok exploruje problematiku nárazového pitia u adolescentnej mládeže (15-17 rokov) z pohľadu jeho výskytu, frekvencie a v súvislosti s rizikovými a protektívnymi faktormi. Cieľom štúdie je overiť rodinné (inkonzistencia, rodičovský dohľad), rovesnícke (delikventné partie) rizikové faktory na jednej strane a školské (motivácia, pozitívny vzťah ku škole, bezpečné školské prostredie), osobnostné (sebakontrola, miera ašpirácií, prosociálne postoje, schopnosť povedať NIE) protektívne faktory na strane druhej, a to prostredníctvom komparácie skupiny bez nárazového pitia a skupiny nárazovo pijúcich adolescentov. Na zber údajov bola použitá metodika SAHA, multiškálový nástroj na kompletnú exploráciu rizikového správania a jeho faktorov u mládeže (slovenská verzia); výskumnú vzorku tvorilo 1135 žiakov rôznych typov stredných škôl a základných škôl (Muži 38,7%, Ženy 61,3%). Výsledky potvrdili význam väčšiny definovaných rizikových a protektívnych faktorov, ktoré pri špecifickej konštelácii pôsobia protektívne/rizikovo na výskyt nárazového pitia, pričom ako najsilnejší sa javí faktor styku s delikventnými rovesníkmi.

Kľúčové slová: nárazové pitie; rizikové faktory; protektívne faktory; SAHA

Abstract

The article explores the problem of binge drinking in adolescence (15-17 years) in terms of its occurrence, frequency, risk and protective factors. The objective of the study is to verify the family (inconsistency, parental supervision), peer (delinquent) risk factors on the one hand and school (motivation, positive attitudes to school, secure school environment), personality (self-control, aspiration, pro-social attitudes, competence to say NO) protective factors on the other hand, through the comparison of the non-binge-drinking group and the group of binge-drinking adolescents. The SAHA methodology, a multiscale tool for the complete exploration of risk behavior and its factors in youth (Slovak version), was used to collect the data; 1135 pupils from different types of secondary schools and elementary schools (Men 38.7%, Women 61.3%) formed a research sample. The results confirmed the importance of most of the defined risk and protective factors, which in a specific constellation act protectively / riskously on the occurrence of binge drinking, with the most powerful factor of contact with delinquent peers.

Key words: binge drinking; risk factors; protective factors; SAHA

Príspevok vznikol v rámci projektu „rizikové správanie v adolescencii, jeho incidencia a ovplyvňujúce faktory“ VEGA 1/0042/17.

Úvod

Nárazové pitie ako forma alkoholového správania sa stala objektom záujmu odborníkov v posledných desaťročiach, i keď nemožno povedať, že ide o fenomén novodobý. Podľa posledných štatistík na Slovensku bol zachytený mierny pokles v užívaní alkoholu, drog či fajčení po niekoľkoročnom trende vzrastajúceho užívania (Nociar, 2014, 2015), dôležitým údajom je však odhad priemerného množstva alkoholu pri poslednom pití (v gramoch) z r. 2015, ktorý je príznačný pre zdravie poškodzujúce pitie - nárazové pitie. Nárazové pitie býva charakterizované spotrebou veľkého množstva alkoholu počas krátkeho časového úseku, po ktorom nasleduje obdobie abstinencie (Courtney & Polich, 2009). Neexistuje všeobecná zhoda názorov v tom, aká úroveň príjmu alkoholu predstavuje nadmernú konzumáciu, avšak všeobecne ide o nárazové pitie vtedy, ak vypitie takého množstva alkoholu pri jednom sedení vedie k intoxikácii. Obvyklý spôsob merania je zachytenie údaje o požívaní viac ako „X“ nápojov pri jednej príležitosti (Biolcati, Passini, & Mancini, 2016). Pojme „jedna príležitosť“ môže byť chápaný rôzne (napr. 5-6 pohárikov vína počas celej silvestrovskej noci), preto býva vo výskumoch spresnený najčastejšie určením počtu hodín. V polovici deväťdesiatych rokov 20. storočia Harvardská univerzita na základe výsledkov College Alcohol study (Wechsler et al., 2002) upravila definíciu nárazového pitia na 5 a viac alkoholických nápojov v rade (za sebou) u mužov a 4 a viac alkoholických nápojov v rade (za sebou) u žien v období za posledné 2 týždne. Americký inštitút NIAAA následne definoval nárazové pitie ako spôsob užívania alkoholu, ktorý má za následok 0,08g/dcl koncentrácie alkoholu v krvi, ktorá sa zvyčajne vyskytuje po vypití 4 alkoholických nápojov u žien a 5 nápojov u mužov v priebehu asi 2 hodín. Čo sa týka frekvencie, nárazové pitie môže, ale nemusí byť pravidelné a môže ísť aj o príležitostné pitie. O nárazovom pití v rámci našej štúdie hovoríme, ak sa vyskytuje minimálne raz za mesiac, nakoľko v období adolescencie je akákoľvek intoxikácia zdravie ohrozujúca a riziková pre výskyt iných foriem rizikového správania (napr. rizikové sexuálne správanie, Mydlová & Vavrová, 2018).

Problematika rizikových a protektívnych faktorov je pomerne dobre prebádaná a vyžaduje multifaktorový prístup, riziko stúpa s kumulovaním faktorov alebo ich špecifickým spolupôsobením. My sme zamerali pozornosť na faktory, ktoré súvisia s obdobím adolescencie, so životom dospelievajúceho človeka a sú odvodené, alebo logicky prepojené v rámci kontextu situačného rázu nárazového pitia. Nárazové pitie v období adolescencie sa viaže na skupinové

aktivity spojené so zábavou (diskotéky, koncerty, osláv na chatách a pod.). Aktivity sú organizované v rámci skupín rovesníkov alebo priateľov, partie, ktorá je v období adolescencie pre jednotlivca nesmierne dôležitá (Fenwicková & Smith, 1994). Byť akceptovaný rovesníkmi vytvára silný pocit spokojnosti, rizikovým sa môže stať nekritické napodobňovanie, podliehanie skupinovému tlaku smerom k antisociálnym alebo rizikovým formám správania (Jelínek et al. 2006). Na druhej strane je rodinné prostredie, ktoré by malo adolescentovi zabezpečiť istotu a prijatie. Niektorí odborníci (napr. Mičková, 2014, 2015) považujú za významný prediktor rizikového správania emocionálny vzťah, prostredníctvom ktorého dochádza k utváraniu pozitívnych emócií, tieto sa však nejavia byť efektívne pri silnom situačnom rovesníckom tlaku. Iní autori upozorňujú na silnejšie protektívne pôsobenie konzistentného riadenia a rodičovského dohľadu. Pokiaľ sa rodič dostatočne nezaujíma o aktivity dieťaťa, nedostatočne alebo nekonzistentne stanovuje pravidlá, riziko podľahnutia rovesníckemu vplyvu sa zvyšuje (Gardner & Steinberg, 2005). Jednou z osobnostných črt, či schopností, pôsobiacich protektívne v situácii rovesníckeho tlaku, je sebakontrola (Baumeister, Vohs & Tice, 2007), ktorá ak je nízka, je spájaná s problémovým správaním, neschopnosťou kontroly impulzov, následkom čoho je podľahnutie aj skupinovému tlaku (Romer et al., 2010). Osoby s dobrou sebakontrolou majú podľa Ritzera (2007) relatívne vysoký školský a pracovný úspech, ktoré sú úzko prepojené s ďalšími faktormi spojenými so školským prostredím a aspiráciami. Na úspech zameraní jedinci sú menej náchylní k rizikovému správaniu, avšak motivácia k štúdiu je podmienená bezpečným školským prostredím a dobrými, akceptujúcimi vzťahmi s ľuďmi v škole (spolužiaci, učitelia). Z motivačno-vôľových protektívnych faktorov sme do výskumu tiež zahrnuli prosociálne postoje, ktoré podľa doterajších poznatkov majú moderujúci efekt na vzťah medzi prediktormi a rizikovým správaním (Ludwig & Pittman, 1999). Z hľadiska prevencie vstáva otázka, či sú doterajšie vedomosti o rizikových faktoroch alkoholového správania postačujúce pre stratégie prevencie nárazového pitia, respektíve, či je možné už poznané faktory považovať za rizikové či protektívne aj pri nárazovom pití? V rámci štúdie overujeme faktory: delikventní priatelia, rodičovský dohľad a inkonzistencia v rodičovskej výchove, schopnosť povedať nie, sebakontrola, aspirácie do budúcnosti, pozitívny vzťah ku škole, bezpečnosť prostredia, prosociálne postoje.

Cieľom štúdie je overiť rozdiely vo vybraných rizikových a protektívnych faktoroch medzi skupinami nárazovo pijúcich a nárazovo nepijúcich adolescentov, objasniť pôsobenie vybraných faktorov ako prediktorov nárazového pitia prostredníctvom regresného modelu a odhaliť typy nárazovo pijúcich a nárazovo nepijúcich adolescentov na základe zhlukovej analýzy.

METÓDY

Výskumná vzorka bola tvorená z 1135 respondentov (38,7% chlapcov, 61,3% dievčat) vo veku od 15 do 17 rokov (AM = 15,9), žiakov 9 ročníkov ZŠ a rôznych typov SŠ z celého Slovenska. Na zber údajov bola použitá metodika SAHA (Schwab-Stone et al., 1995), ktorej slovenskú verziu (vytv. na Katedre psychológie FF UCM v Trnave) - SLOVAK SAHA PROJECT tvorí 70 štruktúrovaných otázok, (35 je viacpoložkových). V štúdiu bolo použitých 10 škál merajúcich rizikové a protektívne faktory a položka: „Koľko krát ste za posledných 30 dní vypili päť a viac pohárov alkoholu na posedenie (tj. napr. počas niekoľkých hodín)“ – *Nárazové pitie*, v ktorej odpoveď „0-krát“ zaradila respondenta do skupiny NIE (n = 679) a akákoľvek iná odpoveď (do 1 po 6 a viackrát) do skupiny ÁNO (n = 456). Príklady položiek z niektorých použitých škál SAHA, na všetky položky je možné odpovedať na 4 alebo 5-stupňovej škále:

Pozitívny vzťah ku škole: „Ráno sa väčšinou teším, že pôjdem do školy.“; Rodičovský dohľad: „Rodičia: ... chcú vedieť, s kým sa stýkam.“; Inkonzistencia v rodičovskej výchove: „Rodičia: ... dodržiavajú pravidlá len vtedy, keď sa to hodí im.“; Ašpirácie: „Aké sú Vaše šance, že: ... nájdete si prácu, ktorá Vás bude baviť?“; Pozitívny vzťah ku škole: „Ráno sa väčšinou teším, že pôjdem do školy.“

VÝSLEDKY

V prvej fáze vyhodnotenia sme testovali rozdiely v premenných medzi skupinami podľa nárazového pitia ÁNO/NIE Mann-Whitneyho U testom (premenné bez normálnej distribúcie). U nárazovo pijúcich boli zistené významne vyššie hodnoty (Sig. < 0,001) vo faktoroch: Styk s delikventnými rovesníkmi a Ťažko povedať NIE; a významne nižšie hodnoty (Sig. < 0,001) v: Rodičovský dohľad, Pozitívny vzťah ku škole, Motivácia k štúdiu, Sebakontrola a Prosociálne názory, než u nárazovo nepijúcich (Tabuľka 1). Uvedené faktory boli ďalej vložené ako prediktory do logistickej regresnej analýzy, kde závislá premenná bola nárazové pitie ÁNO/NIE. Ako významné boli vyhodnotené 4 faktory (Sig. < 0,05; Tabuľka 2). Vzhľadom na hodnoty koeficientov je najsilnejším faktorom Styk s delikventnými rovesníkmi, ktorý pri náraste o 1 bod zvyšuje šancu na nárazové pitie 1,13-krát; v Škále pokušenia je to 1,09-krát. Pri protektívnych faktoroch ide o znižujúci efekt, ktorý je približne rovnako silný pri Motivácii k štúdiu (0,94-krát nižšia šanca) ako pri Sebakontrola (0,95-krát nižšia šanca). Ostatné faktory, i keď samostatne boli rozdielne medzi skupinami, z regresného modelu vypadli. Model celkovo vysvetľuje cca 25,0% variability závislej premennej.

Výsledok 2-step zhlukovej analýzy, podľa ktorej by bolo možné určiť typy nárazovo ne/pijúceho jednotlivca, je zobrazený v Obrázku 1. Analýza vygenerovala dva zhluky – jeden pre skupinu nárazovo pijúcich, druhý pre nárazovo nepijúcich. V rámci nich určila poradie podľa dôležitosti faktorov. Vzhľadom na to, že boli rozpoznané iba dva typy, dôležitosť objasňuje veľkosť efektu rozdielov medzi skupinami testovaných v vyššie, pričom najväčšiu diferenciačnú silu má Styk s delikventnými rovesníkmi (12,47%), nasleduje Sebakontrola (6,77%) a Prosociálne postoje (6,11%), Motivácia k štúdiu (6,07%), Škála pokušenia (5,64%), Rodičovský dohľad a Pozitívny vzťah ku škole majú pod 3% dôležitosti v rámci rozlíšenia typov.

DISKUSIA A ZÁVERY

Z hľadiska rizikových, protektívnych či moderujúcich faktorov vidíme medzi bežným užívaním alkoholu (napr. pravidelným) a nárazovým pitím jednu podstatnú odlišnosť. Zatiaľ čo pri pravidelnom pití sú rizikové najmä vnútorné motívy zvládania nevyriešených problémov, ktoré vedú adolescenta k opakovanej a pravidelnej redukcii negatívneho prežívania prostredníctvom pitia, pri nárazovom pití, zdá sa, sú rozhodujúce vonkajšie situačné a sociálne motívy. Nárazové pitie je fenomén spätý so životom počas štúdia na strednej či vysokej škole, je sprievodným javom aktivít voľného času, ktorými cieľom je zabaviť sa, dosiahnuť príjemné zážitky. Na základe výsledkov je možné považovať rovesnícky faktor za najviac rizikový pre nárazové pitie. Išlo však o styk s delikventnými rovesníkmi, čiže nie všeobecne o rovesnícke vzťahy, ale o priateľov, ktorí sa správajú problémovo. Preto nie je vylúčené, že neproblémové priateľstvá a trávenie voľného času môžu, naopak, pôsobiť na nárazové pitie protektívne. Zhluková, ale aj regresná analýza vyhodnotila ako rizikovo spolupôsobiaci faktor Ťažko povedať nie. Proti obom uvedeným stojí sebakontrola, motivácia k štúdiu znižujúce šancu pre nárazové pitie a silnejšie prosociálne postoje. Pozoruhodná je slabá alebo štatistická nevýznamnosť rodičovských faktorov, kde inkonzistencia vo výchove podľa výsledkov nie je riziková pre nárazové pitie, na rozdiel od jej rizikového potenciálu pre alkoholové správanie či závislosti (Tildesley & Andrews, 2008) a rodičovský dohľad, ktorý je s nižšou dôležitosťou nižší u nárazovo pijúcich, avšak v regresnom modeli mierne prekračuje stanovenú α (Sig. < 0,08), čo s rezervou umožňuje vecne interpretovať jeho slabo protektívne pôsobenie. Taktiež na rozdiel od poznatkov hovoriacich o protektívnom pôsobení školských faktorov pri rizikovitom správaní všeobecne (Selecká & Václaviková, 2017) sa neukázalo ako významné bezpečné školské prostredie, avšak v rámci typu nárazovo nepijúceho slabú dôležitosť má pozitívny vzťah ku škole a ako jednoznačne pôsobiaci protektívny faktor vyznieva motivácia k štúdiu, ktorá je viac menej nezávislá od školského prostredia, pôsobí

ochranne pri rovesníckom tlaku a pokiaľ adolescent ťažko odoláva pokušeniu. Popri tom stoja za zmienku prosociálne postoje – v našom prípade postoje voči problémovému správaniu, ktoré sú podľa regresnej analýzy nevýznamné, avšak s výraznou dôležitosťou pri definovaní typu nárazovo nepijúceho adolescenta, čo je v súlade s poznatkami a vypovedá o miernej moderujúcej protektívnej funkcii. V závere je vhodné uvažovať o ďalších pôsobiacich faktoroch, keďže uvedené vysvetľujú 25% variability javu nárazového pitia. Ide predovšetkým o individuálne genetické a osobnostné faktory, iné rodinné faktory, ako sú konflikty v rodine, ale i rodičovský vzor alkoholového správania, nakoniec faktory pôsobiace priamo v situácii pokušenia, ktorými sú najmä tlak skupiny, túžba po účinku či motív úniku z nepríjemného prežívania. Limitom výskumu je predovšetkým rezerva v presnosti zachytenia nárazového pitia jedinou položkou, nediferencujúcou 4 a 5 pohárikov medzi dievčatami a chlapcami, avšak zachytáva prvok ťažkého epizodického pitia, ktorý je základnou charakteristikou nárazového pitia.

LITERATÚRA

- Baumeister, R. F., Vohs, K. D., & Tice, D. M. (2007). The Strength Model of Self-Control. *Current Directions in Psychological Science*, 16(6), 396-403.
- Biolcati, R., Passini, S., & Mancini, G. (2016). "I cannot stand the boredom." Binge drinking expectancies in adolescence. *Addictive Behavior Reports*, 3, 70-76.
- Courtney, K., & Polich, J. (2009). Binge drinking in Young Adults: Data, Definitions, and Determinants. *Psychological Bulletin*, 135(1), 142-156.
- Fenwicková, E., Smith, T. 1994. *Adolescencia*. Bratislava: INA, 1994. 286 s. ISBN 80-85680-32-7.
- Gardner, M., & Steinberg, L. (2005). Peer Influence on Risk Taking, Risk Preference, and Risky Decision Making in Adolescence and Adulthood: An Experimental Study. *Developmental Psychology*, 41(4), 625-635.
- Jelínek, M., Květon, P., Vobořil, D., Blatný, M., & Hrdlička, M. (2006). Vrstevnícká konformita jako faktor rizikového chování mladistvých: struktura, zdroje, dopady. *Československá psychologie*, 50(5), 393-404.
- Ludwig, K. B., & Pittman, J. F. (1999). Adolescent Prosocial Values and Self-Efficacy in Relation to Delinquency, Risky Sexual Behavior, and Drug Use. *Youth and Society*, 30(4), 461-482.

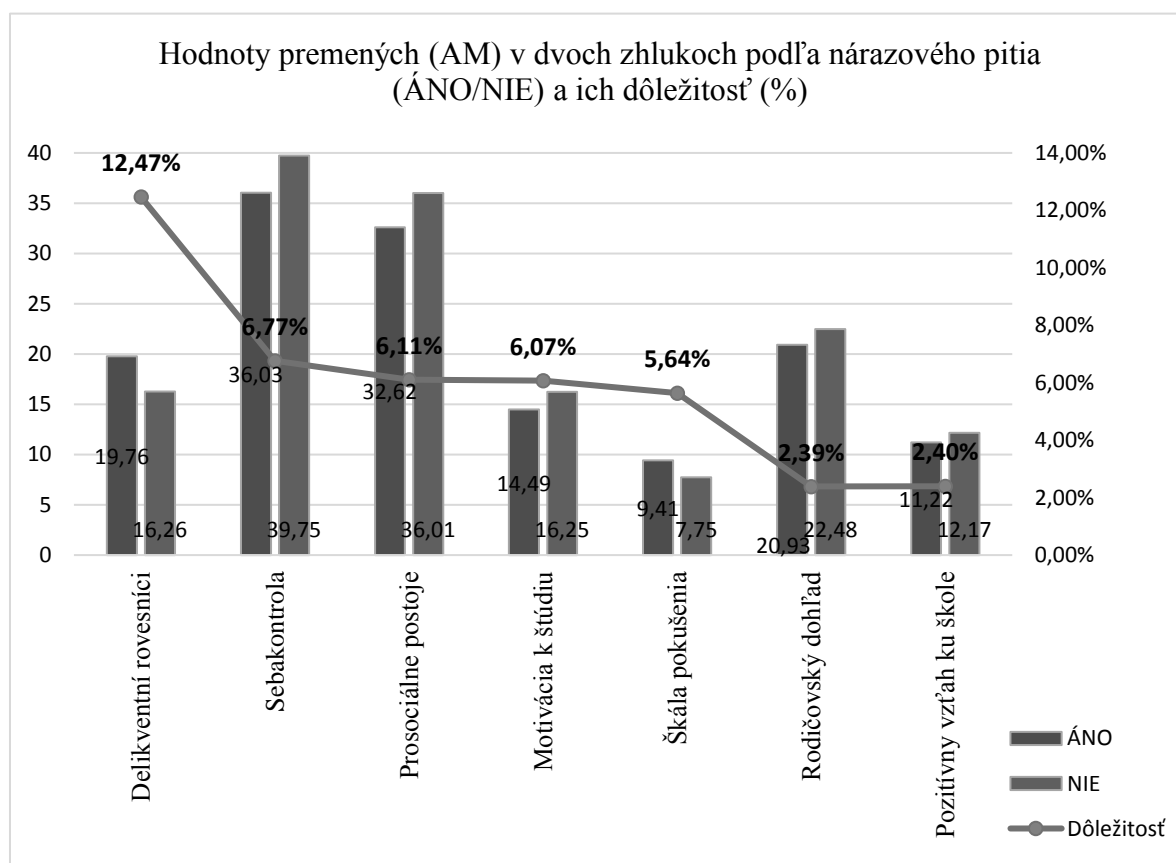
- Mičková, Z. (2015). Adolescence and manifestation emotions in the family. *AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research* (1), 55-58.
- Mičková, Z. (2014). Emotional bonds in perceiving emotional closeness and personal wellbeing in partner relationships and gender differences during adolescence. *AD ALTA : Journal of Interdisciplinary Research* (1), 49-54.
- Mydlová, K., Vavrová, M. (2019). Analýza rizikových faktorov nárazového pitia a intímnych vzťahov adolescentov s dôrazom na ich rizikové sexuálne správanie. In A. Baranovská, (Ed.): *Kondášove dni 2018. Zborník vedeckých recenzovaných príspevkov z konferencie* (pp. 81-92). Trnava: FF UCM, 2019.
- Nociar, A. (2014). *Záverečná správa z prieskumu TAD u žiakov ZŠ, študentov SŠ a ich učiteľov v roku 2014*. Bratislava: VÚDPaP.
- Nociar, A. (2015). *Európsky školský prieskum o alkohole a iných drogách (ESPAD) v SR za rok 2015. Záverečná správa*. Bratislava: VÚDPaP.
- Ritzer, G. (2007). *The Blackwell Encyclopedia of Sociology*. 1. vyd. Oxford: Blackwell Publishing,
- Romer, D., Duckworth, A. L., Sznitman, S., & Park, S. (2010). Can Adolescents Learn Self-control? Delay of Gratification in the Development of Control over Risk Taking. *Prevention Science*, 11(3), 319-330.
- Schwab-Stone, M. E., Ayers, T., S., Kaspro, W., Voice, C. Barone, Ch., Shriver, T., & Weissberg, R.P. (1995). No Safe Haven: A Study of Violence Exposure in an Urban Community. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 34. 1343-1352.
- Selecká, L., & Václaviková, I. (2017). Protektívne faktory voči antisociálnym prejavom u adolescentných chlapcov a dievčat. In L. Pitel (Ed.), *Sociálne procesy a osobnosť 2016. Zborník príspevkov* (pp. 419-427). Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie.
- Tildesley, E., & Andrews, J. A. (2008). The Development of Children's Intentions to Use Alcohol: Direct and Indirect Effects of Parent Alcohol Use and Parenting Behaviors. *Psychology of Addictive Behaviors*, 22(3), 326-339.
- Wechsler, H., Lee, J. E., Kuo, M., Seibring, M., Nelson, T. F., & Lee, H. (2002). Trends in College Binge Drinking During a Period of Increased Prevention Efforts. *Journal of American College Health*, 50(5), 203-217.H

Tabuľka 4 Výsledky bivariačnej komparačnej analýzy

	Nárazové pitie	N	Priemerné poradie	Mann- Whitneyho U	
Inkonzistencia výchovy	Nie	676	542,73	U	138059,5
	Áno	435	576,62	Z	-1,725
	Spolu	1111		Sig.	0,084
Rodičovský dohľad	Nie	667	587,83	U	118840
	Áno	432	491,59	Z	-4,918
	Spolu	1099		Sig.	0,000
Styk s delikventnými rovesníkmi	Nie	667	469,12	U	90125,5
	Áno	448	690,33	Z	-11,267
	Spolu	1115		Sig.	0,000
Pozitívny vzťah ku škole	Nie	664	588,5	U	127488,5
	Áno	448	509,07	Z	-4,061
	Spolu	1112		Sig.	0,000
Vnímaná bezpečnosť v škole	Nie	673	570,21	U	145224,5
	Áno	449	548,44	Z	-1,113
	Spolu	1122		Sig.	0,266
Motivácia k štúdiu	Nie	675	627,31	U	111166,5
	Áno	454	472,36	Z	-7,858
	Spolu	1129		Sig.	0,000
Sebakontrola	Nie	656	590,38	U	95197,5
	Áno	407	437,9	Z	-7,881
	Spolu	1063		Sig.	0,000
Ašpirácie	Nie	653	547,59	U	126293,5
	Áno	414	512,56	Z	-1,815
	Spolu	1067		Sig.	0,070
Prosociálne názory	Nie	670	623,54	U	101143,5
	Áno	439	450,4	Z	-8,816
	Spolu	1109		Sig.	0,000
Škála pokušenia (Ťažko povedať NIE)	Nie	671	490,99	U	104001
	Áno	429	643,57	Z	-7,889
	Spolu	1100		Sig.	0,000

Tabuľka 5 Výsledky logistickej regresnej analýzy

Step	-2 Log likelihood	Cox & Snell R Square	Nagelkerke R Square			
1	1129,331a	0,184				
	B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)
Škála pokušenia (Ťažko povedať nie)	0,082	0,021	15,363	1	0,000	1,086
Sebakontrola	-0,050	0,011	19,276	1	0,000	0,952
Prosociálne názory	-0,018	0,012	2,288	1	0,130	0,983
Styk s delikventnými rovesníkmi	0,120	0,016	54,85	1	0,000	1,128
Motivácia k štúdiu	-0,060	0,024	6,063	1	0,014	0,942
Pozitívny vzťah ku škole	0,002	0,025	0,004	1	0,949	1,002
Rodičovský dohľad	-0,026	0,015	3,087	1	0,079	0,975
Konštanta	0,631	0,74	0,728	1	0,393	1,880

Obrázok 2 Zobrazenie výsledkov zhlukovej analýzy

CHYBY SÚVISIACE SO ZRUČNOSŤAMI LEKÁROV ZÁCHRANNEJ ZDRAVOTNEJ SLUŽBY: KVALITATÍVNA SONDA

ERRORS RELATED TO THE SKILLS OF EMERGENCY MEDICAL SERVICES PHYSICIANS: A QUALITATIVE INSIGHT

Martin Sedlár

Ústav experimentálnej psychológie, Centrum spoločenských a psychologických vied SAV, Bratislava

martin.sedlar@savba.sk

Abstrakt

Cieľom štúdie bolo identifikovať chyby súvisiace so zručnosťami lekárov záchranej zdravotnej služby a popísať faktory, ktoré prispievajú k týmto chybám. Výskumný súbor tvorilo 15 skúsených lekárov, s ktorými boli vedené retrospektívne rozhovory založené na metóde kritických rozhodnutí. Analýza chýb sa opierala prevažne o pravdepodobné chyby, ktorých by sa mohli lekári alebo nováčikovia dopustiť, a odhalila rôzne chyby súvisiace s netechnickými zručnosťami (situačné uvedomovanie, rozhodovanie, komunikácia, tímová práca, vodcovstvo, manažment stresu) a technickými zručnosťami. Lekári pripisovali tieto chyby individuálnym faktorom (nedostatok vedomostí a skúseností, odlišná odborná kvalifikácia, osobnostné nedostatky a stres) a situačným faktorom (komplikácie pochádzajúce od pacienta a z fyzického prostredia). Celkovo zistenia poukazujú na chyby a nedostatky pri poskytovaní prednemocničnej urgentnej starostlivosti, ktoré je nutné zmierniť a minimalizovať, pretože môžu poškodiť alebo ohroziť zdravie pacientov.

Kľúčové slová: chyby; netechnické zručnosti; technické zručnosti; záchranná zdravotná služba; lekári

Abstract

The aim of this study was to identify errors related to emergency medical services physicians' skills and to describe contributing factors of these errors. The research sample consisted of 15 experienced physicians, who were interviewed by the critical decision method. The analysis of errors was based predominantly on hypothetical errors, which physicians or novices could make, and revealed various errors related to non-technical skills (situation awareness, decision making, communication, team working, leadership, stress management) and technical skills. Physicians ascribed these errors to individual factors (lack of knowledge and experience, different professional qualification, personality shortcomings and stress) and to situational factors (complications arising from the patient and physical environment). Overall, the findings point out to errors and deficiencies in providing prehospital emergency care, which need to be mitigated and minimised, because they can jeopardize or harm patients' health.

Key words: errors; non-technical skills; technical skills; emergency medical services; physicians

Táto práca bola podporená grantom VEGA 2/0070/18 Kognitívne a sociálne zručnosti podporujúce kvalitu rozhodovania a celkového výkonu práce u členov posádok záchranej zdravotnej služby.

ÚVOD

Správy o chybách pri poskytovaní zdravotnej starostlivosti sa veľmi rýchlo šíria médiami, alebo bežnou komunikáciou. O takýchto chybách a ich alarmujúcom množstve pojednáva aj rozsiahla vedecká literatúra. V nej sú chyby pripisované na jednej strane zdravotníckym profesionálom, ktorí priamo poskytujú starostlivosť pacientom, a na druhej strane zdravotníckemu systému, ktorý priamo neposkytuje starostlivosť (Reason, 2000). Za chybu zdravotníckych profesionálov sa vo všeobecnosti považuje vynechanie alebo spáchanie nejakého činu, ktorý je nesprávne zvolený alebo nesprávne zrealizovaný, a zároveň prispieva alebo môže prispieť k nezamýšľanému negatívnemu dôsledku (Grober & Bohnen, 2005), či už k somatickému alebo psychickému poškodeniu pacienta (Mareš, Pečenková, & Spoustová, 2002). Táto komplexná definícia zahŕňa kľúčové príčiny chýb a zachytáva chybné procesy, ktoré môžu viesť a vedú k chybám, bez ohľadu na to, či došlo k poškodeniu pacienta alebo nie. V tejto súvislosti sa hovorí o nežiaducich udalostiach (adverse events), kedy chyba poškodila pacienta, a o skoroudalostiach (near misses), kedy chyba mohla poškodiť pacienta, ale v skutočnosti ho nepoškodila (Šupšáková, 2017).

Redukcia chýb a rôznych rizík je predmetom záujmu oblasti nazývanej bezpečnosť pacientov, ktorá je súčasťou snáh zameraných na skvalitnenie zdravotnej starostlivosti (Kohn, Corrigan, & Donaldson, 2000). Výskum ukázal, že k bezpečnému a efektívnemu vykonávaniu zdravotnej starostlivosti prispievajú netechnické zručnosti, ktoré sú vymedzené ako všeobecné kognitívne, sociálne a osobné zručnosti, ktoré dopĺňajú technické zručnosti (Flin, O'Connor, & Crichton, 2008). Technické zručnosti sa pritom vzťahujú k vykonávaniu špecifických elementov medicínskej diagnostiky, liečby a psychomotorických procedúr s tým súvisiacich (Gaba, 2011). Na chybovosť a kvalitu týchto zručností môžu pôsobiť rôzne individuálne faktory, ako vedomosti, postoje, motivácia, osobnosť (Flin & Maran, 2004), a kontextuálne faktory, ako nejednoznačnosť situácie, dynamicky sa meniace riziká, organizačné a sociálne tlaky (Orasanu, Martin, & Davison, 2001).

Netechnické a technické chyby, ktoré vyvstávajú z nedokonalosti zručností (Catchpole et al., 2008), sú zodpovedné za mnohé nežiaduce udalosti v prostredí nemocnice, predovšetkým ide o problémy s netechnickými zručnosťami, ako je situačné uvedomovanie, tímová práca a

rozhodovanie (Uramatsu et al., 2017). V oblasti prednemocničnej urgentnej starostlivosti, v ktorej pôsobia členovia posádok záchranej zdravotnej služby (ZZS), je nedostatok výskumom riešiacich otázku chýb a bezpečnosti (Biggam et al., 2012). Niektoré z nich naznačili, že kvalitu starostlivosti ohrozuje zlá komunikácia (Zimmer et al., 2006), chybné úsudky, chybné rozhodnutia či zlá technická zručnosť (Fairbanks, 2008). Vzhľadom na uvedené skutočnosti považujem za dôležité venovať výskumnú pozornosť členom posádok ZZS, pričom analýza ich chýb predstavuje užitočný spôsob, ako nazerať na problematické elementy ich výkonu, ktoré je nutné vylepšiť. Preto je cieľom tejto štúdie identifikovať chyby u členov posádok ZZS, ktoré súvisia s ich technickými a netechnickými zručnosťami, a popísať faktory prispievajúce k týmto chybám.

METÓDY

Participanti

Výskumu sa zúčastnilo 15 lekárov z pozemných posádok ZZS (muži = 7, ženy = 8), ktorí pochádzali z dvoch štátov (Slovenská republika = 11, Česká republika = 4), mali vek od 29 do 62 rokov ($M = 44.40$; $SD = 10.20$), mali 4 až 37 rokov praxe v zdravotníctve ($M = 18.87$; $SD = 9.98$) a 3 až 37 rokov praxe v ZZS ($M = 15.73$; $SD = 9.43$).

Výskumný nástroj

Metóda kritických rozhodnutí (Hoffman, Crandall, Klein, & Endsley, 2008) je technika retrospektívneho pološtruktúrovaného rozhovoru s profesionálom o ním vybranej nerutinnej situácií z praxe, v ktorej bol hlavným rozhodujúcim sa. Počas takéhoto rozhovoru sa situácia rozoberá v niekoľkých krokoch za účelom porozumenia situácii do hĺbky. Okrem pôvodnej verzie metódy bola použitá aj verzia prispôbená potrebám rozhovoru o rutinnej situácii, keďže táto štúdia vychádza z dát zozbieraných v rámci výskumu zameraného prioritne na porovnanie rozhodovania v rutinných a nerutinných situáciách, z ktorého už boli niektoré zistenia publikované. Participanti si v rámci rozhovoru mohli vybrať akúkoľvek rutinnú a nerutinnú situáciu s výnimkou udalostí hromadného charakteru. Vedenie každého rozhovoru trvalo 2 až 2,5 hodiny, čoho výsledkom bolo zozbieranie detailných popisov 15 rutinných a 15 nerutinných situácií. V tejto štúdii je však analyzovaná len téma chýb, ktorú reprezentujú otázky v tabuľke 1, ktoré boli položené len v súvislosti s 15 nerutinnými situáciami.

Tabuľka 1 Otázky rozhovoru k téme chýb

Predmet otázok	Otázky
Chyby	Považujete Váš postup riešenia situácie za správny? Ak nie, čo bolo chybou? Aké chyby sú pravdepodobné v tomto bode situácie? Prečo sa tu môžu vyskytnúť chyby?
Kontrast expert-nováčik	V tomto bode situácie, čo keby bol prítomný nováčik v porovnaní s niekým s Vašom úrovňou odbornosti? Ako inak by sa mohol správať nováčik? Všimol by si, čo ste si Vy všimli? Vedel by, čo urobiť? Aký typ chýb môže nováčik urobiť v tomto bode situácie? Prečo sa tu môžu vyskytnúť chyby?

Postup a spôsob analýzy dát

Zber dát prebiehal od novembra 2015 do marca 2016. Účasť vo výskume bola dobrovoľná a anonymná. Všetky rozhovory boli so súhlasom participantov nahrané na diktafón a ich audiozáznamy boli doslovne prepísané. Tieto prepisy boli analyzované prístupom vynárajúcich sa tém (Wong, 2004), ktorý má charakter otvoreného kódovania v smere od širokých tém k špecifickým. Chyby tu boli definované ako akékoľvek pochybenia, nedostatky a neprimeranosti, ktorých sa dopúšťajú zdravotnícki profesionáli pri poskytovaní zdravotnej starostlivosti a ktoré prispievajú alebo môžu prispieť k nezamýšľaným, nežiaducim výsledkom pre pacienta (Grober & Bohnen, 2005). Za chyby som považoval, ak sa lekári priznali k urobeniu chyby (resp. ak by boli urobili niečo inak) a ak referovali o pravdepodobných chybách, ktorých by sa mohli oni alebo nováčikovia dopustiť.

Pri kódovaní chýb som vychádzal z rozdelenia zručností na technické a netechnické. Technické chyby boli definované ako chyby špecifických elementov medicínskej diagnostiky, liečby a psychomotorických procedúr s tým súvisiacich (Gaba, 2011). Netechnické chyby boli definované ako chyby súvisiace s hlavnými kategóriami a elementmi netechnických zručností (Tabuľka 2). Napriek využívaniu uvedenej kategorizácie zručností som zostal pri kódovaní otvorený voči vynoreniu nových kategórií a pri kódovaní faktorov prispievajúcich k chybám som nevyužíval žiadne vopred známe kategórie.

Tabuľka 2 Hlavné kategórie a elementy netechnických zručností (Flin et al., 2008)

Kategórie	Elementy
Situačné uvedomovanie¹	Zbieranie informácií Interpretácia informácií Anticipácia budúcich stavov
Rozhodovanie	Hodnotenie situácie/definovanie problému Generovanie a zváženie možností Výber a implementácia možnosti Zhodnotenie výsledku
Komunikácia	Podávanie informácií jasne a stručne Zahrnutie kontextu a zámeru pri výmene informácií Prijímanie informácií, najmä počúvaním Identifikácia a riešenie bariér komunikácie
Tímová práca	Podporovanie druhých Riešenie konfliktov Výmena informácií Koordinačné činnosti
Vodcovstvo	Používanie authority Dodržiavanie štandardov Plánovanie a prioritizácia Manažment pracovných úloh a zdrojov
Manažment stresu	Identifikácia príčin stresu Rozpoznanie symptómov a následkov stresu Implementácia stratégií zvládania stresu
Zvládanie únavy	Identifikácia príčin únavy Rozpoznanie následkov únavy Implementácia stratégií zvládania únavy

VÝSLEDKY

Jeden lekár uviedol, že by sa bol rozhodol inak v jednom bode riešenej situácie. Všetci ostatní 14 lekári považovali svoj postup riešenia situácie za správny. Lekári tak hovorili prevažne o pravdepodobných chybách, ktoré by mohli viesť k negatívnym následkom pre pacienta. Na základe analýzy sa vynorili chyby technických a netechnických zručností a individuálne a situačné faktory prispievajúce k týmto chybám, ktoré ďalej bližšie popisujem. Príklady výrokov k týmto chybám aj k faktorom sú v tabuľkách 3 a 4.

¹ Podľa Flinovej et al. (2008) situačné uvedomovanie a hodnotenie situácie, ktoré je súčasť rozhodovania, majú veľmi podobné procesy vnímania a pozornosti. Rozdiel medzi nimi je v tom, že situačné uvedomovanie je o priebežnom monitorovaní a porozumení tomu, čo sa v situácii celkovo deje, a hodnotenie situácie je o zhodnotení konkrétneho problematického aspektu situácie s cieľom urobiť rozhodnutie. Hodnotenie situácie je spúšťané zmenou stavu situácie, ktorú zaznamená situačné uvedomovanie.

Pravdepodobné chyby netechnických zručností

Keďže v rozhovoroch nebolo možné jasne odlišiť chyby situačného uvedomenia od chýb hodnotenia situácie, pretože sa prelínali, tieto chyby prezentujem spoločne pod názvom *chyby situačného uvedomenia*. Tie sa vzťahovali k trom elementom situácie – pacientovi (jeho zdravotným ťažkostiam a psychologicko-behaviorálnym charakteristikám), jeho príbuzným (ich psychologicko-behaviorálnym charakteristikám) a fyzickému prostrediu (jeho rizikovosti). Tieto chyby som rozdelil do štyroch kategórií. Prvá, chyby zbierania informácií – nezberanie informácií, nedostatočné zbieranie informácií (pozeraním, počúvaním, pohmataním, opýtaním), neoverovanie informácií z viacerých zdrojov (napr. neoverenie pohľadom získaných informácií prostredníctvom pohmatu), tunelové vnímanie a nepozornosť/prehliadnutie informácií. Druhá, chyby hodnotenia situácie – niektorí lekári sa vyjadrovali, že chybou by bolo nesprávne zhodnotenie situácie (t.j. najmä nesprávne zhodnotenie/diagnostika zdravotného stavu pacienta, ale aj nesprávne vyhodnotenie správania pacienta a jeho príbuzných a rizikovosti prostredia). Iní boli konkrétnejší a hovorili o nesprávnom zhodnotení situácie v súvislosti s podceňovaním niektorých informácií, preceňovaním niektorých informácií a s nezávažnosťou viacerých interpretácií. Treťou kategóriou boli chyby anticipácie budúcich stavov – nepredpokladanie aj vážnejšieho stavu (zdravotných ťažkostí pacienta), a štvrtou boli chyby rýchlosti hodnotenia situácie – príliš rýchle hodnotenie (neuváženosť) a príliš pomalé hodnotenie (váhavosť).

Chyby rozhodovania sa tiež vzťahovali k trom elementom situácie – pacientovi (liečebným procedúram, asistencii pri pôrode, a transportu pacienta do nemocnice/ponechaní pacienta na mieste), príbuzným (zobratiu matky do sanitky) a fyzickému prostrediu (zásahu v rizikovitom prostredí). Lekári sa prevažne vyjadrovali len v tom zmysle, že chybou by bolo nesprávne rozhodnutie. Z niektorých výrokov ale bolo zrejmé, že nesprávne rozhodnutie súvisí s nesprávnym hodnotením situácie, ale aj s negenerovaním nejakej možnosti alebo s nezávažnosťou viacerých možností. Objavili sa taktiež chyby rýchlosti rozhodovania a konania, t.j. príliš rýchle rozhodovanie (neuváženosť), príliš pomalé rozhodovanie (váhavosť) a nevyužitie času na rozhodovanie. Špecifickým druhom chýb bolo neetické rozhodnutie.

V jednom prípade, kedy u pacienta prepukalo vážne ochorenie, ale podľa objektívnych príznakov išlo len o ľahké zhoršenie zdravotného stavu, sa lekárka zdráhala považovať za chybu, keby bola zhodnotila jeho stav ako ľahký a urobila by rozhodnutia v súlade s týmto hodnotením. Intuícia jej ale naznačovala, že by predsa len mohlo ísť o vážne ochorenie, a tak napokon urobila rozhodnutia v súlade s týmto pravdepodobným vážnym stavom pacienta.

Chyby komunikácie sa vyskytli v kontakte s vlastným tímom, s inými profesionálmi, s pacientom a príbuznými. K chybám komunikácie s vlastným tímom som zaradil nedostatočné vymieňanie informácií medzi členmi posádky ZZS. K chybám komunikácie s inými profesionálmi som zaradil nevymieňanie informácií s operačným strediskom (za účelom rozhodnutia o transporte pacienta) a nevymieňanie informácií s nemocnicou/zdravotníckym zariadením, do ktorého by mal byť pacient transportovaný. Vynorilo sa aj niekoľko chýb komunikácie s pacientom a príbuznými, medzi ktoré patrila neempatická komunikácia, neasertívna komunikácia, agresívna komunikácia, nepoučenie alebo nesprávne poučenie (o tom, čo robiť v prípade zhoršenia pacientovho stavu), bagatelizácia zdravotných ťažkostí, resp. dôležitosti volania posádky ZZS.

Chyby tímovej práce boli v rámci vlastného tímu aj v kontakte s inými profesionálmi. Medzi chyby práce vo vlastnom tíme patrilo nenavodenie tímovej atmosféry a nemožnosť spoľahnúť sa na zručnosti ostatných členov posádky ZZS. Medzi chyby práce s inými profesionálmi patrila nekooperácia s operačným strediskom (za účelom rozhodnutia o transporte pacienta).

K *chybám vodcovstva* bolo zaradené nevedenie posádky kvalifikovaným, skúseným a rozhodným vodcom a nevymieňanie roly vodcu (v prípade, že niektorý člen posádky je skúsenejší v určitej situácii). Patrili sem aj chyby súvisiace skôr s manažmentom úlohy ako je nedostatočné plánovanie a príprava materiálno-technickej výbavy sanitky a nedodržanie štandardov – klinických odporúčaní (guidelines) a odporúčania vyhýbať sa rizikovému prostrediu ohrozujúcemu členov posádky ZZS (hoci podľa lekára, ktorý o tom referoval, v rozoberanej situácii by bolo bývalo chybou, s možnými fatálnymi následkami pre pacienta, ak by sa bol riadil odporúčaním neísť do rizikového prostredia a bol by vyčkával, kým pacienta neprinesú hasiči).

K *chybám manažmentu stresu* som zaradil nemanadžovanie stresu u seba a u ostatných členov posádky ZZS a nevhodný spôsob manažovania neistoty u seba.

Pravdepodobné chyby technických zručností

K chybám technických zručností som zaradil stanovenie nesprávnej diagnózy a nesprávne medicínske rozhodnutie. S tým môžu súvisieť aj ďalšie identifikované chyby – neprevedenie, nedostatočné alebo nesprávne prevedenie diagnostických procedúr, ako je prvotné a druhotné vyšetrenie, a liečebných procedúr, ako je medikácia, tracheálna intubácia, hrudná drenáž, intravenózný vstup, intraoseálny vstup, fixácia zlomenín, manipulácia so zraneným pacientom, masáž srdca pri resuscitácii, ale aj asistenčné úkony pri pôrode dieťaťa a placenty. K týmto technickým chybám som napokon zaradil aj nesprávne zaobchádzanie a manipuláciu

s materiálo-technickou výbavou, ako je napr. beh s odsávačkou, v dôsledku čoho odpadne jej nevyhnutná súčasť.

Tabuľka 3 Príklady výrokov chýb

Pravdepodobné chyby netechnických zručností	
Chyby situačného uvedomovania	„Nepozornosť, nevšímavosť, neskúsenosť. Zlé vyhodnotenie situácie. Podcenenie niečoho, ale aj precenenie v niektorých situáciách, to môže viesť k nejakej chybe.“
Chyby rozhodovania	„To smerovanie, kam s ňou [pacientkou], to určite, potom liečba, že by sme pani v podstate mohli dať adrenalín napríklad, ktorý by v tomto prípade určite nebol na mieste ako antialergický liek prvej voľby, nejaké kortikoidy, to by určite tiež nebolo dobré.“
Chyby komunikácie	„Takže zlú komunikáciu, nesprávne poučenie alebo nepoučenie považujem za hrubú chybu a tá môže veľmi meniť osud pacienta.“
Chyby tímovej práce	„... a nemá vzťahy s posádkou, nemá istotu ako opory v tej posádke, tak to už je potom úplne zlá kombinácia. Súčasťou tej skúsenosti sú aj vzťahy s posádkou do istej miery, lebo to sa navzájom ovplyvňuje. Posádka vidí vo vás nejakú kvalitu alebo nekvalitu, oporu alebo príťaž, podľa toho sa automaticky nastaví a podľa toho reaguje.“
Chyby vodcovstva a manažmentu úlohy	„Nedodržanie postupov pri resuscitácii, by mohla, čiže celá tá schéma resuscitácie by nemusela správne bežať v počte, teda, hĺbke kompresii alebo celého toho, čo je odporúčané.“
Chyby manažmentu stresu	„No ja som bola nervózna, ale snažila som sa pôsobiť sebaisto, pretože všetko sa potom prenáša na posádku. Posádka je potom nervózna a robí chyby, čo si v tomto prípade alebo v akomkoľvek prípade nemôžeme dovoliť.“
Pravdepodobné chyby technických zručností	
	„Dajme tomu nezaistiť dýchacie cesty, zle manipulovať a neopatrne, nefixovať, zle manipulovať so zranenou krčnou chrčticou.“

Individuálne faktory prispievajúce k chybám

Nedostatok vedomostí a skúseností (alebo ich úplná absencia) bol jedným z individuálnych faktorov prispievajúcich k chybám. Niektorí lekári hovorili o tomto nedostatku vo všeobecnosti, iní boli konkrétnejší a ich vyjadrenia poukazovali na nedostatočné vedomosti a skúsenosti týkajúce sa pacientov (ich bežných a/alebo raritných zdravotných ťažkostí a ich psychologicko-behaviorálnych charakteristík), príbuzných (ich psychologicko-behaviorálnych charakteristík), kolegov (ich psychologicko-behaviorálnych a výkonových charakteristík) a postupov (diagnostický a liečebný postup) vrátane využitia materiálo-technickej výbavy sanitky. Podľa niekoľkých lekárov samotný nedostatok skúseností vedie

k chýbam, iní sa vyjadrili, že nedostatok skúseností najprv vedie k stresu, resp. k prežívaniu negatívnych emócií, čo následne zvyšuje chybovosť.

Chyby sú tiež pravdepodobnejšie, ak by situáciu riešili profesionáli s *odlišnou odbornou kvalifikáciou*. Buď lekár rýchlej lekárskej pomoci, ktorý má inú ako zákonom nariadenú špecializáciu potrebnú pre prácu v ZZS (ktorou je urgentná medicína alebo anestéziológia a intenzívna medicína), alebo posádka rýchlej zdravotnej pomoci, ktorá je tvorená len zdravotníkmi záchranármi, ktorí majú menšiu odbornú kvalifikáciu a menšie právomoci. V oboch prípadoch je táto odlišná odborná kvalifikácia spojená s nižšou úrovňou relevantných vedomostí a skúseností.

Ako *osobnostný nedostatok* prispievajúci k chybám sa vynorila nízka sebadôvera ohľadne vlastných zručností. K chybám, ktoré môžu súvisieť s osobnosťou, vedie podľa lekárov aj prežívanie stresu, resp. negatívnych emócií – neistota ohľadne neadekvátneho porozumenia situácii a postupu jej riešenia, strach zo situácie ako takej, strach a panika z fyzického prostredia a ľudí v ňom, nervozita ohľadne vážnosti zdravotných ťažkostí pacienta, pocit časovej tiesne, či pocit psychického nátlaku za strany pacientovho príbuzného.

Tabuľka 4 Príklady výrokov faktorov prispievajúcich k chybám

Individuálne faktory	
Nedostatok vedomostí a skúseností	„... ten, kto nemá až tak veľa skúseností s takýmto stavmi, mohol by byť prekvapený z toho [srdcového] rytmu. Možno by sa aj mohlo teoreticky stať, že niekto by nezačal s tou resuscitáciou...“
Odlišná odborná kvalifikácia	„To záleží na tom, aké by mal predchádzajúce vzdelanie. Viete, lebo tak ako ja nie som kvalifikovaný urgentológ, tak je ešte veľmi veľa lekárov v záchranke na Slovensku, ktorí nie sú kvalifikovaní urgentológovia. Keby tam bol niekto, nejaký internista alebo čo, tak možno by, asi by mohol spraviť tú chybu, že by mu nepodal dostatok tekutín napríklad.“
Osobnostné nedostatky	„... je dobré keď si človek koľko toľko dôveruje, že dokáže automaticky urobiť to, čo treba. Keď tam tento druh ako nejakého takého zdravého sebedovomia alebo sebadôvery nie je, tak myslím, že to zvyšuje stres a tým sa zvyšuje pravdepodobnosť chýb.“
Situačné faktory	
Komplikácie od pacienta	„Mohlo tam byť, ja neviem, keby sa nám niečo skomplikovalo, že teda mama nám začne kolabovať alebo niečo podobné, tak mohli tam byť chyby, ale my sme ich chvalabohu nespravili.“
Komplikácie z prostredia	„Prvá chyba, ktorá sa stala, že proste ako sme bežali, bolo to v noci, po tme, každý nesie batoh, v každej ruke niečo, tak nám niekde spadol kus tej odsávačky. ... Ono je pravda, že tie odsávačky sú také ľahko zraniteľné. Takže to si myslím, že je vec, ktorá sa veľmi ovplyvniť nedá, pretože človek sa snaží tam byť čo najrýchlejšie.“

Situačné faktory prispievajúce k chybám

Lekári vo výrokoch naznačili aj situačné faktory prispievajúce k chybám, z čoho vznikli dve podkategórie – *komplikácie pochádzajúce od pacienta*, ako je nespolupráca pacienta a kolabovanie pacienta v prípade, ak je potrebné, aby bol bdely, a *komplikácie pochádzajúce z fyzického prostredia*, ako je tma v spojitosti s väčšou vzdialenosťou medzi pacientom a miestom, kde môže zaparkovať sanitka.

DISKUSIA

V štúdiu išlo o identifikáciu chýb a faktorov prispievajúcich k chybám u lekárov ZZS. Skúmaní lekári hovorili pri vybavovaní si nerutinných situácií z praxe prevažne o pravdepodobných chybách, ktoré by sa mohli stať im alebo nováčikom. Výsledky odhalili rôzne chyby spadajúce pod kategórie netechnických zručností, ako sú chyby situačného uvedomovania, rozhodovania, komunikácie, tímovej práce, vodcovstva a manažmentu stresu. Neobjavili sa žiadne chyby zvládania únavy. Na rozdiel od netechnických zručností a ich chýb, ktoré rozoberá Flinová et al. (2008), v tomto výskume sa konkrétne chyby nevzťahujú len k pacientovi, členom vlastného tímu a vlastnej osobe, ale aj k príbuzným pacienta, iným profesionálom a k fyzickému prostrediu. Za to pravdepodobne môže samotná oblasť prednemocničnej urgentnej starostlivosti, ktorá je značne odlišná napr. od nemocnične vykonávanej chirurgickej činnosti. Okrem uvedených chýb sa vynorili aj chyby technických zručností, ktoré sa vzťahujú špecificky a výlučne k medicínskej diagnostike, liečbe a k psychomotorickým procedúram, ktoré s tým súvisia (Gaba, 2010). Na určitej rovine sa prekrývali s chybami situačného uvedomovania a rozhodovania, ktoré sú chybami všeobecných netechnických zručností a ktoré sa vzťahujú k porozumeniu celkovej situácie. Nie je to prekvapujúce, keďže oba tieto druhy chýb spolu súvisia a niekedy môže byť náročné ich od seba odlíšiť (pozri Catchpole et al., 2008).

Ukázalo sa tiež, že podľa lekárov ZZS k vzniku týchto chýb prispievajú najmä individuálne faktory, ako je nedostatok vedomostí a skúseností, čo Klein (1993) považuje za hlavný zdroj chýb. Ďalej to bola odlišná odborná kvalifikácia (ak situáciu rieši niekto iný ako lekár so zákonom nariadenou špecializáciou potrebnou pre prácu v ZZS), nízka sebadôvera, ale aj prežívanie stresu. Vyjadrenia lekárov poukázali aj na to, že nedostatok vedomostí a skúseností zvyšuje chybovosť buď priamo, alebo nepriamo prostredníctvom zvýšenia stresu, o čom píše aj Flinová et al. (2008). Situačné faktory, ako sú komplikácie pochádzajúce od pacienta a z fyzického prostredia, boli spomínané len zriedka. To naznačuje, že podľa lekárov sú chyby

zapríčinené prioritne zdravotníckym personálom, ktorí priamo poskytujú neodkladnú zdravotnú starostlivosť, a zabúdali na to, že mnohé situačné, ale aj systémové faktory zohrávajú úlohu pri vysvetľovaní príčin pochybení (Reason, 2000).

Uvedené zistenia sú limitované počtom participantov/analyzovaných nerutinných situácií, subjektívnym, retrospektívnym charakterom dát a nevyužitím triangulácie pri analýze dát. Na základe výsledkov tiež nie je možné robiť závery o tom, ktoré chyby sú najzávažnejšie. Z hľadiska lekárov však môže každá zo spomenutých chýb viesť k nejakým negatívnym následkom pre pacienta. Napriek spomenutým obmedzeniam táto výskumná sonda prináša pomerne ucelený prehľad chýb a nedostatkov pri poskytovaní prednemocničnej urgentnej starostlivosti, ktoré sa týkajú netechnických a technických zručností. Má význam, aby uvedené zistenia neostali len na úrovni rozšírenia poznania, ale aby boli podnetom pre ďalšie výskumy súvisiace s kvalitou zdravotnej starostlivosti a pre rozvíjanie edukačných a tréningových programov zameraných na zlepšenie zručností členov posádok ZZS. V tomto kontexte je tiež dôležité, aby poskytovatelia ZZS podporovali kultúru bezpečnosti u svojich zamestnancov vrátane nahlasovania chýb, ktorých analýza môže v konečnom dôsledku slúžiť pri vytváraní preventívnych opatrení.

LITERATÚRA

- Bigham, B. L., Buick, J. E., Brooks, S. C., Morrison, M., Shojania, K. G., & Morrison, L. J. (2012). Patient safety in emergency medical services: A systematic review of the literature. *Prehospital Emergency Care, 16*(1), 20–35.
- Catchpole, K. R., Giddings, A. E. B., Hirst, G., Dale, T., Peek, G. J., & De Leval, M. R. (2008). A method for measuring threats and errors in surgery. *Cognition, Technology & Work, 10*(4), 295–304.
- Fairbanks, R. J., Crittenden, C. N., O’Gara, K. G., Wilson, M. A., Pennington, E. C., Chin, N. P., & Shah, M. N. (2008). Emergency medical services provider perceptions of the nature of adverse events and near-misses in out-of-hospital care: An ethnographic view. *Academic Emergency Medicine, 15*(7), 633–640.
- Flin, R., O’Connor, P., & Crichton, M. (2008). *Safety at the sharp end: A guide to non-technical skills*. Boca Raton, FL: CRC Press.
- Flin, R., & Maran, N. (2004). Identifying and training non-technical skills for teams in acute medicine. *Quality and Safety Health Care, 13*(Supplement 1), i80–i84.

- Gaba, D. M. (2011). Training and nontechnical skills: The politics of terminology. *Simulation in Healthcare*, 6(1), 8–10.
- Grober, E. D., & Bohnen, J. M. A. (2005). Defining medical error. *Canadian Journal of Surgery*, 48(1), 39–44.
- Klein, G. (1993). Sources of error in naturalistic decision making tasks. In *Proceedings of the Human Factors and Ergonomics Society 37th Annual Meeting* (pp. 368–371). Santa Monica, CA: Human Factors and Ergonomic Society.
- Kohn, L. T., Corrigan, J., & Donaldson, M. S. (2000). *To err is human: Building a safer health system*. Washington, DC: National Academy Press.
- Mareš, J., Pečenková, J., & Spoustová, V. (2002). *Iatropatogenie a sororigenie aneb jak lze poškozovat člověka* (2nd ed.). Praha: Vysoká škola J. A. Komenského.
- Orasanu, J., Martin, L., & Davison, J. (2001). Cognitive and contextual factors in aviation accidents: Decision errors. In E. Salas & G. Klein (Eds.), *Linking expertise and naturalistic decision making* (pp. 209–225). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Reason, J. (2000). Human error: Models and management. *Western Journal of Medicine*, 172(6), 393–396.
- Šupšáková, P. (2017). *Řízení rizik při poskytování zdravotních služeb*. Praha: Grada.
- Uramatsu, M., Fujisawa, Y., Mizuno, S., Souma, T., Komatsubara, A., & Miki, T. (2017). Do failures in non-technical skills contribute to fatal medical accidents in Japan? A review of the 2010–2013 national accident reports. *BMJ Open*, 7(2), e013678.
- Wong, B. L. W. (2004). Critical decision method data analysis. In D. Diaper, & N. A. Stanton (Eds.), *The handbook of task analysis for human-computer interaction* (pp. 327–346). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Zimmer, M., Wassmer, R., Latasch, L., Oberndörfer, D., Wilken, V., Ackermann, H., & Breitzkreutz, R. (2010). Initiation of risk management: Incidence of failures in simulated emergency medical service scenarios. *Resuscitation*, 81(7), 882–886.

KARIÉROVÁ NE/ROZHODNOSŤ A EMOCIONÁLNA INTELIGENCIA PRED A PO 2. KARIÉROVEJ VOĽBE

CAREER IN/DECISION AND EMOTIONAL INTELLIGENCE BEFORE AND AFTER 2ND CAREER CHOICE

Eva Sollárová, Lada Kaliská

Katedra psychológie, Pedagogická fakulta UMB v Banskej Bystrici

eva.sollarova@umb.sk; lada.kaliska@umb.sk

Abstrakt

Štúdia analyzuje kariérovu nerozhodnosť v kontexte ťažkostí v kariérovom rozhodovaní (KR_o) a kariérovej rozhodnutosti (KR_n) stredoškôľakov (N₁=150) a vysokoškôľakov (N₂=92) i črtovú emocionálnu inteligenciu (EI) vo vzťahu k ťažkostiam v KR_o a KR_n cez korelačnú a regresnú analýzu. Metodiky: EPCD (Emotional and Personality Career Difficulties Scale; Saka, Gati, & Kelly, 2008); CDS (Career Decidedness Scale; Lounsbury & Gibson, 2011); TEIQue-SF (Trait Emotional Intelligence Questionnaire; Petrides, 2009). Výsledky: vysokoškôľáci dosiahli nižšiu úroveň ťažkostí v KR_o vo faktoroch i v celkovej úrovni a vyššiu úroveň KR_n voči stredoškôľakom. Vyššia úroveň črtovej EI pozitívne korelovala s KR_n a významne negatívne s faktormi a celkovou úrovňou ťažkostí v KR_o v oboch výskumných súborech. Črtová EI predikovala ťažkosti nad rámec KR_n. Záver: Výsledky potvrdili súvis črtovej EI a kariérovej rozhodnutosti a negatívny vzťah s celkovou úrovňou emocionálnych a osobnostných aspektov ťažkostí v kariérovom rozhodovaní, kde črtová EI je významným prediktorom ťažkostí kariérového rozhodovania. Cieľová facilitácia aspektov črtovej EI tak má potenciál zvýšiť efektívnosť účinnosti kariérového poradenstva.

Kľúčové slová: kariérová ne/rozhodnosť; črtová emocionálna inteligencia; stredoškôľáci; vysokoškôľáci

Abstract

The study analyses the career in/decision in the context of career decision-making difficulties (CDMD) and career decidedness (CD) of high school students (N₁=150) and university students (N₂=92), and the trait emotional intelligence (EI) in relation to CDMD and CD using correlation and regress analyses. Research tools: EPCD (Emotional and Personality Career Difficulties Scale; Saka, Gati, & Kelly, 2008); CDS (Career Decidedness Scale; Lounsbury & Gibson, 2011); TEIQue-SF (Trait Emotional Intelligence Questionnaire; Petrides, 2009). Results: university students showed lower level of EPCD factors and the total sum and higher level of CD in comparison with the high school students. Higher level of the trait EI positively correlated with CD and significantly negatively with the factors and the total sum of EPCD. The trait EI predicted CDMD over and above CD level. Conclusions: Results support the relation of trait EI and career decidedness and negative relation with a global level of emotional and personality career difficulties where trait EI is a significant predictor of career difficulties enabling to realize more effective career counselling intervention.

Key words: career in/decision; trait emotional intelligence; high school/university students

Výskum bol podporený grantom VEGA 1/0654/17.

Úvod

Kariérové rozhodovanie typicky predstavuje stresujúcu skúsenosť často manifestovanú ťažkosťami v kariérovom rozhodovaní. Kariérová nerozhodnosť (career indecision) je definovaná ako ťažkosti, ktorým čelia jednotlivci v procese kariérového rozhodovania a vzťahuje sa na všetky problémy a výzvy pred, počas a po procese rozhodovania (Saka, Gati, Kelly, 2008, s. 403). Rozlišuje sa prechodná, vývinová nerozhodnosť a viac pretrvávajúca, chronická nerozhodnosť (indecisiveness) odvodzovaná predovšetkým od osobnostných a emocionálnych faktorov.

Na oblasť emocionálnych a osobnostných aspektov ťažkostí v kariérovom rozhodovaní sa zamerali vo svojej koncepcii Sakaová a jej tím (Saka et al., 2008). Navrhli hierarchickú taxonómiu s tromi hlavnými klastrami ťažkostí – pesimistický pohľad, úzkosť a sebaobraz a identita, ktoré potom rozdelili do 11 špecifických kategórií založených na špecifickejších odlišnostiach (Saka et al., 2008, 406 – 408).

Kariérový vývin zahŕňa opakované kariérové rozhodnutia v rôznom čase, z čoho vyplýva otázka, či neskoršie kariérové rozhodnutia sú ľahšie než tie predchádzajúce. Di Fabiová a kol. (2015) na vzorke talianskych stredoškolských, vysokoškolských a pracujúcich dospelých študentov potvrdili, že neskoršie kariérové rozhodnutia sú sprevádzané nižšou úrovňou ťažkostí v kariérovom rozhodovaní.

V téme kariérového rozhodovania narastá záujem o skúmanie rôznych premenných asociovaných s procesom kariérového rozhodovania. Popri osobnostných črtách predstavuje koncept emocionálnej inteligencie (EI) ďalšiu potenciálne významnú premennú procesu kariérového rozhodovania (Di Fabio & Palazzeschi, 2009).

Pri skúmaní úlohy EI v ťažkostiach s kariérovým rozhodovaním je najčastejšie využívaný Bar Onov model ako tzv. zmiešaný model spájajúci EI s osobnosťou a schopnosťami. DiFabiová a Palazzeschiová (2009) overovali vzťah medzi celkovou EI posudzovanou Bar Onovým EQi a ťažkosťami v kariérovom rozhodovaní posudzovanými CDDQ (Career Decision-making Difficulties Questionnaire; Gati et al., 1996). Výsledky ukázali, že EI je v inverznom vzťahu s vývinovými ťažkosťami v kariérovom rozhodovaní. V inej štúdií Di

Fabiová, Palazzeschiová a Bar-On (2012) a Puffer (2011) potvrdili rolu EI ako prediktora ťažkostí v kariérovom rozhodovaní.

Predkladaná štúdia je zameraná na overenie vzťahov kariérovej nerozhodnosti a črtovej EI, ktorá vo výskume absentuje. Bude využitý Petridesov model črtovej EI, ktorého 4 faktory (emocionalita, sociabilita, well-being a sebakontrola) sú jadrom globálnej úrovne črtovej EI (detailnejšie in Petrides, 2009; Kaliská a Nábělková, 2015). Petrides tiež vytvoril dotazníky na meranie črtovej EI (*Trait Emotional Intelligence Questionnaire – TEIQue*) pre tri vývinové etapy (deti, adolescentov a dospelých) v dvoch formách (krátkej a dlhej). V podmienkach Slovenska majú obe verzie uspokojujúce psychometrické vlastnosti (napr. Kaliská & Nábělková, 2015; Kaliská, Nábělková, & Salbot, 2015).

METÓDY

Výskumný problém a cieľ

Vychádzajúc z teoretickej analýzy cieľom štúdie bolo skúmať úroveň kariérovej nerozhodnosti porovnaním ťažkostí KR_o a KR_n stredoškolákov a vysokoškolákov, ako aj skúmať význam črtovej EI vo vzťahu k ťažkostiam v KR_o. Predpokladali sme, že

- a) stredoškoláci budú prežívať vyššiu úroveň ťažkostí v KR_o a nižšiu úroveň KR_n voči vysokoškolákom (H₁);
- b) osoby s vyššou črtovou EI preukážu vyššiu úroveň KR_n (H₂) a nižšiu mieru ťažkostí KR_o (H₃);
- c) črtová EI bude predikovať ťažkosti v KR_o nad rámec KR_n (H₄).

Výskumný súbor

Výskumnú vzorku tvorilo 242 študentov, z toho 150 stredoškolákov v treťom ročníku z bansko-bystrického kraja (N₁=150; Mvek: 17.7 /SD=.40/; 59% žien) a 92 vysokoškolákov 1. ročníkov (N₂=92; Mvek: 26.07/SD=8.15/; 89% žien). Merania boli súčasťou kariérového poradenstva, kde študenti vstupovali do testovania dobrovoľne a s informovaným súhlasom.

Výskumné metódy

1. *TEIQue-SF* – Dotazník črtovej EI (*Trait Emotional Intelligence Questionnaire–Short Form*; Petrides, 2009; Kaliská, Nábělková, Salbot, 2015) posudzuje globálnu úroveň črtovej EI od 13

rokov cez 30 položiek s vyjadrením miery nesúhlasu (1) až súhlasu (7). Vyššie hodnoty indikujú vyššiu úroveň EI.

2. **EPCD** - Škála emocionálnych a osobnostných aspektov kariérových ťažkostí (*Emotional & Personality Related Career Difficulties Scale*; Saka, Gati, & Kelly, 2008; Hroncová, Šišková, Sollár, Sollárová, 2016) tvorí 53 položiek, vyššie skóre indikuje vyššiu mieru ťažkostí na úrovni celkového skóre a skóre v 3 subškálach (Pesimistický pohľad; Úzkosť; Sebaobraz a identita).

3. **CDS** – Škála kariérovej rozhodnutosti (*Career Decidedness Scale*; Lounsbury, & Gibson, 2011) 6-položková jednodimenzionálna škála, vyššie skóre indikuje vyššiu mieru rozhodnutosti.

VÝSLEDKY

Deskriptívna analýza črtovej EI z dotazníka TEIQue-SF, 3 faktorov a celkovej úrovne ťažkostí v KRo zo škály EPCD a úroveň KRo z CDS sú uvedené v Tabuľke 1.

Tabuľka 1 Deskriptívna analýza a analýza rozdielov v črtovej EI, KRo a KRn u stredoškolákov (SŠ) a vysokoškolákov (VŠ)

		SŠ (N=150)							VŠ (N=92)							t-test	d-index
		Mi n	M ax	M	S D	S ke	K ur	α	Mi n	M ax	M	S D	S ke	K ur	α		
TEIQue-	Črtová EI	2.47	6.63	4.81	.79	-.47	-.05	.87	3.75	6.49	4.96	.63	.18	-.62	.91		
	Posimistický pohľad	2.33	7.33	5.06	.96	-.24	-.16	.95	1.00	7.42	4.44	1.35	.05	.17	.96		
	Úzkosť	1.19	9.00	5.44	1.88	-.47	-.70	-.00	1.00	8.38	3.56	1.93	.53	-.60	-.93		
EPCD	Sebaobraz a identita	1.12	7.41	4.18	1.47	.15	-.50	-.00	1.18	6.41	3.38	1.59	.29	-.99	-.93		
	Kar. ťažkosti	2.13	7.45	4.99	1.23	-.35	-.52	-.00	1.26	7.30	3.83	1.45	.44	-.47	-.93		
	Kariérová rozhodnutosť	1.00	5.00	2.64	1.15	.45	-.87	.95	1.13	5.00	3.54	1.12	-.25	-.99	-.95		

* $p \leq 0.05$ ** $p \leq 0.01$ *** $p \leq 0.001$

Konštatujeme, že vnútorná konzistencia administrovaných metodík dosiahla akceptovateľné hodnoty. Premenné vykazujú normálne rozloženie a tak na analýzu boli použité parametrické testy. Výsledky preukázali, že vysokoškoláci dosiahli signifikantne nižšiu úroveň ťažkostí v KRo vo všetkých faktoroch i v celkovej úrovni ($3.99^{***} \leq t \leq 7.32^{***}$) a signifikantne vyššiu úroveň KRn ($t = -6.27^{***}$) voči stredoškólakom.

Analýza smeru a sily vzťahov medzi premennými je uvedená Tabuľka 2.

Tabuľka 2 Korelačná analýza premenných

		SŠ (N=150)						VŠ (N=92)					
		1	2	3	4	5	6	1	2	3	4	5	6
TEIQe-SF	1 Črtová EI	1.0	-	-	-	-	.22	1.0	-	-	-	-	.37
		0	.20	.290	.62	.43	7	0	.391	.49	.72	.60	1
			7	***	6	2	**		***	5	3	6	***
			**		***	***				***	***	***	
	2 pesimistický pohľad		1.0	.607	.47	.71	-		1.00	.59	.54	.72	-
			0	***	5	1	.48			***	***	***	.42
					***	***	9						2
							***						***
EPCD	3 Úzkosť			1.00	.66	.94	-			1.0	.78	.95	-
					7	8	.82			0	8	5	.68
					***	***	8				***	***	7
							***						***
	4 sebaobraz a identita				1.0	.84	-				1.0	.90	-
					0	4	.53				0	1	.59
						***	1					***	6
							***						***
	5 Kar. ťažkosti					1.0	-					1.0	-
						0	.77					0	.68
							3						2
							***						***
CDS	6 KRn						1.0						1.0
							0						0

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

Vyššia úroveň črtovej EI pozitívne korelovala s KRn ($N_1: r = .227^{**}$; $N_2: r = .371^{***}$) a významne negatívne s faktormi a celkovou úrovňou ťažkostí v KRo ($N_1: -.207^{**} \leq r \leq -.626^{***}$; $N_2: -.391^{***} \leq r \leq -.723^{***}$), čo podporuje H_2 aj H_3 .

Hierarchická dvojkroková regresná analýza bola použitá s cieľom analyzovať, či globálna úroveň ťažkostí v KRo ako závislá premenná bude predikovaná úrovňou KRn a črtovej EI, čím sa podporí i inkrementálna validita črtovej EI. Výsledky prezentujeme v Tabuľke 3.

Tabuľka 3 Hierarchická regresná analýza

Ťažkosti v kariérovom rozhodovaní (KRo)						
	SŠ (N=150)			VŠ (N=92)		
Step	F(1,149)=219.090*** , R ² adj. =.594			F(1,91)=77.572*** , R ² adj. =.460		
Step	F _{change} (2,149)=30.603*** , R ² adj. =.662, R ² change =.069			F _{change} (2,91)=32.208*** , R ² adj. =.600, R ² change =.143		
	Beta	t	Parciálne korelácie	Beta	t	Parciálne korelácie
KRn (Step 1)	-.848	-14.802***	-.773	-.682	-8.808***	-.682
KRn	-.780	-14.535***	-.768	-.530	-7.380***	-.618
Črtová EI (Step 2)	-.421	-5.532***	-.415	-.408	-5.675***	-.518

*p < .05, **p < .01, ***p < .001

Črtová EI predikovala ťažkosti nad rámec KRn (N₁: F_{change}(2,149)=30.603***, R² adj.=.662, R² change =.069; N₂: F_{change}(2,91)=32.208***, R² adj.=.600, R² change=.143), čo podporuje H₄.

DISKUSIA

Analýza rozdielov v úrovni kariérového rozhodovania stredoškôľakov a vysokoškôľakov podporila očakávané výsledky, kde stredoškôľáci preukázali vyššiu úroveň ťažkostí v kariérovom rozhodovaní vo faktoroch i v celkovej úrovni ťažkostí v kariérovom rozhodovaní a nižšiu úroveň kariérovej rozhodnutosti v porovnaní s vysokoškôľákmi. Naše zistenia rozširujú platnosť predchádzajúcich zistení Di Fabiovej, Palazzeschiovej, Levina a Gatiho (2015) a Puffera (2011) aj na viac stálejšie osobnostne a emocionálne podmienené aspekty ťažkostí v kariérovom rozhodovaní. V rámci skúmania vzťahov črtovej EI, kariérovej rozhodnutosti a ťažkostí v kariérovom rozhodovaní výsledky potvrdili súvis črtovej EI a kariérovej rozhodnutosti a negatívny vzťah s celkovou úrovňou emocionálnych a osobnostných aspektov ťažkostí v kariérovom rozhodovaní. Zároveň sme potvrdili prírastkovú validitu črtovej EI pri predikovaní ťažkostí v kariérovom rozhodovaní nad rámec kariérovej rozhodnutosti. Naše výsledky tak rozširujú zistenia o EI ako prediktore ťažkostí kariérového rozhodovania aj pre črtovú EI. Zároveň sa tak podporuje empiricky zistený vzorec vzťahov medzi EI a skúmanými premennými kariérovej nerozhodnosti (napr. Di Fabio et al., 2009; 2012; 2015), rovnako aj význam, opodstatnenosť a dôležitosť posudzovania črtovej EI u klientov v kariérovom poradenstve.

LITERATÚRA

- Di Fabio, A., & Palazzeschi, L. (2009). Emotional intelligence, personality traits and career decision difficulties. *International Journal for Educational and Vocational Guidance* (9), 135–146.
- Di Fabio, A., Palazzeschi, L., & Bar-On, R. (2012). The role of personality traits, core self-evaluation, and emotional intelligence in career decision-making difficulties. *Journal of employment counseling* (49), 118- 129.
- Di Fabio, A., Palazzeschi, L., Levin, N., & Gati, I. (2015). The Role of Personality in the Career Decision-Making Difficulties of Italian Young Adults. *Journal of Career Assessment*, Vol. 23(2), 281-293.
- Gati, I., Krausz, M., & Osipow, S. H. (1996). A taxonomy of difficulties in career decision making. *Journal of Counseling Psychology* (43), 510-526.
- Hroncová, K., Šišková, M., Sollár, T., & Sollárová, E. (2016). Konštruktový aspekt validity Dotazníka na meranie ťažkostí v kariérovom rozhodovaní (EPCD) v slovenských podmienkach. *Psychológia práce a organizácie 2016*, Nitra, UKF, 66-75.
- Kaliská, L., & Nábělková, E. (2015). *Psychometrické vlastnosti a slovenské normy Dotazníkov črtovej emocionálnej inteligencie pre deti, adolescentov a dospelých*. Banská Bystrica: Belianum.
- Kaliská, L., Nábělková, E., & Salbot, V. (2015). *Dotazníky črtovej emocionálnej inteligencie TEIQue-SF/TEIQue-CSF: manuál k skráteným formám*. Banská Bystrica: Belianum.
- Lounsbury, J. W., & Gibson, L. W. (2011). *Career Decidedness Scale*. Knoxville, TN USA, Resource Associates, Inc.
- Petrides, K.V. (2009). *Trait Emotional Intelligence Questionnaire (TEIQue)*. Technical Manual. London: London Psychometric Laboratory.
- Puffer, K.A. (2011). Emotional Intelligence as a Salient Predictor for Collegians' Career Decision Making. *Journal of Career Assessment* 19(2), 130-150. DOI: 10.1177/1069072710385545.
- Saka, N., Gati, I., & Kelly, K. R. (2008). Emotional and Personality-Related Aspects of Career-Decision-Making Difficulties. *Journal of Career Assessment* 16(4), 403-424.
- Sollárová, E. (2016). Ťažkosti v kariérovom rozhodovaní pred a po druhej smerovej voľbe. *Rozhodovanie v kontexte kognície, osobnosti a emócií V*. Nitra, UKF, 20-37.

MOTIVY AGRESE U DĚTÍ V MLADŠÍM ŠKOLNÍM VĚKU A VÝCHOVNÉ STYLY JEJICH RODIČŮ

MOTIVES OF AGGRESSION IN PRIMARY SCHOOL-AGED CHILDREN AND THEIR PARENT'S UPBRINGING STYLES

¹Eva Šírová, ²Hana Bergerová, ¹Ilona Gillernová

¹FF UK Praha, ²SOŠV Hradec Králové-Kukleny

eva.sirova@ff.cuni.cz, h.bergerova@seznam.cz, ilona.gillernova@ff.cuni.cz

Abstrakt

Příspěvek se zaměřuje na motivy agrese u dětí v mladším školním věku, vývojové trajektorie agrese, genderové rozdíly v motivech agrese a jejich souvislost s výchovným stylem rodičů. Cílem výzkumu bylo prozkoumat motivy agrese u dětí v mladším školním věku a sledovat vliv věku, pohlaví, sourozeneckých konstelací a rodičovských stylů na motivy agrese. Nenašli jsme žádný významný rozdíl mezi skupinami na základě věku, pohlaví, sourozenecké konstelace nebo rozvodu rodičů. Hlavním zjištěním bylo nalezení osmi významných korelací u chlapců a čtyř významných korelací u dívek mezi faktory agrese FTT a výchovným stylem rodičů.

Klíčová slova: agrese; vývojové trajektorie agrese; Test pohádek; rodičovský styl

Abstract

The paper focusses on the motives of aggression in primary school aged children, on developmental trajectories of aggression, gender differences in motives of aggression and their connection with the upbringing style of their parents. The objective of the research was to examine motives of aggression in primary school aged children and examine the effects of age, gender, sibling birth order, and parenting styles on motives of aggression. We didn't find any significant difference among groups based on age, gender, sibling birth order or divorce of parents. The main finding was the discovery of eight significant correlations in boys and four significant correlations in girls between FTT's factors of aggression and their parents' upbringing styles.

Key words: aggression; developmental trajectories of aggression; the Fairy Tale Test; parenting style

Článek Motivvy agrese u dětí v mladším školním věku a výchovné styly jejich rodičů vznikl v rámci programu UK Progres č. Q15 s názvem „Životní dráhy, životní styly a kvalita života z pohledu individuální adaptace a vztahu aktérů a institucí“.

ÚVOD

Agrese se vyskytuje v mnoha formách. Nejčastěji je vymezována jako vysílání nějakého škodlivého podnětu jiné osobě se záměrem ublížit a s očekáváním, že averzní podnět dosáhne svého cíle (např. Čermák, 1995). Mezi nejběžnější projevy agrese dle Coulacoglou, Souyouldzoglou a Atsarou (2008) patří destrukce předmětů, fyzické útoky, zabití, mučení, sexuální zneužívání, vyhrožování pomocí gest či slovně, ponižování a urážení druhých, krádeže a lhaní. Ačkoliv je výše jmenované chování jednoznačně maladaptivní, naprostá absence agrese může rovněž znamenat chybu přizpůsobení. Americký psychoanalytik Furst (1998) se domnívá, že inhibice agrese může vést k poškození ega a může mít v jedincově budoucím životě významné negativní důsledky.

V našem výzkumu se zabýváme agresí dětí mladšího školního věku, která se nemusí navenek projevovat, ale vnitřně ji však dítě prožívá. To znamená, že se objevuje v myšlení, ale ne v činech. Zkoumáme motivy agrese pomocí Testu pohádek (FTT), ve kterém můžeme najít osm faktorů agrese. Jedná se o orální agresi (OA), agresi jako projev dominance (AGRDOM), instrumentální agresi (AGRINSTR), impulsivní agresi (AGRIMP), agresi jako projev závisti (AGRENVY), agresi jako projev žárlivosti (AGRJEAL), agresi jako obranu (AGRDEF) a jako agresi jako odplatu (AGRRET) (Coulacoglou, 2010).

Vycházeli jsme z výzkumů koncepce evolučních trajektorií agrese a z teorií genderových rozdílů v projevech agrese. Mezi výzkumné cíle patřilo hodnocení agrese u dětí v českém vzorku, srovnání hodnot agrese podle věku (6-7, 8, 9-10 a 11 let) a pohlaví (chlapci a dívky), hodnocení vlivu pořadí narození a výchovného stylu rodičů na vývoj agrese.

METODY

Test pohádek

Test pohádek (FTT) (Coulacoglou, 2010) je projektivní osobnostní test pro děti od 6 do 12 let. Dosud byl standardizován a publikován v Řecku, Francii, Německu, Itálii, Španělsku, Maďarsku, Polsku, na Slovensku, v Rusku, Turecku, Číně, Indii, Venezuele, Kolumbii, Mexiku a Peru. Vzhledem k tomu, že projektivní a terapeutická hodnota pohádek je nyní po letech výzkumu široce akceptována, je FTT jediným standardizovaným psychometrickým nástrojem, který využívá hodnoty pohádek na diagnostické úrovni. Platnost konstrukce FTT byla zkoumána dvěma způsoby: (a) Interní validita: pomocí faktorové analýzy a porovnáním hodnot faktorů FTT a obranných mechanismů a (b) Externí validita: prostřednictvím srovnání se

strukturovanými dotazníky osobnosti rysů a poruch, jako je například the Child Behaviour Checklist for parents (CBCL), Beck Youth Inventories (BYI) a Aggression Questionnaire (AQ). Retestová reliabilita se pohybuje od střední až vysokou pro většinu proměnných.

Test je složen z 21 karet, manuálu a 25 protokolů. Karty jsou rozděleny do 7 setů po třech kartách, které jsou dětem předkládány současně. Každý set vyobrazuje určitou pohádkovou postavu z pohádek o Červené Karkulce, Sněhurka a sedm trpaslíků a Jack a kouzelná fazole, resp. z jakékoli pohádky o obrovi, a scénky z pohádek o Červené Karkulce a Sněhurka a sedm trpaslíků. Ke každému setu karet jsou připojeny otázky, které pomáhají lépe interpretovat dětské odpovědi (Coulacoglou, 2010).

Pohádkové postavy, které jsou v testu vypořádány, byly vybrány proto, že z příběhu není jasné, jaké jsou jejich myšlenky, pocity a motivy chování (např. čtenář neví, zda vlk napadl Karkulku proto, že byl hladový, nebo proto, že byl zlý). Dítě tudíž skrze proces identifikace do postav projikuje vlastní myšlenky a pocity. FTT nezkoumá přímé projevy agrese, ale soustředí se na skryté motivy tohoto chování. V FTT se agresivní odpovědi objevují nejčastěji u karet čaroděnic a obrů (Coulacoglou et al., 2008).

FTT je administrován individuálně, měl by být dokončen v rámci jednoho sezení a rozhovor trvá přibližně 45 minut. Před, během, i po testové situaci se sleduje chování dítěte. Před administrací testu musí examinátor zjistit, zda dítě zná pohádky o Červené Karkulce, Sněhurka a sedm trpaslíků a alespoň jednu pohádku o obrovi. V případě České republiky, kde pohádka o Jackovi a kouzelné fazoli není příliš rozšířená, stačí, že dítě ví, kdo obr je, jak vypadá a jaké má charakteristiky (např. je vysoký, je silný apod.). Pokud dítě jednu nebo více z těchto pohádek nezná, examinátor by mu ji měl převyprávět a test přesunout na jiný den. V tomto meziobdobí se obsah pohádky vstřebává do nevědomí. V následujícím setkání je dítě již dobře připraveno na testovou situaci (Coulacoglou, 2010).

FTT lze interpretovat kvantitativně i kvalitativně. Kvantitativní interpretace zahrnuje hodnocení a kódování. Většina z 30 proměnných je ohodnocena stupnicí 1-3 bodů. Některé proměnné jsou hodnoceny jako pozitivní (+1) nebo negativní (-1). FTT hodnotí 30 osobnostních proměnných, které spadají do 6 širokých aspektů osobnostního fungování: impulzy (9), touhy (3), potřeby (5), ego funkce (8), emoční stavy (3), objektivní vztahy (2). Kvalitativně se hodnotí velké množství obranných mechanismů, rodinná dynamika (Oidipův komplex, sourozenecká rivalita, vztah s rodiči), fungování ega a povaha úzkosti.

Dotazník stylů výchovy

Dotazník stylů výchovy pro děti od 8 do 12 let je původní český test (Čáp, Čechová, & Bosček, 2000). Test pracuje s modelem devíti polí. Dotazník zjišťuje čtyři komponenty výchovy pro každého z rodičů: emoční vztah (kladný a záporný), požadavky a volnost. Kombinace jednotlivých komponentů výchovy vytváří nové formy se specifickými kvalitami (viz Tabulka 1).

Tabulka 1. Model devíti polí způsobu výchovy (Čáp, 1995 podle Čáp et al., 2000, s. 6)

Emoční vztah	Řízení	Silné	Střední	Slabé	Rozporné
Záporný		1. výchova autokratická , tradiční, patriarchální		2. liberální výchova s nezájmem o dítě	3. pesimiální forma výchovy, rozporné řízení se záporným vztahem
Záporněkladný		9. výchova emočně rozporná , jeden z rodičů zavrhuje, druhý extrémně kladný nebo dítě je s ním v koalici			
Kladný		4. výchova přísná a přitom laskavá	5. optimální forma výchovy se vzájemným porozuměním a přiměřeným řízením	6. laskavá výchova bez požadavků a hranic	7. rozporné řízení relativně vyvážené kladným emočním vztahem
Extrémně kladný				8. kamarádský vztah , dobrovolné dodržování norem	

Dotazník stylů výchovy jsme zadávali pouze dětem ve věkovém rozpětí 8 – 11 let po Testu pohádek, který je náročnější a vyžaduje kreativní myšlení.

VÝZKUMNÝ VZOREK

Výzkumný vzorek tvořilo 91 probandů, 35 chlapců (38%) a 56 dívek (62%) ve věku 6 až 11 let (8 šestiletých (9%), 15 sedmiletých (17%), 21 osmiletých (23%), 11 devítiletých (12%), 16 desetiletých (18%) a 20 jedenáctiletých dětí (22%)). Výzkumný vzorek tvořilo 24 dětí nejmladších (28%), 18 dětí prostředních (21%), 31 dětí nejstarších (37%) a 12 jedináček (14%). Výzkumný vzorek byl tvořen 51 dětmi (56%) z úplných rodin a 26 dětmi (29%) z rodin rozvedených.

VÝSLEDKY

Nejčastěji se objevujícím faktorem agrese v našem vzorku byla jednoznačně *Impulzivní agrese* (AGRIMP), která tvořila celých 44% výskytu a měla průměr 2,31 bodů. Druhým nejčastěji skórovaným faktorem byla *Agrese jako odplata* (ARGRRET) s hrubým skórem 109 bodů (průměr - 1,2 bodů; 23%). Další faktory měly následující pořadí: *Orální agrese* (OA; 50 bodů; průměr - 0,54 bodu; 10%), *Agrese jako obrana* (AGRDEF; 41 bodů; průměr - 0,45 bodu; 8,5%), *Instrumentální agrese* (AGRINSTR; 23 bodů; průměr: 0,25 bodu; 5%), *Agrese jako projev dominance* (AGRDOM; 22 bodů; průměr - 0,23 bodu; 4,5%) a *Agrese jako projev závisti* (AGRENVY; 12 bodů; průměr - 0,13 bodu; 3%). Faktorem, který se vyskytoval nejméně často, byla *Agrese jako projev žárlivosti* (AGRJEAL) s 10 body, které tvořily pouhé 2% výskytu. Průměrná hodnota *Agrese jako projevu žárlivosti* byla 0,11 bodu.

Nebyly zjištěny žádné významné rozdíly v celkové agresi podle věku (6-7, 8, 9-10 a 11 let) nebo pohlaví (chlapci a dívky). Po prozkoumání vlivu pořadí narození dítěte na dětskou agresi nebyl mezi skupinami (nejstarší, prostřední, nejmladší a jedináček) žádný významný rozdíl. I když prostřední děti zaznamenaly vyšší skóre než jiné skupiny, tento rozdíl nebyl dostatečně velký, aby byl považován za významný. Dále byl zkoumán vliv rozvodu rodičů na vývoj agresivního chování dítěte. Tyto děti sice skórovaly výše, ale ne signifikantně.

Výsledky ukazují, že výchovné styly 1 a 9 by mohly hrát roli ve vývoji dětské agrese. Na hladině významnosti $\alpha = 0,05$ byl ve vzorku chlapců nalezen významný pozitivní vztah mezi AGRRET a AGRINSTR a negativní emoční složkou matky (M-N) a otce (F-N). Na hladině významnosti $\alpha = 0,05$ byl nalezen významný negativní vztah mezi AGRIMP a otcovou složkou požadavků a kontroly (F-C) a složkou volnosti otce (F-F). Na hladině významnosti $\alpha = 0,01$ byl u chlapců zjištěn významný pozitivní vztah mezi faktorem OA a komponentou volnosti matky (M-F) a významný negativní vztah mezi AGRIMP a matčinou složkou požadavků a kontroly (M-C).

U dívek byl nalezen na hladině významnosti $\alpha = 0,05$ významný pozitivní vztah mezi OA a kladným emočním vztahem matky (M-P). Na hladině významnosti $\alpha = 0,05$ byl nalezen významný negativní vztah mezi faktorem AGRDOM a komponentou volnosti u matky (M-F). Na hladině významnosti $\alpha = 0,01$ byl nalezen významný pozitivní vztah mezi požadavky otce (F-C) a AGRDEF a mezi AGRDOM a komponentou požadavků a kontroly u matky (M-C).

DISKUSE

Nejčastěji se vyskytujícím faktorem u našeho vzorku byla *impulzivní agrese* (44%). Domníváme se, že děti ze všech zemí skórují nejvýše u tohoto faktoru, protože jim Test pohádek umožňuje ventilovat jejich přirozené agresivní tendence bez následných důsledků, jakým by byl v běžném životě s největší pravděpodobností trest za jejich chování. Dalším důvodem pro nejvyšší skóry u tohoto faktoru může být konstrukce Testu pohádek. *Impulzivní agrese* se skóruje ve chvíli, kdy dítě k agresivnímu jednání neuvede důvod (Coulacoglou, 2010). Dítě inhibované, úzkostné či nervózní z testové situace nebude schopné uvést důvody agresivního jednání postav, i kdyby to tak pociťovalo. Dále nezískáme hlubší informace od dítěte, které není ochotné z jakéhokoliv důvodu s administrátorem spolupracovat.

Pořadí četnosti faktorů agrese z Testu pohádek se u chlapců a dívek lišilo jen v jediném bodě – dva nejméně časté faktory byly v opačném pořadí. Vysvětlením pro tyto výsledky může být, že se jedná o pouhou náhodu. Náš výzkumný vzorek nebyl dostatečně velký na to, abychom z něj mohly vyvozovat všeobecné závěry. Chlapců (35) bylo navíc podstatně méně než dívek (56). Je možné, že na reprezentativním vzorku, bychom zjistily, že se chlapci a dívky ve skórech těchto faktorů neliší.

Stejně tak je tomu u hodnocení výchovného stylu rodičů. Výchovný styl 8 byl nalezen pouze u tří dětí, výchovný styl 7 pouze u jednoho dítěte a výchovný styl 6 nebyl nalezen ani u jednoho probanda. Z toho důvodu jsme byly nuceny využít k vyhodnocení těchto dat pouze deskriptivní statistiku. Informace, které z těchto údajů vyvozujeme, jsou pouze domněnky, které jsou nutné před vytvořením obecných závěrů hlouběji prozkoumat na větším a reprezentativním výzkumném vzorku.

Nejčastějším stylem výchovy byl styl výchovy 1, který se vyskytl u 21 dětí (35,5%). Tento styl výchovy je charakteristický silným nebo středním výchovným řízením a záporným emočním stylem. Namísto podpory a motivování dítěte je v rodině využíváno přísných příkazů a zákazů, a v případě neuposlechnutí dítěte také přísných trestů. Zesměšňování dítěte a jeho srovnávání se sourozencem či jiným dítětem je na denním pořádku. Celkové klima v rodině je negativní (Čáp et al., 2000). Není překvapením, že byla u tohoto stylu nalezena nejvyšší průměrná hodnota celkové agrese (kromě výchovného stylu 7, který sice dosáhl 10 bodů, ale tohoto výsledku bylo dosaženo na základě dat od jediného dítěte). Celková průměrná hodnota agrese u dětí s výchovným stylem 1 byla 6,38 bodů. Na základě těchto výsledků se zdá, že výchovný styl 1 (*Výchova autokratická, tradiční, patriarchální*) není vhodným výchovným stylem a že by mohl hrát roli v rozvoji agresivního jednání.

Druhým výchovným stylem, ktorý dosahoval vysokých priemerných hodnôt celkovej agrese je výchovný styl 9, výchova emočne rozporná, jeden z rodičov zavrhuje, druhý extrémne kladný alebo dieťa je s ním v koalícii. U tohoto stylu bola priemerná hodnota celkovej agrese 6,17 bodů. Čáp et al. (2000) uvádzajú, že je toto výchovné prostredie relatívne pozitívne pre dievčatá, nie však pre chlapcov. Z nášho vzorku do tejto kategórie spadalo len 6 detí (3 chlapci, 3 dievčatá), čož nie je dostatok dát pre vyvodzovanie akýchkoľvek záverů. Podľa dát, ktoré máme k dispozícii, sa ničméně zdá, že by i tento výchovný styl 9 mohol hrať rolu v rozvoji agrese.

Nejmenšie priemerné hodnoty celkovej agrese (2 body) dosáhli deti s výchovným stylem 8 (slabé riadenie a extrémne kladný emočný vzťah, dieťa má s rodičmi kamarátsky vzťah a dobrovoľne dodržiava normy). Bohužel i tu je veľkým limitom počet respondentů v skupině. Tá je tvorená len tromi deťmi. Čáp et al. (2000) zistili, že sa časť detí z tejto skupiny vyznačuje značnou svedomitosťou, vytrvalosťou a stabilitou. Domnievajú sa, že je tomu tak preto, že sa dieťa identifikuje s rodičom, s ktorým má extrémne kladný vzťah, a tudíž u neho nie je nutné využívať silnejšieho výchovného riadenia. Ak už tri deti z nášho výskumného vzorku spadali do tejto kategórie alebo do zvyšnej časti osmého poľa, získali najmenšiu priemernú hodnotu celkovej agrese. Zdá sa, že by výchovný styl 8 mohol byť v negatívnom vzťahu s prožívanou agresiou. Piaty výchovný styl, ktorý je autorom testu považovaný za optimálny, dosáhol priemerně 4,6 bodů, s ktorými sa radí na tretiu pozíciu najnižších dosadených hodnôt. Do tohoto poľa spadalo 5 detí.

LITERATURA

- Coulacoglou, C. (2010). *The Fairy Tale Test (FTT)*. Athens, Greece: Fairy Tale Test Society.
- Coulacoglou, C., Souyouldzoglou, M., & Atsarou, A. (2008). A study of aggression in children through The Fairy Tale Test. In C. Coulacoglou (Ed.), *Exploring the child's personality* (63-74). Springfield, USA: Charles C Thomas.
- Čáp, J., Čechová, V., & Bosček, P. (2000). *Dotazník stylů výchovy pro děti od 8 do 12 let*. Praha, ČR: Institut pedagogicko-psychologického poradenství ČR.
- Čermák, I. (1995). Osobnostní přístup k agresii: otevřená koncepce. *Československá psychologie*, 49(3), 219-228.
- Furst, S. (1998). A psychoanalytic study of aggression. *The Psychoanalytic Study of the Child*, 53, 159-180.

VZŤAH MEDZI STRACHOM ZO SMRTI, ZMYSLOM ŽIVOTA A RELIGIOZITOU

A RELATION BETWEEN FEAR OF DEATH, MEANING OF LIFE AND RELIGIOSITY

Peter Teličák

Ústav experimentálnej psychológie, Centrum spoločenských a psychologických vied SAV

petertelicak@gmail.com

Abstrakt

Cieľom štúdie je analýza vzťahov medzi strachom zo smrti, zmyslom života a religiozitou. Okrem korelačnej analýzy, výskum mapuje rozdiely v úrovni prežívania strachu zo smrti medzi mužmi a ženami a mladšími dospelými a dospelými v strednom veku. Výskumný súbor bol tvorený 480 respondentmi. Údaje boli získané prostredníctvom Collett Lesterovho Dotazníka strachu zo smrti, Dotazníka na meranie životnej zmysluplnosti od Stegera a pomocou Dotazníka náboženskej významnosti, ktorého autorom je Roy. Korelačná analýza potvrdila stredne silný kladný vzťah medzi zmyslom života a religiozitou. Preukázala sa tiež interakcia medzi úrovňou zmyslu života a úrovňou hľadania zmyslu života pri predikcii strachu zo smrti iných. Výsledky taktiež poukazujú na prítomnosť rozdielov medzi mužmi a ženami a medzi vekovými skupinami v percepcii strachu zo smrti. Najväčší rozdiel, bol zaznamenaný v úrovni strachu zo smrti iných, kde ženy a mladší dospelí skórovali vyššie.

Kľúčové slová: smrť; zmysel života; religiozita

Abstract

The purpose of this study is to find relations between a fear of death, a meaning of life and religiosity. Besides the correlation analysis, research maps differences in the level of fear of death between men and women and younger adults and adults in middle age. The research sample includes 480 respondents. The data was collected by Collet's Lester Questionare on Death, Steger's Meaning in Life Questionnaire and Roy's Religiosity Salience Questionnaire. Correlation analysis confirmed a medium positive relation between the meaning of life and religiosity. Also, an interaction had been shown between a level of meaning of life and a level of seeking a meaning of life in the prediction of fear of death of others. Results show a presence of difference between males and females and between age groups in their perception of fear of death. Females and younger adults scored higher in fear of the death of others.

Key words: death; meaning of life; religiosity

ÚVOD

Existenciálne otázky zasahujú do osobnosti človeka a ovplyvňujú ich (Weems et al, 2004; Yalom, 2006; Jacobsen, 2007). Jednou z najpálčivejších otázok je vedomie smrteľnosti, ktoré je primárnym zdrojom úzkosti prítomným už v rannom detstve (Yalom, 2006). Fenomén strachu zo smrti má viac dimenzií, prítomných na intrapersonálnej a interpersonálnej úrovni. Človeka okrem vedomia vlastnej smrteľnosti znepokojuje aj smrteľnosť jeho blízkych (Lester, 2004; Yalom, 2006). Výskumy naznačujú, že strach zo smrti môže byť odlišný u mužov a žien. Aj keď výskum Fortnera & Neimeyera (1999) síce nepreukázal prítomnosť rozdielov, výskumné zistenia Cicirelliho (1998) a Petersona a Plehna (1999) naznačujú, že ženy majú vyššiu úroveň strachu zo smrti ako muži. Kisvetrová a Králová (2014) potvrdzujú tieto rozdiely aj naprieč kultúrami. Boli zaznamenané taktiež rozdiely v úrovni percepcie strachu zo smrti medzi vekovými skupinami (Wong et al., 1988; Cicirelli, 1998). Obdobie dvadsiateho roku života je považované za najviac zúskostňujúce čo sa týka vnímania smrteľnosti (Yalom, 2006). Mladší dospelí dosahujú vyššie úrovne strachu zo smrti v porovnaní so staršími dospelými (Kastenbaum, 2000; Russac et.al, 2007). Priebeh uvedomovania si strachu zo smrti nemá lineárny priebeh. Mladší dospelí majú väčší strach zo smrti ako dospelí v strednom veku, naproti tomu starší dospelí oproti dospelým v strednom veku sa smrti boja viac (Wong et al., 1988). Významným zistením je aj vzťah medzi strachom zo smrti a zmyslom života. Yalom (2006) predpokladá, že strach zo smrti má negatívny vzťah so zmyslom života, čo sa aj výskumne potvrdilo (Lyke, 2013). Vyššie úrovne prežívaného zmyslu života dosahujú oproti mladým dospelým dospelí v strednom veku a starší (Reker & Fry, 2003), čo môže mať vplyv aj na percepciu strachu zo smrti (Kastenbaum, 2000). Jedným zo zdrojov zmysluplného života je religiozita (Emmons, 2005; Park, 2013). Človeku ponúka možnosť nachádzať zmysluplnú interpretáciu v životných situáciách (Stríženec, 2007). Religiozita poskytuje integrovaný súbor presvedčení, cieľov a významov, ktoré napomáhajú pri riešení osobných situácií a problémov (Park, 2013).

CIEĽ VÝSKUMU

Zámerom štúdie je poukázať na prítomnosť existenciálnych otázok v živote človeka a výskumne potvrdiť nie len teoretické koncepty Yaloma (2006), ale aj verifikovať výsledky štúdií spomenuté v teoretickom úvode (Wong et al, 1988; Russac et al, 2007; Park, 2013; Lyke, 2013). Cieľom výskumu je teda analýza vzťahov medzi strachom zo smrti, zmyslom života a religiozitou. Okrem korelačnej analýzy, výskum mapuje rozdiely v úrovni prežívania strachu

zo smrti medzi mužmi a ženami a mladšími dospelými a dospelými v strednom veku. Predpokladáme, že aktuálny zmysel života bude záporne korelovať so strachom zo smrti (vlastnej smrti, vlastného zomierania, smrti iných a zomierania iných) a kladne s religiozitou. Tiež predpokladáme, že budú existovať rozdiel medzi ženami a mužmi a taktiež medzi mladšími dospelými a dospelými v strednom veku v úrovni percepcie strachu zo smrti (vlastnej smrti, vlastného zomierania, smrti iných a zomierania iných). Existuje vzájomná interakcia medzi aktuálnym zmyslom života a hľadaním zmyslu života pri predikcii strachu zo smrti (vlastnej smrti, vlastného zomierania, smrti iných a zomierania iných)?

METÓDA

Výskumný súbor

Výskumný súbor tvorili dve skupiny dospelých: mladších a v strednom veku. Skupina mladších dospelých bola ohraničená vekom od 18 do 30 rokov ($M=25.09$, $SD= 3.64$) a skupina v strednom veku od 31 do 55 rokov ($M= 39.64$, $SD=6.73$). Súbor bol tvorený celkovo 480 respondentmi vo veku od 18 do 55 rokov ($M=33.06$, $SD=9.13$), z čoho bolo 60% (289) žien a 40% (191) mužov. Skupina mladších dospelých bola zastúpená 217 respondentmi (42%) z čoho je 81 mužov (37%) a 136 žien (63%). Skupinu v strednom veku tvorilo 263 respondentov z čoho 110 bolo mužov (42%) a 153 žien (58%). Zber dát sme realizovali od konca októbra do konca združeniami. Ako metóda výberu respondentov bol zvolený stratifikovaný výber. Výskumný plán mal charakter korelačného s tým, že sa že sa jednalo o kvantitatívny druh výskumu.

Metódy merania

Dotazník zmyslu života (Steger, 2006) bol použitý na meranie úrovne súčasného zmyslu a úrovne hľadania zmyslu života. Desať položkový dotazník zmyslu života tvoria dve subškály po 5 položiek. Prvá dimenzia meria úroveň prítomnosti zmyslu života. Vnútoraná konzistencia dimenzie v našom súbore má hodnotu $\alpha = 0.90$. Druhá dimenzia meria úroveň hľadania zmyslu života. Vnútoraná konzistencia dimenzie v našom súbore má hodnotu $\alpha = 0.79$.

Collett - Lesterov dotazník strachu zo smrti (Lester, 2004) sme použili na meranie strachu zo smrti. Dotazník zahŕňa štyri dimenzie po 7 položiek a to strach z vlastnej smrti, strach z vlastného zomierania, strach zo smrti iných a strach zo zomierania iných. Hodnoty vnútornej

konzistencie (Cronbachova alfa) týchto dimenzií sa v našom súbore pohybovali na vysokej úrovni od 0.81 po 0.85.

Dotazník náboženskej významnosti (Roy, in Petersen, Roy, 1985) sme použili na meranie religiozity: dôležitosť náboženstva v živote človeka. Jedná sa o troj položkovú škálu s vnútornou konzistenciou v prezentovanom súbore $\alpha = 0.96$.

VÝSLEDKY

Výsledky korelačnej analýzy v tab. 1 ukazujú, že úroveň religiozity signifikantne, stredne kladne koreluje s úrovňou aktuálneho zmyslu života a signifikantne, slabo záporne koreluje s úrovňami: strachu z vlastnej smrti, strachu z vlastného zomierania, strachu zo zomierania iných a strachu zo smrti iných. Taktiež môžeme konštatovať, že úroveň aktuálneho zmyslu života signifikantne, slabo záporne koreluje s úrovňou strachu z vlastnej smrti, strachu z vlastného zomierania, strachu zo smrti iných a strachu zo zomierania iných.

Tabuľka 1 Spearmanove korelácie medzi skúmanými premennými

	Strach z vlastného zomierania	Strach zo smrti iných	Strach zo zomierania iných	Religiozita	Aktuálny zmysel života	Hľadanie zmyslu života
Strach z vlastnej smrti	0.471**	0.461**	0.436**	-0.260**	-0.221**	-0.017
Strach z vlastného zomierania	-	0.521**	0.548**	-0.177**	-0.189**	0,095*
Strach zo smrti iných		-	0.648**	-0.105*	-0.175**	0.089
Strach zo zomierania iných			-	-0.238**	-0.232**	0.048
Religiozita				-	0.416**	0.224**
Aktuálny zmysel života					-	0.229**

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$

Analýza rozdielov

Výsledky Mann - Whitneyho U testu ukazujú, že rozdiely medzi vekovými skupinami sú štatisticky signifikantne prítomné len pri strachu z vlastnej smrti a strachu zo smrti iných. Najväčší rozdiel bol v úrovni strachu zo smrti iných, kde skupina mladých dospelých

dosahovala vyššie skóre s mierou efektu na nízkej úrovni (tab. 2). Na strane druhej, rozdiely medzi mužmi a ženami sa preukázali vo všetkých štyroch úrovniach strachu zo smrti ako štatisticky signifikantné. Najväčší rozdiel bol v úrovni strachu zo smrti iných, kde ženy dosahovali vyššie skóre s mierou efektu na nízkej úrovni (tab. 2).

Tabuľka 2 Mann - Whitneyho U test. Analýza rozdielov medzi vekovými skupinami a medzi mužmi a ženami

Strach zo smrti	Skupina	N [480]	Priemerné poradie[MR]	U	sig	r
Vlastná smrť	(18-30 r.)	217	255.58	25262.5	0.030	0,10
	(31-55 r.)	263	228.06			
Vlastné zomieranie	(18-30 r.)	217	246.75	27178.5	0.369	0,05
	(31-55 r.)	263	235.34			
Smrť iných	(18-30 r.)	217	263.79	23482.5	0,001	0.15
	(31-55 r.)	263	221.29			
Zomieranie iných	(18-30 r.)	217	251.34	26182.5	0.119	0,07
	(31-55 r.)	263	231.55			
Vlastná smrť	Muži	191	224.14	24475.0	0.035	0.05
	Ženy	289	251.31			
Vlastné zomieranie	Muži	191	214.17	22571.0	0.001	0,12
	Ženy	289	257.9			
Smrť iných	Muži	191	200.07	19877.0	0,000	0.20
	Ženy	289	267.22			
Zomieranie iných	Muži	191	216.22	22991.0	0.002	0,10
	Ženy	289	256.45			

Poznámka: Dvojsmerný test signifikancie

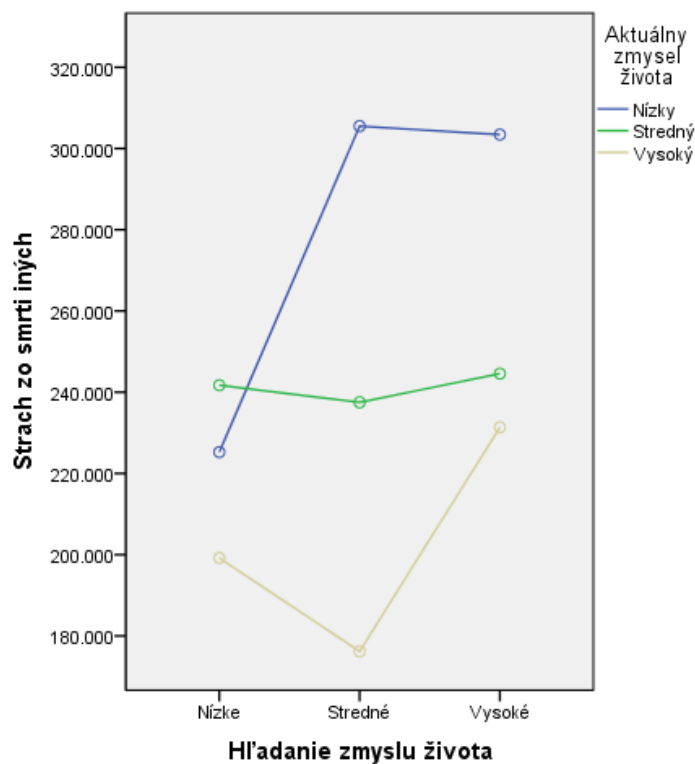
Interakčná analýza

Na základe analýzy metódou dvojcestná analýza rozptylu na základe poradia (ANOVA on ranks) (Iman, 1974; Conover a Iman, 1976) môžeme konštatovať, že je prítomná štatisticky signifikantná interakcia medzi dimenziami aktuálneho zmyslu života a hľadania zmyslu života len pri predikcii strachu zo smrti iných, ktorú aj nižšie prezentujeme. Pričom skupina respondentov disponujúcich vysokým aktuálnym zmyslom života v porovnaní s dvoma ostatnými skupinami má nižšiu úroveň strachu zo smrti iných. Najvýraznejšie stúpajúcu tendenciu strachu zo smrti iných má skupina s najnižším aktuálnym zmyslom života, kedy pri strednej úrovni hľadania zmyslu života má najvyššie hodnoty strachu zo smrti iných. Naproti tomu skupina s najvyššou hodnotou aktuálneho zmyslu života pri strednej úrovni hľadania zmyslu života disponuje najnižšou hladinou strachu zo smrti iných. Vid' tabuľku č.3 a graf č.1.

Tabuľka 3 Interakcia medzi aktuálnym zmyslom života a hľadáním zmyslu života pri predikcii strachu zo smrti iných

	Suma štvorcov	df	F	p	Parciálna Eta ²
Aktuálny zmysel života	406416.055	2	11.180	0.000	0.045
Hľadanie zmyslu života	105388.623	2	2.899	0.046	0.012
Aktuálny zmysel života * Hľadanie zmyslu života	188996.365	4	2.599	0.036	0.022
Reziduály	8924224.292	471			

R² = 0,068

Graf 1 Interakcia medzi aktuálnym zmyslom života a hľadáním zmyslu života pri predikcii strachu zo smrti iných

DISKUSIA

Otázkou po zmysle je človek konfrontovaný naprieč celým svojim životným príbehom. Vzťahy, práca v neposlednom rade choroba a smrť sa pre neho stávajú míľnikmi s ktorými je nútený sa zmysluplne vyrovnávať. Sme si vedomí zložitosti daného fenoménu, čomu nasvedčuje aj množstvo výskumných štúdií a teoretických prác reflektujúcich problematiku existenciálnych otázok v živote človeka. Výsledky výskumu potvrdzujú prítomnosť

vzájomných vzťahov medzi strachom zo smrti, zmyslom života a religiozitou a poukazujú na rozdiely v percepcii strachu zo smrti medzi mužmi a ženami a taktiež aj medzi vekovými skupinami. V prezentovanej štúdií vykazujú ženy oproti mužom väčší strach zo smrti a to na úrovni ako intrapersonálnej (strach z vlastnej smrti a vlastného zomierania) tak aj interpersonálnej (strach zo smrti iných a zomierania iných). Čo môžeme interpretovať v súlade so zisteniami od Kisvetrovej a Královej (2014) ako kultúrny fenomén. Oproti tomu rozdiely medzi vekovými skupinami v percipovaní strachu zo smrti boli signifikantne preukázateľne zistené len v dvoch úrovniach: strachu z vlastnej smrti a strachu zo smrti iných. V oboch spomenutých úrovniach vyššie skórovala skupina mladých dospelých, čo v konečnej miere poukazuje na zhodu s výskumnými zisteniami (Wong et al, 1988; Russac et al, 2007) pričom najvýraznejší rozdiel medzi vekovými skupinami zaznamenala úroveň strachu zo smrti iných. Smrť blízkeho môže byť pre mladého dospelého rizikovým faktorom v jeho ďalšom psychosociálnom vývine (Erikson, 2015). Oproti dospelým v strednom veku sa mladí dospelí nachádzajú na začiatku procesu budovania svojho životného príbehu. V porovnaní s dospelými v strednom veku, ktorí by už mali disponovať pracovným zaradením, spoločenským statusom sa mladí dospelí nachádzajú v období charakterizovanom psychosociálnou krízou doprevádzanou voľbou medzi intimitou a osamelosťou (Erikson, 2015). Najvýraznejšie hodnoty rozdielov medzi vekovými skupinami a medzi mužmi a ženami v percepcii strachu zo smrti zaznamenala úroveň strachu zo smrti iných. Smrť druhého, blízkeho je pre človeka rovnakou hrozbou ako jeho vlastná smrť, zúžkostňuje ho, čo ako jeden z faktorov zasahuje do vzorcov jeho osobnosti a ovplyvňuje ich (Yalom, 2006). Zaujímavé zistenie nám ponúka signifikantný, stredne silný vzťah medzi religiozitou a aktuálnym zmyslom života, čo potvrdzuje zistenia od Parkovej (2013), ktorá uvažuje o prepojení religiozity s prežívaním zmysluplného života. Religiozita, ako jeden z faktorov zmysluplného života, môže napomáhať k adaptácii sa človeka pri riešení osobných situácií a problémov. V súlade s Yalomovým (2006) teoretickým predpokladom, sme potvrdili negatívny vzťah medzi zmyslom života a strachom zo smrti, ktorý výskumne v intrapersonálnom aspekte potvrdil aj Lyke (2013). Naš výskum sa sústredil aj na interpersonálny aspekt (strach zo smrti iných a zomierania iných), avšak vzájomné vzťahy aktuálneho zmyslu života a štyroch úrovní strachu zo smrti sú však pomerne nízke. Zaujímavým zistením štúdie je interakcia medzi hodnotami aktuálneho zmyslu života a hľadania zmyslu života pri predikcii strachu zo smrti iných. Ľudia, ktorí disponujú nízkou úrovňou aktuálneho zmyslu života a sú v procese jeho nachádzania, sú vystavení vyššími úrovňami strachu zo smrti blízkeho. Adaptívnejšie sa so smrteľnosťou blízkych vyrovnávajú jedinci, ktorí disponujú vyšším aktuálnym zmyslom bez nutnosti ho vyhľadávať. Pre budúci

výskum je vhodnejšie použiť kvótny spôsob zberu dát, ktorý je viac reprezentatívnejší, zahŕňajúci okrem našich premenných aj stupeň ukončeného vzdelania, partnerský status a veľkosť miesta bydliska. V tom vnímame aj obmedzenie našej štúdie. Ďalšou výskumnou výzvou je analýza vzťahov medzi strachom zo smrti a jednotlivými typmi vzťahovej väzby.

LITERATÚRA

- Emmons, R. (2005). Striving for the sacred: Personal goals, life meaning, and religion. *Journal of Social Issues*, 61, 731–74.
- Erikson, H.E. (2015). *Životný cyklus rozšírený a dokončený*. Praha: Portál.
- Cicirelli, V.,G. (1998). Personal meaning of death in relation to fear of death. *Death studies*, 22(8), 713-73.
- Conover, W. J., & Iman, R. L. (1976). On some alternative procedures using ranks for the analysis of experimental designs. *Communications in Statistics*, 1349–1368.
- Fortner, B. V, & Neimeyer, R. (1999). Death anxiety in older adults: a quantitative review. *Death Studies*, 23, 387-411.
- Iman, R. L. (1974). A power study of a rank transform for the two-way classification model when interactions may be present. *Canadian Journal of Statistics*, 2, 227–239.
- Jacobsen, B. (2007). *Invitation to existential psychology*. John Wiley&Sons.
- Kastenbaum, R. (2000). *The psychology od death*. New York: Springer.
- Kisvetrová, H., Králová, J. (2014). Základní faktory ovlivňující úzkost ze smrti. *Československá psychologie*, 58(1), 41-51.
- Lester, D. (2004). The factorial structure of the revised Collett–Lester Fear of Death Scale. *Death Studies*, 28, 795- 798.
- Lyke, J. (2013). Associations Among Aspects of Meaning in Life and Death Anxiety in Young Adults. *Death Studies*, 37, 471-478.
- Park, C. L. (2013). Religion and meaning. In R. F. Paloutzian & C. L. Park (Eds.), *Handbook of the psychology of religion and spirituality* (pp. 357–378). New York: The Guilford Press.
- Petersen L. R., Roy, A. (1985). Religiosity, anxiety, and meaning and purpose: Religion's consequences for psychological well-being. *Review of Religion Research*, 27(1), 49-62.
- Reker, G. T., & Fry, P. S. (2003). Factor structure and invariance of personal meaning measures in cohorts of younger and older adults. *Personality and Individual Differences*, 35, 977-999.

- Russac, R. J., Gatliff, C., Reece, M., & Spottswood, D. (2007). Death anxiety across the adult years: An examination of age and gender effects. *Death Studies*, 31, 549– 56.
- Steger, M. F. (2006). Development and validation of the Meaning in Life Questionnaire: A measure of eudaimonic well-being. *The science and engineering*, 66, 42 - 87.
- Strážinec, M. (2007). *Novšie psychologické pohľady na religiozitu a spiritualitu*. Ústav experimentálnej psychológie SAV: Bratislava.
- Weems, C. F., Costa, N. M., Dehon, C., & Berman, S. L. (2004). Paul Tillich's theory of existential anxiety: A preliminary conceptual and empirical examination. *Anxiety, Stress and Coping*, 17(4), 383 – 39.
- Wong, P. T. P., Reker, G. T., & Gesser, G. (1988). Death attitudes across the life – span. The new development and validation of the death attitude profile. *Journal of death and dying*, 18(2), 113-28.
- Yalom, I.D. (2006). *Existenciální psychoterapie*. Praha: Portál.

META-EMOČNÉ PREŽÍVANIE A IMPLICITNÉ POSTOJE K EXPRESII EMÓCIÍ U ŠTUDENTOV URGENTNEJ MEDICÍNY

META-MOOD AND IMPLICIT ATTITUDES TOWARDS EMOTIONAL EXPRESSION IN STUDENTS OF URGENT MEDICAL CARE

¹Branislav Uhrecký, ²Denisa Urbanovičová, ²Katarína Vaďurová

¹ Ústav experimentálnej psychológie CSPV SAV, ² Ústav aplikovanej psychológie, Fakulta sociálnych a ekonomických vied, Univerzita Komenského v Bratislave

expshre@savba.sk, denisa.urbanovicova@fses.uniba.sk, katarina.vadurova@fses.uniba.sk

Abstrakt

Cieľom štúdie bolo zistiť, či postoje študentov urgentnej medicíny k vlastnej emočnej skúsenosti majú súvis s implicitnými postojmi k emočnej expresii, operationalizovanými ako hodnotenie príjemnosti tvárových výrazov šiestich základných emócií. Výskumu sa zúčastnilo 79 účastníkov, ktorí mali ohodnotiť nakoľko príjemne na nich pôsobí každá zo 42 predložených fotografií s tvárovým výrazom radosti, smútku, hnevu, strachu, prekvapenia, znechutenia alebo s neutrálnym výrazom. Okrem toho vyplnili dotazník TMMS (Trait Meta-Mood Scale), ktorý slúži na zisťovanie presvedčení o vlastnej schopnosti monitorovať a regulovať svoje nálady. Ukázal sa negatívny vzťah meta-emočného prežívania s hodnotením výrazu radosti a prekvapenia, naopak pozitívny pri hneve a smútku. To poukazuje na nižšiu potrebu pozitívnych a väčšiu akceptáciu negatívne sýstných stimulov pri lepšom emočnom sebauvedomovaní. Použitý nástroj na meranie implicitných postojov by však bolo potrebné validizovať a výsledky tejto štúdie interpretujeme s opatrnosťou.

Kľúčové slová: meta-emočné prežívanie; tvárové výrazy emócií; urgentná medicína

Abstract

The aim of this study was to examine relations of urgent medical care students' attitudes towards experience of emotions with implicit attitudes towards emotional expression, operationalized as evaluation of likableness of facial expressions of six basic emotions. The research sample consisted of 79 participants. They had to evaluate 42 photographs of people with expression of joy, sadness, anger, fear, surprise, disgust, and with neutral expression. Besides that, they filled out the Trait Meta-Mood Scale (TMMS) which measures beliefs about one's own ability to monitor and regulate affective states. A negative correlation between meta-mood and evaluation of joy and surprise was found. On the other hand, there was a positive correlation of meta-mood with anger and sadness. This may point out that a greater emotional self-awareness is connected to a lesser need for positive stimuli and a greater acceptance of negative ones. However, our instrument for measuring implicit attitudes should be validated more thoroughly and results of this study are interpreted with caution.

Key words: meta-mood; facial expressions of emotion; urgent medical care

Príspevok vznikol s podporou grantu VEGA 2/0070/18 „Kognitívne a sociálne zručnosti podporujúce kvalitu rozhodovania a celkového výkonu práce u členov posádok záchranej zdravotnej služby“

Slovo „inteligencia“ v pojme emočná inteligencia dosť jasne naznačuje, že by sa malo jednať o schopnosť, ktorá je merateľná testovými metódami. Inak stráca svoj vzťah k inteligencii ako bazálnej kognitívnej kapacity. Jednými z najznámejších predstaviteľov konceptualizácie emočnej inteligencie ako schopnosti sú Salovey a Mayer (1990). Spolu s Carusom sú autormi MSCEIT (Mayer-Salovey-Caruso Emotional Intelligence Test), testovej metodiky na meranie emočnej inteligencie (Mayer et al., 2003), avšak tak ako ďalšie testové metódy vo výskume tohto konštruktu, stretáva sa s veľkou dávkou kritiky na adresu jej validity. Predovšetkým sa MSCEIT vyčíta, že zisťuje konformitu (Roberts, Zeidner, & Matthews, 2001) a vedomosti o emóciách (Brody, 2004), ale nie schopnosť. Aj preto sa stále často využívajú sebvýpovedové metódy, ku ktorým Salovey et al. (1995) pridali škálu meta-emočného prežívania.

Keďže táto metóda nie je testová, meta-emočné prežívanie definovali ako súhrn presvedčení o vlastnej schopnosti vedome monitorovať a usmerňovať náladu. Skladá sa z troch faktorov, ktoré sú teoreticky aj psychometricky vo funkčnej sekvencii (Palmer et al., 2003). Prvým je pozornosť venovaná prežívaniu, ktorá je predpokladom druhého faktora, jasnosti prežívaných pocitov a nálad. Finálnym faktorom je oprava resp. regulácia nálad. Zatiaľ čo pôvodné vymedzenie emočnej inteligencie Saloveya a Mayera (1990) ju poníma ako úspešnú adaptáciu na sociálne prostredie, meta-emočné prežívanie predstavuje skôr bazálnu kapacitu k zručnému narábaniu s emóciami, podobne ako je tomu u inteligencie v poznávacích schopnostiach.

Zvládanie emócií v prostredí urgentnej medicíny

Urgentná medicína predstavuje špecifické pracovné prostredie, kde emocionalita a spôsob jej zvládania vykazuje osobité zvláštnosti. Zatiaľ čo na bežnej populácii sa emočná inteligencia spája s vyšším well-beingom, podľa štúdie Mitmansgrubera, Becka a Schüßlera (2008) sú skúsení zdravotnícki záchranári menej všímaví voči vlastným emóciám, čo sa ukázalo ako prospešné pre ich well-being. Viacero ďalších štúdií konzistentne poukazuje na časté používanie copingových stratégií založených na experienčnom vyhybaní v záchranárskej profesii (pre prehľad pozri Mildenhall, 2012). V súlade s tým zdravotnícki záchranári uvádzajú podstatne nižšie hladiny prežívaného stresu než sestry a operátori (Gurňáková, 2013), čo indikuje možné skresľujúce tendencie vyplývajúce zo sebaobrazu a sociálnej žiaducnosti pri

sebavýpoved'ových metódach. Vtedy má svoje opodstatnenie využitie implicitnej metódy, ktorú sme sa rozhodli použiť na zachytenie postojov k emočnej expresii.

Implicitné metódy

Fenomén rozporu medzi deklarovaným postojom a skutočným správaním ľudí je v spoločenských vedách známy už dlhú dobu (LaPiere, 1934). Práve preto majú implicitné metódy, ktoré majú za úlohu zisťovať skôr neuvedomovaný a afektívny komponent postoja, v metodologickej palete sociálnej psychológie svoje pevné miesto. Prevažná časť z nich je založená na fyziologických meraniach alebo na meraní reakčného času, prostredníctvom čoho sa zisťuje sila asociačného vzťahu medzi slovami s pozitívnou alebo negatívnou konotáciou a postojovým objektom, ako je tomu v Implicitnom asociačnom teste (IAT) (Gawronski & De Houwer, 2011). Z toho vyplýva aj náročnejšia administrácia týchto metód v porovnaní s bežnými sebavýpoved'ovými dotazníkmi, pre ktorú sme sa rozhodli použiť vlastnú metodiku.

VÝSKUMNÝ CIEĽ

Cieľom práce bolo u študentov urgentnej medicíny preskúmať vzťah medzi dimenziami meta-emočného prežívania a implicitnými postojmi k expresii emócií, meranými vlastnou metodikou. Tú sme postavili na princípe psychickej projekcie. Predpokladali sme priamy vzťah medzi hodnotením príjemnosti tvárových výrazov emócií a vlastným postojom k ich vyjadreniu. Pri zostavení metodiky sme vychádzali z koncepcie šiestich základných emócií od Ekmana a Friesena (1971), podobne ako Vidová (2014), ktorá tiež zisťovala postoje k expresivite emócií, avšak prostredníctvom sémantického diferenciálu a verbálnych položiek. Keďže našim zámerom bolo zacielenie na implicitné procesy, zvolili sme vizuálny podnetový materiál.

Princíp projekcie je známy v psychologickom meraní a testovaní najmä prostredníctvom tzv. projektívnych metód, ktoré zisťujú rozličné charakteristiky osobnosti, pričom majú za úlohu odhaliť jej skryté, neuvedomované sklony (Najbrtová & Šípek, 2017). Pojem projekcia má však v psychológii niekoľko významov. Projektívne metódy sú založené na širšom chápaní projekcie, ktoré v sebe zahŕňa jednak pre osobnosť špecifický spôsob interpretácie nejednoznačných podnetov a taktiež produkcie rôzneho druhu. Lenže pôvodné chápanie projekcie v psychoanalytickom myslení pod ňou rozumie pripisovanie nežiadúcich impulzov a vlastností iným osobám, aby ich nevnímala na sebe, čiže je ego-defenzívnym procesom (Kaščáková, 2007). Psychoanalytické chápanie teda možno označiť za špecifickejšie a užšie.

Newman, Duff a Baumeister (1997) však publikovali a experimentálne podporili vlastnú reformuláciu psychoanalytickej projekcie, podľa ktorej nie je projekcia defenzívnym procesom, ale je výstupom obrannej stratégie potlačenia. Mentálna reprezentácia impulzu k správaniu, ktorý je potlačený, je podľa nich ľahšie dostupná pri vnímaní správania iných osôb.

S ďalším rozmerom projekcie v užšom slova zmysle sa stretávame najmä v Jungovej analytickej psychológii (Jacobi, 2013; Jung, 1995), i keď nie výhradne (Najbrtová & Šípek, 2017). Tento rozmer hovorí o tom, že potlačené impulzy a stránky osobnosti vyvolávajú v ľuďoch negatívne emócie, pokiaľ ich vnímame na druhej osobe. Potláčanie impulzov súvisí s osobnými presvedčeniami a hodnotami, v hlbinej psychológii často nazývaných introjektmi (McWilliams, 2015), preto vyvoláva správanie druhého pohoršenie a zároveň aj emócie, ktoré spravidla potláčame a nedokážeme ich tolerovať. Na tomto princípe sme postavili použitú metódu na meranie implicitných postojov.

METÓDY

Na meranie meta-emočného prežívania bolo použité TMMS (Trait Meta-Mood Scale), slovenský preklad pôvodnej verzie (Salovey et al., 1995) od Látalovej a Pilárka (2014). Obsahuje 30 položiek na 5-stupňovej škále v troch dimenziách:

a) pozornosť – 13 položiek ($\alpha = .792$, príklad: „Zvyčajne príliš nepremýšľam o tom, čo práve cítim.“)

b) jasnosť – 11 položiek ($\alpha = .626$, príklad: „Iba zriedka som zmätený/á z toho, aké pocity prežívam.“)

c) oprava – 6 položiek ($\alpha = .653$, príklad: „Bez ohľadu na to, ako zle sa cítim, snažím sa myslieť na príjemné veci.“).

Hodnoty vnútornej konzistencie boli v dimenziách jasnosti a opravy menej uspokojivé, čo môže súvisieť s pomerne malou vzorkou a nižším počtom položiek v týchto dimenziách, obzvlášť v dimenzii opravy.

Škálu implicitných postojov k emočnej expresii sme participantom prezentovali ako Dotazník tvárových preferencií. Inštrukciou bolo ohodnotiť príjemnosť jednotlivých tvárí na 7-bodovej škále na základe prvotného impulzu. Bolo vybraných 42 fotografií okódovaných prirodzených výrazov emócií (3 mužské a 3 ženské za každú emóciu a neutrálny výraz) z databázy Affect Net Database. Aj keď prirodzené výrazy nebývajú „čisté“ a nedosahujú maximálnu hodnotu intenzity a valencie, sú ekologicky validnejším podnetovým materiálom. Použitá metodika bola teda implicitná v zmysle zatajenia jej účelu ako aj v zmysle zisťovania

nevedomovaných reprezentácií a procesov. Hodnotenie príjemnosti tvárových výrazov malo reprezentovať implicitné postoje k vyjadreniu emócie smútku ($\alpha = .769$), prekvapenia ($\alpha = .581$), znechutenia ($\alpha = .752$), strachu ($\alpha = .773$), hnevu ($\alpha = .501$) a radosti ($\alpha = .730$). Zahrnuté boli aj fotografie s neutrálnym výrazom ($\alpha = .340$). Hodnoty vnútornej konzistencie nadobúdali pri hodnotení väčšiny emócií pomerne uspokojujúce hodnoty, s výnimkou prekvapenia a hnevu. To môže indikovať, že pri hodnotení tváří s výrazom týchto emócií sa mohli vo väčšej miere prejavovať sympatie voči osobe na fotografii než postoj k expresii danej emócie, keďže použitých bolo 42 tváří rôznych osôb, a teda žiadna tvár sa neopakovala. Odpovede tým pádom mohli byť skreslené sympatiami osôb na fotografiách, avšak keby na prezentovaných 42 fotografiách bolo 6 osôb sedemkrát, bol by kompromitovaný skrytý zámer metodiky. Okrem sympatií tváří mohli byť hodnoty vnútornej konzistencie pri tvárovom výraze hnevu a prekvapenia ovplyvnené tým, že niektorí účastníci mohli mať aj emočne neutrálny postoj k expresii daných emócií, a tým pádom ich hodnotili tak, ako by hodnotili aj neutrálny výraz. Ten vykazoval najnižšie hodnoty Cronbachovej alfy, čo sme aj očakávali, keďže do jeho hodnotenia našimi respondentmi sa pravdepodobne premietli individuálne sympatie jednotlivých tváří.

Dáta sme analyzovali prostredníctvom korelačných koeficientov, pretože vzhľadom na nízku veľkosť výskumnej vzorky nepovažujeme použitie zložitejších analytických postupov (napr. mnohonásobných lineárnych regresíí) za adekvátne. Veľkosť našej výskumnej vzorky nespĺňa štatistické predpoklady uskutočnenia lineárnych regresíí, preto by výsledky týchto analýz neboli dostatočne validné. Vzhľadom na stanovený výskumný cieľ nášho príspevku nepovažujeme za potrebné využiť iné štatistické analýzy.

Výskumná vzorka

Výskumu sa zúčastnilo 79 študentov prvého a druhého ročníka urgentnej zdravotnej starostlivosti na UKF v Nitre. Z toho bolo 45 žien (vek: AM = 20.80, SD = 1.62) a 34 mužov (AM = 21.15, SD = 4.16).

VÝSLEDKY

V prvej tabuľke uvádzame priemerné hodnoty hodnotenia príjemnosti výrazov jednotlivých emócií. Ako môžeme z nej vyčítať, ako najpríjemnejší bol hodnotený výraz radosti (AM = 34.78, SD = 4.86), nasledovaný prekvapením (AM = 29.86, SD = 4.97) a neutrálnym výrazom (AM = 26.72, SD = 3.34). Najnižšie boli hodnotené výrazy strachu, smútku a znechutenia.

Tabuľka 1 Priemerné skóre a štandardné odchýlky hodnotenia príjemnosti jednotlivých výrazov emócií

	Smútok	Hnev	Strach	Prekvap.	Znech.	Radosť	Neutrál
AM	21.32	25.32	21.68	29.86	20.24	34.78	26.72
SD	4.61	4.30	4.79	4.97	4.66	4.86	3.34

AM = aritmetický priemer, SD = štandardná odchýlka

Použité boli Pearsonove a Spearmanove (zvýraznené kurzívou) korelačné koeficienty medzi dimenziami TMMS a hodnotením príjemnosti tvárových výrazov emócií uvádzame v tab. 2. Signifikantné korelácie boli zaznamenané u celkového meta-emočného prežívania vo vzťahu k hodnoteniu tvárových výrazov emócií smútku, hnevu, prekvapenia a radosti. V prípade smútku išlo o pozitívnu, avšak slabú koreláciu s dimenziou oprava ($\rho = .266$) a celkovým skóre ($r = .268$). Hodnotenie príjemnosti tvárového výrazu emócie hnevu korelovalo taktiež pozitívne a slabo s dimenziou pozornosti ($r = .224$) a celkovým skóre ($r = .238$). Negatívna korelovalo hodnotenie tvárového výrazu emócie prekvapenia s dimenziou jasnosť ($\rho = -.229$) a taktiež celkovým skóre ($\rho = -.260$). Najsilnejšie korelácie dosiahli strednú hladinu, hodnotenie tvárového výrazu radosti korelovalo negatívne s dimenziami pozornosť ($\rho = -.430$) a oprava ($\rho = -.355$), a tiež s celkovým skóre ($\rho = -.452$).

Tabuľka 2 Korelačné koeficienty medzi dimenziami meta-emočného prežívania a hodnotením tvárových výrazov emócií

	Smútok	Hnev	Strach	Prekvap.	Znech.	Radosť	Neutrál
TMMS pozornosť	,208	,224*	,180	-,183	,217	-,430**	,084
TMMS jasnosť	,113	,110	,087	-,229*	,019	-,146	,130
TMMS oprava	,266*	,149	,138	-,057	,198	-,355**	,122
TMMS celkové	,268*	,238*	,197	-,260*	,160	-,452**	,149

* = $p \leq .05$, ** = $p \leq .01$, *** = $p \leq .001$

S vedomím nižšej spoľahlivosti štatistického testu sme taktiež prostredníctvom T-testu porovnali skóre v TMMS našej vzorky so vzorkou Látalovej a Pilárika (2014), ktorú predstavovali študenti rôznych odborov, na báze aritmetických priemerov, štandardnej odchýlky a veľkosti vzorky. Podľa očakávaní sa ukázalo, že študenti urgentnej zdravotnej

starostlivosti majú štatisticky významne nižšiu mieru meta-emočného prežívania ($t = 5.524$, $p \leq .001$).

DISKUSIA

V tejto empirickej štúdií sme skúmali meta-emočné prežívanie vo vzťahu k implicitným postojom k expresii emócií, ktoré sme operacionalizovali cez hodnotenie príjemnosti tvárových výrazov šiestich základných emócií podľa Ekmana a Friesena (1971). Meta-emočné prežívanie bolo v pozitívnom vzťahu k tomu, ako participanti hodnotili príjemnosť tvárového výrazu smútku a hnevu, naopak negatívny bol vo vzťahu k hodnoteniu príjemnosti tvárového výrazu prekvapenia a radosti. Vzhľadom k tomu, že použitá metodika na implicitné postoje je postavená na doposiaľ nie dostatočne overenom princípe merania, vnímame dve roviny interpretácie výsledkov.

Na prvej rovine interpretácie skóre v použitej škále s výrazmi emócií hovorí o tom, aká je emočná reaktivita na stimuly s negatívnou či pozitívnou valenciou, keďže výrazy tváre sú nositeľmi určitej valencie. V tom prípade výsledky nasvedčujú, že meta-emočné prežívanie je v súlade s jeho teoretickou konceptualizáciou predpokladom k lepšej tolerancii negatívne sýtených stimulov a znamená nižšiu potrebu pozitívnych stimulov ako spôsobu regulácie prežívania. Keďže študenti druhého ročníka vykonávajú už záchranársku prax, meta-emočné prežívanie by mohlo byť faktorom k lepšiemu zvládaniu emócií v strete s náročnými emociogénnymi situáciami, čo však odporuje početnej literatúre o zvládaní emócií v zdravotníckych profesiách. Niekoľko zdrojov uvádza, že sa tu vyskytuje znížená vnímavosť voči vlastnému emočnému prežívaniu ako protektívny faktor, ktorý pomáha alebo priam umožňuje vykonávať povolanie v tejto oblasti (Avraham, Goldblatt, & Yafé, 2014; Mildenhall, 2012; Mitmansgruber, Beck, & Schüßler, 2008).

Študenti urgentnej medicíny v našom výbere sa skutočne líšili v miere meta-emočného prežívania významne od výberu Látalovej a Pilárika (2015), ktorý pozostával zo študentov rôznych odborov. To by mohlo poukazovať na to, že znížená miera vnímavosti voči emóciám u zdravotníckych záchranárov súvisí s tým, že k danému povolaniu inklinujú určité typy osobnosti, i keď toto tvrdenie by bolo potrebné preveriť rozšírením vzorky o študentov urgentnej zdravotnej starostlivosti z ďalších škôl. Je pravdepodobné, že (ne)užitočnosť vedomej práce s emóciami v zdravotníckej profesii je sprostredkovaná inými premennými, keďže časť efektívne pracujúcich zdravotníckych záchranárov vykazuje známky emočnej vnímavosti (Uhrecký & Gurňáková, 2017).

Ak interpretujeme výsledky tejto štúdie z pohľadu roviny, na ktorej je nami použitá škála implicitných postojov k expresii emócií validným nástrojom, meta-emočné prežívanie súvisí s menšími zábrami pri vyjadrení emócie smútku a hnevu. Vyjadrenie smútku korelovalo najmä s faktorom opravy, čo znamená, že participanti so silnejším presvedčením o schopnosti regulovať svoje afektívne stavy ľahšie vyjadrujú smútok. Pre vyjadrenie emócie hnevu bol zas dôležitý faktor pozornosti, čiže participanti venujúci viac pozornosti svojmu prežívaniu by sa mohli ľahšie presadzovať a vyjadrovať svoje osobné hranice. V negatívnom vzťahu k meta-emočnému prežívaniu bol postoj k expresii prekvapenia a radosti. Výrazný vzťah meta-emočného prežívania s expresiou radosti je možné chápať optikou spomenutých sklonov k vyhýbaniu sa negatívnym emóciám u zdravotníckych záchranárov (Mildenhall, 2012). Nižšia schopnosť zvládať svoje emócie vedomou prácou s nimi vedie k väčšej potrebe rozptýlenia pozitívnymi impulzmi a vyjadrovaním pozitívneho naladenia. Vzťah meta-emočného prežívania s vyjadrením prekvapenia je náročnejší na interpretáciu, avšak môže súvisieť s potrebou pocitu kontroly a kompetencie v náročných situáciách, ktorým zdravotnícki záchranári čelia.

V otázke validity škály na implicitné postoje považujeme za pravdepodobné, že do skóre zasahujú procesy projekcie a identifikácie, i keď otáznym ostáva nakoľko je očistené od vplyvu ďalších procesov, a teda nie je len zmesou viacerých fenoménov. Vnútoraná konzistencia hodnotení tvárových výrazov jednotlivých emócií znamená splnenie základnej podmienky pre to, aby otázka validity mohla byť naďalej zvažovaná, i keď nižšie hodnoty boli zaznamenané u prekvapenia a hnevu. Pozitívne korelácie maskulinity s hodnotením výrazu hnevu a feminity s hodnotením výrazu strachu (Vaďurová, 2018) mierne podporujú konštruktívnu validitu, i keď u implicitných metódik je najdôležitejšia prediktívna validita. Za ich vznikom stojí práve potreba lepšej predikcie správania či fyziologických reakcií oproti explicitným nástrojom, preto korelácie s nimi nemusia byť výpovedné. Meta-analýza Greenwalda et al. (2009) potvrdzuje význam implicitných metód, keďže implicitný asociačný test má vyššiu prediktívnu validitu ako explicitné metódy merania postojov.

Jedným z problematických aspektov implicitných metód je spornosť princípu, na ktorom sú založené. V našej metóde, ktorú sme postavili na princípe psychickej projekcie, to platí obzvlášť. Princíp by však bolo možné overiť experimentálne podobným dizajnom, aký zrealizovali Newman, Duff a Baumeister (1997). Pokiaľ by princíp skutočne fungoval, stále sú možnosti, ako by bolo možné metodiku alternovať. Bolo by možné použiť každú tvár osoby pre výraz každej emócie, aby bol eliminovaný vplyv sympatií črt tváre, i keď by účel metódy bol pre participantov ľahšie odhadnuteľný. Je otázne, nakoľko to negatívne vplýva na výsledky.

Pokiaľ by odpoveď na položku bola rýchla a okamžitá, nemuselo by to byť závadné vôbec, avšak tento faktor je zložité sledovať pri administrácii ceruzka-papier. Vylepšiť by sa dala aj vyváženosť použitých výrazov z hľadiska valencie a intenzity výrazu.

Hoci validitu zvolenej metódy a načrtnutých možností interpretácie získaných výsledkov je potrebné overiť dôkladnejšie v iných štúdiách, na tomto mieste i sme sa pokúsili poukázať na možnosti využitia princípu projekcie v užšom slova zmysle v psychologickom meraní a na potenciál implicitných metodík pri meraní postojov k expresii emócií, ktoré môžu v explicitných metódach skúmania podliehať skresleniu. Preto odporúčame k našim výsledkom pri ich výklade pristupovať s opatrnosťou.

LITERATÚRA

- Avraham, N., Goldblatt, H., & Yafé, E. (2014). Paramedics' experiences and coping strategies when encountering critical incidents. *Qualitative Health Research, 24*(2), 194-208.
- Brody, N. (2004). What cognitive intelligence is and what emotional intelligence is not. *Psychological Inquiry, 15*(3), 234-238.
- Ekman, P., & Friesen, W. V. (1971). Constants across culture in the face and emotion. *Journal of Personality and Social Psychology, 17*(2), 124-129.
- Gawronski, B., & De Houwer, J. (2011). Implicit Measures in Social and Personality Psychology. In H. T. Reis, & C. M. Judd (Ed.), *Handbok of research methods in social and personality psychology (2nd edition)* (pp. 283-310). New York: Cambridge University Press.
- Greenwald, A. G., Poehlman, T. A., Uhlmann, E. L., & Banaji, M. R. (2009). Understanding and using the Implicit Association Test: III. meta-analysis of predictive validity. *Journal of Personality and Social Psychology, 97*(1), 17-41.
- Gurňáková, J. (2013). Zdroje akútneho a chronického stresu v práci zdravotníckych profesionálov. In J. Gurňáková a kol., *Rozhodovanie profesionálov: Sebaregulácia, stres a osobnosť* (pp. 33-94). Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV.
- Jacobi, J. (2013). *Psychologie C. G. Junga*. Praha: Portál.
- Jung, C. G. (1995). *Človek a duše*. Praha: Academia.
- Kaščáková, N. (2007). *Obranné mechanizmy z psychoanalytického, etologického a evolučnobiologického aspektu*. Trenčín: Vydavateľstvo F.
- Látalová, V., & Pilárik, L. (2014). *Overenie psychometrických vlastností a faktorovej štruktúry slovenskej verzie dotazníka TMMS (Trait Meta-Mood Scale)*, prezentované na PhD. Existence IV. „Mašinky v psychológii“, Olomouc.

- LaPiere, R. (1934). Attitudes vs. Actions. *Social Forces*, 13(2), 230-237.
- Mayer, J. D., Salovey, P., Caruso, D., & Sitarenios, G. (2003). Measuring emotional intelligences with the MSCEIT V2.0. *Emotion*, 3(1), 97-105.
- Mildenhall, J. (2012). Occupational stress, paramedic informal coping strategies: a review of the literature. *Journal of Paramedic Practice*, 4(6), 318-328.
- Mitmansgruber, H., Beck, T. N., & Schübler, G. (2008). “Mindful helpers“: Experiential avoidance, meta-emotions, and emotion regulation in paramedics. *Journal of Research in Personality*, 42(5), 1358-1363.
- Najbrtová, K., & Šípek, J. (2017). *Projektivní metody v psychologické diagnostice*. Praha: Portál.
- Newman, L. S., Duff, K. J., & Baumeister, R. F. (1997). A new look at defensive projection: thought suppression, accessibility, and biased person perception. *Journal of Personality and Social Psychology*, 72(5), 980-1001.
- Palmer, B., Gignac, G., Bates, T., & Stough, C. (2003). Examining the Structure of the Trait Meta-Mood Scale. *Australian Journal of Psychology*, 55(3), 154-158.
- Roberts, R. D., Zeidner, M., & Matthews, G. (2001). Does emotional intelligence meet traditional standards for an intelligence? Some new data and conclusions. *Emotion*, 1(3), 196-231.
- Salovey, P. & Mayer, J. D. (1990). Emotional Intelligence. *Imagination, Cognition, and Personality*, 9(3), 185-211.
- Salovey, P., Mayer, J.D., Goldman, S., Turvey, C. & Palfai, T. (1995). Emotional attention, clarity and repair: exploring emotional intelligence using the trait metamood scale. In Pennebaker, J.D. (Ed.), *Emotion, Disclosure, and Health*. Washington, DC: American Psychological Association, 125–154.
- Uhrecký, B., & Gurňáková, J. (2017). Úloha emócií a emočnej regulácie zdravotníckych záchranárov v situácii rutinného typu. In Gurňáková, J. a kol. *Význam makrokognícií a emócií v rozhodovaní zdravotníckych profesionálov* (pp. 57-111). Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie SAV.
- Vaďurová, K. (2018). *Maskulinita-feminita a hodnotenie tvárových výrazov emócií u študentov urgentnej zdravotnej starostlivosti* (Bakalárska práca). Univerzita Komenského v Bratislave, Bratislava.
- Vidová, D. (2015). *Rodové rozdiely vo vnímaní emócií u zdravotníckych záchranárov* (Bakalárska práca). Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Nitra.

PROSOCIÁLNE PRESVEDČENIA AKO VÝZNAMNÝ PROTEKTÍVNY FAKTOR ANTISOCIÁLNEHO SPRÁVANIA U ADOLESCENTNÝCH CHLAPCOV A DIEVČAT

PROSOCIAL BELIEFS AS AN IMPORTANT PROTECTIVE FACTOR AGAINST THE ANTISOCIAL BEHAVIOR AMONG ADOLESCENT BOYS AND GIRLS

Ivana Václaviková¹, Lenka Selecká¹, Marek Blatný¹, Michal Hrdlička²

¹*Katedra psychológie, Filozofická fakulta Univerzity Sv. Cyrila a Metoda v Trnave, ²Dětská psychiatrická klinika UK, 2. Lékařská fakulta, Fakultní nemocnice Motol, Praha*

ivana.vaclavikova@ucm.sk, lenka.selecka@ucm.sk

Abstrakt

Štúdia skúma vzťah prosociálnych presvedčení voči prejavom antisociálneho správania. Dáta získané od českých adolescentov participujúcich na projekte SAHA (The Social and Health Assessment) boli využité k analýze typológie antisociálneho správania vo vekovej kohorte 16 rokov (N=1843, 733 chlapcov a 1110 dievčat). Pri skúmaní prediktorov vedúcich k zaradeniu do typu nevykazujúceho zvýšenú mieru antisociálneho správania sa ako najvýznamnejšie potvrdzujú predovšetkým prosociálne presvedčenia – a to u adolescentných chlapcov i dievčat. Ďalším krokom je overovanie identifikovaných vzťahov na aktuálnych dátach získaných od slovenských adolescentov (N=339, 128 chlapcov a 211 dievčat). Výsledky poukazujú na existenciu negatívneho vzťahu prosociálnych presvedčení a antisociálneho správania vo všetkých vymedzených podobách (problémové správanie, menej závažná delikvencia, závažná delikvencia a trestnoprávne delikty). Boli zistené rozdiely v úrovni prosociálnych presvedčení a miere antisociálneho správania u adolescentných chlapcov a dievčat.

Kľúčové slová: antisociálne správanie; protektívne faktory; prosociálne presvedčenia; adolescenti

Abstract

The study examines the prosocial beliefs in relation to the antisocial behavior. Data from the Czech participants of the project SAHA (The Social and Health Assessment) were used to analyse the typology of antisocial behavior in the 16 years age cohort (N = 1843, 733 boys and 1110 girls). When examining predictors leading to inclusion in a type not showing an increased rate of antisocial behavior, the most important are prosocial beliefs - both in adolescent boys and girls. The next step is to verify the identified relationships on current data obtained from Slovak adolescents (N=339, 128 boys and 211 girls). The results point to the existence of a negative relationship between prosocial beliefs and antisocial behavior in all defined forms (problem behavior, minor delinquency, serious delinquency and criminal offenses). In addition, differences in the level of prosocial beliefs and the level of antisocial behavior among adolescent boys and girls were found.

Key words: antisocial behavior; protective factors; prosocial beliefs; adolescents

Publikácia vznikla v rámci projektu „Rizikové správanie v adolescencii, jeho incidencia a ovplyvňujúce faktory“ Vedeckej grantovej agentúry Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu SR a Slovenskej akadémie vied č. VEGA 1/0042/17.

Úvod

Adolescencia je vnímaná ako obdobie zvýšeného rizika výskytu problémových prejavov (Modecki, 2016). V posledných dekádach možno sledovať nárast záujmu výskumníkov o identifikáciu tzv. protektívnych faktorov, ktoré redukujú pravdepodobnosť výskytu antisociálneho správania - a to nielen v prípade absencie rizikových faktorov, ale tiež za ich prítomnosti, prostredníctvom špecifickej interakcie medzi nimi (Morrison et al., 2006; Portnoy, 2013).

Výskum podporuje význam protektívnych faktorov, akými sú pripútanie k rodičom, sociálne zručnosti, internalizovaný morálny kódex, interakcia a angažovanie v úzkych vzťahoch s prosociálnymi rovesníkmi a odmeňovanie prosociálnych prejavov nielen vo vzťahu k redukcii antisociálneho správania a užívania alkoholu, ale tiež vo vzťahu k nižšiemu výskytu depresívnej symptomatológie (Connell et al., 2011; Monahan et al., 2014). Vysoko funkčné na strane osobnosti sa javia protektívne faktory v podobe prosociálnych tendencií a internalizovaných morálnych presvedčení; vyššie prosociálne angažovanie negatívne koreluje s úrovňou behaviorálnych a emocionálnych problémov, vrátane prejavov antisociálneho správania (Kaufmann et al., 2007). Malti a Krettenauer (2013) na základe metaanalýzy založenej na 42 štúdiách zahŕňajúcich vyše 8000 participantov konštatujú, že morálne city sú vo vzťahu k prosociálnemu i antisociálnemu správaniu.

Ako protektívny faktor je vnímané i pohlavie (Morrison et al., 2006). Moffitt a Caspi (2001) uvádzajú pomer medzi chlapcami a dievčatami 1,5 ku 1 pri antisociálnom správaní v období adolescencie. Vo všeobecnosti, rizikové faktory majú silnejší súvis s problémovým správaním u dievčat, zatiaľ čo protektívne faktory sa vo väčšej miere uplatňujú pri inhibícii nežiadúcich aktivít u chlapcov (Monahan et al., 2014).

Cieľom štúdie je identifikácia významu vybraných protektívnych faktorov antisociálneho správania; konkrétne skúma vzťah prosociálnych presvedčení voči prejavom antisociálneho správania u adolescentných chlapcov a dievčat.

METÓDA

Výskumná vzorka

Pozostáva z dvoch skupín:

1. českí adolescenti, veková kohorta 16 rokov (N=1843, 733 chlapcov a 1110 dievčat);
2. slovenskí adolescenti (N=339, 128 chlapcov a 211 dievčat) vo veku 14-19 rokov.

Metódy

SAHA (Social And Health Assessment; Schwab-Stone et al., 1999) je tematicky široký dotazníkový prieskum rizikových a protektívnych faktorov sociálneho a zdravotného vývinu školskej mládeže. Obsahuje 375 položiek v okruhoch: 1. zdroje rizík a protektívne činitele, 2. dopady na správanie a duševné zdravie.

1. Škála antisociálneho správania ($\alpha=0.788$) zisťuje problémy so správaním rôzneho stupňa závažnosti (Schwab-Stone a kol., 1999), metóda je súčasťou dotazníku SAHA. Sleduje hlavné oblasti antisociálneho správania dospievajúcich: problémové správanie (porušovanie noriem), menej závažnú delikvenciu (majetkové delikty), závažnú delikvenciu (násilné správanie), a zahŕňa i položky zisťujúce disciplinárne a právne dôsledky antisociálneho správania (pokarhanie v škole, zatknutie).
2. Postoje a prosociálne správanie: prosociálne presvedčenia ($\alpha=0.816$), škála prosociálneho správania ($\alpha=0.598$).

Na základe výsledkov štúdií Blatného a kol (2004, 2005, 2016) sme u českých adolescentov vytvorili typológiu prejavov antisociálneho správania pomocou nehierarchickej zhlukovej analýzy na položkách škály antisociálneho správania dotazníku SAHA, a to zvlášť pre vzorku chlapcov a dievčat (Selecká a kol., 2017), pričom u chlapcov boli identifikované štyri typy (1. nepróblémové správanie, 2. mierne problémy so správaním, 3. mierne problémy so správaním s užívaním alkoholu a drog, 4. antisociálne správanie) a u dievčat tri typy (1. nepróblémové správanie, 2. mierne problémy so správaním, 3. antisociálne správanie).

Ďalej sme pristúpili k analýze protektívnych faktorov voči antisociálnemu správaniu pre jednotlivé typy zvlášť (Selecká, Václaviková, 2017). Nakoľko zo skúmaných faktorov (trávenie voľného času, školské prostredie, vzťahy s rodičmi, prosociálne správanie a postoje) sa u chlapcov i dievčat javili práve prosociálne presvedčenia ako veľmi zásadné pre zaradenie do nepróblémového typu, zistené vzťahy ďalej overujeme na aktuálnej vzorke slovenských adolescentov.

VÝSLEDKY

Prostredníctvom Spearmanovho korelačného koeficientu boli potvrdené vzťahy medzi prosociálnymi presvedčeniami a jednotlivými prejavmi antisociálneho správania i vo vzorke slovenských adolescentov, chlapcov i dievčat zvlášť (tab. 1).

Tabuľka 1 Vzťah medzi prosociálnymi presvedčeniami a jednotlivými typmi antisociálneho správania u chlapcov a dievčat

Chlapci		Problémové správanie	Menej závažná delikvencia	Závažná delikvencia	Trestnoprávne dôsledky
Prosociálne presvedčenia	R	-,399**	-,475**	-,276**	-,363**
	Sig.	,000	,000	,002	,000
	N	128	128	128	128
Dievčatá					
Prosociálne presvedčenia	R	-,404**	-,365**	-,257**	-,278**
	Sig.	,000	,000	,000	,000
	N	211	211	211	211

Predmetom ďalšieho skúmania boli rozdiely medzi chlapcami a dievčatami v úrovni antisociálnych prejavov. Prostredníctvom Mann-Whitneyho U-testu boli zistené čiastkové rozdiely v miere vykazovaných antisociálnych prejavov (tab. 2), konkrétne v miere prejavov závažnej delikvencie a frekvencie výskytu trestnoprávnych dôsledkov. Chlapci v oboch uvedených prípadoch skórujú vyššie ako dievčatá.

Tabuľka 2 Rozdiel medzi chlapcami a dievčatami v miere antisociálneho správania

		N	Priemer	U-test	Z	Sig.
Problémové správanie	Ch	128	168,37			
	D	211	170,99	13295,000	-,241	,809
Menej závažná delikvencia	Ch	128	178,38			
	D	211	164,92	12431,500	-1,527	,127
Závažná delikvencia	Ch	128	198,66			
	D	211	152,61	9835,500	-4,965	,000
Trestnoprávne dôsledky	Ch	128	182,11			
	D	211	162,66	11954,500	-2,282	,023

Tiež boli zisťované rozdiely medzi chlapcami a dievčatami v úrovni prosociálnych presvedčení. Výsledky Levenovho testu poukazujú na to, že dievčatá dosahujú vyššie skóre v úrovni morálnych presvedčení než chlapci (tab. 3).

Tabuľka 3 Rozdiel medzi chlapcami a dievčatami v miere prosociálnych presvedčení

	Pohlavie	N	Priemer	Štandardná odchýlka	T	Sig.
Prosociálne presvedčenia	Chlapci	128	33,1875	6,62939	- 2,603	0,010
	Dievčatá	211	35,1185	6,60953		

DISKUSIA

V skupine českých adolescentov je pre zaradenie do skupiny neproblematických chlapcov i dievčat jedným z najvýznamnejších prediktorov osvojenie prosociálnych presvedčení v zhode s Kaufmann et al. (2007), ktoré reprezentuje internalizovaná morálka. So stúpajúcou úrovňou odsúdenia nemorálneho, resp. nevhodného správania narastá pravdepodobnosť sociálne žiaduceho správania resp. absencia antisociálnych prejavov. Miera prosociálnych presvedčení odlišuje typ neproblematických adolescentov (chlapcov i dievčat) od všetkých ostatných typov - od miernej až po závažnú podobu antisociálneho správania, je teda zásadná z hľadiska vývinu tendencií k (ne)morálnemu správaniu (Hoffman, 2000; Malti, Latzko, 2010).

I na vzorke slovenských adolescentov sa preukazujú negatívne vzťahy prosociálnych presvedčení a antisociálneho správania. Čím silnejšie sú prosociálne presvedčenia, tým pravdepodobnejšie bude konkrétny adolescent vykazovať minimálnu mieru problémového správania. Adolescenti, chlapci i dievčatá, ktorí disponujú najpevnejšími morálnymi zásadami a ich kritika vo vzťahu k rôznym prejavom nevhodného, či nelegálneho správania je najvýraznejšia, majú nižší predpoklad prejavovať sa antisociálne. Teda, súbor internalizovaných presvedčení o tom, ako sa má človek správať, aké prejavy sú nevhodné, resp. až odsúdeniahodné, môže fungovať ako inhibičný faktor v aktualizácii asociálnych impulzov (Hoffman, 2000). V tejto línii je ďalej kľúčový kontext osobnosti, nakoľko osobnostné črty prívetivosť a svedomitosť predikujú úroveň rozvoja morálneho cítenia (Krettenauer, Asendorpf, Nunner-Winkler, 2013).

ZÁVER

Úroveň morálneho cítenia u adolescentov figuruje ako významný prediktor správania (Malti a Krettenauer (2013)). Z hľadiska praxe je preto dôležitý dôraz na posilnenie zdrojov, efektívnych v inhibícii nežiadúcich aktivít - pričom význam prosociálnych presvedčení získavaných už v ranom veku a proces ich internalizácie môže byť jedným z nich. Rozvojové programy, špecificky zacielené na rozvoj konkrétnych charakteristík (a realizované profesionálmi), môžu teda do istej miery kompenzovať aj prípadné nedostatky prostredia, v ktorom sa jednotliviec ocitá. Ďalej, rodovo-špecifické preventívne programy (Blatný a kol., 2006) môžu mať s ohľadom na zistené rozdielne typológie chlapcov a dievčat vyššiu účinnosť ako nešpecifické programy.

LITERATÚRA

- Blatný, M. et al. (2004). Antisocial behavior, community violence exposure, and substance abuse in youth in Czech Republic: Preliminary results. Symposium on „Risk Behaviors and Mental Health“ organized by the International Program on Child Mental Health, Yale Child Study Center. *16th World Congress IACAPAP*. Berlin, Germany, August 22-26.
- Blatný, M., et al. (2005). Problematika rizikového chování vývoje dětí a dospívajících: hlavní témata a implikace pro další výzkum. *Československá psychologie*, 49(6), 524-539.
- Blatný, M., et al. (2006). Antisocial involvement, use of substances, and sexual behaviors among urban youth in the Czech Republic. *Studia Psychologica*, 48(2), 107-123.
- Blatný, M., Jelínek, M. & Hrdlička, M. (2016). Typologie antisociálního chování ve střední adolescenci a její vztah k užívání návykových látek. *Česká a slovenská psychiatrie*, 112(3), 107-113.
- Connell, M. C., et al. (2011). Risk and Protective Factors Associated with Patterns of Antisocial Behavior Among Nonmetropolitan Adolescents. *Aggressive Behavior*, 37, 98 - 106.
- Hoffman, M. L. (2000). *Empathy and moral development*. Cambridge, England: Cambridge University Press.
- Kaufmann, D. R., et al. (2007). Prosocial involvement and antisocial peer affiliations as predictors of behavior problems in urban adolescents: Main effects and moderating effects. *Journal of Community Psychology*, 35(4), 417-434.
- Krettenauer, T., Asendorpf, J., & Nunner-Winkler, G. (2013). Personality traits and moral motive strength as predictors of antisocial conduct in emerging adulthood: Findings from a

- 20 years longitudinal study. *International Journal of Behavioral Development*, 37(3), 192–201.
- Malti, T., & Krettenauer, T. (2013). The Relation of Moral Emotion Attributions to Prosocial and Antisocial Behavior: A Meta-Analysis. *Child Development*, 84(2), 397–412.
- Malti, T., & Latzko, B. (2010). Children's moral emotions and moral cognition: Towards an integrative perspective. *New Directions for Child and Adolescent Development*, 129, 1–10.
- Modecki, K. L. (2016). Do risks matter? Variable and person-centered approaches to adolescents' problem behavior. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 42, 8-20.
- Moffitt, T. E., & Caspi, A. (2001). Childhood predictors differentiate life-course persistent and adolescence-limited antisocial pathways among males and females. *Development and psychopathology*, 13(2), 355-375.
- Monahan, K. C., et al. (2014). The Relation Between Risk And Protective Factors For Problem Behaviors And Depressive Symptoms, Antisocial Behavior, And Alcohol Use In Adolescence. *Journal Of Community Psychology*, 42(5), 621-638.
- Morrisson, G. M. et al. (2006). Understanding resilience in educational trajectories: Implications for protective possibilities. *Psychology in the Schools*, 43(1), 19-31.
- Portnoy, J., Chen, F. R. & Raine, A. (2013). Biological protective factors for antisocial and criminal behavior. *Journal of Criminal Justice*, 41, 5, 292-299.
- Schwab-Stone, M. E., et al. (1999). No safe haven II: The effects of violence exposure on urban youth. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 38, 359-367.
- Selecká, L., Václaviková, I., Blatný, M. & Hrdlička, M. (2017). Typológia antisociálneho správania: špecifiká prejavov adolescentných chlapcov a dievčat vo vzťahu k rizikovému sexuálnemu správaniu. *Česká a slovenská psychiatrie*. 113(6), s. 258-267.
- Selecká, L., & Václaviková, I. (2017). Protektívne faktory voči antisociálnym prejavom u adolescentných chlapcov a dievčat. *Sociálne procesy a osobnosť 2016: zborník príspevkov*. Bratislava: Ústav experimentálnej psychológie, SAV. 419-427.

ENGLISH IS EASY, BIASES ARE DEAD? DEBIASING VIA FOREIGN LANGUAGE

ANGLIČTINOU K LEPŠÍM ROZHODNUTIAM? ODSTRAŇOVANIE KOGNITÍVNYCH ODCHÝLOK PROSTREDNÍCTVOM CUDZIEHO JAZYKA

Lenka Valuš¹, Ivana Klemová²

¹*Institute of Experimental Psychology, Centre of Social and Psychological Sciences, SAS*

²*Institute of Applied Psychology, Faculty of Social and Economic Sciences, Comenius University*

valus.lenka@gmail.com, iv.ka.klemova@gmail.com

Abstract

According to the increased-systematicity theory, foreign language extends emotional distance from the problem and diverts people from fast heuristic responses to more deliberate judgments and choices. The original study (Keysar, Hayakawa, & An, 2012) supported the hypothesis that foreign language improves decision-making and reduces susceptibility to cognitive biases. Our sample consisted of Slovak native speakers who spoke English as a secondary language ($N = 101$). They were randomly assigned either to English or Slovak language condition and solved tasks on cognitive biases and cognitive reflection. The effect of foreign language on cognitive biases was moderated by gender: men were more successful when solving problems in English, while the opposite applied to women. Our study provides a baseline for a follow-up research, including examination of mediators and moderators of the foreign language effect. Practical implications of this line of research concern education and work domains.

Key words: foreign language effect; cognitive biases; cognitive reflection; gender differences

Abstrakt

Podľa teórie zvýšenej systematicity cudzí jazyk zväčšuje emočnú vzdialenosť od problému a odkláňa ľudí od rýchlych heuristických odpovedí k viac premysleným úsudkom a voľbám. Východisková štúdia (Keysar, Hayakawa, & An, 2012) podporila hypotézu, že cudzí jazyk zlepšuje rozhodovanie a znižuje výskyt kognitívnych odchýlok. My sme sa zamerali na vzorku slovenskej populácie ($N = 101$) a sekundárny jazyk anglický. Účastníci boli náhodne priradení do podmienky s anglickým alebo slovenským jazykom a riešili 6 úloh na kognitívne odchýlky a 6 problémov na kognitívnu reflexiu. Efekt cudzieho jazyka na kognitívne odchýlky bol moderovaný rodom: muži boli úspešnejší ak riešili úlohy v anglickom jazyku a u žien to bolo opačne. Naša štúdia predstavuje východisko pre nadväzujúce skúmanie vplyvu cudzieho jazyka, vrátane overovania jeho mediátorov a moderátorov. Praktické implikácie tejto výskumnej línie sa týkajú vzdelávania a pracovnej sféry.

Kľúčové slová: efekt cudzieho jazyka; kognitívne odchýlky; kognitívna reflexia; rodové rozdiely

This research was supported by grant APVV-16-0153 – ‘Cognitive failures - individual predictors and intervention possibilities’.

INTRODUCTION

Our study builds on the work by Keysar et al. (2012), who tested assumptions of two competing theories. The *reduced-systematicity* account posits that a foreign language consumes more cognitive capacity, and therefore, in comparison with a native language, has a negative impact on decision-making. On the other hand, *the increased-systematicity* account assumes that a foreign language expands emotional distance from the problem and helps us avoid cognitive biases (see Keysar et al., 2012 for more information). In other words, the question is whether a foreign language rather supports or inhibits so-called System 1 processes (Stanovich & West, 2000). The authors found substantially lower levels of the *framing effect*, and *loss* and *risk aversion* in the secondary language condition, in line with the increased-systematicity theory.

In our study we focused on the same three biases as in the original research, as well as three other robust cognitive deviations: *confirmation bias*, *conjunction fallacy* and *denominator neglect*. We were also interested in eventual mediating role of *cognitive reflection* (Frederick, 2005), i.e. the ability to exert cognitive effort, suppress the intuitive System 1 answers and engage in the analytic System 2 processes. Last but not least, we aimed at examining *gender* as a moderator, since men are usually more successful than women in cognitive tasks (especially the numerical ones), including cognitive reflection (e.g., Bourdin & Vetschera, 2018; Frederick, 2005).

METHOD

Participants. A sample of 183 people participated in our research, yet 45% ($n = 82$) were excluded after applying two filters: English below B2 level and psychology as a field of study. Consequently, our final sample consisted of 101 participants - 51 women and 50 men, aged 18 to 44 years ($Mdn = 26$, $IQR = 6$). They were undergraduates or graduates in social sciences and humanities (52%), technical and natural sciences (27%) and other fields (5%), or without an ongoing or completed university degree (17%).

Design. The data collection was conducted via Qualtrics platform. The participants were randomly allocated to one of two conditions: Slovak language (SK; $n = 49$) or English language

(EN; $n = 52$). After passing the filters, they answered basic demographic questions and proceeded with six tasks on cognitive biases and six cognitive reflection tasks (CRT). Both series of problems were presented in a randomized order.

Materials. Since we wanted participants to stay focused, we chose the shortest versions of the tasks. We adopted the *framing problem* in its original form (Keysar et al., 2012). The participants made two binary choices of a drug, the description of which was once framed in gains and the other time in losses. If they chose consistently (two certain or two risky alternatives) we coded the responses as correct, otherwise it was a case of a framing effect. To measure *loss aversion*, we used the simple lottery choice task (Gaechter, Johnson, & Herrmann, 2010), based on six binary choices between accepting and rejecting lotteries. Besides evaluating individual loss aversion level (0 to 6), it is possible to distinguish between correct and incorrect answers. The optimal solution is to accept every lottery where a possible win is higher than a possible loss. To evaluate the level of *risk aversion* we used a shortened Schwerter's methodology (modified from Dudeková, Kostovičová, & Fiamčíková, 2014). The principle is similar to the previous cognitive tasks: a series of binary choices between certain and risky options. In addition to the overall score (0 to 6), the correct solution represents the situation when a person always prefers the option with a higher expected value. To find out whether a person falls prey to the *conjunction fallacy*, we used the Bill problem (Tversky & Kahneman, 1983). After a short description of Bill, the participants evaluate how likely the content of the various claims about the man is. They commit the conjunction fallacy if they consider the probability of co-occurrence of two events as higher than the probability of one of them. The level of conjunction fallacy varies between -7 and 7. Next, we adopted the *denominator neglect* problem from Garcia-Retamero, Galesic, and Gigerenzer (2010). After providing statistics on the Benofren drug, the participants assess its effectiveness on a Likert scale. Their solution is correct if they evaluate the medicine as being not beneficial. The more they deviate from this answer, the greater tendency to ignore denominators they express (0 to 6). To determine the level of *confirmation bias*, we used the task from a study by Galasová and Kostovičová (2018). The problem is based on a story where a female protagonist has a limited time so she needs to choose 4 out of 10 questions. The more questions in line with an offered initial belief the participant chooses, the higher level of confirmation biases (-4 to 4) s/he expresses. The correct solution represents an equal proportion of questions for and against the initial assumption. The CRT tasks were adopted from studies by Sirota, Kostovičová, Juanchich, Dewberry, and Marshall (2018) and Kostovičová, Dudeková, and Konečný (2013). The problems are designed

the way that they usually lead to automatic incorrect answers, and one must develop cognitive effort, inhibit the intuitive system and engage in analytic thinking to come up with the correct solutions. We were interested in two scores: correct CRT answers (0 to 6) and intuitive CRT answers (0 to 6).

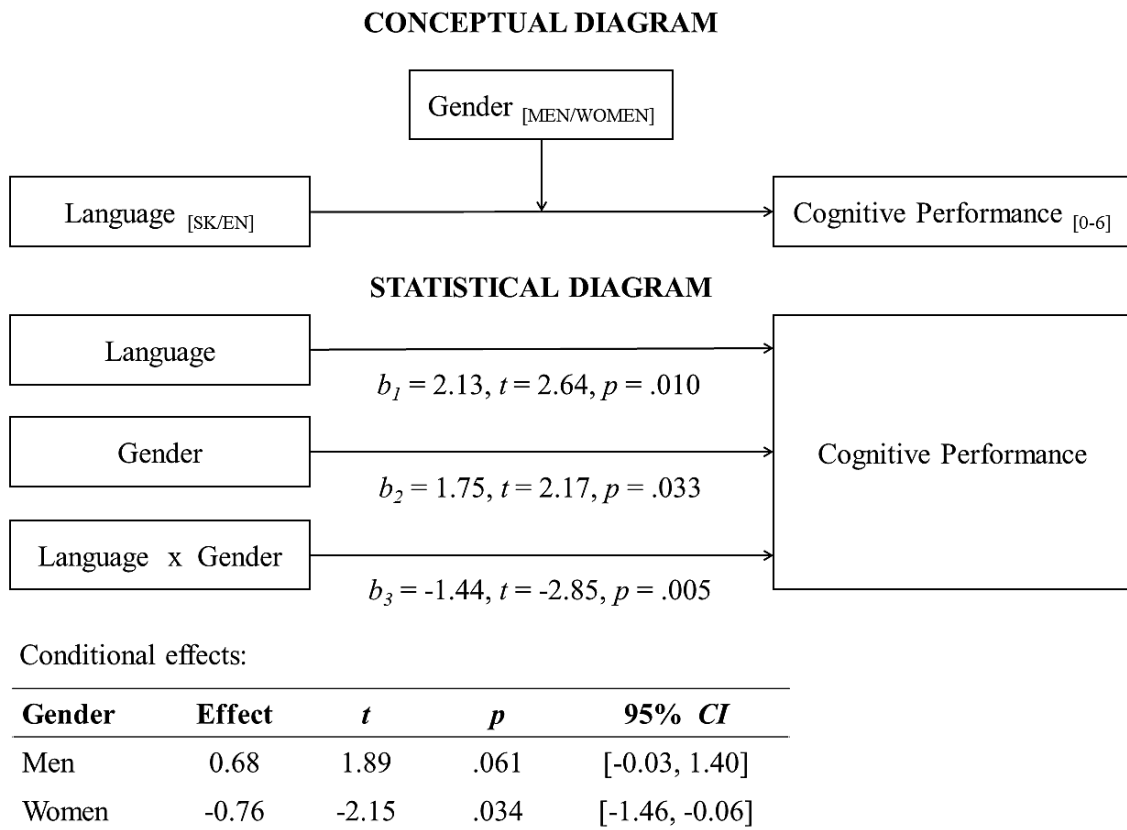
RESULTS

There were 61% correct solutions to the *framing problem* in the SK condition and 71% correct answers in the EN condition. The difference was small and non-significant, $\chi^2(1) = 1.11$, $p = .291$, $\phi = .11$. The success rate in the *loss aversion* task was 12% in the SK condition and 19% in the EN condition, what corresponds to a small and non-significant difference, $\chi^2(1) = 0.92$, $p = .337$, $\phi = .10$. The levels of loss aversion were also similar (SK: $Mdn = 3$, $IQR = 1.5$; EN: $Mdn = 3$, $IQR = 2$), $M-W U = 1188$, $p = .550$, $r_m = .06$. The *risk aversion* task was correctly solved by 78% participants in the SK condition and 64% participants in the EN condition. The difference was, again, small and non-significant, $\chi^2(1) = 2.40$, $p = .121$, $\phi = .15$. However, the level of risk aversion was significantly higher in the EN condition ($M = 3.5$, $SD = 1.5$) compared to the SK condition ($M = 2.9$, $SD = 1.5$), $t(99) = -2.05$, $p = .043$, $d = 0.41$. Next, there were 41% correct solutions to the *conjunction fallacy* problem in the SK condition and 44% correct answers in the EN condition, what represents a non-significant difference, $\chi^2(1) = 0.12$, $p = .729$, $\phi = .04$. Similarly, the levels of committing this fallacy in the two conditions were almost the same (SK: $M = 1.0$, $SD = 1.9$; EN: $M = 0.9$, $SD = 1.8$), $t(99) = 0.16$, $p = .876$, $d = 0.03$. As for the *denominator neglect* task, the success rate in both groups was 27%, $\chi^2(1) < 0.01$, $p = .984$, $\phi < .01$. The difference between the conditions was non-significant also for the levels of committing the bias (SK: $M = 1.7$, $SD = 1.7$; EN: $M = 2.0$, $SD = 2.0$), $t(99) = -0.77$, $p = .443$, $d = 0.15$. The patterns were similar in the case of *confirmation bias* (SK: 35%, $M = 0.2$, $SD = 1.6$; EN: 33%, $M = 0.3$, $SD = 1.6$), $\chi^2(1) = 0.05$, $p = .832$, $\phi = .02$; $t(99) = -0.14$, $p = .886$, $d = 0.03$.

The overall *cognitive performance* in the two groups was close to identical, (SK: $M = 2.6$, $SD = 1.2$; EN: $M = 2.7$, $SD = 1.4$), $t(99) = -0.81$, $p = .935$, $d = 0.02$. Furthermore, the scores of *intuitive CRT* answers were also similar in the two conditions (SK: $Mdn = 2$, $IQR = 2$; EN: $Mdn = 1$, $IQR = 2$), $M-W U = 1165$, $p = .445$, $r_m = .08$. Yet, the scores of *correct CRT* answers were slightly but non-significantly higher in the EN condition (SK: $M = 2.7$, $SD = 1.8$; EN: $M = 3.2$, $SD = 1.7$), $t(99) = -1.55$, $p = .126$; $d = 0.31$. Given no substantial foreign language effect on either cognitive performance or cognitive reflection, we did not proceed with testing the proposed mediation models.

Finally, we looked closely at the role of *gender*. Men and women did not differ in their English language skills (men: *Mdn* = 4, *IQR* = 1; women: *Mdn* = 4, *IQR* = 1), *M-W U* = 1228, *p* = .728, *r_m* = .03. A moderation analysis (Hayes, 2013; Figure 1) showed that the foreign language effect worked differently for men and women. Specifically, women scored significantly higher in the SK condition, while men performed better in the EN condition (with a marginally significant difference). The effects of gender, language and their interaction were significant, with the model explaining 10% of variance in cognitive performance (*p* = .014).

Figure 1. Gender as a moderator of the foreign language effect on cognitive performance

DISCUSSION

If it turned out that thinking in a foreign language makes us more deliberate and accurate than thinking in our native language, mankind would suddenly have a remedy for biased judgment and decision-making. Unfortunately, it is not that easy. Research shows that for some deviations, foreign language is indeed a suitable debiasing method but for other biases it is not. Examples of a positive foreign language effect include reduced framing effect (Keysar et al., 2012) or causality bias (Díaz-Lago & Matute, 2019). On the other hand, thinking in a foreign language negatively affected moral judgments (Geipel, Hadjichristidis, & Surian, 2015) and

had no impact on outcome bias and representativeness heuristic (Vives, Aparici, & Costa, 2018). Moreover, we cannot be sure to what extent the foreign language effect depends on the combination of languages of varying difficulty.

Our main finding is that the effect of secondary English language versus native Slovak language is different for men and women. Why? Cognitive tasks in our research were predominantly mathematical or logical. Women are usually less confident in these types of problems; they perceive themselves as less competent and also exhibit a higher level of mathematical anxiety than men (e.g., OECD, 2015). It is therefore possible for women to benefit from a wording in their native language due to reduced anxiety and greater confidence in their own abilities. This and other possible interpretations need to be tested in further research.

In the follow-up studies, we recommend working with more reliable ways to determine the level of foreign language skills, as well as to increase the sample size to thoroughly examine the overall effects and the moderation role of gender. Another suggestion is to focus on cognitive biases that we have not addressed in our research. However, the most important challenge is to look for explanations of why and under what conditions the foreign language effect applies. Practical implications of this line of research concern education and work domains, where the secondary language could be used as a debiasing tool.

LITERATURE

- Bourdin, D., & Vetschera, R. (2018). Factors influencing the ratio bias. *EURO Journal on Decision Processes*, 6(3-4), 321–342.
- Díaz-Lago, M., & Matute, M. (2019). Thinking in a foreign language reduces the causality bias. *The Quarterly Journal of Experimental Psychology*, 72(1), 41–51.
- Dudeková, K., Kostovičová, L., & Fiamčíková, L. (2014). Riskujeme, aby sme dobehli iných? Sociálne referenčné body v rizikových voľbách. In M. Bozogánová, M. Kopaničáková, & J. Výrost (Eds.), *Zborník zo 17. ročníka medzinárodnej konferencie Sociálne procesy a osobnosť 2014. Človek a spoločnosť* (pp. 127–135). Košice: Spoločenskovedný ústav SAV.
- Frederick, S. (2005). Cognitive reflection and decision making. *Journal of Economic Perspectives*, 19(4), 25–42.
- Gaechter, S., Johnson, E. J., & Herrmann, A. (2010). *Individual-level loss aversion in riskless and risky choices. Discussion paper no. 2010-20. School of Economics, The University of Nottingham: Centre for Decision Research & Experimental Economics.*

- Galasová, M., & Kostovičová, L. (2018). Save innocent kitties with counterfactual priming. In Č. Šašinka, A. Strnadová, Z. Šmideková, & V. Juřík (Eds.), *Kognice a umělý život 2018. Sborník příspěvků* (pp. 17–18). Brno: Flow.
- Garcia-Retamero, R., Galesic, M., & Gigerenzer, G. (2010). Do icon arrays help reduce denominator neglect? *Medical Decision Making*, 30(6), 672–684.
- Geipel, J., Hadjichristidis, C., & Surian, L. (2015). How foreign language shapes moral judgment. *Journal of Experimental Social Psychology*, 59, 8–17.
- Hayes, A. F. (2013). *An introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis: A regression-based approach*. New York: Guilford Press
- Keysar, B., Hayakawa, S. L., & An, S. G. (2012). The foreign-language effect: Thinking in a foreign tongue reduces decision biases. *Psychological Science*, 23(6), 661–668.
- Kostovičová, L., Konečný, M., & Dudeková, K. (2013). Čo to vlastne meriame? Reflexia Testu kognitívnej reflexie. In I. Sarmány-Schuller (Ed.), *Otázniky rozhodovania: teória, empiria, život, 31. Psychologické dni: zborník príspevkov* (pp. 166–171). Bratislava: STIMUL.
- OECD (2015). *The ABD of gender equality in education: aptitude, behaviour, confidence*. OECD Publishing.
- Sirota, M., Kostovičová, L., Juanchich, M., Dewberry, C., & Marshall, A. C. (2018). *Measuring cognitive reflection without math: developing and validating verbal cognitive reflection test*. Manuscript under review.
- Stanovich, K. E., & West, R. F. (2000). Individual differences in reasoning: implications for the rationality debate? *The Behavioral and Brain Sciences*, 23(5), 645–726.
- Tversky, A., & Kahneman, D. (1983). Extensional versus intuitive reasoning: The conjunction fallacy in probability judgment. *Psychological Review*, 90(4), 293–315.
- Vives, M.-L., Aparici, M., & Costa, A. (2018). The limits of the foreign language effect on decision-making: The case of the outcome bias and the representativeness heuristic. *PLoS ONE*, 13(9): e0203528.

OSOBNOSŤ A HODNOTY PSYCHOLÓGA

PERSONALITY AND VALUES OF PSYCHOLOGIST

Štefan Vendel, Viera Lazorová

Prešovská univerzita

stefan.vendel @unipo.sk, viera.mikula@gmail.com

Abstrakt

Cieľom výskumu bolo preskúmať osobnostné a hodnotové typy, ktoré sa viažu na vykonávanie povolania psychológa. Tieto zistenia sme porovnávali s nie psychológmi. Výskumnú vzorku tvorilo 41 psychológov a 41 pracovníkov v povolaniach technického a administratívneho charakteru. Jednotlivé premenné boli skúmané Dotazníkom hodnotových orientácií a Myers-Briggsovej Indikátorom typov. Výsledky ukázali, že psychológovia sa od nie psychológov odlišujú v osobnostných dimenziách pociťovanie a intuícia. V rámci hodnotových typov sa psychológovia od nie psychológov odlišujú v hodnotových typoch samostatnosť, stimulácia, úspech, bezpečnosť a dodržiavanie tradícií.

Kľúčové slová: psychológ; osobnosť; hodnoty

Abstract

The aim of the study was to analyse the personality and value types connected with the work of a psychologist. The findings were compared with those of non-psychologists. 41 psychologists and 41 people working in technical and administrative jobs participated in the survey. The variables were studied by Portraits Value Questionnaire and by Myers-Briggs Type Indicator. The results show that psychologists differ from non-psychologists in the personality dimensions of sensing and intuition. As far as the value types are concerned, there is a significant difference between psychologists and non-psychologists in the value types autonomy, stimulation, achievement, security and tradition.

Key words: psychologist; personality; values

Príspevok bol podporený grantovým projektom VEGA č. 1/0616/16.

Úvod

Psychologická činnosť je realizovaná hlavne prostredníctvom vzťahu medzi psychológom a klientom alebo pacientom. Tento vzťah je dôležitým nástrojom zmeny v klientovom probléme. Avšak výskumy, ktoré sa týkajú nie len odborných spôsobilostí psychológov, ale aj ich osobnosti, sú zriedkavé.

J. Edwards a J. Bess (1998) zdôrazňujú, že vedomosti ktoré psychológ má sú efektívne a nápomocné iba vtedy, ak ako psychológovia máme vedomie o tom, kým sme ako ľudia. L. Jennings a T. Skovholt (1999) skúmali prostredníctvom kvalitatívneho výskumu kognitívne, emocionálne a sociálne vlastnosti u 10 terapeutov. Výsledky ukázali, že títo terapeuti: a) v práci vychádzajú zo zozbieraných skúseností, b) oceňujú kognitívnu zložitosť a nejednoznačnosť, c) sú emocionálne vnímaví, d) sú duševne zdraví a zrelí starať sa o svoju duševnú pohodu, e) sú si vedomí toho, ako ich emocionálne pohoda zasahuje ich prácu, f) majú sociálne spôsobilosti g) veria v tímovú prácu a h) sú odborníci vo využívaní svojich výnimočných sociálnych schopností v terapii. Manuál MBTI z roku 1985 (Kroeger & Thusenová, 2004), ktorý bol upravený americkým ministerstvom práce zhromaždil údaje za 14 rokov. Nachádzajú s v ňom reprezentatívne povolania pre osobnostné typy podľa typológie Myers-Briggsovej. Psychológovia sú zaradení k typu INFP a ENFP.

V roku 2005 sa 25. Česko-Slovenská psychoterapeutická konferencia konala pod názvom: „Osobnosť terapeuta – osobnosť klienta“. Táto téma bola zvolená ako projektívny test zo zvedavosti, čo účastníci prednesú. Príspevky sa väčšinou venovali analýze vzťahu terapeut – klient, zaujímavý bol prehľad empirických štúdií o osobnosti terapeuta od Timuláka (in Heretík, 2006), ktoré potvrdzuje, že personologické premenné a osobný komunikačný štýl sú významnejšie faktory účinku terapie ako iné metódy, alebo psychologické smery. Zaujímavé je, že táto konferencia - podľa prehľadu výskumných správ - nebola väčším podnetom pre skúmanie osobnosti terapeuta.

METÓDA

Výskumný problém

Ako predmet nášho výskumu sme si vybrali psychológa a jeho osobnosť. Snažili sme sa nájsť odpoveď na otázku: Aké osobnostné a hodnotové typy prevládajú medzi psychológmi v porovnaní s nie psychológmi - technickými a administratívnymi pracovníkmi?

Výskumná vzorka

Výskumnú vzorku tvorilo 41 psychológov a 41 pracovníkov v povolaniach technického a administratívneho charakteru, ktorí slúžili ako kontrolná skupina. Väčšiu časť vzorky tvorili ženy, ktorých bolo 57, mužov bolo 25. Vek respondentov sa pohyboval v rozpätí od 24 do 62

rokov, priemerný vek bol 38.32, SD = 11.98. Respondenti boli z východného Slovenska do výskumu boli vyberaní príležitostným výberom.

Nástroje zberu údajov

Použili sme Myers-Briggsovej Indikátor typov a Dotazník hodnotových orientácií.

Myers-Briggsovej Indikátor typov (MBTI)

Prvou závislou premennou v našom výskume je osem dimenzií osobnostných vlastností: extra verzia verzus introverzia, pociťovanie verzus intuícia, myslenie verzus cítenie a usudzovanie verzus vnímanie, na ktorých meranie sme použili slovenský preklad G formy Myers-Briggsovej Indikátora typov so 126 položkami. (Ruisel, 1995a). Tá je poslednou štandardizáciou MBTI. Otázky v MBTI sú prezentované formou nútenej voľby medzi dvoma pólmi preferencie. Sú to tvrdenia s dvoma, v niektorých prípadoch s tromi alternatívami. Odpovede sú kategorizované podľa osobnostnej dimenzie extravertzia - introverzia, následne podľa perцепčného typu pociťovanie – intuícia, ďalej podľa prevládajúceho spôsobu posudzovania ideí a udalostí (myslenie – cítenie), a napokon podľa záujmového postoja (usudzovanie – vnímanie). Odhad spoľahlivosti slovenskej verzie prostredníctvom test-retestu je $r = 0.8$. V našom výskume bol Cronbachov koeficient α pre jednotlivé dimenzie nasledovný: extravertzia $\alpha = 0.7$, introverzia $\alpha = 0.69$, pociťovanie $\alpha = 0.75$, intuícia $\alpha = 0.63$, myslenie $\alpha = 0.75$, cítenie $\alpha = 0.63$, usudzovanie $\alpha = 0.77$ a vnímanie $\alpha = 0.79$.

Dotazník hodnotových orientácií (PVQ)

Schwartzov (2000) Portraits Value Questionnaire 40 (PVQ) meria desať hodnotových typov, ktoré v našom výskume vystupujú ako závislé premenné. Nástroj do slovenskej verzie (Dotazník hodnotových orientácií) preložil J. Džuka. Jedná sa o skrátenú verziu pôvodne 56-položkového dotazníka. Položky sú formulované ako stručný portrét určitej osoby. Úlohou respondenta je posúdiť ako veľmi sa osoba opísaná v položke naňho podobá na šesťbodovej škále: je úplne ako ja, je ako ja, je skoro ako ja, je iba trochu ako ja, nie je ako ja, nie je vôbec ako ja. Dotazník meria 10 hodnotových typov: bezpečnosť, konformnosť, tradícia, tolerantnosť, univerzalizmus, samostatnosť, stimulácia, hedonizmus, úspech a moc.

Koeficienty Cronbach α sa v našom výskume pohybovali od 0.51 po 0.87. Konkrétne: pre jednotlivé hodnotové typy: bezpečnosť $\alpha = 0.74$, konformnosť $\alpha = 0.75$, tradícia $\alpha = 0.56$, tolerantnosť $\alpha = 0.7$, univerzalizmus $\alpha = 0.81$, samostatnosť $\alpha = 0.51$, stimulácia $\alpha = 0.75$, hedonizmus $\alpha = 0.84$, úspech $\alpha = 0.87$ a moc $\alpha = 0.56$.

Zisťovali sme tiež vek, rod a povolanie. Údaje o povolanií nám slúžili ako nezávislé premenné. Pod premennou nazývanou povolanie rozumieme, či respondent je psychológ - vtedy nadobúda hodnotu 1, alebo patrí k inému povolaniu, teda nie je psychológ (technický pracovník a úradník) - hodnota 0.

Štatistické spracovanie údajov

Získané údaje sme spracovali pomocou štatistického programu SPSS 17.0. Použili sme deskriptívnu štatistiku a analýzu variancie (Anova).

Pre jednotlivé škály v dotazníkoch sme vypočítali priemerné hodnoty pre každú osobu. Ďalej sme pracovali s týmito priemermi. Najskôr sme uskutočnili analýzu odpovedí na položky z hľadiska normality tým, že sme vypočítali koeficienty zošikmenia (skewness) pre jednotlivé škály. Hodnoty skewness sa v prípade všetkých osobnostných vlastností nelíšili od normálneho rozloženia. Preto sme pri overovaní rozdielov používali parametrickú štatistiku - na testovanie rozdielov z hľadiska povolania sme použili jednovchodovú Anovu.

VÝSLEDKY VÝSKUMU

Osobnostné typy

Prvým cieľom výskumu bolo zistiť osobnostné typy psychológov a následne ich porovnať s nie psychológmi, konkrétne s pracovníkmi z oblasti techniky a administratívy. Myers-Briggsovej Indikátorom typov sme zisťovali tieto osobnostné dimenzie: extravéziu (E), introvéziu (I), pociťovanie (S), intuícia (N), myslenie (T), cítenie (F), usudzovanie (J) a vnímanie (P). V prípade týchto ôsmich dimenzií sme vypočítali ich priemerné hodnoty, ktoré sme využili pri porovnávaní dvoch skupín respondentov. Priemerné hodnoty osobnostných dimenzií a štandardné odchýlky pre psychológov aj nie psychológov sú uvedené v tabuľke 1.

Tabuľka 1: Priemerné hodnoty jednotlivých dimenzií osobnosti v závislosti od povolania

Dimenzia	Psychológ	Priemer	Št. odchýlka
E- extravézia	áno	.71	.26
	nie	.68	.27
I- introvézia	áno	.66	.27
	nie	.71	.28

S- pociťovanie	áno	.55	.23
	nie	.74	.27
N- intuícia	áno	.78	.26
	nie	.56	.27
T- myslenie	áno	.65	.33
	nie	.72	.28
F- cítenie	áno	.62	.33
	nie	.53	.29
J- usudzovanie	áno	.83	.32
	nie	.89	.28
P- vnímanie	áno	.53	.30
	nie	.45	.28

Signifikantnosť rozdielov medzi psychológmi a nie psychológmi sme overovali pomocou jednovchodovej Anovy (tabuľka 2). Signifikantné rozdiely medzi psychológmi a nie psychológmi sme zistili v dimenziách pociťovanie (S) a intuícia (N). Psychológovia v porovnaní s nie psychológmi majú významne vyššiu mieru intuície (N). Naopak významne vyššiu mieru pociťovania (S) majú nie psychológovia.

Tabuľka 2 Výsledky Anovy pre jednotlivé dimenzie osobnosti v závislosti od povolania

Dimenzia	Suma štvorcov	df	F	Sig.
E- extravergia	.021	1	.30	.584
I- introverzia	.054	1	.71	.403
S- pociťovanie	.780	1	12.22	.001
N- intuícia	.988	1	13.84	.000
T- myslenie	.09	1	.96	.330
F- cítenie	.149	1	1.54	.218
J- usudzovanie	.062	1	.67	.416
P- vnímanie	.138	1	1.66	.202

Hodnotové typy

Popri osobnostných typoch nás v našom výskume zaujímali aj hodnotové typy našich respondentov. Dotazníkom hodnotových orientácií sme zisťovali tieto hodnotové typy: bezpečnosť, konformnosť, tradícia, tolerantnosť, univerzalizmus, samostatnosť, stimulácia, hedonizmus, úspech a moc. V tabuľke 3 je prehľad priemerných hodnôt týchto typov pre obe skupiny.

Tabuľka 3 Priemerné hodnoty hodnotových typov v závislosti od povolania

Hodnota	Psychológ	Priemer	Št. odchýlka
Bezpečnosť	áno	3.67	.98
	nie	4.11	.82
Konformnosť	áno	3.77	.87
	nie	4.16	1.00
Tradícia	áno	2.86	.62
	nie	3.39	1.01
Tolerantnosť	áno	4.43	.74
	nie	4.22	.77
Univerzalizmus	áno	4.31	.91
	nie	4.35	.70
Samostatnosť	áno	4.47	.60
	nie	4.16	.73
Stimulácia	áno	3.32	.98
	nie	2.85	1.11
Hedonizmus	áno	3.63	1.15
	nie	3.19	1.20
Úspech	áno	3.72	1.10
	nie	3.18	1.07
Moc	áno	2.79	.94
	nie	2.66	.91

Výsledky overovania rozdielov medzi psychológmi a nie psychológmi pomocou jednovchodovej Anovy sú v tabuľke 4. Psychológovia v porovnaní s nie psychológmi dosiahli vyššie skóre v hodnotách *samostatnosť*, *stimulácia* a *úspech*. Menej dôležité hodnoty (významne nižšie skóre) sú pre psychológov *bezpečnosť* a *dodržiavanie tradícií*.

Tabuľka 4: Výsledky Anovy pre hodnotové typy v závislosti od povolania

Hodnota	Suma štvorcov	df	F	Sig.
Bezpečnosť	4.040	1	4.96	.029
Konformnosť	3.025	1	3.42	.068
Tradícia	5.769	1	8.22	.005
Tolerantnosť	.881	1	1.56	.215
Univerzalizmus	.041	1	.062	.803
Samostatnosť	1.982	1	4.41	.039
Stimulácia	4.558	1	4.14	.045
Hedonizmus	3.951	1	2.85	.095
Úspech	6.003	1	5.10	.027
Moc	1.062	1	1.24	.269

DISKUSIA

V porovnaní s nie psychológmi skórovali psychológovia vyššie v osobnostných vlastnostiach *extraverzia* a *intuícia*. Nie psychológovia sa od psychológov líšia v osobnostnej vlastnosti *pociťovanie*. Súhlasí to s názorom M. Čakrta (2005), podľa ktorého je pre technických pracovníkov a úradníkov charakteristická konkrétnosť. Sústreďujú sa na údaje a podnety, ktoré im sprostredkujú zmysly (pociťovanie).

Pre psychológov sú - v porovnaní s nie psychológmi - dôležitejšie hodnoty *samostatnosť*, *stimulácia* a *úspech*; menej dôležité sú hodnoty *bezpečnosť* a *tradícia*. *Samostatnosť*, reprezentujú hodnoty kreativita, sloboda, nezávislosť, zvedavosť a vlastný výber cieľov. Tieto hodnoty zodpovedajú nárokom na osobnosť psychológa, ako je tvorivý prístup, otvorenosť mysle a kreativita. *Stimuláciu* reprezentujú premenlivý život a vzrušujúci život. Tie sa zhodujú s nárokmi na osobnosť psychológa čiastočne. Vykonávanie psychologickéj činnosti si vyžaduje flexibilitu, avšak myslíme si, že prílišné vzrušenie je pri vysokom nároku na trpezlivosť psychológa ambivalentné. Hodnotový typ *úspech* reprezentujú hodnoty spôsobilosť, ctižiadostivosť a vplyv. Úspech v tomto zmysle možno chápať ako záujem o demonštrovanie kompetencie podľa sociálnych štandardov, nenesie v sebe negatívny náboj. Snaha o demonštrovanie kompetencie v prospech iných je podľa nás prianím každého odborníka a je prejavom asertivity, ktorá je v primeranej miere potrebná aj u psychológov.

Z ďalších výsledkov bolo pre nás prekvapením zistenie, že *tolerantnosť* nie je v porovnaní s nie psychológmi pre psychológov tak príznačná (hodnotená ako dôležitá). V hodnotovom type *tolerantnosť* neboli zistené signifikantné rozdiely medzi psychológmi a nie psychológmi. Tolerantnosť je pre psychológa v jeho práci s klientom, či pacientom potrebná. Znamená totiž byť oporou pre druhého, ochotu pomáhať a podporiť klienta pri riešení jeho problému.

Z ďalších zistení sa preukázala signifikantne nižšia miera hodnotových typov *bezpečia* a *dodržiavania tradícií* medzi psychológmi. Tieto zistenia svedčia o tom, že pred stabilitou a rešpektovaním tradícií psychológ mierne uprednostňuje nezávislosť - tvorivý prístup, otvorenosť mysle, tvorivosť a tolerantnosť voči klientovi.

Obmedzením výskumu bolo, že výskumnú vzorku nemôžeme považovať za reprezentatívnu. Psychológov a nie psychológov sme vybrali podľa dostupnosti a príležitosti, pričom náš výber bol obmedzený na východné Slovensko. Výsledky výskumu preto nemôžeme zovšeobecniť na celú populáciu psychológov a celú populáciu technických pracovníkov a úradníkov.

LITERATÚRA

- Čakrt, M. (2005). *Typologie osobnosti: přátelé, milenci, manželé, dospělí a děti*. Praha: Management Press.
- Edwards, J., & Bess, J. (1998). Developing effectiveness in the therapeutic use of Self. *Clinical Social Work Journal* 26(1), 89-105.
- Heretík, A. (2006). Osobnosť terapeuta- osobnosť klienta. *Československá psychologie* 50(1), 98-100.
- Jennings, L., & Skovholt, T. (1999). The cognitive, emotional, and relational characteristics of master therapists. *Journal of Counseling Psychology*, 46(1), 3-11.
- Kroeger, O., & Thuesenová, M.J. (2004). *Typologie: 16 typu osobnosti, které ovlivňují život, lásku, výchovu dětí a úspěch v práci*. Praha: Triton.
- Schwartz, S. (2000). *Portraits Value Questionnaire 40 (PVQ 40)*. Jerusalem: The Hebrew University of Jerusalem.
- Ruisel, I. (1995a). Myers-Briggs indikátor typov v kontexte teórie C. G. Junga. *Československá psychologie*, 39(1), 69-81.
- Ruisel, I. (1995b). Validation of Slovak version of MBTI. *Studia Psychologica*, 37(3), 209-216.

INDIKÁTORY ÚSPĚŠNÉHO PŘIJETÍ DO ARMÁDY

INDICATORS OF SUCCESSFUL ADMISSION TO THE ARMY

Petra Vrtišková

Katedra psychologie FF UK

petra.vrtiskova@seznam.cz

Abstrakt

Tento kvantitativní výzkum se zabývá podmínkami přijetí do Armády České republiky (AČR). Ve studii byly srovnány 3 typy dat uchazečů: (1) sociodemografická data, (2) výsledky Inventáře stylů osobnosti a poruch osobnosti (PSSI) a (3) dotazník Motivace s cílem zjistit rozdíly mezi uchazeči, kteří v kurzu základní přípravy (KZP) uspěli oproti těm, kteří neuspěli. Cílem je identifikovat indikátory úspěšného přijetí do AČR. U sociodemografických dat a dotazníku Motivace tvořilo zkoumaný soubor 1772 rekrutů, z nichž 191 KZP nedokončilo. U PSSI tvořilo zkoumaný soubor 1223 rekrutů, z nichž 123 KZP nedokončilo. Analýza výsledků odhalila pouze malé signifikantní rozdíly mezi úspěšnými a neúspěšnými rekruty, bez možnosti identifikovat konkrétní indikátory úspěšnosti přijetí do armády. V diskuzi ukazujeme možnosti, jak obohatit proces výběru vojáků na základě výsledků výzkumů procesu rekrutace ve vybraných armádách NATO.

Klíčová slova: osobnost; motivace; armáda; výběr personálu

Abstract

This quantitative research deals with the conditions of admission to the Army of the Czech Republic (ACR). Three types of candidate's data were compared: (1) socio-demographic data, (2) the results of the Personality Styles and Personality Disorder Inventory (PSSI) and (3) the Motivation Questionnaire, with the aim to identify the differences between those candidates who succeeded in the admission and military basecamp compared to those who failed. The aim is to identify the indicators of the successful admission to the ACR. The sociodemographic data and the Motivation questionnaire consisted of 1772 recruits, 191 were not successful. For PSSI, the surveyed group consisted of 1223 recruits, of which 123 were not successful. The analysis of the results revealed only minor significant differences between successful and unsuccessful recruits, without the possibility to identify the indicators of success in admission to the army. In the discussion we present the ways how to enrich the process of admission into the ACR based on the results of the recruiting process in the other NATO armies.

Key words: personality; motivation; army; personnel selection

Tento příspěvek byl vydán s finanční podporou grantu poskytnutého GA UK č. 90218, s názvem „Indikátory úspěšného přijetí do armády“, řešeného na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy.

Úvod

Výběr a umístění vojenského personálu jsou předmětem výzkumu od první světové války. Zpočátku byla kritériem výběru inteligence: první verze Simon-Binetovy škály byla zkonstruována roku 1905. V letech 1917-1918 byly vyvinuty testy způsobilosti pro službu v americké armádě: armádní testy Alpha a Army Beta. Skupinový test Alpha sloužil k měření verbálních i numerických schopností, schopností řídit se pokyny a rozlišování znalosti informací. Test Army Beta byl neverbální pro měření schopností respondentů nehovořících anglicky. Od roku 1976 se při výběrů rekrutů v USA používá test s názvem Armed Services Vocational Aptitude Battery (ASVAB) (Maheshwari & Kumar, 2016).

Cílem naší studie je najít prediktivní ukazatele úspěšnosti rekrutů, kteří byli vybráni do služby v Armádě České republiky (AČR) a dokončili Kurz základní přípravy (KZP) - předpoklad pro službu v AČR. Ve studii porovnáваме styly osobnosti, motivaci a sociodemografická data uchazečů, kteří dokončili KZP a kteří KZP nedokončili. Cílem je zkvalitnit proces výběru do AČR, a to i s pomocí poznatků o procesu výběru do některých zahraničních armád NATO.

Výběr uchazečů do armády

Při výběru uchazečů do AČR i zahraničních armád dochází k posouzení zdravotního stavu a fyzické připravenosti. Součástí rekručního procesu v ČR je psychologické vyšetření. Uchazeči prochází výkonovými testy (testy inteligence a pozornosti), testy osobnosti, a v Praze a Olomouci dostávají navíc dotazník Motivace. Po zdravotním a psychologickém vyšetření následuje KZP, během něhož je uchazeč v tříměsíční zkušební době, a pokud výcvik nezvládne, je nucen z armády odejít ("Jak se stát vojákem z povolání", 2018).

Vojákem z povolání se v České republice může stát občan starší 18 let alespoň s výučním listem, důstojníkem pouze absolvent vysoké školy – civilní nebo vojenské. Kandidáti o službu v AČR jsou vybíráni způsobem „selecting-in“, kdy uchazeči procházejí testováním, aby se určilo jejich budoucí služební zařazení. Před nástupem do KZP znají svoji funkci i dislokaci útvaru ("Jak se stát vojákem z povolání", 2018).

V USA se může stát vojákem kdokoliv ve věku od 17 do 39 let. Každý uchazeč absolvuje test ASVAB, který určí, na jakou pozici se může hlásit. Skládá se z 10 subtestů, které měří schopnosti ve čtyřech oblastech: (1) verbální, (2) matematické, (3) vědecké a technické a (4) prostorové ("ASVAB home", n.d.). Uchazeč o důstojníka musí mít vysokou školu a absolvovat

důstojnický program. Pokud projde výběrem, nastupuje do tréninkového programu, který slouží k další selekci uchazečů ("Join the Military", n.d.).

Metoda

Výsledky psychodiagnostických vyšetření a sociodemografická data (věk, pohlaví, počet dosavadních zaměstnání, předchozí délka praxe) poskytlo Ústřední lékařsko – psychologické oddělení ÚVN Praha. Záznam o (ne)dokončení KZP poskytla Agentura personalistiky AČR. Data jsme získali se souhlasem etické komise ÚVN a v souladu s platnou legislativou a vnitřními předpisy AČR. Všechna data použitá ve studii byla anonymizována.

Dotazník Motivace je administrován za účelem zjistit motivaci uchazeče o pozici vojáka z povolání. Pro vnitřní potřeby ÚVN Praha jej vytvořila Dana Černochová v roce 2006. Obsahuje 29 položek s volbou odpovědi ANO/NE a dvě otázky vyžadující číselnou odpověď.

Dále byl administrován sebesposuzující Inventář stylů osobnosti a poruch osobnosti (Persönlichkeits-Stil und Störungs-Inventar, PSSI), který měří úroveň osobnostních stylů, které mohou být chápány jako nepatologické varianty poruch osobnosti a jsou popsány v psychiatrických diagnostických manuálech DSM-III, DSM-IV a ICD-10. Je tvořen 140 položkami a každému osobnostnímu stylu je věnováno 10 položek (Kuhl & Kazén, Švancara, 2002).

Data byla zpracována počítačovým softwarem SPSS Statistics a byly použity tyto statistické procedury: u dotazníku Motivace a sociodemografických dat byl použit chí-kvadrát, u metody PSSI dvouvýběrový t-test.

Výzkumný vzorek

Výzkumný soubor tvořili rekruti z let 2015–2017, kteří podstoupili vyšetření v ÚVN Praha. Uchazeči, kteří se hlásí opakovaně, nevyplňují PSSI, ale jiný osobnostní dotazník – např. BIG FIVE. Do zkoumaného vzorku byli zahrnuti pouze ti, kterým byl PSSI administrován, tudíž je jejich počet menší než u dotazníku Motivace.

V případě dotazníku Motivace vzorek sestával z 1772 rekrutů, 1706 mužů a 66 žen ve věku 18–46 let, průměrný věk $M = 25,58$ let ($SD = 5,31$). Výcvik nedokončilo 191 rekrutů (185 mužů a 6 žen).

U metody PSSI vzorek tvořilo 1223 rekrutů, 1168 mužů a 55 žen ve věku 18–46 let ($M = 26,7$ let; $SD = 5,58$). Z toho počtu výcvik nedokončilo 123 rekrutů (119 mužů a 4 ženy).

VÝSLEDKY

Pomocí chí-kvadrát testu bylo zjištěno, že na odchod rekrutů nemá vliv jejich věk, pohlaví, počet dosavadních zaměstnání ani předchozí délka praxe.

U dotazníku Motivace se jako statisticky významné (na 5 % hladině významnosti) ukázaly pouze tři otázky:

Rekruti, kteří odpověděli, že mají konkrétní představu o svém zaměstnání v armádě, nedokončili KZP v 11,4 % případů. To je mírně častěji než ti, kteří odpověděli, že konkrétní představu neměli (7,2 %). Podrobněji viz Tabulka 1.

Rekruti, kteří odpověděli, že práce v armádě je pro ně možnost, jak se osamostatnit a nebýt závislý na rodičích, KZP nedokončili v 7,2 % případů. To je mírně častěji než ti, kteří odpověděli, že se chtějí osamostatnit (4,7 %). Podrobněji viz Tabulka 2.

Rekruti, kteří častěji odpověděli, že jsou v současné době nezaměstnaní, častěji KZP nedokončili v 6,8 % případů. To je mírně častěji než ti, kteří v době výběru byli zaměstnaní (4,0 %). Podrobněji viz Tabulka 3.

Tabulka 1 Chí-kvadrát – Mám konkrétní představu o svém zaměstnání v armádě

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)
Pearson Chi-Square	4,323 ^a	1	,038		
Continuity Correction ^b	3,896	1	,048		
Likelihood Ratio	4,739	1	,029		
Fisher's Exact Test				,044	,021
Linear-by-Linear Association	4,321	1	,038		
N of Valid Cases	1772				

a. 0 cells (.0 %) have expected count less than 5. The minimum expected count is 29,86.

b. Computed only for a 2x2 table

Tabulka 2 Chí-kvadrát – Práce v armádě je pro mě možnost, jak se osamostatnit, nebýt závislý na rodičích.

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)
Pearson Chi-Square	4,156 ^a	1	,041		
Continuity Correction ^b	3,839	1	,050		
Likelihood Ratio	4,077	1	,043		
Fisher's Exact Test				,047	,026
Linear-by-Linear Association	4,154	1	,042		
N of Valid Cases	1772				

a. 0 cells (,0 %) have expected count less than 5. The minimum expected count is 70,17.

b. Computed only for a 2x2 table

Tabulka 3 Chí-kvadrát – V současné době jsem nezaměstnaný.

	Value	df	Asymptotic Significance (2-sided)	Exact Sig. (2-sided)	Exact Sig. (1-sided)
Pearson Chi-Square	6,771 ^a	1	,009		
Continuity Correction ^b	6,337	1	,012		
Likelihood Ratio	6,489	1	,011		
Fisher's Exact Test				,011	,007
Linear-by-Linear Association	6,767	1	,009		
N of Valid Cases	1772				

a. 0 cells (,0 %) have expected count less than 5. The minimum expected count is 54,65.

b. Computed only for a 2x2 table

V tabulce č. 4 jsou zobrazeny výsledky analýzy dat z inventáře PSSI. Na 5 % hladině významnosti se ukázaly signifikantní pouze dvě škály a to sebejistý – disociální (DS) a rezervovaný – schizoidní (SZ). Pro škálu DS byla podle dvoustranné hladiny významnosti $p=0,006$ a pro škálu SZ $p=0,042$. Častěji odešli rekruti, kteří skórovali na této škále výše, tj. přibližovali se k disociální a schizoidní poruše.

Tabulka 4 Dvouvýběrový t-test – PSSI

odchod		N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean
BL: impulzivní – borderline	zůstal	1100	47,65	9,055	,273
	odešel	123	48,50	8,725	,787
DP: klidný – depresivní	zůstal	1100	47,72	9,271	,280
	odešel	123	49,17	9,520	,858
DS: sebejistý – disociální	zůstal	1100	48,58	10,090	,304
	odešel	123	51,22	9,150	,825
HI: příjemný – histriónský	zůstal	1100	49,91	9,823	,296
	odešel	123	50,85	9,419	,849
NG: kritický – negativistický	zůstal	1100	47,52	9,537	,288
	odešel	123	49,21	9,131	,823
NR: ctižádostivý – narcistický	zůstal	1100	48,95	10,119	,305
	odešel	123	49,93	8,855	,798
NT: pečlivý – nutkavý	zůstal	1100	50,43	9,874	,298
	odešel	123	49,53	9,179	,828
OB: ochotný – obětující se	zůstal	1100	49,03	9,694	,292
	odešel	123	48,54	8,859	,799
PN: nedůvěřivý – paranoidní	zůstal	1100	48,81	10,356	,312
	odešel	123	50,23	10,615	,957
RP: optimistický – rapsodický	zůstal	1100	49,69	9,852	,297
	odešel	123	50,20	9,862	,889
SN: sebekritický – sebenejistý	zůstal	1100	48,39	9,940	,300
	odešel	123	48,84	9,376	,845
ST: intuitivní – schizotypní	zůstal	1100	48,25	9,844	,297
	odešel	123	49,57	8,699	,784
SZ: rezervovaný – schizoidní	zůstal	1100	48,72	9,688	,292
	odešel	123	50,59	9,063	,817
ZS: loajální – závislý	zůstal	1100	48,51	9,774	,295
	odešel	123	49,13	9,616	,867

Závěrem lze konstatovat, že jsme indikátory úspěšného přijetí do armády neodhalili. Výsledky jsou považovány za signifikantní z důvodu práce s velkým vzorkem. Analýza u některých otázek prokázala statistickou významnost rozdílu mezi těmi, kteří KZP nedokončili a těmi kteří KZP dokončili, nicméně pro praktické posouzení jednotlivých konkrétních případů se tento rozdíl jeví jako příliš malý na to, aby se z něj bylo možno vyvodit konkrétní indikátory úspěšnosti přijetí do AČR.

DISKUSE

V súčasnej dobe čelí AČR nedostatku personálu. Kvôli malej vekovej kohorte ľudí v patričnom veku a postupne klesajúcej porodnosti ("Aktuálny populačný vývoj v kostce", 2018) nejsou vyhlídky na potrebnou obnovu personálu dobré. Podľa údajů Agentury personalistiky AČR v súčasnej dobe klesá zájem o službu v AČR. Podľa Wiesnera (2009), je nezájem spôsoben častými vnútornými transformáciami, reorganizáciami a redislokáciami útvarů v rámci AČR, ďalej môže byť príčinou menšieho zájmu väčšia konkurencia na trhu práce a nedokonalé legislatívne zakotvenie profesionálnej kariéry v ozbrojených silách, akož i malé sociálne jistoty (Wiesner, 2009).

V USA, Nemecku a Veľkej Británii sa pre posúdenie spôsobilosti pre dôstojnícku hodnosť používa assessment centrum ("Startseite Bundeswehr", 2018) ("How to join", n.d.). V Belgii pre výber dôstojníkov používajú špeciálne skupinové cvičenia a dotazník motivácie k úspechu (Laurence & Matthews, 2012). Pri srovnaní študentů americkej vojenskej univerzity West Point pre budúci dôstojníky a študentů civilních univerzít sa ukázalo se, že vojáci mali vyššie skóre v silných stránkach osobnosti, ako je odvaha, uprímnosť, leadership, tímovosť, seberegulácia a dôslednosť (Rawat, 2017). V AČR je jediným rozdielom pri prijatí radového vojáka a dôstojníka fakt, že dôstojník musí mať vysokú školu. V tomto smere sa jeví spôsob výberu dôstojníkov do AČR ako nedostatočne sofistikovaný a v prípade jeho úpravy by mohol byť i predmetom ďalšieho výskumu.

Armády obvykle vyžadujú, aby rekruti absolvovali špeciálny test, ktorý hodnotí spôsobilosť k vojenskej službe – v USA sa jedná o ASVAB, ve Veľkej Británii British Army Recruitment Battery (BARB), ktorý hodnotí schopnosť kandidáta rýchle, presne a logicky riešiť problémy (Irvine, 2014) a v Nemecku osobnostný dotazník špeciálne vyvinutý pre armádu: Computerassistent Testing (CAT), ("Bundeswehr Computertest (CAT)", 2018). Ukazuje se, že testy spôsobilosti k vojenskej službe môžu sloužiť ke screeningu nízkej motivácie rekrutů, ačkoli se predpokladá, že komplexne motiváciu není možno těmito testy mieriť, a preto takto mierenou motiváciu nelze korelovať se spôsobilosťou ke službe v armáde (Lipow & Simon, 2014). AČR nicméně špeciálny test spôsobilosti ke službe zatím postráda, pričomž dotazník Motivácie jej, i s ohľadom na výsledky našej štúdie, v tej podobe, v jaké je nyní, nemůže v dostatočnej miere nahradit.

Výsledky belgickej štúdie medzi potenciálnymi uchazečmi o vstup do armády ukazujú, že faktory jako obeznámenosť s armádnym prostredím, vnímanie pracovných podmienok (zvláštnosť úkolů, tímové aktivity) a vlastnosti práce (vzrušenie, prestíž a radosť) zvyšujú zájem o prácu v armáde

(Filip, Greet & Bert, 2005). V dotazníku Motivace jsou rovněž položky týkající se obeznámenosti s prostředím či zvláštnostmi práce v AČR, avšak mezi těmi, kteří KZP dokončili a těmi, kteří ne, nebyly signifikantní rozdíly v žádném ze zkoumaných parametrů, takže dotazník Motivace z tohoto hlediska nemá prediktivní potenciál a výsledky naší studie nepodporují tvrzení Filipa, Greta a Berta (2005).

Zatímco v AČR je aplikován postup „selecting-in“, například v USA jsou vojáci vybíráni způsobem „selecting out“, což znamená, že se své služební zařazení dozvědí až po absolvování výcviku a demonstraci vlastních schopností, výcvik je konstruován tak, aby nebylo snadné jej dokončit ("Join the Military", n.d.). KZP si neklade za cíl vyřadit velké procento vojáků, ale pouze zvýšit jejich psychickou připravenost ("Kurzy", 2018). Současnou prioritou AČR je totiž vojáky přijímat. S ohledem na naše výzkumná zjištění, která ukazují na náročnost identifikace prediktorů úspěšnosti při výběru uchazečů do AČR, se domníváme, že způsob výběru „selecting out“ by mohl být efektivnější i v podmínkách AČR.

LITERATURA

- Aktuální populační vývoj v kostce (2018). Aktuální populační vývoj v kostce. In *Český statistický úřad*. Praha.. Retrieved 2018-09-20, from <https://www.czso.cz/csu/czso/aktualni-populacni-vyvoj-v-kostce>
- ASVAB home. (n.d.). ASVAB home. *Official website for the ASVAB Testing Program*.. Retrieved 2018-08-28, from <http://official-asvab.com/index.htm>
- Bundeswehr Computertest (CAT). (2018). Bundeswehr Computertest (CAT). *Bundeswehr Einstellungstest*.. Retrieved 2018-08-28, from <https://bundeswehr-einstellungstest.de/bundeswehr-computertest-cat/>
- Filip, L., Greet, V., & Bert, S. (2005). Examining the relationship between employer knowledge dimensions and organizational attractiveness: An application in a military context.: An application in a military context. *Journal of Occupational & Organizational Psychology*, 78(4), 553-572. Wiley-Blackwell.
- How to join: How to start your career in the army. (n.d.). How to join: How to start your career in the army. *The British Army*.. Retrieved 2018-08-27, from <https://apply.army.mod.uk/how-to-join/joining-process>
- Irvine, S. (2014). *Computerised Test Generation for Cross-National Military Recruitment: A Handbook* (1 ed.). Amsterdam: IOS Press.

- Jak se stát vojákem z povolání. (2018). Jak se stát vojákem z povolání. *Armáda české republiky*.. Retrieved 2018-09-02, from <https://kariera.army.cz/vojak-z-povolani>
- Join the Military. (n.d.). Join the Military. *An official website of the United States government*.. Retrieved 2019-04-28, from <https://www.usa.gov/join-military>
- Kuhl, J., & Kazén, M., Švancara, J. (2002). PSSI: Inventář stylů osobnosti a poruch osobnosti. J. Švancara. Praha: Testcentrum, s.r.o.
- Kurzy: Základní příprava. (2018). Kurzy: Základní příprava. *Velitelství výcviku-Vojenská akademie ve Vyškově*.. Retrieved 2018-09-12, from <https://www.vavyskov.cz/content/kurzy>
- Laurence, J. (ed.), & Matthews, M. (ed.). (2012). *The Oxford Handbook of Military Psychology* (1 ed.). New York: Oxford University Press.
- Lipow, J., & Simon, J. (2014). Attitude, Aptitude, and Testing in the Efficient Mobilization of Military Manpower. *Defence & Peace Economics*, 25(2), 113-124.
- Maheshwari, N., & Kumar, V. (2016). *Military Psychology: Concepts, Trends and Interventions*. Los Angeles, California: SAGE Publications.
- Rawat, S. (ed.). (2017). *Military Psychology: International Perspectives*. Rawat Publications.
- Startseite Bundeswehr. (2018). Startseite Bundeswehr. *Bundeswehr*. Retrieved 2018-08-27, from www.bundeswehr.de/portal/a/bwde/start
- Wiesner, R. (2009). *Motivace vojenských profesionálů ke službě v ozbrojených silách ČR na pozadí zkušeností z transformace záchranných praporů* (Diplomová práce). Praha.